

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.258>
<https://orcid.org/0000-0002-5489-9440>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Greta
SKUBIEJŪTĖ

Paramos šeimai politika Lietuvoje ir vienų motinų šeimos

DAKTARO DISERTACIJA

Socialiniai mokslai,
sociologija (S 005)

VILNIUS 2021

Disertacija rengta 2017–2021 metais Vilniaus universitete.

Mokslinė vadovė

doc. dr. Daiva Skučienė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005).

Gynimo taryba:

Pirmininkė – **doc. dr. Eglė Šumskienė** (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005).

Nariai:

dr. Ciara Bradley (Airijos nacionalinis universitetas, Maynooth, socialiniai mokslai, sociologija, S 005).

prof. dr. Boguslavas Gruževskis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005).

prof. dr. Laima Okunevičiūtė Neverauskienė (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika, S 004).

doc. dr. Donata–Petružytė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2021 m. gruodžio 17 d. 11 val. Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto 201 auditorijoje. Adresas: Universiteto gatvė 9/1, Vilnius, Lietuva, tel. + 370 5 266 7616; el. paštas info@fsf.vu.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje ir VU interneto svetainėje adresu: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.258>
<https://orcid.org/0000-0002-5489-9440>

VILNIUS UNIVERSITY

Greta
SKUBIEJŪTĖ

Single-Mother Families in the Context of Family Policy in Lithuania

DOCTORAL DISSERTATION

Social Sciences,
Sociology (S 005)

VILNIUS 2021

This dissertation was written between 2017 and 2021, in Vilnius University.

Academic supervisors:

Doc. Dr. Daiva Skučienė (Vilnius University, Social Sciences, Sociology, S 005)

This doctoral dissertation will be defended in a public/closed meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairwoman – Doc. Dr. Eglė Šumskienė (Vilnius University, Social Sciences, Sociology, S 005).

Members:

Dr. Ciara Bradley (National University of Ireland Maynooth, Social Sciences, Sociology, S 005).

Prof. Dr. Boguslavas Gruževskis (Vilnius University, Social Sciences, Sociology, S 005).

Prof. Dr. Laima Okunevičiūtė Neverauskienė (Vilnius Gediminas Technical University, Social Sciences, Economics, S 004).

Doc. Dr. Donata Petružytė (Vilnius University, Social Sciences, Sociology, S 005).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 11:00 on 17 of December 2021 in Room 201 of the Faculty of Philosophy.

Address: Universiteto Street 9/1, Vilnius, Lithuania.

Tel. +370 5 266761; e-mail: info@fsf.vu.lt

The text of this dissertation can be accessed at the Vilnius University Library as well as on the website of Vilnius University:

www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

ĮVADAS	7
1. SOCIALINIO KONSTRAVIMO IR POLITIKOS DIZAINO TEORIJA	18
2. VIENŲ VAIKUS AUGINANČIŲ MOTINŲ ŠEIMŲ SKURDAS IR PROBLEMATIKA.....	26
2.1. Skurdo feminizacija ir vienų motinų šeimos	28
2.2. Vienos motinos ir darbas	30
2.3. Vaikų priežiūra	32
2.4. Vienių vaikų auginančių motinų sveikata	34
2.5. Vaikai vienu motinų šeimose	36
2.6. Vaiko gerovė ir tėvo įsitraukimas	38
3. GEROVĖS VALSTYBIŲ REŽIMAI IR VIENŲ MOTINŲ ŠEIMOS JUOSE.....	42
3.1. Liberaliosios gerovės valstybės	43
3.2. Konservatyviosios gerovės valstybės	45
3.3. Socialdemokratinės gerovės valstybės.....	47
3.4. Posovietinės gerovės valstybės.....	49
4. ŠEIMOS IR MOTINYSTĖS SAMPRATA IR VIENŲ MOTINŲ ŠEIMŲ STIGMATIZACIJA	52
4.1. Familializmas kaip politinė ideologija ir jos padariniai.....	55
4.2. „Vieniša“ mama „geros motinos“ paveiklo rėmuose	57
4.3. „Vieniša motina“ – terminologijos problematika	59
5. TYRIMO METODOLOGIJA	62
5.1. Tyrimo strategijos pagrindimas ir duomenų analizė.....	62
5.2. Tyrimo problemos, apribojimai, etinės dilemos	73
5.3. Tyrėjo vaidmuo ir savirefleksija.....	75
6. ŠEIMOS POLITIKA LIETUVOJE IR VIENOS VAIKUS AUGINANČIOS MOTINOS	78
6.1. Šeimos politikos raida, dabartinės šeimos politikos tikslai ir priemonės, vienu motinų šeimų padėtis.....	78
6.2. Šeimos politikos formuotojų vertinimas: Lietuvos šeimos politika ir vienu motinų šeimos	103
6.2.1. Šeimos politikos vertinimas ir pagrindinė problematika	103
6.2.2. Vienių motinų šeimų padėties Lietuvoje vertinimas	113
6.2.3. Lietuvos šeimos politiką formuojančios jėgos	117
6.2.4. Politinių išteklių paskirstymas.....	127
7. VIENŲ VAIKUS AUGINANČIŲ MOTINŲ PATIRTIS	137
7.1. Kelias į tapimą vienu vaikų auginančia mama	137
7.2. Stigmatizacijos ir diskriminacijos patirtis.....	141
7.2.1. Stigmatizuojamos tik moterys?	147

7.2.2. Mamų santykis su sąvoka „vieniša motina“	149
7.2.3. Vaikas ir jo šeimos supratimas	152
7.3. Laiko balansas	157
7.3.1. Laikas sau – prabanga	157
7.3.2. Didžiausia laiko pyrago dalis – darbui	161
7.3.3. Trūksta laiko vaikams	171
7.3.4. Finansinė šeimų situacija: moterų vertinimas	180
7.4. Santykis su vaiko tėvu	184
7.5. Motinų Lietuvos šeimos politikos vertinimas, gaunama ir trūkstama valstybės parama.....	187
7.5.1. Vienų vaikus auginančių motinų gaunama valstybės parama Lietuvoje.....	187
7.5.2. Moterų ir jų vaikų sveikata ir sveikatos sistema	195
7.5.3. Patirtis su vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugomis	199
7.5.4. Trūksta teisinės paramos	208
DISKUSIJA.....	211
IŠVADOS.....	224
LITERATŪROS SĄRAŠAS	228
PRIEDAI	272
SUMMARY	283
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	322
CURRICULUM VITAE	323

IVADAS

Tyrimo aktualumas

Vienų motinų šeimos yra šeimos politikos tema, kuria daugiausia diskutuojama šiandieninėje Europoje. Ši tema kaip probleminė šeimos politikos sritis yra iškelta ir Europos lyčių lygybės 2020–2025 metų strategijoje (Europos komisija, 2020). Šiam šeimos tipui yra skiriamas ypatingas dėmesys dėl Europoje iškeltų lyčių lygybės ir atvirumo įvairovei vertybių, dėl vis didėjančio vienų motinų šeimų skaičiaus, tačiau taip pat dėl vis dar plačiai ir giliai paplitusio jų skurdo. 2017 metų „Eurostat“ duomenimis, Europoje net 15 % šeimų sudarė vienų tėvų šeimos (absoliuti dauguma vienų motinų šeimų) – daugiausia vienų tėvų su vaikais šeimų yra Danijoje, ten tokios šeimos sudaro 30 % visų namų ūkių, o Lietuva, kur tokios šeimos sudaro 26 % visų namų ūkių, atsiduria antroje vietoje (Eurostat, 2017). Tiek tarptautinėje, tiek lietuviškoje mokslinėje literatūroje kaip dažniausiai vienų motinų patiriamos problemos yra nurodomas skurdas, stigmatizacija, mamų ir vaikų diskriminacija, galimybių derinti vaikų priežiūrą ir darbą trūkumas. Tyrimai taip pat rodo, kad šiose šeimose augantys vaikai yra laikomi rizikos grupe. Jų mokymosi rezultatai dažniausiai būna blogesni, jie linkę į priklausomybes ir deviantinį elgesį, o suaugę negeba kurti stabilių santykių, būna prasti jų karjeros pasiekimai (Neyer, 2013; Cohen, 1972; McLanahan ir Booth, 1989; Esping-Andersen ir Billari, 2015). Europos vaikų teisių garantijoje vienų tėvų šeimos ir vaikai iš šių šeimų yra nurodomi kaip viena pažeidžiamiausių grupių, kuriai reikia skirti ypatingą dėmesį, taikant politines priemones ir siekiant užtikrinti lygias galimybes vaikams, kurių skurdas ir socialinė atskirtis yra viena opiausių Europos Sąjungos problemų (Europos Komisija, 2021). Vaiko teisių garantijoje nurodoma, kad politinės sąlygos ir šalyje atveriamos galimybės itin veikia vaiko ir jo šeimos gerovę, sumažina tiek skurdą, tiek iš jo kylančias kitas problemas – sveikatos, prastos mitybos, psichologines ir elgesio, vaikų priežiūros paslaugų prieinamumo, išsilavinimo kokybės (ten pat). Sudarius tinkamas sąlygas, šeimos forma nebekelia tokių didelių nepatogumų ir tiek moterys, tiek vaikai gali funkcionuoti lygiavertiškai su asmenimis iš kito tipo šeimų. Apskritai matoma, kad vienų motinų šeimų problematika yra aktuali visoje Europoje.

Lietuvoje šių šeimų skurdo rodikliai yra didžiausi ir joms kyla didžiausia skurdo rizika, palyginti su kitų tipų šeimomis, nors vienų motinų šeimos, kartu su branduolinėmis šeimomis, yra ir vienas labiausiai paplitusių šeimų tipų. Paskutinio Lietuvos gyventojų surašymo, vykdyto 2011 metais, duomenimis,

Lietuvoje apie trečdalis vaikų (tai yra 150 000 vaikų) gyvena su vienu iš tėvų, o 129 500 iš jų gyvena tik su mama (Stankūnienė et al., 2016). D. Skučienės et al. (2018) atliktas tyrimas rodo, kad vienu vaikų auginančių moterų šeimos Lietuvoje turi didžiausią riziką gyvenimo kelyje patirti skurdą ir skursta trečdalis visų tokio tipo šeimų – tai yra tris kartus dažniau, palyginti su šeimomis, kuriose vaikus augina du suaugusieji. V. Kanopienės (2015) tyrimas rodo, kad vienos vaikų auginančios motinos patiria skurdą, nes negauna tinkamos paramos nei iš vaikų tėvo, nei iš valstybės. Be to, matyti, kad skurdo mažinimo priemonės (socialinės išmokos) skurdo nemažina, o priešingai – net ir suteikus socialines išmokas, motinų ir jų vaikų skurdas ne tik kad nemažėja, bet dar ir didėja (Skučienė et al., 2018). Vaiko teisių garantijos galimybių studijoje (Europos Komisija, 2020) nurodoma, kad valstybėje vykdoma politika, kuri neužtikrina lygių galimybių visoms šeimoms ir vaikams, yra lemiamas skurdo veiksnys. Nelygios galimybės apima darbo sąlygas, vaikų priežiūros paslaugų prieinamumą ir kokybę, mokslo kokybę ir skirtumus tarp mokyklų bei vietovių, bendrosios sveikatos ir odontologų paslaugų prieinamumą ir kokybę, galimybę sveikai maitintis, turėti tinkamą ir įperkamą būstą. Nepalankios politinės sąlygos trukdo iš skurdo išeiti ne tik motinoms, bet ir vaikams, kurie, augdami ir negaudami geriausios kokybės išsilavinimo, sveikatos priežiūros ir kitų paslaugų, negeba iš skurdo išeiti vieni ir patys tampa nepasiturinčiais suaugusiaisiais. Šalies gyventojų patiriamas skurdas neigiamai veikia ir bendrą visos šalies ekonomiką.

Lyginant su kitomis šalimis, tokiomis kaip Danija, Suomija ar Estija, Lietuva skiriasi tuo, kad vienu motinų šeimoms, nepaisant jų skurdo, nėra ar beveik nėra remiamos šeimos politikos lygmeniu, nėra taikoma jokių tikslingų priemonių šioms šeimoms padėti, o ir apskritai apie šią problemą yra mažai diskutuojama (Civita, 2016). Vienu vaikų auginančių motinų šeimoms yra paliekamos „pilkojoje zonoje“ (ten pat). O minėtose valstybėse vienu motinų šeimoms yra išskiriamos kaip visavertis, lygiateisis šeimos tipas ir siekiama sudaryti sąlygas joms nepriklausomai ir kokybiškai funkcionuoti – yra kuriama lankstaus darbo politika, teikiama kokybiška, lanksti ir visiems prieinama valstybinė vaikų priežiūra, skiriamos papildomos išmokos ar mokestinės lengvatos, siekiama, kad politinės priemonės pasiektų kuo daugiau ir įvairių šeimų (Civita, 2016). Šiose šalyse taip pat siekiama mažinti skurdo feminizaciją, sudaryti sąlygas moterims kokybiškai derinti profesinį ir šeimos gyvenimą, atliepian Europoje keliamus lyčių lygybės tikslus (EIGE, 2016). Valstybinė politika yra itin svarbi gerinant vienu motinų šeimų sąlygas, mažinant jų skurdą ir atskirtį, tad siekiant visiškai perprasti vienu motinų

šeimų problematiką ir jos priežastis Lietuvoje, aktualu tirti Lietuvos šeimos politiką – kokie joje keliami tikslai, kokios taikomos priemonės, kas lemia tokią politikos kryptį, kaip ji veikia vienu motinų šeimų gerovę.

Pasak D. Taylor (1998), tiriant vienu vaikus auginančių motinų padėtį, svarbu tirti politinį šalies kontekstą, taip pat gilintis į motinų ir vaikų patirtį – su kokiais problemomis šios šeimos susiduria, ką reiškia vienai auginti vaikus tiriamame politiniame kontekste, kaip yra užtikrinama vaikų gerovė (ten pat). I. Greener (2002) taip pat nurodo, kad socialinės politikos efektyvumas priklauso nuo politikos formuotojų nuostatų dėl tam tikros socialinės grupės ir gebėjimo pažvelgti giliau nei esamos nuostatos, pastebėti struktūrinius suvaržymus. Tad svarbu tirti ir politiką formuojančius asmenis, jų vertybes ir problemas interpretavimą. Vienas vaikus auginančias moteris reikia tirti kaip aplinkybių visumoje, socialiniame kontekste besiformuojančias šeimas, kurių situacija gali keistis, keičiantis kontekstui, įstatymams, politikos formuotojams (Greener, 2002; May, 2004). Šeimos politiką ir vienu motinų patirtis apimantis tyrimas galėtų padėti suprasti realių šeimų situaciją, įsigilinti, kokios yra pagrindinės skurdo ir atskirties priežastys, kokiais būdais būtų galima užtikrinti, kad moterys ir jų vaikai patirtų kuo mažiau suvaržymų, kad jiems būtų prieinama daugiau išteklių ir apskritai pagerinta jų gyvenimo kokybė (May, 2004). Dėl to šiame darbe pasirinkta gilintis ir į sociopolitinį kontekstą, ir į jo įtaką vienu motinų šeimoms, tad tyrime analizuojami tiek Lietuvos šeimos politikos įstatymai ir prie jų prisidedančių šeimos politikos formuotojų įžvalgos, tiek motinų, vienu auginančių vaikus, patirtys Lietuvos politiniame kontekste.

Problemos ištirtumas ir darbo mokslinis naujumas

Vienų motinų šeimų problematika yra kompleksinis reiškinys, kuris gali būti nagrinėjamas tiek individualiu, tiek visuomeniniu lygmeniu, taip pat nagrinėjant tiek objektyvias, tiek subjektyvias su fenomenu susijusias prasmes. Tačiau, peržvelgus ankstesnius tyrimus, matyti, kad daugiausia dėmesio yra skiriama objektyvioms prasmėms nagrinėti, akcentuojant sociodemografines šeimų charakteristikas, moterų darbinį užimtumą, išsilavinimą, vaikų pasiekimus mokykloje ir elgesį. Vis dėlto, net ir nagrinėjant objektyvias prasmes, trūksta makrolygmens analizės – kaip politinė ir socialinė terpė nulemia vienu motinų šeimų padėtį visuomenėje, kaip veikia šių šeimų galimybes. Taip pat daugiausia atliekami tyrimai, orientuojantis tik į vieną problemą, neapimant viso šių šeimų problematikos kompleksiskumo – nėra tyrimų, kurie apimtų objektyvių ir subjektyvių

prasmių tarpusavio ryšį, individualaus ir visuomeninio lygmenų sąsajas.

Vienų motinų šeimų problematika Lietuvoje domisi tokie tyrėjai kaip A. Maslauskaitė (2014), V. Kanopienė (2015), D. Kuconytė-Būdelienė (2017), V. Stankūnienė (2016), M. Baublytė (2013). A. Maslauskaitė, V. Stankūnienė ir M. Baublytė (2016), remdamosi 2011 metų gyventojų surašymo duomenimis, atliko kiekybinį vienų vaikų auginančių moterų socioekonominių ir demografinių charakteristikų tyrimą ir nustatė, kad vienų motinų šeimos tipas yra plačiai paplitęs Lietuvoje ir nematyti tendencijos, kad šių šeimų skaičius mažėtų, taip pat šios šeimos buvo atpažintos kaip turinčios didžiausią riziką patirti skurdą. Kokybinis biografinis A. Maslauskaitės (2014) atliktas vienų vaikų auginančių motinų vartojimo atskirties tyrimas parodė, kad vienos vaikų auginančios motinos patiria vartojimo atskirtį, o jų vartojimo galimybes labiausiai lemia vienų vaikų auginančių motinų socialinė klasė ir jos atveriamos galimybės. D. Kuconytė-Būdelienė (2017) analizavo tarpgeneracinės paramos modelius vienų motinų šeimose ir atskleidė, kad vaikų seneliai gali būti svarbūs tiek finansiniu, tiek vaikų priežiūros požiūriu ir sudaryti palankesnes sąlygas motinoms dalyvauti darbo rinkoje. Tačiau tyrimuose trūksta įdėmesnio žvilgsnio į vienų motinų šeimų problematiką, gilinimosi, kas iš esmės lemia sudėtingą jų situaciją, kodėl reikia remtis artimųjų pagalba ir nėra palankių darbo sąlygų, kas kuria skurdą ir vartojimo atskirtį. V. Kanopienės (2015) 2001–2002 metais atliktame kokybiniame vienų vaikų auginančių motinų šeimų tyrime socialiniais, ekonominiais ir demografiniais aspektais nurodoma, kad vienų motinų šeimų skurdą lemia tai, jog motinos negauna paramos nei iš vaikų tėvų, nei iš valstybės, motinos paliekamos pačios atsakingos už visą šeimos situaciją ir išlaikymą. Tačiau taip pat nėra gilinamasi, kas lemia, kad vienos vaikų auginančios motinos ir jų vaikai nesulaukia paramos nei iš tėvo, nei iš valstybės. Visuose ankstesniuose tyrimuose tik nurodoma, kad vienų motinų šeimų situacija yra aštri socialinė problema, nes tokių šeimų rizika patekti į skurdą, palyginti su kitų tipų šeimomis, yra didžiausia, tačiau trūksta gilinimosi į to priežastis ir visokeriopą motinų, vienuauginančių vaikų, patirtį, siekiant suprasti, kas iš esmės lemia situacijos sudėtingumą, kodėl nevyksta pokyčiai ir kokių pokyčių reikia, apimant visus motinų patirties dėmenis ir problematiką, o ne tik atskirus fragmentus. Kalbant apie šeimos politikos tyrimus, yra analizuojami šeimos politikos modeliai skirtingose gerovės valstybėse, gilinamasi į šeimos politikos sampratą, šeimos politikos formavimą ir plėtojimo galimybes, tačiau šie tyrimai nėra sutelkti konkrečiai į vienų motinų šeimas ir jų padėtį (Stankūnienė et al., 2001; Stankūnienė et al., 2003; Jančaitytė, 2004; Jančaitytė, 2006).

Šeimų skurdas lemia ir vaikų skurdą, kuris, kaip minėta, yra viena aštriausių problemų Europoje. Siekiama, kad būtų sudaromos lygios galimybės visiems vaikams, ypatingą dėmesį skiriant pažeidžiamiausioms vaikų grupėms, tarp kurių patenka ir vaikai iš vienu tėvų šeimų (Europos Komisija, 2021). Tad tiek užsienio, tiek Lietuvos literatūroje dėmesys skiriamas ir šeimos formos įtakos vaikų gerovei vertinimui, nurodoma, kad vaikai iš vienu vaikus auginančių motinų šeimų patiria didesnę skurdą ir turi prastesnes gyvenimo sąlygas (Šileika ir Zabarauskaitė, 2008), prastesni jų mokymosi rezultatai, tokie vaikai yra linkę į delinkventinį elgesį, nemoka kurti santykių (Lipman et al., 2002; Weihrauch et al., 2014; Blum et al., 2000; Carlsund et al., 2013; Manning ir Lamb, 2003; Vanassche et al., 2014). Tyrimuose nurodoma, kad dėl to vienos vaikus auginančios motinos yra laikomos nepajėgiomis išauginti dorus vaikus, šeimos yra laikomos „kitokiomis“, moterys yra spaudžiamos neadekvačių visuomenėje keliamų reikalavimų (Kanopienė, 2015). Tačiau trūksta tyrimų, kas iš tiesų lemia, kad vienu vaikus auginančių motinų šeimose augantys vaikai gali turėti socialinių ir psichologinių problemų, kokios išties yra vienos vaikus auginančios motinos ir kas joms trukdo bei padeda auginti vaikus, kokias galimybes jos turi atliepti vaikų poreikius.

Visapusiškesnių, tiek subjektyvų, tiek objektyvų lygmenį apimančių tyrimų galima rasti užsienio literatūroje. J. Millar ir T. Ridge (2001) nagrinėjo šeimų tipus ir šeimų patiriamą skurdą, išryškindamos sunkią vienu motinų šeimų padėtį Anglijoje, S Goodwin ir K. Huppatz (2010) nagrinėjo vienu vaikus auginančių motinų vartojimo atskirtį ir jos priežastis Australijoje, M. B. Jorgensen (2012) gilinasi į moterų diskriminaciją politiniu lygmeniu Danijoje. Tyrimuose nurodoma, kad vienos vaikus auginančios moterys patiria didžiausią skurdą dėl struktūrinės diskriminacijos, susijusios su skurdo feminizacija ir lyčių nelygybe, dėl nepritaikytų vaikų priežiūros ir darbo sąlygų, dėl neteikiamos reikiamos papildomos finansinės paramos ir paramos paslaugomis. Taip pat nustatyta, kad paramą gaunančios moterys yra stigmatizuojamos ir kontroliuojamos – nuolat persekiojamos ir tikrinamos, ar negyvena su kitais vyrais, ar pakankamai gerai rūpinasi vaikais. Tokioje aplinkoje motinos ir jų vaikai ne tik sunkiau išsina iš skurdo, bet ir patiria emocinių ir psichologinių sunkumų, yra didesnėje socialinėje ir vartojimo atskirtyje, remiasi daugiausia į save ar artimiausius šeimos narius ir draugus, negaudamos tinkamos paramos valstybiniu lygmeniu, nenorėdamos patirti su parama kylančios stigmos ir kontrolės. Tyrimuose nurodoma, kad sociopolitinės sąlygos iš esmės lemia vienu motinų šeimų galimybes ir kaip sudėtingiausios politinės sąlygos tokioms šeimoms gyvuoti nurodomos

liberaliomis ir neoliberaliomis politinėmis idėjomis besivadovaujančios politikos, kurios yra paremtos privačiu draudimu ir pasižymi paramą ganančiųjų persekiojimu ir smerkimu. Vis dėlto užsienio tyrimuose į šeimūgyvenimą taip pat koncentruojamasi tik vienu aspektu (vartojimo galimybių, diskriminacijos) arba šeimos yra nagrinėjamos, jas lyginant su kitomis šeimomis, neteikiant pakankamai erdvės ir dėmesio įsigilinti tik į vienu motinų šeimas ir tik jų problematikai būdingus niuansus, nėra aprėpiamos visos gyvenimo sritys, kuriose kyla sunkumų. Be to, Australijoje, Anglijoje ir Danijoje atliktų tyrimų rezultatai netinka Lietuvos problematikai apibūdinti, nes Lietuvoje yra visai kitoks kultūrinis ir istorinis kontekstas, būdingas posovietinėms gerovės valstybėms, o minėti tyrimai yra atlikti liberaliose ir socialdemokratinės gerovės valstybėse.

Socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (Schneider ir Ingram, 2004), susilaukusi didelio politikos proceso tyrėjų susidomėjimo, iki šiol buvo naudota tirti įvairias socialines grupes, siekiant suprasti, kaip jos yra kuriamos ir kokie galios konstruktai lemia, kad šių tikslinių grupių problematika nėra sprendžiama politiniu lygmeniu, tačiau tokio pobūdžio tyrimai nebuvo derinami su pačių tikslinių grupių patirtimi, nebuvo siekiama atskleisti, kiek politikos lygmeniu įsitvirtinę socialiniai konstruktai atspindi ir paveikia tikslinių grupių realybę, o tai yra siekiama apimti šiame tyrime. Anksčiau socialinės grupės ir socialinės problemos buvo tirtos tiek vietiniu, tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu, tačiau šeimos politikos srityje atlikta labai mažai tyrimų, daugiausia koncentruotasi į AIDS sergančiųjų, pensinio amžiaus žmonių, imigrantų, tautinių mažumų atstovų, moterų ir buvusių nusikaltėlių skurdo problematiką (Pierce et al., 2014). Matyti, kad visi tyrimai skirti analizuoti pažeidžiamas socialines grupes, kurios yra siejamos su padidinta stigmatizacija, mažesnės galios turėjimu ir skurdu (ten pat). Nuo 1993-ųjų iki 2013-ųjų metų, taikant socialinio konstravimo ir politikos dizaino teoriją, buvo analizuojami tiek kiekybiniai (24 %), tiek mišrių metodų (14 %) tyrimai, tačiau dominuoja kokybiniai tyrimai – 62 %, kurie geriausiai padeda išskleisti teorijoje analizuojamas galios disbalanso, dominuojančių vertybių ir socialinio konstravimo subtilybes (Pierce et al., 2014). O vienu vaikų auginančių tėvų problematika, taikant socialinio konstravimo ir politikos dizaino teoriją, buvo tirta kiekybiškai 2011-aisiais metais Airijoje, daugiausia koncentruojantis į vaikų priežiūros sistemos nepritaikymą vienu vaikų auginančių tėvų poreikiams (Hynes ir Hayes, 2011). Kitas tyrimas, jau minėtas anksčiau, buvo atliktas 2017-aisiais metais Danijoje, koncentruojantis tik į vienas vaikų auginančias motinas – buvo tiriami nacionalinės socialinių skundų valdybos sprendimai, siekiant išsiaiškinti, kaip vertinami vienu vaikų

auginančių motinų skundai ir nustatyti, ar ši grupė Danijoje yra laikoma nusipelnusia paramos (Jorgensen, 2018). Matyti, kad abu tyrimai yra ganėtinai siauri ir sutelkti į vieną sferą, trūksta nuodugnesnio gilinimosi, kokie konstruktai slypi po paramos trūkumu ir motinų stigmatizavimu, taip pat nėra gilinamasi, kiek tokie konstruktai atitinka pačių motinų realybę, kaip tokia politika paveikia vienų motinų šeimų gerovę ir atsiliepia bendrai valstybės gerovei.

Apžvelgus mokslinius vienų motinų šeimų ir šeimos politikos tyrimus, galima akcentuoti kelis momentus. Visų pirma, ir užsienyje, ir Lietuvoje ypač trūksta tyrimų, kurie vienų motinų šeimų padėtį apimtų tiek objektyviu, tiek subjektyviu požiūriu, kurie padėtų išsiginčyti į vienų motinų šeimų problematiką tiek socialiniu politiniu, tiek individualiu lygmeniu, atskleidžiant tarpusavio sąsajas. Antra, ir Lietuvoje, ir užsienyje nepakankamai dėmesio skiriama vienų motinų šeimų skurdo priežastims analizuoti, nepakankamai gilinamasi į po statistiniais duomenimis slypinčias reikšmes ir istorijas. Nors teigiama, kad skurdą lemia antro šeimos maitintojo nebuvimas, sumažėjusios darbinio užimtumo galimybės ir vaikų priežiūros paslaugų prieinamumo trūkumas, nėra gilinamasi, kaip šiuos sunkumus bandoma įveikti, kaip jie siejasi tarpusavyje, taip pat kaip siejasi su kitais, dar nenagrinėtais sunkumais ir galimybėmis, kuriuos patiria vienos vaikus auginančios motinos ir jų vaikai. Trečia, nors tyrimuose nurodomas šeimos politikos vaidmuo kuriant šeimų gerovę ar atskirtį, nėra analizuojama, kas lemia, kad vienos šeimos yra visokeriopai remiamos, o kitas siekiama kontroliuoti. Ketvirta, tiek Lietuvos, tiek užsienio tyrimuose nemažai dėmesio skiriama vaikų skurdui ir socialinėms bei emocinėms problemoms, kylančioms vienų motinų šeimose, tačiau taip pat nėra gilinamasi į priežastis, motinų galimybes atliepti vaikų poreikius ir atlaikyti motinystės keliamus sunkumus. Penkta, tyrimuose yra kalbama apie motinų ir jų vaikų diskriminaciją ir stigmatizaciją, tačiau nepakankamai dėmesio skiriama šių patirčių įtakai vaikų ir motinų savijautai, politikos formavimui ir motinų politiniam aktyvumui bei poryčių siekiui. Taigi, apžvelgus ankstesnius tyrimus, matyti, kad nėra tyrimų, kuriais būtų iš esmės gilinamasi į vienų motinų patiriamas problemas ir jų priežastis, kurie apimtų tiek sociopolitinio konteksto, tiek motinų patirties niuansus. Trūksta platesnio, įvairiapusiškesnio, individualius ir socialinius politinius dėmenis apimančio, geresnio supratimo apie tai, kaip atsiranda vienų vaikus auginančių motinų stigmatizacija ir diskriminacija, skurdas, kodėl motinos užima būtent tokią vietą šeimos politikoje, ir kaip politinis kontekstas veikia pačių moterų ir jų

vaikų gerovę, kas lemia politikos formavimą jų atžvilgiu ir kodėl, nepaisant didelio šeimų skurdo, šeimos politika yra nepajėgi šios problemos išspręsti ar apskritai nesiima jos spręsti. Todėl šio disertacinio **darbo tikslas** – išanalizuoti Lietuvos paramos šeimai politiką vienu vaikų auginančių motinų šeimų atžvilgiu ir tokių motinų patirtis vykdomos politikos kontekste.

Tikslui pasiekti nusistatyti **darbo uždaviniai**:

1. Išanalizuoti mokslinę literatūrą apie vienu vaikų auginančių motinų ir jų vaikų patiriamus sunkumus ir skirtingose gerovės valstybėse priimamus politinius sprendimus šiems sunkumams įveikti.
2. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, išanalizuoti šeimos politikos tikslus ir priemones, nustatyti vienu vaikų auginančių motinų šeimų padėtį šeimos politikoje atkūrus nepriklausomybę.
3. Išanalizuoti, kuo remiantis ir kokioms politinėms jėgoms bei socialiniams konstrukts dominuojant, formuojama šeimos politika vienu motinų šeimų atžvilgiu.
4. Išanalizuoti vienu vaikų auginančių motinų patirtį ir pagrindines problemas bei galimybes, vienoms auginant vaikus, Lietuvos šeimos politikos kontekste.
5. Išanalizuoti pagrindinius vaikams kylančius sunkumus, augant tik su mama, ir identifikuoti šeimos politikos formavimo svarbą užtikrinant šių vaikų gerovę.

Pagrindiniai darbo rezultatai ir ginami teiginiai:

1. Lietuvos šeimos politika neatliepia vienu motinų šeimų turimų didesnių poreikių vaikų priežiūros paramai, piniginei paramai, darbo sąlygų pritaikymui, logistikos keliamų problemų mažinimui, dėl nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje vykstančio negatyvaus šeimos politikos atsako.
2. Lietuvos šeimos politikoje tarp įvairių politinių jėgų išskirtinai dominuoja konservatyvios tradicinės vertybės, pirmenybę teikiančios tradiciniam šeimos modeliui, nepripažįstančios didesnės paramos poreikio vienu mamų šeimoms ir jose augantiems vaikams.
3. Dėl negatyvaus politikos atsako vienu motinų šeimų savo kasdienybėje patiria didelį finansų ir laiko trūkumą, pervargimą ir įtampą, negali patenkinti visų vaikų poreikių, vaikų poreikių

patenkinimas ir saugumas taip pat nėra užtikrinamas valstybiniu lygmeniu.

4. Dominuojanti šeimos politika neskatina tėvo įsitraukimo į vaiko gyvenimą, o apsiriboja finansine skyrium gyvenančio tėvo vaiko išlaikymo prievole, tačiau tokia politika ne visada sėkminga.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, septynios pagrindinės dalys, diskusija, išvados, literatūros sąrašas ir priedai.

Pirmame skyriuje pristatoma A. L. Schneider ir H. Ingram (1992) socialinio konstravimo ir politikos dizaino bei Baumgartner ir Jones (1993) teorija, kurios naudojamos analizuojant Lietuvos šeimos politikos raidą, Lietuvoje esančius šeimos politikos tikslus ir priemones, interviu su politikos formuotojais metu gautus duomenis. Pasitelkus minėtą teoriją analizuojama, kokios vertybės dominuoja Lietuvos šeimos politikoje, kaip paskirstomi ištekliai, kas turi pagrindinę sprendimų galią, kas stabdo pokyčius vienu vaikais auginančių motinų šeimų atžvilgiu.

Antrame skyriuje kalbama apie vienus vaikus auginančių motinų šeimų skurdą ir jo priežastis. Aptariami darbo ir vaiko priežiūros derinimo sunkumai, gilinamasi į D. Pearce (1978) analizuotas skurdo feminizacijos problemas, kalbama apie vaikų turėjimo įtaką moterų skurdui. Taip pat aptariama kita motinų ir vaikų problematika ir tėvo įsitraukimas į vienu motinų šeimų gyvenimą, šeimos politikos vaidmuo ir galimos priemonės skatinant šį įsitraukimą.

Trečiame skyriuje aptariami skirtingi gerovės valstybių režimai ir vienu motinų šeimų padėtis šiose valstybėse – remiantis G. Esping-Andersen (2005) tipologija, aptariamas liberalusis, konservatyvusis, socialdemokratinis ir posovietinis gerovės modeliai. Pateikiama, kaip skirtingai, esant kiekvienam iš šių režimų, formuojama šeimų politika ir kaip pozicionuojamos vienu vaikus auginančių motinų šeimos.

Ketvirtame skyriuje aptariama, kas yra laikoma šeima, gilinamasi į familializmo ideologiją ir jos įtaką vienu motinų šeimų padėčiai visuomenėje ir politikoje. Aptariama vartojamų sąvokų problematika ir šeimų patiriama stigmatizacija bei jos poveikis.

Toliau pristatoma tyrimo metodologija ir šeimos politikos tyrimo duomenys – remiantis teisės aktų duomenimis, analizuojama, kaip keitėsi šeimos politikos įstatymai nuo 1991-ųjų ir vienu motinų šeimų padėties

traktuotė juose, kokie yra dabartiniai Lietuvos šeimos politikos tikslai ir priemonės, kaip tokią situaciją vertina ir kokias dominuojančias vertybes ir politines jėgas, lemiančias tokį šeimos politikos formavimą, atpažįsta politikos formuotojai. Nustatyta, kad Lietuvos šeimos politikoje privilegijuojamos branduolinės ir gausios šeimos, o vienu motinų šeimos yra diskriminuojamos, nepakankamai atstovaujamos, laikomos nenusipelnusiomis paramos. Tokiame politikos formavime atpažinta sovietinės patirties, patriarchyto, Bažnyčios, konservatyvių partijų įtaka.

Galiausiai pristatomi interviu su vienomis vaikus auginančiomis mamomis duomenys – jų patirtys, pagrindiniai joms kylantys sunkumai, paramos ištekliai, gaunama valstybės parama ir požiūris į ją. Tyrimo duomenys parodė, kad daugiausia sunkumų moterys patiria darbo ir vaiko priežiūros srityje, remiasi neformalaus tinklo pagalba, jaučiasi nematomos valstybinio lygmeniu, turi negatyvias nuostatas dėl valstybės ir jos teikiamos paramos. O vaikai turi prastesnes startines pozicijas, negaudami geriausių paslaugų, patiria laiko su motinomis trūkumą, jų gyvenimuose retai dalyvauja tėvai. Tėvų įsitraukimą taip pat veikia šeimos politikos formavimas.

Disertaciją užbaigia išvados, diskusija, naudotos literatūros sąrašas bei priedai.

Disertacijos tyrimo rezultatų apibavimas

Disertacijos tema paskelbti straipsniai:

1. Skubiejūtė, G. 2019. „Children in Single Mother Families: Outcomes of Social Construction and Policy Design of Single mother Families“. *People: International Journal of Social Sciences*, vol. 5, issue 2, p. 643–661.
2. Skubiejūtė, G. 2020. „Vienų motinų šeimos Lietuvos šeimos įstatymų kontekste“. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, t. 20, p. 8–21.

Disertacijos tema skaityti pranešimai:

1. Skučienė, D. ir Skubiejūtė, G. 2019. „Vienų motinų šeimos Lietuvoje: konstruktai ir pasekmės“. *Lyčių studijos ir tyrimai 2019: šimtmečio pasiekimai ir perspektyvos*.
2. Skubiejūtė, G. 2019. „Children in Single mother families: Outcomes of Social Construction of Single Mother Families,

- Policy Design and Social Investment“. *Lisbon-International Conference on Social Sciences & Humanities (ICSSH)*.
3. Skučienė, D. ir Skubiejūtė, G. 2021. „Mothers’ work-to-family strain in single mother families“. *Motherhood and work conference*, National University of Ireland Maynooth.

1. SOCIALINIO KONSTRAVIMO IR POLITIKOS DIZAINO TEORIJA

Socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija buvo pripažinta kaip tinkamiausia, analizuojant Lietuvos šeimos politiką ir vienu motinų patirtį jos kontekste. Socialinio konstravimo ir politikos dizaino (angl. *Social Construction and Policy Design*) teorijoje (Schneider ir Ingram, 1993; 2004) nurodoma, kad skirtingose gerovės valstybėse politikos formavimas tam tikrų socialinių grupių atžvilgiu skiriasi dėl dominuojančių skirtingų vertybinių nuostatų, skirtingo galios pasiskirstymo ir iš to kylančio negatyvaus ar pozityvaus politinio atsako. Visuomenėje ir politikoje dominuojančios vertybės padiktuoja, kaip yra suprantamos tam tikros tikslinės socialinės grupės ir pagal tai kuriama politika, pasirenkamos politinės priemonės. Tikslinėmis grupėmis yra laikomos tos, kurioms įstatymais yra suteiktos tam tikros galimybės ar trukdžiai, siekiant visuomenės „tvarkos“ (Lowi, 1964). Šiame darbe tiksline grupe yra laikomos vienu motinų šeimos.

Sabatier (2007) socialinio konstravimo ir politinio dizaino teoriją (Schneider ir Ingram, 1993; 2004) kartu su pertraukiamos pusiausvyros teorija (Baumgartner ir Jones, 1993), palaikymo koalicijų teorija (Sabatier ir Jenkins-Smith, 1988), racionalaus pasirinkimo teorija (Ostrom, 1983) ir daugelio srautų teorija (Kingdon, 1984; Zahariadis, 1992) priskiria prie politikos procesą analizuojančių teorijų. Pertraukiamos pusiausvyros teorija gilinaisi į stabilų politikos laikotarpį, lydimų staigių pokyčių, fenomeną, analizuoja, kokios jėgos sukelia įstatymų pokyčius (Baumgartner ir Jones, 1993), palaikymo koalicijų teorija analizuoja įstatymus remdamasi politikos ciklo teorija, analizuojant politikų sudaromas koalicijas, mokymosi ir mokslo įtaką pokyčiams (Sabatier ir Jenkins-Smith, 1988), racionalaus pasirinkimo teorija gilinaisi į politikos formuotojų asmenio materialinio intereso vaidmenį primant politinius sprendimus (Ostrom, 1983), daugelio srautų teorija analizuoja politikos procesą pasitelkusi politikos srautus ir politikos langus, kurie atsiveria susiklosčius įvairiems visuomenei svarbiems įvykiams ir sudaro galimybę įstatymų pokyčiams (Kingdon, 1984; Zahariadis, 1992). O štai socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (Schneider ir Ingram, 1993; 2004) išsiskiria tuo, kad yra orientuota ne į pačių įstatymų pokyčių analizę, bet į pokyčiams trukdančių kintamųjų analizę ir gilinaisi, kodėl vienos grupės gauna visą reikalingą paramą, o kitos jos negauna, kodėl vienos socialinės problemos sprendžiamos politiniu lygmeniu, o kitos ne, kaip tai lemia šių tikslinių grupių socialinis konstravimas. Tokią temą nagrinėja ir F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993) negatyvaus ir pozityvaus atsako politikos proceso teorijoje. Šios teorijos, lyginant su kitomis politikos proceso

teorijomis, leidžia pažvelgti į politikoje mažiau dėmesio gaunančias ir ilgos politinės istorijos neturinčias socialines grupes. Socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija taip pat atveria galimybę į socialinius fenomenus pažvelgti plačiau – kreipia dėmesį į socialinių grupių stigmatizacijos, vertybinių jėgų, politinės galios pasiskirstymo, visuomenėje dominuojančių normų, politinio atsako ir net į pačių socialinių grupių nuostatų savo ir politikos atžvilgiu įtaką šių grupių padėčiai ir politikos formavimui. Socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija leidžia atskleisti šalyje dominuojančias vertybes, sprendimų galios pasiskirstymą, politinį atsaką ir kaip tai veikia politikos tikslus ir priemones, atsakyti, kas lemia, kad, net ir atpažįstant socialines problemas, kai kurios jų iš esmės nėra sprendžiamos politiniu lygmeniu (Schneider ir Sidney, 2009). Pagrindinis Schneider ir Ingram (1993; 2004) ir Baumgartner (1993) teorijose keliamas tikslas yra geriau suprasti, kodėl įstatymai ne visada atliepia opiausias socialines problemas ir kuria atskirtį, o ne lygybę, kodėl tam tikrų visuomenės grupių padėtis, palyginti su kitų, yra prastesnė. Kitaip tariant, siekiama atsakyti – **kas ką gauna ir kodėl**, kodėl vienos grupės gauna paramą, o kitos laikomos našta, kuo remiantis ir kaip skirstoma parama demokratinėse visuomenėse. Tai sužinoti galima analizuojant, kaip paskirstoma parama tarp socialinių grupių, koks yra politinis atsakas, kokia šio atsako kilmė ir kokios socialinės ir vertybinės nuostatos dominuoja tikslinių grupių atžvilgiu.

Paskirstymas: išmokų paskirstymas – kam skiriami ištekliai, o kam ne, priklauso nuo to, kurios grupės yra konstruojamos pozityviai, o kurios negatyviai (Schneider ir Ingram, 2004). Tai, pasak Schneider ir Ingram (2004), lemia politikoje ir visuomenėje vyraujantys naratyvai apie tai, kas laikomi nusipelnusiais politinės paramos, o kas ne. Naratyvai lemia socialinių grupių padėtį ir apima simbolius, įvaizdžius ir stereotipus, taikomus politikoje ir apskritai visuomenėje. Politikų turimos ir visuomenėje išsisknijusios vertybės ir reikšmės tampa tam tikrų grupių dalimi ir valdo tolesnį įstatymų formavimą, pagrįsdamos, kodėl parama skirstoma būtent taip ir leidžiami būtent tokie įstatymai. Būtent įvaizdžiai ir vertybės lemia, kokios socialinės problemos yra priimtos kaip svarbios ir vertos spręsti politiniu lygmeniu, o kokios ne (Kingdon, 1984; Rochefort ir Cobb, 1994; Baumgartner ir Jones, 1993). Baumgartner ir Jones teigimu, tikslinių grupių atžvilgiu suformuoti įvaizdžiai lemia, kaip politikos formuotojai vertina socialines problemas ir kaip jos yra sprendžiamos ar nesprenžiamos.

Pozityviai vertinamos tos grupės, kurios laikomos paramos nusipelnusiomis dėl savo prisidėjimo prie bendros šalies gerovės, o negatyviai vertinamos tos, kurios laikomos nenusipelnusiomis ir esančiomis

našta bendrai visuomenės gerovei. Viešosios politikos diskurse nusipelnusios grupės apibūdinamos kaip visuomenės pamatas, kaip prisidedančios prie bendro visuomenės gėrio ir socioekonominių problemų sprendimo, kaip kuriančios šalies ateitį. Nenusipelnusieji apibūdinami kaip išnaudojantys, nesąžiningi, tingūs ir tie, kuriais turi pasirūpinti pirmoji visuomenės dalis. Taigi tokios grupės yra sankcionuojamos, auklėjamos, diskriminuojamos ir baudžiamos tam, kad grįžtų į „doros kelią“ (angl. *Punishment of the poor*) (Wacquant, 2009). A. Sayer (2012) nurodo, kad tam tikrų socialinių grupių, šiuo atveju vienų motinų šeimų, paramos „nusipelnymas“ yra suprantamas atpažįstant šių šeimų problematiką ir jų atžvilgiu palankiai paskirstant išteklius. O „neatpažinimas“, negatyvūs politikų pasisakymai ir šių grupių demonizavimas bendrame visuomenės naratyve yra šių grupių išstūmimo iš politikos akiračio pagrindas (Sayer, 2012). Baumgartner ir Jones (1993) negatyviai vertinamas grupes ir siekiančiuosius atstovauti jų interesams vadina „autsaideriais“. „Autsideriai“, siekiantys atstovauti „nenusipelnusiųjų“ grupių interesams, susilaukia *status quo* palaikančių valdančiųjų kritikos ir atmetimo kaip nepakankamai informuoti ir neatsakingi (ten pat).

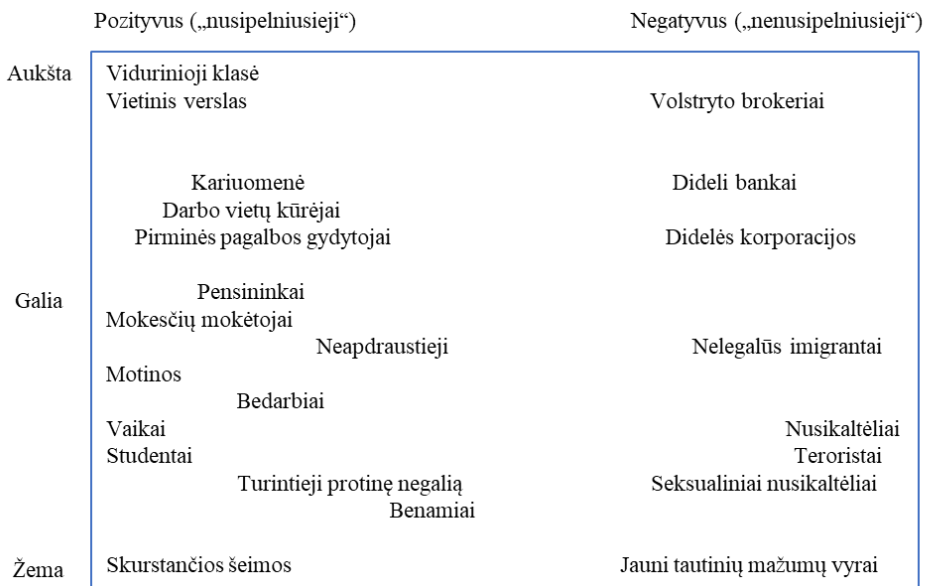
Apskritai socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorijoje, pagal išteklių paskirstymą yra išskiriamos keturios grupės – priklausomieji (angl. *dependents*), deviantai (angl. *deviants*), privilegijuotieji (angl. *advantaged*) ir varžovai (angl. *contenders*) (1 pav.).

	Vertinami pozityviai	Vertinami negatyviai
Galingieji	<i>Privilegijuotieji</i> – visuomenėje vertinami pozityviai ir gauna visas politines privilegijas bei reikiamą paramą	<i>Varžovai</i> – visuomenėje vertinami negatyviai, bet savo gerovę ir reikiama paramą užsitikrina privačiai
Bejėgiai	<i>Priklausomieji</i> – visuomenėje vertinami pozityviai, tačiau yra bejėgiai ir negeba apginti savo teisių, išsireikalauti paramą	<i>Deviantai</i> – visuomenėje vertinami neigiamai ir yra „baudžiami“ pagal įstatymus

1 pav. Tikslinių grupių skirstymas (Schneider ir Ingram, 2004)

2 pav. rodoma, kaip tarp šių grupių pasiskirsto politinė galia ir „nusipelnymo“ lygis. Nors 1 pav. nurodomas tam tikras grupių pasiskirstymas, tačiau jis gali skirtis atsižvelgiant į kultūrą ir politinę sistemą, grupių lokalizavimas turi būti pagrįsta empiriniais konkrečios šalies

duomenimis. Kai kurios grupės gali būti matomos kaip deviantės vienoje kultūroje ir vertinamos teigiamai kitose. Taip pat gali būti pereinamųjų grupių – kurios greitai keičia savo poziciją, kaip šiuo metu daugelyje šalių LGBTQ atstovai, kurie didelėmis pastangomis ir organizuodami judėjimus sugebėjo pakeisti savo įvaizdį visuomenėje ir sulaukti politinio dėmesio. Kai kurie socialinės paramos gavėjai, kaip vienos vaikus auginančios motinos Danijoje, pereina iš priklausomųjų grupės į deviantų grupę (Jorgensen, 2018).

2 pav. Socialinio konstravimo ir galios tipologija (Schneider ir Ingram, 2004)

Privilegiuotieji turi didelę politinę galią ir džiaugiasi politiniais ištekliais bei pozityviu socialiniu diskursu visuomenėje. Tokioms grupėms dažniausiai priskiriami mažų verslų ir namų savininkai, pensininkai, kariai, gydytojai ir kita. Šių grupių atstovai gauna papildomą valstybės finansinę paramą, reikiamas paslaugas, įvairias privilegijas ir išimtis.

Varžovai turi didelius privačius ir politinius išteklius, didelę politinę galią, tačiau visuomenėje yra vertinami negatyviai ir yra matomi kaip savanaudžiai, melagiai ir amoralūs. Tokioms grupėms dažniausiai priskiriamos draudimo bendrovės, dideli bankai ir korporacijos, ginklų pramonė, radikalūs aktyvistai ir kita. Šios grupės atstovai dažniausiai gauna politinę paramą dėl savo politinės galios *sub rosa* – slaptai ir nežinomai gautos privilegijos, apdangstytos įvairiais, taisyklėmis manipuliuojančiais teisiniais sprendimais.

Priklausomieji yra vertinami pozityviai ir kaip paramos nusipelniusieji, tačiau ne dėl nuopelnų, o jiems jaučiamo gailesčio ir simpatijos. Šiai grupei dažniausiai priskiriami vaikai, motinos, studentai, katastrofas patyrusieji, protinę negalią turintieji ir kiti nelaimingieji. Šios grupės atstovai turi labai mažą politinę galią, todėl jiems teikiama parama dažniausiai eina kartu su kontrolės mechanizmais ir įvairiais reikalavimais – yra tikrinamos jų pajamos, privalomos vizitacijos ir kitokių taisyklių laikymasis, studentai turi gražinti studijoms suteiktas paskolas. Tokie asmenys nėra laikomi blogais visuomenės nariais, tačiau „nelabai tikusiais“ ir dėl to ne tokiais nusipelniusiais kaip „privilegijuotieji“. Todėl, esant biudžeto mažinimui, parama, tokia kaip maisto kuponai, pirmiausia yra mažinama būtent šioms grupėms ir daugelis jų problemų paliekama spręsti nevyriausybiniams organizacijoms. Politikai prie tokių grupių palaikymo daugiausia prisideda retoriškai, norėdami pabrėžti savo gerą dvasią, tačiau suteikdami mažai praktinės paramos.

Deviantai neturi nei politinės galios, nei pozityvaus įvaizdžio. Šios grupės atstovai gauna neproporcingai didelę politinę „bausmę“ ir naštą. Deviantams priskiriami nusikaltėliai, mokesčių nemokantys asmenys, nelegalūs imigrantai, valstybės gerovės išnaudotojai (kurie sukčiauja tam, kad gautų paramą) ir kiti. Šios grupės atstovams beveik neįmanoma pakeisti savo padėties visuomenėje ir politikoje, jie yra kaltinami dėl visų visuomenės negandų, jos moralinio žlugdymo. Politikai palaiko negatyvią retoriką šių grupių atžvilgiu, nes ji teigiamai veikia „padorių“ rinkėjų jausmus, kurie jaučiasi saugūs ir svarbūs, o politikai yra perrenkami kitoms kadencijoms. Deviantams atvirai neatstovauja politinės partijos, nėra kuriamos koalicijos jų problemoms spręsti, jų interesų neatstovauja nevyriausybinių organizacijų.

Atsakas. Politikos dizainas – politikoje keliami tikslai ir taikomos priemonės, turi tiek materialinį, tiek simbolinį poveikį tikslinėms grupėms ir veikia jų nusiteikimą ir pilietinį aktyvumą. Šis poveikis atsiranda kuriant tikslinėms grupėms tam tikras galimybes ir kliūtis. Tai siunčia šioms grupėms žinią apie jų vertę ir padėtį visuomenėje. Žinia nurodo, kokie asmenys yra laikomi reikšmingais, kieno poreikiai laikomi svarbiais, kas per žaidimas yra politika ir kokia tikslinė grupės vieta šiame žaidime. Kai įvaizdžiai turi ilgą istoriją ir tampa savotiška tradicija, nebėra kvestionuojamas jų teisingumas, socialinė problema matoma vienpusiškai, kitos dimensijos nebepatenka į politikos formuotojų dėmesio lauką ir susiformuoja politikos monopolis – galią turintieji priima rinkėjų daugumai palankius sprendimus, o marginalizuotos grupės praranda bet kokią galią keisti savo poziciją ir įsisenėję įstatymai nesikeičia tol, kol nepakinta tikslinių grupių įvaizdis (Baumgartner ir Jones, 1993). Tai vadinama negatyviu atsaku (ten pat).

Campbell (2012) nurodo, kad tai, kokie buvo įstatymai tikslinės grupės atžvilgiu, paveikia jų pilietinį dalyvavimą, paramos negaunantys ar kitaip „baudžiami“ asmenys tampa pasyvūs ir patys nebekovoja už savo teises. Pavyzdžiui, Soss (2000) tyrimas parodė, kad motinos su vaikais, gaunančios socialinę paramą, mažai domisi politiniais klausimais ir kur kas mažiau įsitraukia į visuomenės gyvenimą, palyginti su negalią turinčiais paramos gavėjais. Tyrėjo teigimu, taip yra todėl, kad negalią turintys asmenys gauna paramą nekeliant jiems jokių papildomų reikalavimų ir nesiekiant juos kontroliuoti, o motinų atžvilgiu yra taikomi kontrolės mechanizmai, dėl kurių yra nuolat tikrinamos moterų pajamos, vykdomos patikrinamosios vizitacijos į namus. Iš esmės šios motinos yra laikomos paramos nenusipelnusiomis, joms siunčiama žinia, kad jų situacija yra jų pačių kaltė, tad valstybiniu lygmeniu siekiama ne iš esmės padėti, o taikomos sankcijos, siekiant jas sugrąžinti į „teisingą“ gyvenimą (Soss, 2000).

Tai, kaip paskirstoma valstybės parama, paveikia ir visuomenės nuostatą dėl tikslinių grupių. Gerovės valstybių teorijos rodo, kad paprastai universalias išmokas gaunantieji yra vertinami pozityviau nei tie, kurie gauna išskirtinę paramą (Esping-Anderson, 1990). Tačiau Lawrence, Stokes ir Wolman (2013) ištyrė, kad tais atvejais, kai išskirtinė parama teikiama ją gaunančiuosius pozicionuojant kaip nusipelnusiuosius, ji yra vertinama labiau teigiamai nei universali parama. Kaip pavyzdį tyrėjai nurodo emigrantus, kurie turi aukštąjį išsilavinimą ir dirba aukšto lygio darbus. Bundy (1994) nurodo, kad pozityviai konstruojamos grupės yra linkusios mobilizuotis, išreiškia teigiamą požiūrį į vyriausybę ir siekia prisidėti prie bendros šalies gerovės.

Kilmė. Socialinis konstravimas, kuriamas diskursas tikslinių grupių atžvilgiu yra paremti emocijomis, intuityviomis reakcijomis ir selektyviu informacijos pasirinkimu šiems emocijoms paremti. Politikai, priimantys politinius sprendimus, yra paveikti tokių emocijų ir daugiausia veikia nesąmoningai. Skirtingos socialinės grupės kažkada pristatytos kaip aukos, blogiukai, herojai ir kita, tampa svarbiu politinio naratyvo analizės objektu, siekiant suprasti, kodėl kai kurios grupės negauna reikiamos paramos net ir keičiantis visuomenės struktūrai, normoms ir kita (Jones ir McBeth, 2010). Įsisenėjusios etiketės ir stereotipai yra nekvestionuojami ir išlaiko socialines ir politines nuostatas tikslinių grupių atžvilgiu, užkirsdami kelią politikos pokyčiams.

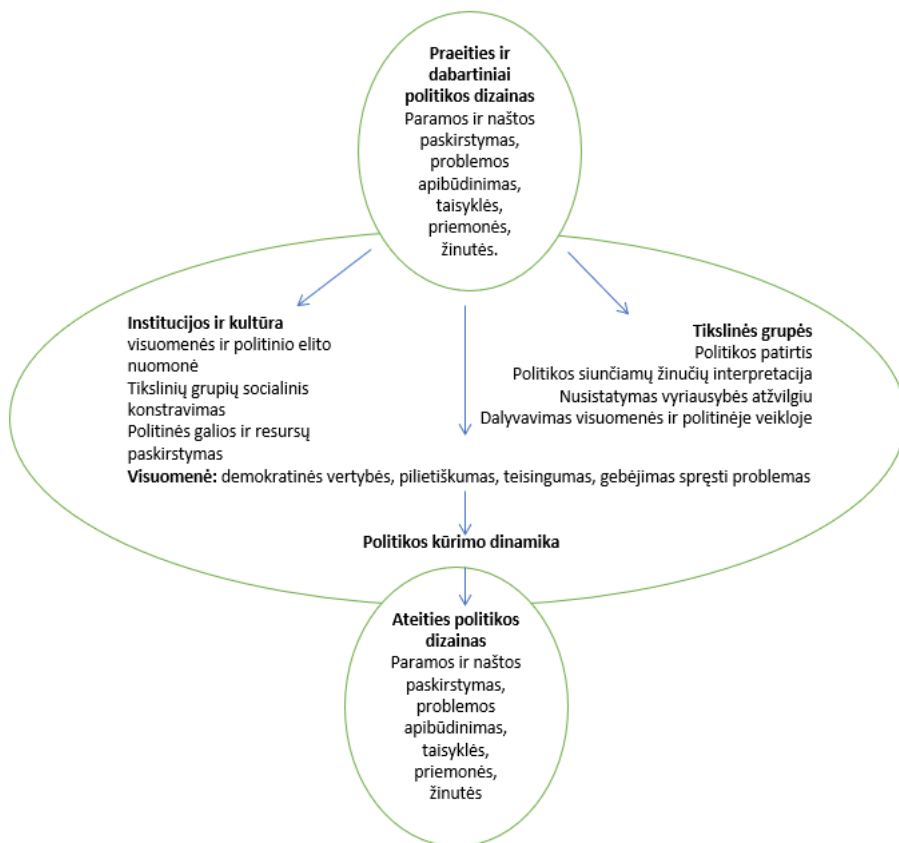
Besikeičiantys socialiniai konstruktai. Socialiniai konstruktai (naratyvai, kuriami apie tikslines grupes) gali pasikeisti. Vienas iš pokyčio galią turinčių elementų yra politikos tikslų ir priemonių pokyčiai, naujų tikslų

iškėlimas ir priemonių įvedimas. Kuo ilgiau politika, joje keliami tikslai ir taikomos priemonės nesikeičia tikslinių grupių atžvilgiu, tuo sunkiau tokie pokyčiai įvyksta – kaip minėta, įsisenėję įvaizdžiai ir asociacija su paramos nusipelnymu ar ne įsirežia ne tik į politikos formuotojų, bet ir į visos visuomenės, taip pat tikslinių grupių atmintį. Tokiu atveju tik naujų jėgų iškilimas ir politinis konfliktas ar visuomenę sukrečiantys įvykiai gali sukelti pokyčius ir priversti politikus keisti įstatymus, o tai savo ruožtu išjudina nusistovėjusį požiūrį į tikslines grupes.

Politikos pokyčiai. Kaip vyksta pokyčiai, priklauso nuo to, kas laimi ir kas pralaimi siekiant juos įgyvendinti, kaip šie pokyčiai paveikia šalies demokratiją (Lasswell, 1936; Baumgartner ir Jones, 1993). Sėkmingu politikos pokyčiu yra laikomas toks, kuris suteikia dar daugiau galios galingiesiems, tačiau tuo pačiu metu nesukelia kitų grupių pasipriešinimo. Suteikiant politinę paramą „blogiesiems“, greitai prarandama rinkėjų parama. Politikos lyderiai, pasak Schneider ir Ingram (2004), siekia daryti „gera“ „geriems“ piliečiams ir bausti „bloguosius“. Baumgartner ir Jones (1993) teigimu, priimdami įstatymus politikos formuotojai pirmiausia kreipia dėmesį į tai, kokio pasisekimo įstatymo įteisinimas susilauks tarp rinkėjų ir koks bus finansinis nuostolis, kiek socialinė problema verta tokios investicijos. Tai yra dar viena priežastis, kodėl įstatymai kai kurių socialinių problemų atžvilgiu išlieka stabilūs labai ilgai – tol, kol tai tenkina rinkėjų daugumos poreikius (Baumgartner ir Jones, 1993; Schneider ir Ingram, 2004).

Politikos dizainas leidžia apibūdinti ir analizuoti politikos teisinį kontekstą ir procesą, kuris lėmė tikslinės grupės padėtį, politinių įrankių pasirinkimą ir paveikė tikslinės grupės žmonių gyvenimus, jų galimybes ir padėtį visuomenėje (Schneider ir Ingram, 2004). Politikos dizainas apima įstatymuose keliamus tikslus ir sprendžiamas socialines problemas, tikslams pasiekti taikomas priemones, taisykles, kurių gyvavimas lemia socialinę įtraukti arba atskirti. Politikoje keliami tikslai ir taikomos priemonės gali prisidėti prie vienu socialinių grupių gerovės, o kitoms socialinėms grupėms palikti individualią atsakomybę už tai, kad jos neatitinka visuomenės ir politikos keliamų reikalavimų. Politikos dizainas turi instrumentinį (išteklių paskirstymo) politikos efektą (kokios taisyklės taikomos šioms grupėms, kokios organizacijos kuriamos ir remiamos) ir retorinį, simbolinį efektą – kaip ši grupė vertinama visuomenėje, kam visuomenėje priklauso didžiausia galia. Kaip minėta, politiniai sprendimai siunčia tikslinėms grupėms tam tikrą žinių apie jų svarbą visuomenėje, kiek šių grupių problemos yra svarbios politikams. Institucijų atsakas į socialines problemas yra suformuotas taip, kad vienas grupes padrąsintų dalyvauti visuomenės ir politinių sprendimų

veikloje, o kitas atgrasytų (Baumgartner ir Jones, 1993). Tai, savo ruožtu, veikia tolesnę šių grupių integraciją – kaip žmonės siekia pagerinti savo situaciją, kokios kuriasi nevyriausybinės organizacijos (NVO), ar asmenys dalyvauja rinkimuose, ar ne (žiūrėti 3 pav.).

3 pav. Socialinis konstravimas ir politikos dizainas (Schneider ir Ingram, 2004)

Tikslinių grupių padėties įtvirtinimas vadinamas socialinio konstrukto institucionalizavimu (Pierson, 2000). Materialiniai ištekliai yra nuolat didinami ir socialiniai statusai stiprinami juos institucionalizuojant ir kuria atskirtį tarp nusipelnusiųjų ir nenusipelnusiųjų grupių. 3 pav. parodyta, kaip politikos formavimas iš praeities per dabartį persiduoda į ateitį – dėl politinės galios ir tikslinių grupių marginalizacijos struktūrų, jei neįsitraukia naujos politinės galios ar neįvyksta visuomenei svarbių įvykių, tikslinių grupių atžvilgiu praeityje suformuoti įstatymai nekinta ir yra palaikomas tikslinių grupių *status quo*. Politikos formavimas tikslinių grupių atžvilgiu (jų

patiriamų problemų apibūdinimas, naštos paskirstymas, siunčiamos žinios, taikomos priemonės ir taisyklės) paveikia pačias tikslines grupes ir institucijas, visuomenės kultūrą – dominuojančios elito ir politinę galią turinčiųjų nuostatos ir sumažėjęs tikslinių grupių aktyvumas lemia, kad niekas nebeatstovauja tikslinių grupių interesams, ir jų problemos nepatenka į politikų darbotvarkę, tad pokytis neįvyksta, ir politikos formavimas šių grupių atžvilgiu išlieka toks pats. O tuo atveju, kai instituciniu ar visuomeniniu lygmeniu įvyksta pokyčių, kai įvyksta visuomenei aktualių įvykių, liečiančių tikslines grupes, iškyla naujos NVO ar valdančiąją daugumą sudaro kitokioms, iki tol politikoje nedominavusioms vertybėms atstovaujančios partijos, politinis atsakas iš neigiamo gali virsti teigiamu, ir tikslinių grupių atžvilgiu gali įvykti politinis pokytis.

Apibendrinant – matyti, kad socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, kitaip nei kitos politikos proceso teorijos, atveria galimybę analizuoti politikos formavimą ir politikos procesą tų socialinių grupių, kurios gauna mažiausiai politinio dėmesio, atžvilgiu. Teorijoje keliami klausimai apie išteklių paskirstymą ir tam tikrų grupių marginaliziją, gilinamasi į galios struktūrų, vertybių, įsisenėjusios stigmos ir jos internalizacijos įtaką tikslinių grupių politiniam diskriminavimui ir pačių grupių politiniam nesuinteresuotumui kovoti už savo teises. Ši teorija taip pat analizuoja politikos atsaką – kaip pasikeitusios galios struktūros, nauja informacija, iškilusios organizacijos ar visuotiniai įvykiai gali lemti politikos pokyčius. Baumgartner ir Jones (1993) teorija padeda analizuoti negatyvų politinį atsaką – kaip dėl nusistovėjusių socialinių konstruktų tikslinių grupių atžvilgiu ir dėl nesikeičiančių, politikoje dominuojančių galios struktūrų šių grupių atžvilgiu nevyksta politikos pokyčiai. Šių teorijų kombinacija puikiai tinka analizuojant vienų motinų šeimų problematiką Lietuvoje, nes tokios šeimos sulaukia mažai politinio dėmesio, tad, remiantis teorijomis, galima atsekti, kada šias šeimas pradėta marginalizuoti, kas tai lėmė ir kodėl nevyksta politiniai pokyčiai, nepaisant patiriamo didžiausio šių šeimų skurdo.

2. VIENŲ VAIKUS AUGINANČIŲ MOTINŲ ŠEIMŲ SKURDAS IR PROBLEMATIKA

Vienų vaikus auginančių motinų šeimos yra didžiausią riziką patekti į skurdą turinti ir dažniausiai į skurdą patenkanti bei sunkiausiai iš jo išeinanti šeimų grupė visose gerovės valstybėse (Brady ir Burroway, 2012; Fouarge ir

Layte, 2005). G. Bonoli (2007) teigimu, tokios šeimos yra naujoji socialinė rizika, kurios problemų dabartinės gerovės valstybių sistemos negeba kokybiškai spręsti. Vienos motinos su vaikais visais istorijos etapais patyrė skurdą ir išliko viena tų grupių, kurios nepajautė pagerėjimo augant šalių ekonomikai (ten pat). Tai yra lyčių nelygybės ir netinkamai formuojamos šeimos politikos pasekmė, kai kuriant įstatymus daugiausia orientuojamasi į „pilnas“ šeimas ir neatsižvelgiama į specifinę, vienų vaikus auginančių moterų situaciją, taikoma netinkama pagalbos joms strategija (Schram, 1993). Šių šeimų skurdą daugiausia lemia joms nepalankus politikos formavimas, netolygus išteklių ir galios pasiskirstymas tarp įvairių tipų šeimų (Barnes, 2008; Schneider ir Ingram, 1993). Politika ir visuomenė yra suformuotos taip, kad aiškiai išskiriamos „nusipelniusių“ ir „nuspelniusių“ grupės (Schneider ir Ingram, 2004; Sidel, 2006). Į pastarųjų grupę dažniausiai patenka ir vienos vaikus auginančios moterys, kurios niekaip negali nusikratyti JAV prezidento R. Reigano priklijuotos „valstybės išmokų karalienės“ etiketės (angl. *Welfare Queens*) (Sidel, 2006). Viešoji politika, kuri atskiria darbą ir socialinę paramą, o žmones skirsto į „nusipelniusius vargšus“ ir „nuspelniusius vargšus“, didina vienų motinų skurdą, taip pat kuria stigmatizaciją vienų vaikus auginančių motinų atžvilgiu, tad moterys ir jų vaikai praranda pasitikėjimą ne tik sistema, bet ir savimi, ir nebesistengia iš skurdo išeiti (Schneider ir Ingram, 1993).

Nors Lietuvoje bendra ekonominė gerovė kyla, tačiau vienų motinų šeimų skurdas ne tik nemažėja, bet ir didėja (Skučienė et al., 2018). V. Stankūnienės et al. (2016) atliktas tyrimas rodo, kad vienų vaikus auginančių motinų šeimos Lietuvoje patiria finansinį nepriteklių ir kitas socialines ekonomines problemas, tokias kaip sumažėjusios įsidarbinimo galimybės. Tai ypač išryškėja kaimo vietovėse, kur dauguma moterų išsilaiko tik iš gaunamų socialinių išmokų (Stankūnienė et al., 2016). Sumažėjusias galimybes ir didesnę finansinį nepriteklių patiria ir motinos, turinčios žemesnę išsilavinimą (ten pat). A. Maslauskaitės tyrimas atskleidžia, kad būtent skurdas ir vartojimo deprivacija yra pagrindinės motinų ir jų vaikų socialinės atskirties priežastys (2014). Vienos vaikus auginančios moterys turi griežtai planuoti savo finansus, atsisakyti spontaniško vartojimo, jos atskiria save nuo „gero gyvenimo“ ir „gerą gyvenimą“ gyvenančiųjų (ten pat).

Vis dėlto ne visos vienos vaikus auginančios mamos patiria skurdą. Geresnė finansinė šeimų situacija siejama su aukštesniu išsilavinimu, sėkmingesniu darbinio užimtumu, geresne vaikų priežiūros situacija (Lebatier, 2017). Tačiau M. T. Lebatier (2017) taip pat nurodo, kad, nepaisant aplinkybių, visos vienos vaikus auginančios motinos turi mažesnes pajamas ir

vartojimo galimybes, lyginant su dviejų tėvų šeimomis (Letabier, 2017). Vienų vaikus auginančių motinų šeimos tampa pažeidžiamos dėl tipiškai mažesnių atlyginimų ir didelės finansinės vaiko auginimo išlaidų sukeltos naštos (Seccombe et al., 1998). Prie vienų vaikus auginančių motinų šeimų skurdo prisideda ir išmokų iš tėvo negavimas ar nepakankamas jų dydis (Zhan ir Pandey, 2004 cit. pagal Bernati et al., 2017). Adekvataus dydžio vaiko tėvo išmokos gali daryti esminę įtaką šeimų situacijos gerinimui.

Šeimose patiriamas skurdas labiausiai paveikia vaikus, kuriems tenka keisti gyvenamąsias vietas, jiems yra neprieinamas kokybiškas išsilavinimas (Duncan et al., 2000). Dėl to, kad daug laiko praleidžia be suaugusiųjų priežiūros, vaikams gali pasireikšti delinkventinis elgesys (ten pat). Šiose šeimose vaikų patiriamas skurdas ir deprivacija riboja jų teisę į laisvę, moralinio, socialinio, mentalinio, fizinio ir dvasinio, visaverčio vystymosi užtikrinimą (UNICEF, 2005 cit. pagal Stankūnienė, 2016). Vaikų skurdas veikia tiek tiesiogiai, kai neprieinamos įvairios gėrybės, tiek palaikant santykį su nuolat stresą patiriančia motina, tiek patiriant stigmatizaciją dėl skurdo (Klebanov et al., 1994). Skurdą patiriančios ir jo išvengti besistengiančios motinos, bandydamos sudurti galą su galu, taip pat nerimaudamos, kad negali savo vaikams suteikti to, kas geriausia, ir neatitinka tobulo šeimos modelio, patiria daugiau streso, ir dėl to neturi pakankamai išteklių skirti vaikams kokybiško dėmesio, įvairiapusės paramos (Goodwin ir Huppatz, 2010). M. B. Zinn taip pat pabrėžia, kad skurdas dažniau sukuria vienų motinų šeimų ūkius, nei vienų motinų šeimų ūkiai sukuria skurdą (1989). Tyrimai rodo, kad būtent skurdžiose, vienų motinų šeimose užaugę vaikai, tikėtina, kurs tokias pačias šeimas (Hernandez, 1993). Vaikai, kurių mamos yra nuolat neprieinamos dėl didelio užimtumo ir patiriamo streso, gali jaustis nevisavertiškai, nesitikėti ir nesiekti geresnio gyvenimo, užaugus jiems patiems gali trūkti pozityvios tėvystės įgūdžių (Schram, 1993). Taigi vaikų patiriamas skurdas yra ne tik nemaloni vaikystės patirtis, bet ir turi ilgalaikių neigiamų pasekmių, tokių kaip prastesnės įsidarbinimo galimybės, pasunkintos sąlygos išeiti iš skurdo, santykių kūrimo ir tėvystės įgūdžių trūkumas (Esping-Andersen, 2005).

2.1. Skurdo feminizacija ir vienų motinų šeimos

D. Skučienės et al. (2018) teigimu, moterys Lietuvoje skursta kur kas dažniau nei vyrai. Tokia tendencija matoma ir kitur Europoje – visose Europos šalyse moterys patiria didesnę skurdą, o didžiausias atotrūkis tarp vyrų ir moterų skurdo matomas Estijoje, Latvijoje ir Čekijoje. Lietuvoje situacija tik

šiek tiek geresnė (ten pat). Moterys praleidžia daugiau laiko rūpindamosi sergančiais šeimos nariais, augindamos vaikus, o tai nėra pakankamai finansiškai remiamas darbas (ten pat). Be viso to, dėl karjeros pertraukimų ir dažniausiai dirbamos nevisos darbo dienos motinoms sunkiau siekti karjeros aukštumų ir darbo rinkoje konkuruoti su vyrais (ten pat). R. Levitas et al. (2006) ištyrė, kad vienu vaikų auginančių moterų situacija yra dar sudėtingesnė, nes jos yra vienintelės šeimos maitintojos, kurių pajamos ir taip yra mažesnės, palyginti su vyrų. Moters tikimybė patekti į skurdą, gimus kiekvienam kitam vaikui, padidėja 27 % (Barcela-Martin ir Moro-Edigo, 2013). Tapimas motina pats savaime padidina moters skurdo patirties riziką – moterų, turinčių vaikų, ekonominė padėtis yra kur kas prastesnė nei moterų, kurios vaikų neturi (Gonzalez, 2007).

Didesnė moterų, ypač motinų, tikimybė patekti į skurdą yra siejama su skurdo feminizacijos fenomenu. Moterys dėl sisteminės diskriminacijos, kuri gaji tiek švietime, tiek darbo rinkoje (Barcena-Martin ir Moro-Edigo, 2013), didesnę skurdą patiria visame pasaulyje. Visoje Europoje moterys, turinčios tokį patį išsilavinimą, patirtį ir dirbančios tiek pat valandų kaip vyrai, gauna mažesnę atlygį (Chzhen ir Bradshaw, 2012). Tyrimai rodo, kad vaikus auginantys vieni vyrai beveik nepatiria skurdo, o moterų skurdas mažesnis tose šalyse, kuriose matomas ir mažesnis atotrūkis tarp vyrų ir moterų užmokesčio, ir apskritai yra daug dėmesio skiriama lyčių lygybės politikos įgyvendinimui (Barcena-Martin ir Moro-Egido, 2013).

Skurdo feminizacija didėja dėl moterų priklausomybės nuo vyro ar valstybės „malonės“ kūrimo, dėl to, kad yra priimami nepalankūs politiniai sprendimai, kai yra siekiama skatinti moters namų šeiminkės vaidmenį ir išlaikyti patriarchytą, didžiąjai daliai politikos formuotojų esant vyrams (Kingfisher, 2013). Pavyzdžiui, kai įstatymai yra kuriami siekiant sumažinti „subyrėjusių šeimų“ skaičius, neskiriant vienu motinų šeimoms tinkamo politinio dėmesio, moterys yra stumiamos arba į skurdą ir priklausomybę nuo socialinių išmokų, arba į priklausomybę nuo vyro (Gordon, 1998 cit. pagal Teo, 2013). Kai siekiama išlaikyti tradicinėmis laikomus patriarchalinius lyčių vaidmenis ir normas, valstybės politika tiesiogiai kuria skurdo feminizaciją (Orloff, 1996).

S. E. Schram (1993) ir P. R. Huda (2001) teigimu, gerovės valstybė istoriškai buvo kuriama pasitelkiant lyčių skirtumus ir tariamą papildomumą, dėl to vienos vaikus auginančios motinos lieka pačios atsakingos už savo padėtį, nes nesugebėjo išpildyti keliamo lūkesčio – išlaikyti pilną šeimą. Toks politikos diskursas kuria vienu moterų šeimų skurdą, struktūruojant įstatymus taip, kad būtų ribojama valstybės parama šiems šeimoms (ten pat).

A. S. Orloff (1996) nurodo, kad gerovės valstybėse yra sudaromos neproporcingai geresnės galimybės vyrams, stiprinamas patriarchatas ir moterys, ypač kai vienos augina vaikus, neturi jokių struktūrinių sąlygų autonomiškiems ir skurdo nepatiriantiems namų ūkiams kurti. Šalyse, kur politika kuriama remiantis vyro maitintojo vaidmeniu, skirtumas tarp vyrų ir moterų namuose atliekamo darbo ir įsitraukimo į apmoką darbą yra ypač didelis, o vienu vaikų auginančių motinų atveju moterų ir jų vaikų skurdas dar labiau padidėja dėl tik vieno, ekonomiškai mažiau pajėgaus, asmens gaunamo atlyginimo (Janus, 2013). Tradiciniu vyro šeimos maitintojo vaidmeniu paremtose gerovės valstybėse skurdo feminizacija išlieka didžiausia problema ir jos paplitimas bei gylis nemažėja (Brady ir Kall, 2007; Sainsbury, 2003).

R. Albelda taip pat atkreipia dėmesį, kad šis fenomenas yra labiau paplitęs JAV nei Europoje dėl adekvačios paramos mamoms nesuteikiančios šeimos politikos sistemos, kai nėra suteikiama net motinystės išmoka (1999). M. Smeeding et al. atliktas lyginamasis vienu motinų šeimų iš JK, JAV, Švedijos, Izraelio, Kanados ir Vokietijos tyrimas parodė, kad nors visose valstybėse socialinės paramos sistemos nesugeba apsaugoti šių šeimų nuo skurdo, tačiau labai skiriasi skurdo atotrūkis tarp vyrų ir moterų – vienoje šalyse šis atotrūkis yra ypač didelis (pvz., JAV), o kitose šalyse jis gerokai mažesnis (pvz., Švedijoje) (Smeeding et al., 1990). J. Misra et al. teigia, kad gerovės valstybės modelis yra ypač svarbus determinantas, lemiantis moterų ir konkrečiai vienu motinų patekimą į skurdą arba ne, nes tai priklauso nuo teikiamų paslaugų, finansinės paramos, sąlygų derinti vaikų auginimo ir darbo įsipareigojimus sudarymo (Misra et al., 2007 cit. pagal Barcela-Martin ir Moro-Edigo, 2013).

2.2. Vienos motinos ir darbas

Sklandus dalyvavimas darbo rinkoje yra pirmas ir nepakeičiamas išteklius mažinant skurdą. Kalbant apie dalyvavimo darbo rinkoje įtaką vienu vaikų auginančių moterų ir jų vaikų skurdui, svarbu atkreipti dėmesį į moterų galimybę dalyvauti darbo rinkoje – kaip dažnai iš darbo rinkos tenka iškristi, kiek valandų moteris dirba ir koks yra jos gaunamas darbo užmokestis (Christopher, 2001). Situacija pasunkėja, atsižvelgiant į tai, kad vienos motinos, palyginti su dviejų tėvų šeimomis, patiria ne tik pinigų, bet ir laiko deficitą (ten pat). Vienos vaikus auginančios motinos dažniau dirba mažai apmokamus darbus, renkasi darbus, kurie siūlo lankstų grafiką ar darbą ne visu etatu (Millar ir Ridge, 2013). Laiko, skiriamo motinystei ir darbui

konfliktas verčia rinktis tarp darbo ir vaiko (Bernati, 2017). Istoriskai susiformavo, kad moterims yra keliami ne tik nerealiūs motinystės, vaikų auklėjimo standartai, bet lygiai taip pat moterims nepavyksta atitikti ir idealaus darbuotojo standarto bei lygiavertiškai dalyvauti darbo rinkoje (Brumley, 2014). G. Beckeris nurodo, kad darbo rinka yra struktūruota taip, kad geriausios darbo sąlygos sudaromos tiems, kurie neturi rūpintis vaikų priežiūra ir motinos niekaip negali pasiekti tokių pačių karjeros aukštumų kaip vyrai ir gauti bent panašaus dydžio pajamas (Becker, 1985 cit. pagal Holter, 2005). Vienos vaikus auginančios moterys dažniau dirba tik dalį dienos, turi atsisakyti tam tikro tipo darbų, kurie reikalauja skirti jiems daug laiko.

Įdomu, kad net ir pats vienu vaikų auginančių motinų dalyvavimas darbo rinkoje turi savo kainą (Bauman cit. pagal Bernati et al., 2017). Šį fenomeną Z. Baumanas pavadino „slaptomis darbo sąnaudomis“, prie kurių priskiria vaikų priežiūros kainą, transporto išlaidas, sumažėjusias galimybes kokybiškai atlikti namų ruošos darbus ir skirti kokybiško dėmesio vaikams (ten pat). L. C. Maldonado ir R. Nieuwenhuis įvedė „laiko skurdo“ (angl. *time poor*) sąvoką, kuria nusakoma motinų patiriama našta, siekiant pačioms suspėti visose gyvenimo srityse – išsilaikyti finansiškai, pasirūpinti vaikais, išlaikyti socialinius ryšius (Maldonado ir Nieuwenhuis, 2015; Christopher, 2001). Dėl to ypač gerai vertinamas darbo vietų, kurios yra draugiškos šeimai, kūrimas (Mason, 2003). Tokiu atveju moterys gali dirbti ir būti ramios dėl savo vaikų, kurie yra šalia, jais rūpinasi profesionalios auklės, nereikia vaikų priežiūrai skirti papildomų išlaidų, motinos gali skirti dėmesio savo vaikams per darbo pertraukas (ten pat). Motinos, auginančios vaikus vienos, dar stipriau patiria „laiko skurdą“, taip pat gali patirti darbdavių diskriminaciją, siekdamos įsidarbinti ar prašydamos išlygų, bandydamos suderinti darbą su vaiko auginimo reikalavimais (Mason, 2003). Dėl motinystės atostogų, darbo ne visą darbo dieną ir kitų galimų trūkių karjeroje sumažėja ir ateityje gausimos senatvės išmokos (ten pat).

Kaip minėta, vienos vaikus auginančios moterys dažnai turi rinktis mažiau apmokamus, tačiau lankstesnius darbus, kuriuos galėtų suderinti su vaikų priežiūra (Barcena-Martin ir Moro-Egido, 2013). Tokie darbai, kuriuose siūlomas slankusis grafikas ar galimybė dirbti tik dalį dienos, dažniausiai yra aptarnavimo srityje, ten dažniausiai ir dirba vienos vaikus auginančios motinos (Huda, 2001). Tačiau atlyginimai šioje sferoje nėra dideli ir nepakankami dviem (ar daugiau) šeimoms narių išlaikyti (ten pat). Prancūzijoje atlikti tyrimai rodo, kad, palyginti su motinomis, turinčiomis partnerius, vienos motinos daug dažniau dirba žemos kvalifikacijos darbus (39 %), kur dominuoja prastos darbo sąlygos, o darbas ne visą darbo dieną koreliuoja su

nestabiliomis pajamomis (Lebatier, 2018). Tyrimai rodo, kad dėl lyčių nelygybės ir darbo rinkos nepritaikymo vienos motinos Kanadoje, JAV ir Australijoje neišvengia skurdo patirties, net ir turėdamos apmokamus darbus visu etatu (Christopher, 2001). Vienų vaikus auginančių tėvų vyrų rodikliai geresni, tačiau vis dėlto patiria didesnę riziką iškristi iš darbo rinkos, palyginti su vyrais, esančiais santuokoje ar partnerystėje (ten pat). Apskritai, vienų tėvų šeimų galimybės derinti vaikų priežiūrą ir darbą nuo seno yra nepakankamai politikoje atpažįstama problema, nesuvokiamas šios problemos mastas ir pasekmių stiprumas (Schram, 1993).

Radikaliosios feministės S. Duncan ir R. Edwards (1999) tikina, kad darbo rinkos nepritaikymas yra patriarchalinės visuomenės rezultatas, kur karjeros pasiekimai yra siejami tik su individo valia, o vienos motinos šiame kontekste atrodo kai papildomos paramos reikalaujanti visuomenės našta. Darbo rinkos nepritaikymas moterims yra vienas iš skurdo feminizacijos elementų. Socialinė sistema, nesudaranti sąlygų moterims gauti adekvatų atlyginimą ar kitaip užpildyti spragą, atsirandančią dėl vieno šeimos maitintojo trūkumo, stigmatizuoja ir žemina moteris, jos praranda galimybę atitikti „geros“ motinos įvaizdį, skirti vaikams tiek, kiek norėtų, dėmesio (Schram, 1993; Millar ir Ridge, 2008).

2.3. Vaikų priežiūra

Vienų vaikus auginančių moterų darbinio užimtumo galimybės ir pasirinkimai glaudžiai susiję su vaikų priežiūros prieinamumu (Andren, 2003; Bernati et al., 2017; Kimmel, 1998). Tyrimuose nurodoma, kad, siekiant sumažinti vienų motinų šeimų ir apskritai moterų bei vaikų skurdą, yra svarbu ne tik keisti tokių motinų įsidarbinimo galimybes, bet ir užtikrinti, kad visiems būtų prieinamos kokybiškos ir lanksčios vaikų priežiūros paslaugos (Barcena-Martin ir Moro-Egido, 2013). Vienų motinų šeimos patenka į esminį darbo ir vaikų priežiūros konfliktą, tad siekiant, kad moterys galėtų visavertiškai dirbti ir (ar) mokytis, vaikų priežiūros paslaugos yra esminis elementas (Letablier, 2018; Huda, 2001). Kai motinoms nepavyksta rasti vietos vaikų priežiūros institucijose ar siūlomos paslaugos laikas neatitinka moters darbo poreikių, moters karjeros galimybės ir net galimybė išlaikyti darbą ar sėkmingai įsiliesti į darbo rinką labai sumažėja (ten pat). Ypač dažnai tokiu atveju nedirbti ar išeiti iš darbo tenka mažamečių vaikų motinoms. Tyrimai rodo, kad vaikų priežiūros paslaugų prieinamumas iki kol vaikui sueis treji metai gerokai sumažina vienų vaikus auginančių moterų skurdo rodiklius ir patekimo į

skurdą riziką (Misra et al., 2012). Tokių vaikų priežiūros paslaugų prieinamumas padidina moterų įsidarbinimo galimybes, darbinių pozicijų pasirinkimo įvairovę, galimybę dirbti visą darbo dieną ir apskritai smarkiai padidina moterų pajamas (McLanahan, 1985).

Kita su vaikų priežiūra siejama problema yra paslaugos kaina. Švedijoje atliktas tyrimas rodo, kad kai yra neprieinama nemokama vaikų priežiūra ir patiriama didelė vaikų priežiūros finansinė našta, dažnai, apmokėjusios vaikų priežiūros paslaugas, moterys lieka gyventi su pinigų suma, kuri yra mažesnė negu socialinės paramos išmokos suma (Andren, 2003). Tai, savo ruožtu, sukuria tokias sąlygas, kuriomis apmokamas darbas tampa mažiau patrauklus nei galimybė nedirbti ir gauti socialinę paramą (ten pat). Jungtinėse Valstijose E. Tekin (2007) atliktas moterų dalyvavimą darbo rinkoje tyrimas rodo, kad moterų dalyvavimą darbo rinkoje stipriai veikia vaikų priežiūros paslaugų kaina – vaikų priežiūros paslaugų kainos sumažinimas didina įsidarbinimo rodiklius.

Kalbant apie vaikų priežiūros paslaugas, svarbu atkreipti dėmesį ir į jų kokybę. Privatūs darželiai dažnai siūlo kokybiškesnes paslaugas nei valstybiniai. Privačiuose darželiuose vienai auklėtojai / auklėtojai tenka mažesnis vaikų skaičius, didesnė vaikų raidos skatinimui taikomų metodų įvairovė ir kuriama šiltesnė bei saugesnė aplinka, geriau atliepiant individualius vaikų poreikius (Mason, 2003). Tokie vaikų darželiai, kuriuose yra atliepiami vaikų emociniai, socialiniai ir kiti poreikiai, užtikrina sklandų vaikų fizinį, kognityvinį ir psichologinį vystymąsi (ten pat). Turint omenyje vienų vaikų auginančių moterų finansines galimybes ir šiuo atveju vienų motinų šeimos atsiduria nepalankioje padėtyje, nes negali pretenduoti į geriausias paslaugas savo vaikams. R. Mason (2003) Kanadoje atliktas vaikų priežiūros paslaugų ir apmokamo darbo ryšio tyrimas rodo, kad moterys mieliau rinktųsi gyventi iš socialinės paramos, nei leistų vaikus į įstaigas, kuriose nesukuriama pakankamai saugi ir maloni jiems aplinka (ten pat). O tais atvejais, kai moterys renkasi leisti vaikus į mažiau kokybiškus, tačiau nemokamus valstybinius darželius, dažnai susiduriama su vietų trūkumo problema. Daugelyje liberalių ir posovietinių gerovės valstybių valstybiniuose darželiuose vaikams kritiškai trūksta vietų ir tenka laukti tokiose ilgose eilėse, kad, gavus vietą, paslauga paprasčiausiai būna nebereikalinga (Mason, 2003). Atsižvelgiant į vienų vaikų auginančių moterų situaciją, tai tampa esminiu elementu, dėl ko moterys negali visiškai apskritai dalyvauti darbo rinkoje, jeigu neturi neformalaus tinklo pagalbos prižiūrint vaikus.

Ypač sudėtinga situacija yra su vaikais iki trejų metų. Šio amžiaus tarpsnio vaikams valstybiniame sektoriuje siūloma ypač mažai paslaugų ir

vieta, taip pat moterys jaudinasi dėl savo vaikų psichoemocinės raidos, tokiam amžiuje rizikuojamos palikti juos nekokybiškas paslaugas teikiančiose institucijose (Huston, 2004). Taip pat svarbu, kad tokių mažų vaikų priežiūros paslaugos būtų teikiamos kuo arčiau darbo vietos ar net darbo vietoje, kad moterys laisvu laiku ar iškilus problemoms galėtų aplankyti vaikus. Situacija būna dar sudėtingesnė, kai vaikai turi vystymosi, raidos ir kitokių sutrikimų (ten pat). A. C. Huston et al. (2004) tyrimas rodo, kad sukūrus daugiau lanksčių, nemokamų vaikų priežiūros vietų, taip pat gerinant jų kokybę ir įtrauktį, padidėja ne tik vienu vaikų auginančių, bet ir santuokoje ar partnerystėje gyvenančių moterų įsidarbinimo rodikliai, o darbinis užimtumas lemia skurdo sumažėjimą, moterų autonomiją, mažiau patiriamą stresą ir dėl to geresnius sveikatos rodiklius.

2.4. Vienu vaikų auginančių motinų sveikata

Moterų sveikata taip pat yra svarbus rodiklis, vertinant jų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes, bendrą gerovę ir galimybes atliepti vaikų poreikius.

Užsienyje yra atlikta nemažai vienu vaikų auginančių moterų sveikatos tyrimų (Lipman et al., 1997; Jayakody ir Stauffer, 2000; Carney ir Wade, 2002; Peden et al., 2004; Wang, 2004). Pagrindinis dėmesys tyrimuose yra skiriamas motinų psichologinei sveikatai ir nurodoma, kad vienos vaikų auginančios moterys patiria didesnę riziką susirgti depresija ir dažniau naudojasi psichikos sveikatos paslaugomis, palyginti su susituokusiomis motinomis (Wang, 2004). Hope et al. (2000) nurodo, kad psichologinis distresas buvo stipriau ir dažniau patiriamas tų vienu vaikų auginančių moterų, kurios yra išsiskyrusios, palyginti su tomis, kurios niekada nebuvo susituokusios. Įtaką tam daro socialinės paramos trūkumas, jeigu buvo jaučiamas moters socialinio rato pasipriešinimas skyryboms, neturėjimas su kuo pasidalyti skyrybų proceso išgyvenimais. G. W. Brown ir P. M. Moran (1997) ir A. R. Peden et al. (2004) tyrimuose nurodoma, kad kai vienos vaikų auginančios motinos neturi pakankamai socialinės paramos, nejaučia palaikymo ar net patiria stigmatizaciją, smarkiai sumažėja jų savivertė, jos dažniau suserga psichinėmis ligomis ir netgi stipriomis nerimo sutrikimų ir depresijos formomis. O labiausiai psichologinę moterų sveikatą veikia su darbu susiję iššūkiai ir problemos bei finansiniai sunkumai (Hope et al., 2000.). G. W. Brown ir P. M. Moran (1997) nurodo, kad riziką susirgti depresija padidina tiek nedarbas, tiek persidirbimas. Autorių teigimu, labiausiai veikia tai, kad moterys dažnai turi vieną ar kelis, tačiau dažnai nestabilius ir prastai apmokamus darbus, ir nors įdeda daug pastangų, tačiau

finansinė grąža nėra tenkinanti ir pakankama, nuolat jaučiamas nesaugumas (Wang, 2004). Be to, dideli darbinio užimtumo reikalavimai kertasi su vaikų priežiūros ir namų ruošos užduotimis, ir, siekdamos suderinti visus vaidmenis, moterys patiria perdegimą (ten pat). E. L. Lipman et al. (1997) nurodo, kad vienos vaikus auginančios moterys dažniau naudojasi psichikos sveikatos paslaugomis, tiek emocinėms problemoms spręsti, tiek rimtesnėms psichikos ligoms gydyti, patiria didesnę riziką pradėti vartoti narkotines medžiagas, alkoholį ar rūkyti. J. Cairney ir T. J. Wade (2001) teigimu, prie tokios situacijos veda ne tik socialinio palaikymo trūkumas, darbo problemų ir daugialypių vaidmenų konflikto patirtis, bet ir skurdo patirtis bei galimybių iš jo išėiti nematymas (ten pat).

Kituose tyrimuose taip pat nurodoma, kad depresija sergančios moterys turi net 25 % mažesnę galimybę susirasti apmokamą darbą ir jį išlaikyti (Jayakody ir Stauffer, 2000). Kadangi, pagal dabartinį gerovės valstybių modelį, siekiama, kad paramos gavėjai būtų kuo mažiau priklausomi nuo valstybės paramos ir ištrauktų į darbo rinką, autorių R. Jayakody ir D. Stauffer (2000) teigimu, svarbu atkreipti dėmesį į depresijos įtaką vienu vaikų auginančių motinų gebėjimui dirbti, taip pat stengtis sudaryti tokias sąlygas, kad būtų sumažintas persidirbimo pavojus, kuris pats veda į depresiją ir galų gale padidina galimybę iškristi iš darbo rinkos. E. L. Lipman et al. (1997), E. A. Rosman ir H. Yosjikawa (2001) bei K. Olson ir L. Pavetti (1996) manymu, svarbu, kad gerovės valstybės atsižvelgtų į specifinę vienu vaikų auginančių moterų situaciją ir nekeltų tokių pačių darbinio užimtumo reikalavimų kaip bendrajai populiacijai, kad nebūtų pakenkta moterų sveikatai ir nebūtų dar labiau paaštrintos šių šeimų patiriamos problemos.

Depresija paveikia moterų gebėjimą ir dirbti, ir atliepti motinystės iššūkius (Peden et al., 2004). Depresija sergančios motinos turi negatyvesnę požiūrį į savo vaikus ir sunkiau toleruoja jų netinkamą elgesį, kelia nerealistiškus lūkesčius vaikų atžvilgiu, o tai savo ruožtu atsiliepia vaikų savivertei, kuri reikšmingai sumažėja (Rosman ir Yoshikawa, 2001; Goodman et al., 1994). Negatyvios motinų emocijos veikia vaikų emocijas, psichiką, socialinį aktyvumą ir pasiekimus, gali pasireikšti delinkventinis vaikų elgesys (Rosman ir Yoshikawa, 2001). D. Belle nurodo, kad prasta psichologinė moterų būseną taip pat gali tapti dar vienu tiek moterų, tiek vaikų stigmatizavimo šaltiniu, kai ši būklė yra suprantama kaip jų pačių valios stokos padarinys, taip pat yra laikoma nutrūkusių santykių su vyru priežastimi (1982).

Tyrimai rodo, kad skurdo patirtis, motinystės našta, nedarbas ar persidirbimas bei socialinė atskirtis neigiamai veikia ne tik psichologinę, bet

ir fizinę moterų sveikatą (Wolfe ir Hill, 1995). Vienos vaikus auginančios moterys pasižymi prastesne fizine sveikata, palyginti su susituokusiomis motinomis (ten pat). Dažniausiai vienu vaikus auginančių moterų būna didesni susirgimo ir mirtingumo rodikliai, jos dažniau serga širdies ir kraujagyslių ligomis (Young, Cunnigham ir Buist, 2005). Ilgai patiriamas stresas ir skurdas padidina diabeto, hipertenzijos, nutukimo, sąnarių skausmų, psoriazės ir dilgėlinės riziką (ten pat). Viena iš didesnio vienu vaikus auginančių moterų sergamumo priežasčių yra ta, kad, siekdamos vaikams užtikrinti visa, kas geriausia, jos dažnai sumažina savo fizinius poreikius – valgo prastesnę maistą, mažiau laiko skiria savo laisvalaikiui, hobiams ir socialiniams poreikiams (ten pat). Tokie ištekliai kaip ekologiškas maistas, įvairios sporto ir sveikatingumo paslaugos bei geresnės kokybės privataus gydymo paslaugos vienoms vaikus auginančioms motinoms dažniausiai yra neprieinamos (Broussard, 2010). Fizinei sveikatai, taip pat kaip ir psichologinei, didelę įtaką daro ir socialinės paramos turėjimas ar neturėjimas (Rousou et al., 2013).

S. Fritzel et al. (2012) lyginamasis skirtingų tipų gerovės valstybių tyrimas rodo, kad vienu vaikus auginančių moterų fizinės sveikatos rodikliai visada gerokai prastesni, palyginti su susituokusių motinų rodikliais. M. Westin ir R. Westerling (2006) teigia, kad viena iš to priežasčių yra sumažėjęs moterų rūpinimasis savimi ir netgi nesilankymas pas gydytojus, esant sveikatos sutrikimui. Vis dėlto atotrūkis tarp vienu vaikus auginančių ir susituokusių moterų sveikatos yra kur kas mažesnis tose valstybėse, kuriose moterys patiria mažesnę nedarbą, darbas yra labiau pritaikytas pagal jų situaciją ir patiriama mažiau ar beveik visai nepatiriama finansinių sunkumų (Broussard, 2010). Kai politika neužtikrina apsaugos šioms moterims, fizinės sveikatos problemos ypač blogina moterų finansinę situaciją dėl sumažėjusio darbingumo ir nepakankamų ligos ar neįgalumo išmokų, kai gaunama suma nepadengia prarastų darbinių pajamų. B. Wolfe ir S. Hill (1991) nurodo, kad svarbiausia atkreipti dėmesį į tai, kiek laiko moterys gali dirbti, ir atitinkamai modifikuoti atlyginimus, kad būtų patiriamas kuo mažesnis nuostolis. C. A. Broussard (2010) nurodo, kad, siekiant sumažinti vienu mamų ir jų vaikų problemas, yra svarbu kurti ilgalaikius ir trumpalaikius jas apsaugančius įstatymus bei įvairias jų poreikiams pritaikytas programas, įskaitant ir sveikatingumo programų prieinamumą tiek motinoms, tiek vaikams.

2.5. Vaikai vienu motinų šeimose

Vaikai, kuriuos augina tik vienas iš tėvų, o absoliučia dauguma atvejų tai

yra motinos, yra siejami su prastesne psichologine sveikata, prastesniais socialiniais įgūdžiais ir probleminiu ar net nusikalstamu elgesiu (Carlsund et al., 2013). Tyrimuose nurodoma, kad vaikai, augantys tik su vienu iš tėvų, dažniau patiria nerimo ir depresijos sutrikimus, turi suicidinių minčių, demonstruoja prastesnius pasiekimus mokykloje, prasčiau sutaria su klasės draugais, mokytojais ir tėvais, dažniau ir anksčiau pradeda rūkyti bei vartoti alkoholi, anksčiau pradeda lytinį gyvenimą (Vanassche et al., 2014; Weihrauch et al., 2014; Carlsund et al., 2013; Manning ir Lamb, 2003; Lipman et al., 2002; Blum et al., 2000).

Tokia nuostata yra gaji ir dabar. Ji dominuoja daugelyje konservatyvių politinių diskursų, kuria stigmatizuojančią ir diskriminuojančią nuostatą dėl vienu motinų šeimų. Tačiau naujausi tyrimai rodo, kad ne gyvenimas tik su vienu iš tėvų *per se* daro neigiamą įtaką vaikų raidai. Pagrindinis indikatorius, lemiantis prastesnę vaikų prisitaikymą ir funkcionavimą, yra šeimos gaunamų pajamų lygis (Fransonn et al., 2018). Tyrimai rodo, kad, suvienodinus kontekstines sąlygas, nėra jokių skirtumų tarp vaikų raidos ir funkcionavimo, lyginant vaikus iš dviejų tėvų šeimų ir vieno iš tėvų šeimų (ten pat). Ilgalaikis tyrimas, atliktas su vaikais iš vieno tėvo (tiek moterų, tiek vyrų) šeimų ir abiejų tėvų šeimų, turinčių aukštą ekonominį statusą, parodė, kad tarp vaikų nebuvo jokių didesnių raidos, socialinių, elgesio ar psichologinių skirtumų (Fransonn et al., 2018).

Kitas elementas, neigiamai veikiantis vaikų raidą, psichologinę sveikatą ir integraciją į visuomenę, yra stigmatizacijos patirtis. Visuomenėje dominuojantis naratyvas apie vaikų iš vienu motinų šeimų deviantinius polinkius daro neigiamą įtaką jų savivokai ir savivertei. Tose visuomenėse, kur vienu tėvų šeimos yra priimamos kaip norma ir sudaromos lygiavertės sąlygos joms funkcionuoti, vaikų ir motinų stresas tarp yra daug mažesnis, o dėl to gerėja ir įvairūs jų gyvenimo rodikliai, nenukenčia vaikų raida (Di Stefano ir Cyr, 2014). G. Di Stefano ir F. Cyr (2014) tyrimas rodo, kad sukontroliavus išorinius faktorius ir sukūrus palankią socioekonominę terpę, taip pat užtikrinus pozityvias motinos charakteristikas, tokias kaip depresijos nebuvimas, pats šeimos tipas nebedaro jokio poveikio vaikų depresyvumui ir nerimui ar polinkiui į agresyvų elgesį.

Kitas, dažnai kaip probleminis iškeliamas dalykas yra moterų gebėjimas auginti berniukus (Hearn, 1998). Konservatyvūs kritikai baiminasi, kad vienos vaikus auginančios motinos negeba užauginti vyriškų ir tinkamų vyrų, gerų ateities sutuoktinių ir tėvų (ten pat). Iš „betėvių“ berniukų labiau tikimasi sulaukti ateities nusikaltėlių nei būsimų sutuoktinių ir tėvų. Tačiau tyrimai rodo, kad vyrų, augusių vienos motinos ir dviejų tėvų šeimose, vyriškumo

lygis nesiskiria (MacCallum ir Golombok, 2004). Priešingai, yra išvelgiama ir pozityvių savybių – vyrai, augę vien su motina, išreiškia daugiau teigiamų moteriškomis laikomų charakteristikų, tokių kaip emocinis jautrumas ir šiluma, kurie vėliau padeda kuriant santykius ir auginant vaikus (ten pat).

Vaikų iš vienu motinų šeimų elgesio problemas, prastesnius socialinius įgūdžius ir prastesnius pasiekimus mokykloje iš dalies lemia ir motinų patiriamo streso lygis, ir išteklių nebeturėjimas vaikų emociniams poreikiams atliepti (Weinraub et al., 2002). Kaip minėta ankstesniame skyriuje, motinų patiriamas finansinis nepriteklis, persidirbimas ir nuolatinis stresas atsiliepia jų psichologinei sveikatai, dėl to moterys nebegeba deramai atliepti vaikų poreikių, kurti ir puoselėti ryšio (Wood et al., 2014; Wade ir Cairney, 2000).

Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad, nors gyvenimas tik su vienu iš tėvų iš tiesų gali tapti stresoriumi vaikams, o ypač išgyvenusiems skyrybas, tai nebūtinai yra blogiau nei gyvenimas šeimoje, kurioje santykis tarp tėvų nėra darnus. 1968-aisiais metais Berklio universitete, Kalifornijoje, buvo atliktas ilgalaikis vaikų iš išsiskyrusių tėvų šeimų tyrimas ir atlikti detalūs vaikų asmenybės testai, kai šiems buvo 4, 5, 7, 11 ir 14 metų. Paaikškėjo, kad svarbiausias veiksnys, lėmęs vaikų elgesio problemas, buvo ne pats tėvų išsiskyrimas, o tarp jų besitęsiantys konfliktai (Hetherington ir Clingempeel, 2002). Tiek santykiuose, tiek po skyrybų tarp tėvų tvyrantis nerimo, depresijos ir agresijos lygis daro įtaką vaikų polinkiui į delinkventinį elgesį, vaikams formuojasi menka savivertė. Vis dėlto mokslininkai provokuojančiai atkreipia dėmesį, kad, nors gyvenimas konfliktinėje šeimoje neigiamai veikia vaikų psichologinę gerovę, tačiau užtikrina finansinį stabilumą (ten pat). Tuo norima atkreipti dėmesį, kad vaikai vienos motinos šeimose išties turi didesnę riziką patekti į skurdą ir tam turėtų būti skiriama daugiau politinio dėmesio. Vaikai ne tik turi prisitaikyti prie pakitusios finansinės situacijos, bet ir dažnai turi pakeisti gyvenamąją vietą, ugdymo įstaigą, praleisti daugiau laiko su kitais šeimos nariais, pavyzdžiui, seneliais. Ypač didelius pakitimus ir sunkumus patiria tie vaikai, kurių šeimose tėvas buvo pagrindinis pajamų šaltinis (Hetherington ir Clingempeel, 2002).

2.6. Vaiko gerovė ir tėvo įsitraukimas

Tais atvejais, kai mama auginti vaikus lieka viena dėl skyrybų, vaikams svarbu išlaikyti santykį su tėvu (Hetherington ir Clingempeel, 1992). Nacionalinės teismų administracijos duomenimis, Lietuvoje daugiausia vienos moterys vaikus auginti lieka dėl skyrybų ir 95 % atvejų vaiko globa suteikiama būtent moteriai dėl taip suformuotos teisinės bazės, kai moteris

savaime yra laikoma pagrindine vaiko globėja (Kudinavičiūtė-Michailovienė cit. pagal Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016). Vyro įsitraukimas į vaiko priežiūrą yra viena svarbiausių lyčių lygybės politikos ir šeimos politikos temų (Yodanis, 2005).

Mokslininkai nurodo, kad vyro socialinis ir ekonominis įsitraukimas į vaiko priežiūrą nuima didelę finansinio, emocinio ir praktinio krūvio dalį nuo motinų tiek po skyrybų, tiek gyvenant kartu (Collier, 2006). Tačiau, pagal dabartinius įstatymus, vyrų galimybės yra labai ribojamos užsiimti vaikų priežiūra dėl nepakankamai vyrus finansuojančio politikos dizaino (ten pat). Tik Skandinavijos šalyse pradėtas taikyti lygiavertės tėvystės modelis vyrus vaiko rūpybai įpareigoja tiek gyvenant kartu, tiek po skyrybų – nuo to, kiek tėvas dalyvauja vaiko gyvenime, priklauso jo vaikui mokamų išmokų dydis (Fransson et al., 2018). Kai sudaromos nevienodos vaiko priežiūros galimybės ir vyrams nepatrauklus šeimos politikos dizainas, yra didinama lyčių nelygybė ir stereotipinis lyčių pasiskirstymas, vyrus stumiant į ekonominio aprūpintojo vaidmenį, o moteris į šeimos rūpintojos. Tyrimuose nurodoma, kad santykio su vaiku kokybė iki skyrybų lemia ir tai, koks tėvo ir vaiko ryšys bus tėvams išsiskyrus (Allan ir Crow, 2001). Siekiant užtikrinti vyro ir vaiko santykį, svarbu, kad vyras į vaiko auginimą būtų įtraukiamas nuo pat gyvybės pradėjimo ir būtų ne vien ekonominis aprūpintojas, bet ir megztu betarpišką ryšį su vaiku, teikdamas jam visokeriopą priežiūrą. Jeigu iki skyrybų tarp tėvo ir vaiko nebuvo sukurtas ryšys, skyrybų atveju nustatyta bendra globa neturės jokios įtakos ir vyras paprasčiausiai negebės ir vengs bendrauti su vaiku (Allan ir Crow, 2001). Todėl svarbu atkreipti dėmesį, kad vyro – šeimos maitintojo modelis tampa ydingas ne tik moterų emancipacijai, bet ir vaikų bei pačių vyrų gerovei.

Įstatymai, nenumatantys adekvačių tėvystės išmokų bei tėvystės atostogų laiko ir kitaip neįtraukiantys vyrų į šeimos politiką, kuria vyrus darbininkus, kuriems nesudaromos sąlygos kokybiškai praleisti laiką su šeima (Yamashita, 2016). Tyrimai rodo, kad tokiose šalyse kaip Švedija, Islandija, Pietų Korėja ir Kanada, kur vyrai yra institucionalizuotai drąsinami prisiimti vaikų visaverčių rūpintojų vaidmenis, daug dažniau imasi „moterišku“ vaikų priežiūros užduočių ir užmezga kur kas tvirtesnius ir daugiau pasitenkinimo teikiančius santykius su vaikais (Yamashita, 2016). Šalyse, kuriose kelių prasiskynė naujoji tėvystė, kai pajudama nuo tėvo kaip finansinio aprūpintojo vaidmens prie tėvystės, orientuotos į visapusišką vaiko poreikių tenkinimą, ir po skyrybų vyrai nėra linkę nusišalinti nuo vaiko auginimo atsakomybės, daug dažniau ir kokybiškiau atlieka įvairias vaiko priežiūros užduotis, leidžia su vaikais laisvalaikį, savanoriškai palaiko juos finansiškai (Featherstone, 2009

cit. pagal Maslauskaitę ir Kuconytę, 2016; Collier ir Sherdon, 2008; Marsiglio, 1995). Būtent santykio kokybė užtikrina visų šeimos narių gerovę, geresnius vaikų pasiekimus ir bendrą funkcionavimą visuomenėje (Hearn, 1998).

Kitas svarbus veiksnys, kalbant apie vyro santykį su vaiku, yra jo finansiniai įsipareigojimai išlaikant vaiką. Tyrimai rodo, kad stabilus ir reguliarus išmokų vaikui mokėjimas pozityviai koreliuoja su didesniu vyro įsitraukimu į vaiko gyvenimą apskritai, yra daugiau laiko skiriama bendravimui (Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016). Tačiau, lygiai taip pat, kuo artimesnis tėvo santykis su vaikais, tuo noriau ir dosniau jis prisideda prie finansinio vaikų išlaikymo (ten pat). Teigiamą įtaką daro ir aukštesnis tėvų išsilavinimas (ten pat). Apskritai, A. Maslauskaitė ir D. Kuconytė (2016) išskiria tris tėvų grupes – aktyviai kontaktuojantys ir drausmingai išlaikymo prievoles atliekantys tėvai; fragmentiškai bendraujantys ir fragmentiškai išlaikantys tėvai; nusišalinantys nuo bendravimo ir finansinio išlaikymo tėvai. Autorės prieina prie šeimos politikai svarbios išvados, kad, siekiant pozityvių vaikų ir tėvų santykio pokyčių iširus tėvo santykiams su motina, svarbu, kad į tėvo santykio su vaiku palaikymo stiprinimą būtų orientuotos įvairios taikomos teisės normos, nepaliekant tokios didelės autonomijos tėvų susitarimui, susitarimų neformalumu ir saviškai, kaip dabar yra Lietuvoje (Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016). Tačiau, kaip jau aptarta, vien poskyrybinių sankcionuojančių įstatymų neužtenka ir svarbu, kad santykio pamatas būtų paklotas dar iki išsiskyrimo (Yamashita, 2016). Tėvas, iki skyrybų atlikęs tik pasyvų vaidmenį vaiko gyvenime, paprasčiausiai nemoka su vaiku bendrauti ir, nepaisant visų įstatymų, iš vaiko gyvenimo dažniausiai išnyksta ir koncentruojasi į naujos šeimos kūrimą (Kruk, 1992). Taip pat nurodoma, kad tėvo atsitraukimas po skyrybų vaikams daro mažesnę žalą nei priverstinis įsitraukimas, dėl kurio tėvas patiria nerimą ir depresiją, yra konfliktiškai nusiteikęs motinos atžvilgiu (ten pat).

Lietuvai šiuo metu yra būdingas silpnas tėvystės režimas, kuris remiasi tėvo – finansinio rėmėjo vaidmeniu tiek iki skyrybų, tiek po jų (Tereškinas ir Maslauskaitė, 2017; Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016). Tėvas moka išmokas atsižvelgiant į apskaičiuotus vaiko poreikius ir vyro finansines galimybes. Kai vyras nemoka išlaikymo pinigų, išmokas skiria Vaikų išlaikymo fondas, o vyras tampa jo skolininku. Įstatymais taip pat nėra numatyta galimybė vaiko gyvenamąją vietą dalyti tarp dviejų vietų (motinos ir tėvo), tai įmanoma tik neformaliu susitarimu, tačiau tada kyla keblumų dėl vaiko finansinio išlaikymo atsakomybės pasidalijimo (Tereškinas ir Maslauskaitė, 2017; Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016).

Apibendrinant vienu motinų šeimų problematiką, matyti, kad vienoms vaikus auginančioms motinoms ir jų vaikams kyla daugybė problemų – jie patiria skurdą, susiduria su stigmatizacija ir diskriminacija, sveikatos problemomis, vaikų priežiūros paslaugų ir darbo rinkos nepritaikymu. Moterims yra svarbiausia vaikų priežiūros paslaugų prieinamumas ir darbo lankstumas. Kad motinos turėtų galimybę suderinti šeiminius ir darbinis reikalavimus, svarbiausia socialinė politinė terpė – kiek ji palanki, kiek remia vienu motinų šeimas, kokie šeimos politikoje yra keliami tikslai ir taikomos priemonės, kokie išteklių yra prieinami motinoms ir jų vaikams, kokios vertybės dominuoja visuomenėje ir koks naratyvas kuriamas vienu motinų šeimų atžvilgiu. Valstybėse, kuriose dominuoja patriarchatas ir skurdo feminizacija, vienoms vaikus auginančioms motinoms išsilaikyti ypač sunku. Nepalankioje politinėje terpėje kenčia ir vaikai, kurie turi daug laiko praleisti vieni, susiduria su emociniais sunkumais, negauna geriausių paslaugų, nesulaukia pakankamai motinos dėmesio. Santykių su tėvu taip pat veikia šeimos politika – kai tėvystės politika stipri, tėvai užmezga su vaikais daug asmenišką ryšį, tad, net nutrūkus santykiams su motina, išlaiko vaiką, prisideda prie jo išlaikymo finansiškai.

3. GEROVĖS VALSTYBIŲ REŽIMAI IR VIENŲ MOTINŲ ŠEIMOS JUOSE

Tyrimai rodo, kad vienu vaikų auginančių moterų skurdą iš dalies lemia jų asmeninės charakteristikos – mažiau rizikuoja atsidurti skurde tos moterys, kurios turi aukštesnę išsilavinimą, yra pensinio amžiaus, gyvena su kitais suaugusiaisiais ir gauna papildomų pajamų (ne tik iš savo darbinio užimtumo) (Brady ir Burroway, 2012). Tačiau svarbiausią vietą mažinant moterų ir vaikų skurdą užima šalyje vykdoma politika (ten pat). Šeimoms funkcionuoti sudaromos sąlygos priklauso nuo politinio šalies režimo, dėl to jų patiriamas skurdo lygis ir gerovė apskritai yra skirtingi.

Nors gerovės valstybių tipai nėra gryni ir yra skirtumų, priklausančių nuo nacionalinio konteksto ir politinių sprendimų, tačiau visuomenė yra veikiamą bendrų gerovės valstybėms būdingų vertybinių nuostatų ir šiuo pagrindu keliamų politinių tikslų bei pasirenkamų politinių priemonių (Esping-Andersen, 1990). C. Urgenson (1983) nurodo, kad politiniai režimai turi ideologinį pamatą, o ideologijos, savo ruožtu, formuoja žmonių gyvenimus (1983). Pasak autorės, tai, kaip valstybė nusprendžia paskirstyti išteklius, biudžetą, kam skiria pagrindinę dėmesį ir paramą, lemia visuomenės piliečių mąstymą ir elgesį, suteikiant ar nesuteikiant įvairioms grupėms tam tikras gyvenimo galimybes, kuriant visuomenės normas (Urgenson, 1983). Taigi visuomenės narių supratimas apie įvairias grupes ir su tuo susijusi šių grupių padėtis visuomenėje stipriai priklauso nuo valstybėje vykdomos politikos (Slothuus, 2007). Valstybės politika taip pat lemia lyčių lygybės lygį valstybėje – lyčių lygybė gali būti didinama ar mažinama kuriant tam tikrus įstatymus ir finansuojant įvairias socialines organizacijas – kokio tipo organizacijos yra finansuojamos, o kokio tipo – sankcionuojamos (Urgenson, 1983).

Taigi, kalbant apie vienas vaikų auginančias mamas, jų patiriamą skurdą ir padėtį visuomenėje, yra svarbu suprasti, kaip yra formuojama šalies politika, kuri turi didžiausią galią nulemti šių šeimų galimybes. Todėl toliau, remiantis G. Esping-Andersen (1990) gerovės valstybių klasifikacija, bus pateikta, kokie pagrindiniai akcentai ir siekiai yra keliami skirtingų tipų gerovės valstybių šeimos politikoje ir kokia yra vienu motinų šeimų padėtis jose. G. Esping-Andersen (1990) tipologijoje yra skiriami trys gerovės valstybių tipai – socialdemokratinis, konservatyvusis ir liberalusis. Lietuvai labiausiai tinka posovietinės gerovės valstybės apibūdinimas, todėl į analizę įtraukiamas ir šis gerovės valstybės tipas (Vanhuysse ir Cerami, 2009; Aidukaitė, 2010).

3.1. Liberaliosios gerovės valstybės

Gryniausias ir dažniausiai pateikiamas liberalių gerovės valstybių pavyzdys yra anglosaksų šalys, tokios kaip Kanada, JAV ir Jungtinė Karalystė. Vis dėlto liberalios ar neoliberalios idėjos pastaruoju metu plinta ir kitose valstybėse, kurios apskritai nėra laikomos liberaliomis gerovės valstybėmis – Danijoje, Švedijoje, tuo tarpu ir Lietuvoje, kai daugiau dėmesio skiriama privačiam draudimui ir jis imamas plačiau taikyti (Jorgensen, 2012; Ondrich et al., 2003; Aidukaitė, 2014). Ši „liberalizacija“ kyla iš nepasitenkinimo socialiniu teisingumu ir pernelyg dosnia laikoma politika tam tikrų, tariamai pernelyg nuo socialinių garantijų priklausomų grupių, tokių kaip pabėgėliai ar vienos vaikus auginančios moterys, atžvilgiu (Jorgensen, 2012). Tada „teisingumą“ tikimasi pasiekti pasitelkus privatų draudimą (Slothuus, 2007). Taip formuojant politiką, išryškėja socialinė atskirtis, kai „aukščiausieji visuomenės sluoksniai“ tampa vis laisvesni ir turi daugiau sprendimo galios, o „žemieji sluoksniai“ yra vis labiau marginalizuojami, paternalizuojami ir persekiojami (Jorgensen, 2002).

J. Stephens (2011) kritikuoja neoliberalios politikos diskursuose išaukštintą apmokamą darbą ir nuvertinamą santykio svarbą, taip pat kritikuoja neoliberalią politiką dėl to, kad dėmesys ir parama skiriami tik ekonomiškai aktyviems piliečiams. Autorės manymu, per daug dėmesio yra skiriama apmokamam darbui ir visai neskiriama neapmokamam – priklausomų šeimos narių globai, ir atkreipia dėmesį, kad rūpybos darbą atliekantys asmenys nukenčia socialinio draudimo atžvilgiu (Stephens, 2011). T. Haux (2011) taip pat kritikuoja gerovės valstybes, kuriose yra ypač sureikšminamas darbas (pvz., Didžiojoje Britanijoje). Ji teigia, kad liberaliose valstybėse nuo „socialinio piliečio“ buvo pereita prie „piliečio darbininko“ modelio. Autorės teigimu, toks modelis sukelia dar didesnę spaudimą mamoms, kurios vienos augina vaikus ir sunkiai gali suderinti darbo ir vaiko auginimo atsakomybes. Ji įvardija, kad moterys patiria didelę, nuo jų nepriklausančią našta, kurios dydis priklauso nuo tokių veiksnių kaip vaiko amžius ir sveikata, ir įvardija, kad, siekiant užtikrinti visavertį moterų dalyvavimą ir konkuravimą darbo rinkoje, politikoje turi būti atsižvelgiama į moterims kylančius suvaržymus (ten pat). L. Davies (2012) taip pat nurodo, kad apmokamo darbo ir individualizacijos išaukštinimas ne tik ekonomiškai, bet ir morališkai iškelia apmokamą darbą, nuvertinant namuose atliekamus buitinius ir vaikų priežiūros darbus, dėl to moterys, ypač vienos auginančios vaikus, yra pasmerkiamos ne tik skurdui, bet ir stigmatizacijai. J. Millar ir T. Ridge (2013) išskyrė, kad liberaliose gerovės valstybėse net ir tos mamos,

kurios dirba daug ir sunkiai, dažnai net kelis darbus vienu metu, tačiau neturi aukštojo išsilavinimo ir papildomų finansinių išteklių, nepaisant didelio darbinio užimtumo, nepasiekia adekvataus gyvenimo standarto. Autorės mano, kad vienu vaikų auginančių mamų darbinis aktyvumas turėtų būti remiamas valstybės, o ne būti priverstinis (Millar ir Ridge, 2013). Jos teigia, kad turėtų būti atsižvelgiama į individualias aplinkybes, nustatant darbo laiką ir kitas darbinės aplinkybes ir užtikrinant prieinamą vaikų priežiūrą (ten pat).

Apskritai, pagrindinis liberalių gerovės valstybių požymis yra rinkos sprendimų taikymas socialinėms problemoms spręsti (Esping-Andersen, 1990). Socialinė parama dažniausiai taikoma ypač mažas pajamas gaunančioms grupėms, yra paremta pajamų skaičiavimu, tad yra taikomos griežtos paramos gavimo taisyklės, o tai didina paramą gaunančių grupių stigmatizaciją ir yra siejama su „vargingųjų baudimu“ (angl. *punishment of the poor*) (Wacquant, 2009). Šis terminas apibūdina moralinėmis nuostatomis paremtą socialinį (ne)teisingumą tam tikrų socialinių grupių, kartu ir vienu vaikų auginančių mamų atžvilgiu, kai paramą gaunančioms grupėms yra klijuojamos etiketės, o hierarchija ir diskriminacija paremtoje politikoje yra smarkiai sumažinamos jų galimybės lygiavertiškai konkuruoti ir išeiti iš skurdo. Be viso to, paramos gavėjai gauna ypač kuklias išmokas, tad net ir gaudami paramą, kenčia nuo didelio skurdo (ten pat). Taip pat paramos gavėjai yra persekiojami ir kontroliuojami, siekiant įsitikinti, kad parama yra panaudojama „teisingai“, paramos gavėjai nepiktinaudžiauja sistema (pvz., tikrinama, ar paramą gaunančios vienos vaikų auginančios motinos neturi romantinių partnerių, kurie galėtų jas remti finansiškai).

Tyrimai rodo, kad vienu vaikų auginančių mamų šeimos patiria daug didesnį skurdą liberaliose gerovės valstybėse, tokiose kaip JAV ir Australija, palyginti su Vokietija ar Danija, kurios priskiriamos konservatyviosioms ir socialdemokratinėms gerovės valstybėms, nors būtent liberaliose gerovės valstybėse vienu vaikų auginančių motinų darbinis užimtumas didžiausias (Christopher, 2002). Tokia situacija gali būti paaiškinta tuo, kad motinos dažniausiai dirba menkai apmokamus darbus. K. Christopher (2002) kritikuoja tokią situaciją ir teigia, kad vaikai, augantys skurde, vėliau labai sunkiai iš jo išeina ir dažniausiai skurdo ratas sukasi ne per vieną kartą, o tai valstybei ilgainiui kainuoja dar daugiau. Tokiame politiniame kontekste vaikai iš vienu tėvų šeimų turi kur kas prastesnes gyvenimo ir mokymosi sąlygas, o vėliau galimybes išlikti konkurencingoje rinkoje, palyginti su vaikais iš branduolinių šeimų (Sharte ir Bolte, 2012). Vienos mamos ir jų vaikai turi mažesnes galimybes pradėdant sveikatos priežiūrą, baigiant aukštojo mokslo prieinamumu, o prie didesnės skurdo rizikos prisideda tokie

veiksniai kaip motinystės atostogų neapmokėjimas ir nemokamos valstybinės vaikų priežiūros neprieinamumas (ten pat). M. B. Jorgensen (2002) kritikuoja sistemą ir dėl to, kad net jei ir suteikiama parama, ji yra siejama su paramos gavėjų persekiojimu ir kontroliavimu, taip pat marginalizacija. Pavyzdžiui, skurstančioms šeimoms, kartu ir daugeliui vienu vaikų auginančių motinų šeimų, yra suteikiamas socialinis būstas dažniausiai yra lokalizuotas pačiose prasčiausiose ir pavojingiausiose miestų dalyse, kur yra aukštas nusikalstamumo lygis, o tai savo ruožtu daro neigiamą įtaką vaikų raidai, padidina riziką vaikams susidėti su netinkamomis kompanijomis, iškristi iš mokymosi įstaigų (Sharte ir Bolte, 2012). Tam tikrų grupių sukėlimas į savotiškus „getus“ ir griežtų taisyklių taikymas paramos gavėjams yra galios demonstravimo rezultatas, paremtas stigmatizacija ir diskriminacija (Maldonado ir Nieuwenhuis, 2015; Schneider ir Ingram, 2005; Jorgensen, 2002; Lenge ir Shafer, 1976). Dėl galios disbalanso ir stigmatizacijos menkėja paramos gavėjų savivertė, prastėja vaikų sveikata ir akademiniai pasiekimai, sumažėja interesas siekti geresnio gyvenimo ar dalyvauti pilietinėje veikloje (ten pat). Tad tyrimai, kuriuose nurodoma, kad vaikų iš vienu motinų šeimų mokymosi pasiekimai dažnai yra prastesni ir šie vaikai yra linkę į deviantinį elgesį, turėtų įtraukti ir platesnius socialinius ekonominius šių šeimų situacijos aspektus, o ne suponuoti, kad šeimos forma *per se* neigiamai veikia vaikų raidą ir integraciją.

Taigi liberaliose gerovės valstybėse socialiai pažeidžiamoms grupėms, tokioms kaip vienos vaikų auginančios motinos, beveik nėra skiriama jokia valstybės pagalba, nes remiamasi privačiu draudimu ir kiekvieno individualia atsakomybe. Tokiame politiniame kontekste vienos vaikų auginančios motinos ne tik nesulaukia adekvačios finansinės paramos, bet joms nėra pritaikytos ir jokios paslaugos – nėra išvystytų vaikų priežiūros paslaugų, sudarytų palankių sąlygų motinystei ir darbui derinti, neskiriamos motinystės atostogos. Be viso to dėl šiose šalyse skatinamos individualios atsakomybės ir apmokamo darbo išaukštinimo motinos, kurios naudojami bet kokia valstybės parama, dėl to dar patiria stigmatizaciją ir diskriminaciją, yra persekiojamos ir kontroliuojamos.

3.2. Konservatyviosios gerovės valstybės

Konservatyviomis korporatyvistinėmis arba dar bismarkinėmis vadinamos gerovės valstybės daugiausia lokalizuojasi ir yra aiškiausiai atpažįstamos žemyninėje Europoje, o vienas gryniausių tokios valstybės

pavyzdžių yra Vokietija. Šios valstybės daugiausia orientuojasi į tradicinėmis, branduolinėmis šeimomis paremtą visuomenės veikimo modelį ir socialinės paramos universalumas priklauso nuo šeimos maitintojų darbinio užimtumo ir moterų šeimos narių prižiūrėtojų vaidmens prisiėmimo (Palier, 2006). Konservatyviose gerovės valstybėse yra skatinamos tradicinės branduolinės šeimos, nes tokia forma geriausiai užtikrina sistemos funkcionavimą, kai vyras išlaiko šeimą, o moteris rūpinasi ateinančių kartų priežiūra ir auklėjimu (ten pat). Dėl to konservatyviose gerovės valstybėse nėra pakankamai dėmesio skiriama šeimų įvairovei, politiniai sprendimai gali varžyti standartų neatitinkančių šeimų galimybes (Hampden-Thomson et al., 2003). Vis dėlto, remiantis tuo pačiu kriterijumi (kad dabartinės šeimos sudaro gerovę vaikams, kurie kuria valstybės ateitį), vienu tėvų šeimoms yra atpažįstamos kaip šeimų grupė, kuriai reikia išskirtinio dėmesio, ir šios šeimos turi teisę į su pajamomis susijusias išmokas, socialinę pagalbą, didesnius vaiko pinigus ir paramą būstui nuomoti ar įsigyti, mokesčių lengvatas (Konietzka ir Kreyenfeld, 2005; Steiner ir Wrohlich, 2013). Be viso to, bent jau Vokietijoje, vieni vaikus iki 16 metų auginantys tėvai yra laikomi tik iš dalies darbingais ir dėl to, iki vaikui sueina 16 metų, yra remiami valstybės – jiems padengiamas prarandamo atlyginimo skirtumas (ten pat). Lyginant su liberaliomis gerovės valstybėmis, konservatyviosios yra lankstesnės priimdamos politinius sprendimus ir netaiko tokių griežtų taisyklių ir kontrolės paramos gavėjams, šiuo atveju vienoms vaikus auginančioms motinoms. Dėl to paramos gavėjai išvengia tokios didelės stigmatizacijos kaip liberaliose gerovės valstybėse (Palier, 2006; Konietzka ir Kreyenfeld, 2005). Nors konservatyviosios gerovės valstybės buvo pastatytos ant branduolinės šeimos pamato, investavimas į vaikus, jų švietimą ir tėvų darbinį užimtumą sudarė sąlygas augti labiau išsilavinusioms, tad sėkmę patiriančioms ir autonomiškesnėms kartoms, kurios taip pat prisideda prie politikos formavimo. Tad dabar, pasak B. Palier (2010), konservatyviosios gerovės valstybės po truputį atsisako savo tradicinio požiūrio ir pradeda priimti politikos sprendimus, paremtus dviejų dirbančių asmenų šeimos modeliu, siekia užtikrinti lyčių lygybę. Nepaisant to, vienu vaikus auginančių tėvų darbinis užimtumas vis dar nėra pakankamas dėl konservatyviose gerovės valstybėse nepakankamai išvystytų vaikų priežiūros paslaugų, kai vaikų priežiūros paslaugos nėra teikiamos visą dieną, ypač mažiausiems, nuo 0 iki dvejų metų vaikams.

Vis dėlto darbinis užimtumas, kaip ir aptarta pristatant liberaliąsias gerovės valstybes, nėra pakankama priemonė vienu motinų šeimų problematikai spręsti. Vienas ryškiausių pavydžių yra Nyderlandai, kurie įgyvendino aktyvią socialinę politiką ir 1990 metais įvykdė tai, kas buvo

pavadinta Nyderlandų stebuklu, kai priimtos su apmokamu darbu susijusios politinės reformos dramatiškai sumažino nedarbą ir padidino darbo rinkoje dalyvaujančiųjų, ypač moterų, skaičius (Visser ir Hemerijck, 1999). Vis dėlto vykdančios reformos, vienu vaikų auginančių moterų skurdas nesumažėjo, o padidėjo, dar kartą išryškėjant problemai, kad vienu vaikų auginančių moterų šeimoms svarbu ne tik darbinis užimtumas, bet ir papildoma valstybės parama, kuri dėl Nyderlanduose vykdytų reformų buvo sumažinta (ten pat). Nyderlandų stebuklas gali būti atpažįstamas ir kaip neo-liberalėjimo pavyzdys, rodantis, kad vien darbinio užimtumo skatinimas politiniu lygmeniu gali tapti dar didesnės socialinės nelygybės priežastimi (Visser ir Hemerijck, 1999). Dabar Nyderlanduose yra vykdoma kur kas draugiškesnė politika ir kiekviena šeima gauna vaiko pinigus, paramą ikimokykliniam ugdymui, sunkiau gyvenančios šeimos gauna papildomų išmokų. Vis dėlto vieni vaikų auginantys tėvai tiek Vokietijoje, tiek Nyderlanduose susiduria su nepalankiu požiūriu, ypač kolegų, taip pat, net ir gaudami paramą, dažniausiai turi remtis artimųjų finansine ir vaikų priežiūros parama (Die Bundesregierung, 2012). Valstybėse toliau plinta neoliberalios idėjos. Vis dėlto vieni vaikų auginantys tėvai rečiau jaučiasi patenkinti savo gyvenimu, lyginant su tėvais iš pilnų šeimų, nors apskritai savo situacija vertina pozityviai.

Taigi konservatyvių gerovės valstybių šeimos politika tradiciškai, siekiant didžiausios ekonominės gražos, buvo formuojama branduolinės šeimos pagrindu. Tačiau šiame politiniame kontekste, siekiant užtikrinti vaikų gerovę, dėl trūkstamo šeimos maitintojo motinoms stengiamasi kompensuoti patiriamą naštą – sudaromos galimybės derinti darbą ir vaikų priežiūrą, skiriamos įvairios išmokos ir paslaugos, tačiau nėra teikiamos pakankamos vaikų priežiūros paslaugos, sudaromos darbinio užimtumo galimybės, šeimos politika ir toliau orientuota į branduolines šeimas. Taip pat konservatyviose gerovės valstybėse pradeda plisti liberalios, darbinį užimtumą išaukštinančios idėjos, dėl kurių parama socialiai pažeidžiamoms grupėms, tokioms kaip vienu vaikų auginančių motinų šeimos, gali mažėti, be to, šeimos gali patirti dar didesnę stigmatizaciją.

3.3. Socialdemokratinės gerovės valstybės

Gryniausi socialdemokratinės gerovės valstybių pavyzdžiai yra Skandinavijos šalys – Danija, Švedija, Norvegija. Socialdemokratinės gerovės valstybės yra laikomos pažangiausiomis, turtingiausiomis ir laimingiausiomis

valstybėmis. Danija ir Suomija buvo išrinktos geriausiomis šalimis gyventi, Suomijoje vaikų mokymosi pasiekimai yra geriausi. Šių valstybių sėkmę lemia vykdoma universalioji gerovės politika. Socialdemokratinė gerovės valstybė kuria universalizmo diskursą, gerovės valstybę laiko kolektyvine atsakomybe ir siekia užtikrinti visų lygybę, atliepti įvairių socialinių grupių poreikius, jungiant, o ne skaldant visuomenę (Esping-Andersen ir Korpi, 2016; Hagerupsen, 2017). Šiose valstybėse yra užtikrinamas nemokamas mokslas, lanksti nemokama vaikų priežiūra, vienoms vaikus auginančioms mamoms mokamos padidintos išmokos, dengiamas atlyginimo skirtumas, jei moterys dirba tik dalį dienos, gali būti suteikiamos auklės ir kitokios paslaugos (Jorgensen, 2002). Nors Švedijoje, 2007 metų duomenimis, 80 % vienu vaikų auginančių moterų dirbo tik dalį darbo dienos ir dirbo lanksčiu darbo grafiku, tačiau skirtingi dalyvavimo darbo rinkoje būdai yra remiami valstybinio lygmeniu, suteikiant paramą tiek mamoms, tiek darbdaviams, tad nė viena pusė nepatiria finansinio nuostolio (Knijn, Martin ir Millar, 2007). Išsiskiria tik Suomija, kurioje nėra paplitusi darbo tik dalį dienos tradicija (NOSOSCO, 2017). Suomijoje vienu vaikų auginančių motinų darbinis užimtumas skatinamas teikiant universalias vaikų priežiūros paslaugas, įvairias socialines paslaugas, užtikrinant darbuotojo teises ir palankias motintės atostogų sąlygas (ten pat). Socialdemokratinėse gerovės valstybėse taip pat yra teikiama nuolaida vaikų priežiūros paslaugoms vaikams nuo 0 iki šešerių metų visoms vienoms vaikus auginančioms motinoms, motinoms, gaunančioms mažesnes pajamas, paslaugos apskritai teikiamos nemokamai (NOSOSCO, 2017). Dėl socialdemokratinėse gerovės valstybėse užtikrinamų lanksčių darbo sąlygų, įvairių visiems prieinamų vaikų priežiūros paslaugų ir papildomos paramos vienu motinų šeimoms (finansinės ir paslaugomis, tokiomis kaip auklės pagalba) šiose valstybėse tokių šeimų skurdas yra mažiausias, palyginti su kitomis gerovės valstybėmis – pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje skursta 60 % vienu vaikų auginančių moterų, o Švedijoje skursta tik 14 % tokių šeimų (Knijn, Martin ir Millar, 2007).

Vis dėlto tyrimuose nurodoma, kad net ir socialdemokratinėse gerovės valstybėse vienoms vaikus auginančioms motinoms vis dar nesudarytos pakankamai geros sąlygos – reikėtų dar geresnio darbo rinkos pritaikymo, vaikų priežiūros paslaugų pritaikymo, taip pat plėsti finansinės pagalbos sistemą, kuri šiose šalyse yra išvystyta mažiausiai, palyginti su kitų sričių, tokių kaip vaikų priežiūros paslaugos, išvystymu (Bull ir Mittelmark, 2009). Taip pat, nors dauguma visuomenės narių teigia, kad vaikui nėra būtina augti su abiem tėvais, tačiau palankiau vertina vienus vaikus auginančius vyrus nei moteris ir tuos, kurie turi apmokamą darbą (NOSOSCO, 2017). Be to, šiose

valstybėse vis dar nepakankamai integruojamos etninėms ir rasinėms mažumoms priklausančios motinos, kurios yra labiausiai diskriminuojamos grupės visais atvejais – tiek ieškodamosi darbo vietos, tiek siekdamos papildomos paramos, jos susiduria su kalbos barjeriais, nepakankamu teisinės bazės išmanymu (Jorgensen, 2002). Nepaisant trūkumų, socialdemokratinėse gerovės valstybėse vykdoma universalios vaikų priežiūros, socialinių paslaugų, universalios finansinės paramos politika itin sėkmingai didina šių šeimų dalyvavimą darbo rinkoje, mažina jų skurdą, gerina padėtį visuomenėje ir bendrą šių šeimų gerovę. Pavyzdžiui, Norvegijoje 1996-aisiais 45 000 vienu tėvų šeimų gavo socialinę paramą, o 2017-aisiais 14 400 tokių šeimų (Hagerupsen, 2017). Norvegija, Švedija, Suomija, Danija ir Farerų salos (taip pat Vokietija ir Liuksemburgas) yra daugiausia šeimos politikai lėšų skiriančios valstybės (nuo 3,2 % iki 5,1 % BVP) (NOSOSCO, 2017).

Apibendrinant – matyti, kad socialdemokratinėse gerovės valstybėse vienu vaikų auginančių motinų skurdas yra mažiausias. Tokius skaičius lemia ypač lygiavertiška politikos sistema, kuri siekia, kad visų tipų šeimos turėtų panašias gyvenimo sąlygas ir dėl to vienoms vaikų auginančioms motinoms yra suteikiama dosni finansinė parama, įvairios reikiamos paslaugos ir kompensacijos, yra ypač gerai išvystyta vaikų priežiūros sistema, darbo ir šeiminių įsipareigojimų derinimo galimybės. Vis dėlto net ir šiose valstybėse vis dar pasigendama didesnės paramos paslaugomis, geresnės tautinių ir rasinių mažumų motinų integracijos.

3.4. Posovietinės gerovės valstybės

Posovietinėmis gerovės valstybėmis yra laikomos tos šalys, kurios anksčiau priklausė Sovietų Sąjungai, pavyzdžiui, Slovėnija, Lenkija, Lietuva. Nors valstybės atkūrė nepriklausomybę skirtingu metu ir joms įtaką darė skirtingos gretimos valstybės, jas visas suartina Sovietų Sąjungos, komunistinio režimo, patirtis (Aidukaitė, 2009; Kingsbury, 2015). Komunistiniame režime šeimos politika buvo orientuota į populiacijos didinimą, remiantis demografiniais ir ekonominiais išskaičiavimais (Kingsbury, 2015). Dėl to, siekiant skatinti gimstamumą, buvo suteikiamos gausios motinystės išmokos, nemokama vaikų priežiūra, piniginė parama ir įvairios nuolaidos šeimoms, daugiavaikėms motinoms buvo skiriami ordinai (ten pat). Be viso to, moterims buvo įprasta dirbti ir buvo sudaromos visos sąlygos derinti vaikų priežiūrą su apmokamu darbu.

Posovietinėms gerovės valstybėms yra būdingi ne tik tam tikri iš

komunistinės patirties paveldėti reliktai (kaip antai instituciniai globos namai ar daugiavaikių motinų ordinaai), bet ir ikisovietinės valstybių patirties įtaka (Steinhilber, 2006). Sugriuvus sovietiniam blokui, valstybėms formuojant savo politiką, buvo gręžiamasi į tai, kokia politika valstybėse veikė iki Sovietų Sąjungos ir daugiausia remiamasi būtent šia patirtimi. Dėl to šių gerovės valstybių politinėje raidoje buvo išbraukta bent dvidešimt metų ir dabar yra jaučiamas atsilikimas, palyginti su kitomis gerovės valstybėmis.

Tokia yra ir vienu mamų situacija šeimos politikoje – Sovietų Sąjungoje buvusios sudarytos geros sąlygos vienoms mamoms auginti vaikus po truputį buvo apkarpos atkūrus nepriklausomybę ir atsigręžus į ikisovietines nuostatas (Steinhilber, 2006). Šiose valstybėse, siekiant tariamai stiprinti valstybingumą, šeimos politikoje ėmė dominuoti nacionalizmo ir Bažnyčios įtaka (Steinhilber, 2006; Inglot, Szikra ir Rat, 2011; LaFont, 2001 cit. pagal Kingsbury, 2015). Šių šalių šeimos politika remiasi ne tiek šeiminiomis praktikomis ir realiu šeimų gyvenimu, kiek sąvokos ir koncepto „šeima“ gryninimu – keliama daug diskusijų apie tai, kas yra šeima ir kokia ji turėtų būti (Steinhilber, 2006). Ryškūs tokios šeimos politikos pavyzdžiai yra Lenkija, Vengrija, taip pat Lietuva (ten pat). Grįžimas prie tradicinės šeimos sumažino lyčių lygybę ir prisidėjo prie skurdo feminizacijos (ten pat). Dėl Bažnyčios įtakos buvo sumažinta parama vaikų priežiūrai, sumažėjo vaikų priežiūros galimybės ir lankstumas, tačiau išliko ilgos motinystės atostogos (Inglot, Szikra ir Rat, 2011; LaFont, 2001 cit. pagal Kingsbury, 2015).

Be to, vėliau kai kuriose šalyse kilęs nepasitenkinimas globalizacija, ekonomine ir politine integracija privedė ir prie šių šalių didėjančio neoliberalizmo, dominavimo radikalių dešiniųjų politinių partijų, kurios siekia mažinti socialinę paramą ir ją skiria remdamosi priklausymu tam tikroms ekonominėms ir socialinėms grupėms, kurios yra laikomos „nusipelnusiomis“ paramos (Kingsbury, 2015). Pavyzdžiui, Lenkijoje gauti motinystės išmokas gali tik tos moterys, kurios dirbo apmokamą darbą bent metus laiko iki nėštumo pradžios (ten pat). Vaikų priežiūros galimybių sumažėjimas, motinystės atostogų apribojimai ir tradicinės šeimos traktavimas kaip vertingiausias neigiamai veikia vienas vaikus auginančias moteris ir jų vaikus. Dominuojant patriarchaliniam vyro – šeimos maitintojo modeliui, yra sumažinamos moterų įsidarbinimo galimybės, galimybės gauti vaikų priežiūros paslaugas, joms neskiriama išskirtinė parama, padidėja rizika patekti į skurdą, suprastėja vaikų gyvenimo sąlygos ir galimybės.

Matyti, kad posovietinių gerovės valstybių politikoje svarbų vaidmenį vaidina familializmas, Bažnyčia, nacionalizmas, tad siekiama išlaikyti branduolines šeimas, kurios yra laikomos svarbiausiomis ir geriausiai

atliepančiomis tokias valstybės nuostatas. Svarbų vaidmenį vaidina ir gimstamumo skatinimas, tad daug dėmesio skiriama gausioms šeimoms. Vienų motinų šeimos yra laikomos neprisidedančiomis prie valstybės tikslų ir nepakankamai vertingomis, tad jos politikoje yra ignoruojamos ir diskriminuojamos. Posovietinėse gerovės valstybėse sparčiai plinta ir neoliberalizmo idėjos, dėl to socialiai pažeidžiamos ir paramos reikalaujančios grupės, tokios kaip vienos vaikus auginančios motinos, patiria dar didesnę marginalizaciją.

Apibendrinant gerovės režimų analizę, svarbu atkreipti dėmesį, kad tai, kokios vertybės, kokia ideologija dominuoja valstybės politikoje, daro didelę įtaką politiniams sprendimams ir savo ruožtu šalies piliečiams, šeimoms ir konkrečiai vienų vaikus auginančių moterų šeimoms. Didžiausią skurdą vienų motinų šeimos patiria liberaliosiose gerovės valstybėse, kuriose dominuoja privatus draudimas, o geriausia šių šeimų situacija yra socialdemokratinėse gerovės valstybėse, kur yra užtikrinamas darbo ir vaikų priežiūros lankstumas bei prieinamumas, taip pat suteikiama papildoma parama vaiko auginimo „nuostoliams“ padengti, vienų motinų šeimų atžvilgiu yra kuriamas teigiamas diskursas. Konservatyviose gerovės valstybėse ekonomika remiasi branduolinės šeimos modeliu, tačiau atsižvelgiama į specifinę vienų vaikus auginančių motinų situaciją ir joms yra skiriamos įvairios paslaugos bei papildoma finansinė parama. Posovietinėse gerovės valstybėse yra didelė vienų vaikus auginančių motinų, kaip ir kitų paramos nenusipelnusių laikomų socialinių grupių, stigmatizacija, politika yra persmelkta nacionalizmo, religijos ir familializmo ideologijos, vienų vaikus auginančių motinų šeimų problemas paliekant paribyje, o daugiausia dėmesio skiriant sąvokos „šeima“ gryninimui ir tradicinių vyro ir moters vaidmenų stiprinimui.

4. ŠEIMOS IR MOTINYSTĖS SAMPRATA IR VIENŲ MOTINŲ ŠEIMŲ STIGMATIZACIJA

Lietuvos šeimos politikos kontekste, kaip ir kitose posovietinėse gerovės valstybėse, kuriant įstatymus keliama daug klausimų apie tai, kas yra šeima, ieškoma tinkamų apibrėžimų ir pavadinimų. Dėl to šiame skyriuje bus peržvelgtos kelios perspektyvos, kaip gali būti suprantama šeima ir kaip skirtingas šeimos supratimas veikia politinius sprendimus ir vienų vaikų auginančių mamų šeimų gerovę. Sh. L. Zimmerman (1995) nurodo, kad galutinis šeimos politikos tikslas yra užtikrinti šeimų gerovę, tad siekiant suprasti, kodėl vienos šeimos turi geresnes sąlygas valstybėje, o kitos prastesnes, yra svarbu analizuoti, kaip šeima yra suprantama ir kokią ją norima matyti. Toliau pateikiamos kelios teorinės sampratos, kaip galima suvokti šeimą ir kaip tai veikia šeimų gerovę.

A. Levin (1997) teigimu, tai, kaip suprantame, kas yra šeima, yra paveikta daugelio veiksnių – asmeninės patirties, visuomenėje priimtų normų ir vertybių, įvairių socialinių įvykių ar net perversmų, kilusių tam tikrame istoriniame laikotarpyje. Tai, kaip tam tikroje visuomenėje ir politikoje yra suprantama šeima, daro didelę įtaką jos galimybėms pačiai formuoti savo identitetą, realizuoti savo potencialą. G. Esping-Andersen (2015) nurodo, kad apibrėžimai veikia grupių padėtį ir galimybes tiek politiniu, tiek visuomenės lygmeniu, taip pat gali stumti į skurdą ar iš jo išvaduoti. Kalbant apie šeimas, yra svarbu atsižvelgti, ar visų tipų šeimos turi lygias teises prieš įstatymą, ar yra privilegijuojamos tam tikrų tipų šeimos, į kokias šeimas žiūrima kaip į teisėtas, o kokios laikomos visuomenėje nepageidaujamomis. Pasak S. J. Gamache (1997), didžiausią vertybinę galią visada turėjo branduolinė šeima ir būtent apie jos gerovę sukasi dauguma gerovės valstybių politikų.

Branduolinės šeimos tipą pirmasis atpažino ir įvardijo G. P. Murdock (1949). Jis ištyrė 250 skirtingų kultūrų ir nustatė, kad visose kultūrose egzistavo šeimos, kurias sudaro susituokę vyras ir moteris bei jų vaikai. Būtent tokios sandaros šeima buvo pavadinta „branduoline“ ir tapo kriterijumi visiems kitiems šeiminiams dariniams matuoti. Ilgą laiką toks šeimos modelis buvo laikomas pagrindiniu ir „geriausiu“, nes jis užtikrina šeimos ekonominę nepriklausomybę nuo valstybės paramos, ir jis tapo svarbiausiu moraliniu etalonu (Pierce, 1984). Branduolinės šeimos išaukštinimas susilaukė daug kritikos dėl kitų šeimos tipų stigmatizavimo ir diskriminavimo, taip pat daugelio šeimų realybės neatitikimo, socialinių pokyčių bei socialinės įvairovės neatliepimo, tapimo familializmo ideologiniu svertu, nurodančiu, kas yra „normali“ šeima (Fineman, 1995).

Žiūrint į vienu motinų šeimą iš branduolinės šeimos perspektyvos, vienu motinų šeimos yra matomos kaip nepriteklinės, nepilnos, kurias reikia atkurti, yra kuriama stigmatizacija visuomenėje ir politikoje – vienu motinų šeimos tampa moraliniu, socialiniu ir ekonominiu pavojumi, kurį reikia neutralizuoti (Strega et al., 2002). Tokioje retorikoje nelieka vietos moterims, kurios renkasi vienos įsivaikinti ar gimdyti vaikus, kurios sąmoningai išsina iš smurtinių santykių ar pasirenka vienos auginti vaikus, vedamos kitų aplinkybių ir situacijų. Visos vienos vaikus auginančios motinos matomos kaip homogeniška grupė ir jos visos yra laikomos negebančiomis sukurti tinkamų ekonominių, moralinių, psichologinių ir socialinių sąlygų vaikams augti (ten pat). Dėl šių šeimų menkinimo ir moralizavimo jos visuomenėje praranda balsą ir tampa struktūrinės galios įkaitėmis, lieka politikos paribyje (ten pat). S. J. Gamache (1997) pabrėžia, kad tiek moksliskai analizuojant šeimas, tiek kuriant šeimos politiką yra svarbu atsisakyti šališkumo branduolinės šeimos atžvilgiu ir pažvelgti į tikrąją šeimų praktikų realybę.

Viena labiausiai branduolinės šeimos išaukštinimą kritikavusių teorinių perspektyvų yra **konstruktyvizmas**. J. A. Holstein ir J. Gubrium (1999) susieja teorinę traktuotę su socialine realybe – šeimų gyvenimo praktika, ir teigia, kad šeima yra socialinis procesas, socialinė forma, kuri yra įgyvendinama tik taikant tam tikrą praktiką. Tai reiškia, kad šeima yra apibrėžiama atsižvelgiant į tai, kaip tam tikra šeima pati save supranta, **save konstruoja** – kokias praktikas taiko ir kokias reikšmes toms praktikoms skiria (Holstein ir Gubrium, 1999). Žiūrint į šeimą kaip į socialinį konstrukta, svarbiausi tampa idėjos, įvaizdžiai ir terminologija, naudojami apibūdinant kasdienį šeimų gyvenimą. Sociologė I. Levina nurodo, kad moraliniu etalonu tapusi branduolinė šeima neatitinka daugumos šeimų realybės, nes žmonės, apibūdinami savo šeimą, dažnai įtraukia daug platesnį nei branduolinė šeima žmonių ratą (1997). Dažnai šie žmonės net negyvena tame pačiame ūkyje. Be to, į šeimos paveikslą dažnai įtraukiami ne tik žmonės, bet ir gyvūnai, o branduolinei šeimai priskiriami asmenys į šeimos paveikslą gali būti ir apskritai neįtraukiami (Levin, 1997). Sociologės, panašiai kaip ir J. A. Holstein ir J. Gubrium, manymu, siekiant apibrėžti šeimą, svarbiausia yra išsiaiškinti, ką patys asmenys laiko savo šeimą ir kokius asmenis, su kuriais turi artimiausius ryšius, įvardija (Levin, 1993). Šeimomis laikomi ir tos pačios lyties asmenys, šeima laisvu pasirinkimu (angl. *Family of choice*), nemonogaminiai santykiai (LaSala, 2004; Dewaele et al., 2011). Šeima laisvu pasirinkimu apima artimiausius draugus ir yra būdinga LGBT bendruomenės, kurios susiduria su biologinių šeimų atstūmimu ir emocinio bei socialinio jų palaikymo trūkumu (Dewaele et al., 2011). Tokiu atveju draugai gali pakeisti

giminystės ryšį turinčios šeimos narius ar būti integruoti į biologinės šeimos sistemas. Nemonogaminių santykių atveju santykiuose esantieji gali turėti santykius už oficialios santuokos ar draugystės ribų ir šiuos asmenis taip pat įvardinti kaip savo artimiausiuosius (LaSala, 2004). Galimi ir nemonogaminiai romantiniai santykiai tarp kelių asmenų, kurie laiko save vienetu – šeima (ten pat).

Kita svarbi banga, kurioje buvo kritikuojamas tradicinės šeimos išaukštinimas ir keliama klausimai apie tai, kas iš tiesų yra šeima, yra **feminizmas** (Bartlet, 1999; Orloff, 1996). Feministės teigia, kad šeimų įvairovės pripažinimas yra svarbus moterų emancipacijai ir lygių teisių užtikrinimui, nes tradicine laikomoje branduolinėje šeimoje moteriai yra primestas šeimos globėjos vaidmuo, ji tampa priklausoma nuo vyro. Vyro ir moters tradiciniai vaidmenys, pasak feminizmo atstovių, yra aktyvūs ne tik šeimos kontekste, bet ir darbo, mokslų ir kitose socialinėse sferose (Orloff, 1996). Be to, dėl su lytimi susijusių nuostatų ir patriarchyto moterims aktualios problemos nėra sprendžiamos politiniu lygmeniu, yra kuriama skurdo feminizacija ir moterų priklausomybė nuo vyro ar valstybės (ten pat). Taigi, pasak feminizmo teoretikų, branduolinės šeimos išaukštinimas veikia ne tik kaip moralinis etalonas, pagal kurį matuojamos visos šeimos, bet ir daug platesniu politiniu lygmeniu – prisideda prie globalių lyčių nelygybės problemų išsisknijimo.

A. Giddens ir W. Sutton (2013) teigimu, didėjanti šeimos formų diferenciacija kelia grėsmę patriarchaliniam autoritetui, tad, siekiant jį išlaikyti, yra kuriami šeimų įvairovę diskriminuojantys įstatymai ir propaguojamos tradicinės vertybės – vyras turi būti stiprus ir nepriklausomas, išlaikyti šeimą, kol moteris rūpinasi namų židiniu. Išsaugoti tradicinę šeimos modelį yra ypač svarbu, nes kitu atveju tokie vaidmenys netenka prasmės ir vyrai netenka tradicinės galios pozicijos.

Apibendrinus matyti, kad šeimą galima suprasti įvairiai – kokius darinius ir kodėl vadiname šeima, lemia mūsų asmeninė patirtis, sociokultūrinis kontekstas, politika. Tačiau akivaizdu, kad ideologija tapusi branduolinė šeima susilaukia daug kritikos dėl realybės neatitikimo ir neigiamos įtakos šeimos politikai bei lyčių lygybei. Branduolinės šeimos išaukštinimas ir propagavimas yra sietinas su patriarchytu, politinės galios išlaikymu ir moterų diskriminacija, visų branduolinės šeimos neatitinkančių šeimų diskriminacija.

4.1. Familializmas kaip politinė ideologija ir jos padariniai

Branduolinės šeimos išaukštinimas ir šeimos narių (moterų) atsakomybės už vienas kito priežiūrą skatinimas yra siejamas su familializmo ideologija (Esping-Andersen, 1996). Familializmu besiremiančiose valstybėse šeimos politika yra orientuojama į visokeriopą branduolinių šeimų palaikymą ir jų kūrimosi skatinimą. Tokia politika į paraštes išstumia tas šeimas, kurios nepatenka į branduolinės šeimos apibrėžimą – LGBT šeimos, vienu tėvų šeimos, nuotolio šeimos ir kita. G. Esping-Andersen teigia, kad familialistinė politika yra šeimų įvairovės rykštė (2009). Ir nors familialistinėse valstybėse yra tikimasi, kad tokia politika didina gimstamumą ir mažina šeimų skurdą, G. Esping-Andersen nurodo, kad yra atvirkščiai – šiose valstybėse matomas ryškus gimstamumo sumažėjimas, o šeimų skurdas ne mažėja, bet didėja (2009). D. Popovos ir J. Navickės (2019) tyrimas parodė, kad tose gerovės valstybėse, kuriose sociodemografiniai režimai yra stipriai defamilializuoti, vaiko gimimas daro mažą įtaką ekonominei šeimos gerovei ir tikimybė patekti į skurdą yra maža, tad ir susilaukti vaikų ryžtamasi dažniau. O dideli skurdo gimusi vaikui rodikliai matomi konservatyviose, į tradicijas orientuotose valstybėse, ypač Pietų Europoje, ir liberaliose gerovės valstybėse (ten pat).

Familializacija ne tik turi neigiamą įtaką ekonominei šeimų gerovei, bet ir veikia šeimų, neatitinkančių branduolinės šeimos standarto, padėtį visuomenėje. Gillies (2005) pažymi, kad familializmo ideologija besiremiančiose valstybėse visos „universalios tiesos“ neatitinkančios šeimos yra pasmerkiamos skurdui ir stigmatizacijai. Dėl nusistovėjusio požiūrio į tai, kas yra tikra, gera šeima ir kokia turi būti motina ar moteris, vienu motinų šeimų atžvilgiu visuomenėje yra keliami moraliniai panikos – vienu motinų šeimos asocijuojamos su pagrindinio visuomenės pamato – šeimos, žlugimu (Goodwin ir Huppatz, 2010; Zatler, 2014; Goode, 1994). C. Cohenas „moralinės panikos“ fenomeną sieja su socialinių permainų baime (1972). Dėl to yra siekiama ne integruoti visuomenėje vykstančius pokyčius ir kurti lankstumą, o imama stigmatizuoti nepilnas šeimas, siekiama jas drausminti, atkurti tvarką ir autoritetą (Cohen, 1972). Vienu motinų šeimos yra laikomos deviantiškoms, tampa marginalizuotos, nėra remiamos politiškai, neturi visuomenės palaikymo ir atstovavimo (Goode ir Ben-Yehuda, 1994).

M. Mather (2010) nurodo, kad, pasidavus šiai moralinei panikai ir remiantis įvardytomis nuostatomis bei familializmo idealogija, 1970–1980 metais JAV, pradėjus didėti vienu vaikų auginančių motinų šeimų skaičiui, imtasi branduolinių šeimų stiprinimo politikos. Tačiau vykdomos politikos rezultatas buvo paradoksalus – politika nedavė norimo rezultato ir vienu

motinų šeimų skaičius tik didėjo, 1990 metais dargi padarė didelį šuolį, o dėl vykdomos politikos moterys ir jų vaikai kentė didžiausią skurdą, palyginti su kitomis šeimomis ir šeimomis iš defamilializuotų gerovės valstybių (ten pat). Dėl nepalankiai formuojamos politikos vienu motinų šeimose augantiems vaikams buvo ir vis dar yra neužtikrinami priežiūros ir nemokamo mokyklinio ugdymo prieinamumas ir kokybė, motinoms vis dar neteikiamos neapmokamos vaikų priežiūros atostogos, neteikiama nemokama sveikatos priežiūra ir nemokama teisinė apsauga, vos 31 % motinų gauna finansinę paramą iš vaiko tėvo (Mather, 2010). Tokiame politiniame kontekste 7 iš 10 amerikiečių vaikų, augančių tik su motina, patiria skurdą (ten pat). Naujausi ilgalaikiai tyrimai rodo, kad būtent politinė socialinė terpė daro didžiausią įtaką vienu vaikų auginančių motinų šeimų ir ypač vaikų skurdui, kuris, savo ruožtu, daro didžiausią įtaką vaikų akademiniais pasiekimams ir socialinės integracijos sėkmei (Kendig and Bianchi, 2008; Mikkonen et al., 2016). Nuo to, kaip formuojami įstatymai, kiek ir į kokias šeimas atsižvelgiama bendruose politiniuose sprendimuose ir kokios vertybės dominuoja visuomenėje, priklauso šeimos padėtis – ar sumažinama motinos patiriama vaikų auginimo našta, ar sudaromos sąlygos savirealizacijai, karjerai, socialinių ryšių su draugais, kolegomis ir artimaisiais ir kokybiško ryšio su vaiku kūrimui (Mikkonen et al., 2016).

Kai moterys patiria socialinę ir politinę diskriminaciją bei stigmatizaciją, jos nuolatos jaučia didesnę stresą, socialinę nepasitikėjimą, nevisavertiškumo jausmą, yra netikros dėl savo identiteto (Mikkonen et al., 2016). Moterys yra priverstos rinktis tarp šeimos ir darbo, patiria ypatingą spaudimą ir stresą bandydamos atitikti „geros motinos“ įvaizdį ir suderinti daugelį atsakomybių esant nepalankiems įstatymams (Slothuus, 2007; Ingram and Schneider, 1990; Orloff, 1993). O. Sjoberg (2004) įrodė, kad šeimos politikos defamilializacija yra pirminis veiksnys, kuris veikia motinų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes, skatina nepriklausomybę nuo valstybės paramos, didina šeimos vartojimo galimybes, taip pat formuoja teigiamą visuomenės požiūrį į vienu motinų šeimas ir jų narių vietą socialinėje hierarchijoje, kuri veikia ir tolimesnes ateities galimybes (Wacquant, 2009).

Kalbant apie šeimos politiką Lietuvoje, galima teigti, kad familializacija šalyje yra stipri. Atlikti tyrimai rodo, kad Lietuvoje šeimos politika yra labai fragmentiška, dažniausiai nesiremia net pačios viduje parengtais strateginiais planais, yra paveikta sovietinio režimo, kai motinystė buvo skatinama ilgomis motinystės atostogomis ar medalių suteikimu daugiavaikėms motinoms (Stankūnienė et al., 2003; Maslauskaitė, 2010). Lietuvoje šeimos politikos prioritetą yra išsaugoti branduolinę šeimą, o tai glaudžiai susiję ir su

visuomenės mentalitetu, kuris daro įtaką politikos sprendimams, be to, pats yra formuojamas įstatymų dvasios (Stankūnienė et al., 2003; Maslauskaitė, 2010; Wacquant, 2009). Tyrimai rodo, kad vadinamasis nepilnas šeimas neigiamai vertina dauguma lietuvių (Maslauskaitė, 2010). Nepilnos šeimos yra vienas iš Lietuvos susirūpinimo objektų, paremtas moraliniais įsitikinimais, tačiau nebūtinai dėl jo sprendžiama teigiamą poveikį turinčiomis priemonėmis. Vis dėlto branduolinė šeima, familialistinės politikos pagrindas, nebeatitinka globalejančio pasaulio, kartu ir Lietuvos, demografinės situacijos ir visuomenės daugumos realybės (Mikkonen et al., 2016; Nelson, 2006). Globaliame pasaulyje, stiprėjant individualizmui, nebeužtenka politikos priemonių, kuriomis skatinama šeimos narių tarpusavio priklausomybė ir atsakomybė už vienas kito išlaikymą (ten pat).

Taigi branduolinės šeimos išskirtinę vietą užima tose politikose ir visuomenėse, kuriose dominuoja familializmo ideologija. Familializmas teigia, kad branduolinė šeima yra tinkamiausia šeimos forma, užtikrinanti tiek finansinį šeimos saugumą, tiek moralinę dorovę ir tinkamiausias sąlygas vaikams. Tokios ideologijos šešėlyje kiti šeimų tipai yra stigmatizuojami ir diskriminuojami, įstatymai yra kuriami taip, kad tų tipų šeimų mažėtų, o branduolinės šeimos stiprėtų. Šitaip tikimasi pasiekti gimstamumo didėjimą, šeimų skurdo sumažėjimą ir tvirtą visuomenę, kurioje yra aiškus vaidmenų pasidalijimas. Vis dėlto feministės teigia, kad familializacija kuria lyčių nelygybę ir dar didesnę skurdą. Tyrimai rodo, kad gimstamumas didėja ir skurdas mažėja tose šalyse, kuriose yra vykdoma stipri defamilizacija.

4.2. „Vieniša“ mama „geros motinos“ paveikslu rėmuose

Su familializmo ideologija glaudžiai susijęs ir tobulos motinos įvaizdis. Motinystė yra tapusi viena svarbiausių temų debatuose apie moterų padėtį, užimamą poziciją visuomenėje (Silva, 2005). Feministės siekia įrodyti, kad motinystė nėra tiek natūrali, kiek teigia konservatyvių pažiūrų ir patriarchalinių tradicijų šalininkai, o yra kultūriškai ir socialiai konstruojama (ten pat). „Blogos“ ir „geros“ motinos diskursai veikia kaip kontrolės mechanizmai įvairiose istorinėse ir kultūrinėse terpėse. Pavyzdžiui, Sovietų Sąjungoje gera motina buvo laikoma ta moteris, kuri pagimdavo kuo daugiau vaikų, tačiau taip pat buvo visavertiškai įsitraukusi į darbo rinką. O pažvelgus į vakarietiškas tradicijas matyti, kad gera motina tradiciškai laikoma heteroseksuali, susituokusi, monogamiška, priklausoma nuo vyro ir nedirbanti moteris (Kay, 2004; Arendell cit. pagal Goodwin ir Kuppertz,

2010). S. Goodwin ir K. Huppatz (2010) pažymi, kad šių dienų vartotojiškoje visuomenėje, „gera motina“ turi rūpintis savo kūno formomis, rūpintis, kad ji ir jos vaikai valgytų sveiką, ekologišką maistą, rengtųsi madingais ir kokybiškais drabužiais. Gera motina taip pat turi pasirūpinti savo vaikų ugdymu – leisti juos į geriausią mokyklą, tinkamai jai suruošti, pasirūpinti popamokine veikla ir vaiko talentų ugdymu (ten pat). Gera motina yra graži ir laiminga, ji taip pat augina gražius ir laimingus vaikus, turi gražų ir laimingą vyrą.

Visuomenė spaudžia mamas ir vaikus, o politikai stengiasi sudaryti sąlygas „gražioms šeimoms“. Tyrimai rodo, kad vienos vaikus auginančios mamos patiria daugiau streso, nuovargio, liūdesio ir apskritai yra mažiau laimingos, palyginti su moterimis, gyvenančiomis poroje (Bernardi et al., 2017). Taigi vienos vaikus auginančios moterys neatitinka idealios motinos įvaizdžio.

Supratimas apie tai, kas yra gera mama, glaudžiai siejamas ir su moters – namų šeimininkės vaidmeniu (Chambers, 2012). Kitaip tariant, gera mama yra ta, kuri dėl savo šeimos aukoja asmeninius poreikius. Moters moralė dažnai yra vertinama pagal tai, kiek atitinka branduolinės šeimos idealą (ten pat). Dėl to moterų vedybinis statusas daro įtaką jų (ypač nesusituokusių, išsiskyrusių, vienų auginančių vaikus) įvaizdžiui ir padėčiai visuomenėje. Tradicinio įvaizdžio neatitinkančios moterys gali patirti stigmatizaciją, susidurti su apkalbomis, gali būti kvestionuojamas jų gebėjimas auginti vaikus, rodyti jiems deramą pavyzdį (Gonzales, 2007). Atitinkamai formuojami ir įstatymai, kurie yra paremti ne siekiu padėti vienų motinų šeimoms, o jas sukontroliuoti, mažinti tokių šeimų skaičių (Ellison ir Hall, 2003). Valstybės lygmeniu tada yra remiamos tos moterys ir vaikai, kurie ir taip „lengviau“ gyvena, priklausydami branduolinei šeimai, o vienų motinų šeimos, kurios yra sudėtingesnėje situacijoje, remiamos nėra ir nepatenka į šeimos politikos prioritetų sąrašą (Huda, 2001) Dėl to vienos vaikus auginančios moterys, kurios nori dirbti ir būti „geros mamos“, patiria valstybės „bausmę“, kai joms nesudaromos sąlygos tam įgyvendinti ir moterys turi arba aukoti laiką su vaikais, arba finansinę gerovę (ten pat). Skiriasi ir „bausmės“ dydis – priklauso nuo politinio, kultūrinio konteksto. Pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje atliktas tyrimas parodė, kad ten gyvenančios vienos vaikus auginančios mamos vis dar yra plačiai stigmatizuojamos ir dėl stigmos internalizavimo pačios save vadina „blogomis“ ar nepakankamai geromis mamomis (Hinton-Smith, 2012). Supratimas apie tai, kokia yra „gera mama“, pasak S. Duncan ir R. Edwards (1999), veikia netgi motinų įsitraukimą į darbo rinką – moterys sprendžia ar

dirbti, ar ne ir kiek laiko skirti darbui, remdamosi savo supratimu apie tai, kiek laiko „gera mama“ turi praleisti su vaikais ir ko vaikams labiau reikia – nuolatinio motinos dėmesio ar materialinio saugumo. Bandančioms atitikti „geros motinos“ įvaizdį motinoms, ypač kurios vaikus augina vienos, besistengiančioms tobulai atliepti motinystės keliamus reikalavimus, tačiau taip pat šeimą išlaikyti finansiškai, dažnai kyla perdegimas, depresija, kurie galų gale paradoksaliai neigiamai veikia vaikus.

Taigi „geros motinos“ supratimas kinta bėgant laikui ir yra akivaizdžiai paveiktas politinio diskurso, kuriame užkoduoti motinoms keliami reikalavimai. Tačiau visais laikais būti viena vaikus auginančia motina, o kartu ir „gera motina“ yra beveik neįmanoma dėl motinoms keliamų itin didelių motinystės reikalavimų, kurių vienos vaikus auginančios motinos negali atliepti dėl laiko trūkumo, patiriamo skurdo, o ir savaime „netinkamos“ šeimos formos. Motinos, stengdamosi būti kuo „geresnės“, gali patirti išsekimą, o neatitikdamos visuomenės reikalavimų būti stigmatizuojamos ir diskriminuojamos, jų atžvilgiu kuriama ne remianti, o baudžianti šeimos politika.

4.3. „Vieniša motina“ – terminologijos problematika

Kalbant apie vienu motinų šeimų padėtį ir šeimos sąvoką, svarbu atsižvelgti ir į su vienu motinų šeimomis siejamą terminologiją. Vartojami terminai, apibūdinantys žmones, veikia jų identitetą, kuria tam tikrą supratimą ir stereotipus visuomenėje, taip pat daro įtaką politikos formavimui (Bailey et al., 2006). Pasak Bourdieu ir Passeron (1977), kalbos simboliai gali tapti „simbolinio smurto“ taktika, gilinančia socialinę atskirtį, didinančia lyčių nelygybę ir stigmą. Skeggs ir Loveday (2012) teigia, kad ir politikoje yra kuriami tokie „simbolinio smurto“ diskursai, dėl to nesprenžiamos stigmatizuojamoms socialinėms grupėms aktualios problemos, o stigma legitimuoja nelygybės reprodukciją. I. Tyler (2013) išskiria, kad stigma yra legitiimuota ir vienu vaikus auginančių motinų šeimų atžvilgiu, dėl to politika yra formuojama taip, kad jų diskriminacija, palyginti su kitomis šeimomis, kai kuriose šalyse (pvz., liberaliose gerovės valstybėse) vis labiau didėja.

Kalbant apie vienu motinų šeimas, pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį, kad dažnai pats pavadinimas yra vartojamas netiksliai ir tokios šeimos yra vadinamos „vienių motinų šeimomis“ tiek mokslinėje literatūroje, tiek žiniasklaidoje, tiek politiniuose ir teisiniuose dokumentuose. Toks pavadinimas nėra tikslus ir turi neigiamą, diskriminuojančią konotaciją, nes suponuojama, kad moterys, vienos auginančios vaikus, jaučiasi ir yra vienišos.

Žodis „vienišas“ yra siejamas su vienatvės jausmo patirtimi, ir tokia patirtis gali būti patiriama tiek esant vienam, tiek būnant santykiuose (Vaskelienė, 2006). Tokie šeimas tiriantys mokslininkai kaip A. Maslauskaitė ir A. Tereškinas (2017), M. Baublytė ir V. Stankūnienė (2017) vartoja ir kitus terminus – „vienų motinų su vaikais šeimos“, „vienos vaikus auginančios motinos“. Angliškoje literatūroje galima aptikti terminus „single motherhood“, „lone motherhood“, „sole motherhood“, „one-parent family“, „independent parent“, „non-married parent“, „alone mother“, „autonomous mother“ (Boyd et al., 2015). Visi šie terminai apibūdina moteris ar apskritai tėvus, kurie vieni augina vaikus, bet visi šie terminai turi skirtingą „toną“ ir pristato bei kuria skirtingą identitetą ir padėtį (ten pat). Lietuvišką „vienišos motinystės“ terminą atitinka „lone motherhood“ ir „sole motherhood“, kurie nurodo, kad moterys augina vaikus vienos, neturi socialinės paramos ir jaučiasi vienišos, nors iš tiesų tai gali būti aktualu tik nedidelei daliai moterų. Dažniausiai moterys turi draugų, kolegų, bendruomenę, kurioje gyvena, tėvus ir kitų artimų žmonių, palaiko ryšį su vaiko tėvu (Boyd et al., 2015). Jau tai, kad moteris gyvena su vaiku, rodo, jog ji nėra viena. „Autonomous mothering“ (autonomiška motinystė) ir „independent mothering“ (nepriklausoma motinystė) yra laikomi pažangiausiais terminais, kurie apima moterų laisvę ir apsisprendimą vaikus auginti vienoms (ten pat). Teigiama, kad motinos visada renkasi vienos auginti vaikus, net ir tais atvejais, kai bėga nuo smurtaujančio partnerio ar yra jo „paliekamos“, jos vis tiek imasi vienos auginti vaikus, užuot jų atsisakiusios, perleidusios auginti kažkam kitam ar likusios smurtiniuose santykiuose. Laikantis nuostatos, kad moterys vaikus auginti vienos renkasi, jos atrodo kaip nepriklausomos, stiprios motinos, savo gyvenimo šeiminingės, o ne aplinkybių aukos. Tad atitinkamai formuojasi ir visuomenės požiūris bei politinis diskursas ir net pačių motinų identitetas.

Apskritai, mokslininkai teigia, kad nederėtų skirstyti motinų į vienas vaikus auginančias („single mothers“) ir į vaikus auginančias kartu su partneriu (partnere), nes nuo to nesikeičia faktas, kad jos tiesiog yra mamos ir joms visoms turėtų būti kuriamos vienodai palankios politinės sąlygos (Bailey, 2006). Kai šalia klijuojami epitetai „viena“ („single“), „vieniša“ („lone“), dėl ilgos skurdo patirties istorijos, tradicijų ir krikščioniškų vertybių familialistinėse šeimų politikose dominavimo moterys yra asocijuojamos su socialinės paramos siekimu, negebėjimu išauginti dorus vaikus, negebėjimu išsirinkti dorą partnerį ir išlaikyti šeimą (ten pat). V. Bailey (2006) tyrimas parodė, kad dėl su terminologija siejamos stigmos kai kurios moterys verčiau renkasi likti smurtiniuose santykiuose, nei tapti „vienišomis“ motinomis. Tyrėjai taip pat atkreipia dėmesį, kad pernelyg dažnai moterys yra vadinamos

„vienišomis“ politiniu lygmeniu, šitaip sukuriant klasifikacinę grupę, kuriai priklauso visos vienos mamos ir jos imamos laikyti homogeniška grupe, nematant individualių šeiminių gyvenimo trajektorijų ir aplinkybių (Letablier ir Wall, 2018).

Lietuvos politiniame diskurse vienos vaikus auginančios moterys taip pat yra pozicionuojamos kaip negebančios išlaikyti santykių ir šeimos, negebančios išsilaikyti finansiškai, išnaudojančios valstybės gerovę (Maslauskaitė, 2014). Pati „vieniša“ motinystė yra laikoma blogiu *per se* ir yra nepageidaujama šeimos forma (ten pat). Pasak S. Duncan (2005; 2006), K. Rowlingson ir S. McKay (2005) redukuotas supratimas apie vienas vaikus auginančias moteris ir jų siejimas su socioekonominėmis problemomis susiaurina ir pernelyg supaprastina supratimą apie šias šeimas ir joms yra klijuojama nepelnyta etiketė, kuri trukdo pamatyti realų vaizdą ir priimti tinkamus politinius sprendimus. S. Duncan mano, kad svarbu suprasti, kokiai socialinei ir ekonominei „klasei“ priklauso moterys, kokie yra jų socialiniai tinklai ir vietinė kultūra (2005; 2006). S. Duncan teigimu, tokie veiksniai daro lemiamą įtaką moterų gyvenimo pasirinkimams bei galimybėms, tad, norint sumažinti šios šeimų grupės stigmatizaciją, svarbu suprasti situacijos kompleksiskumą (ten pat). Autorius pabrėžia, kad būtina vengti diskriminacijos ir suprasti platesnį socialinės nelygybės kontekstą, o to dabartinės politinės sistemos dažniausiai nedaro ar daro tik iš dalies (Duncan, 2005; 2006).

Taigi, apibendrinus, terminas „vieniša motina“ yra stigmatizuojantis ir dėl to nėra tinkamas apibūdinti moteris, kurios vienas augina vaikus. Tačiau ir terminai „vienų motinų šeimos“ ar „motinos, auginančios vaikus vienos“, yra diskutuoti, ir teigiama, kad turėtų užtekti tiesiog žodžio „motina“. Terminas „vieniša motina“ kuria stigmą ir diskriminaciją motinų atžvilgiu dėl jų siejimo su valstybinės paramos išnaudojimu, negebėjimu išlaikyti santykių, bejėgyste ir vienišumo jausmo patyrimu. Norint keisti motinų socialinę ir politinę padėtį bei jų pačių identitetą svarbu keisti ir terminologiją, kad būtų neutralizuotos įsisenėjusios sąvokos. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad geresnių sąvokų lietuvių kalboje nėra, ir siekiant aiškumo, darbe vartojami terminai „vienų motinų šeimos“, „vienos vaikus auginančios moterys“ ir „vienos motinos, auginančios vaikus“.

5. TYRIMO METODOLOGIJA

5.1. Tyrimo strategijos pagrindimas ir duomenų analizė

Siekiant disertacijoje išsiskelto tikslo – išanalizuoti vienu motinų šeimų problematiką ir nustatyti, kaip ir kodėl vienu motinų šeimų patiriamas problemas atliepia Lietuvos šeimos politika, tyrimo rezultatai analizuojami ir interpretuojami remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, o duomenys renkami taikant **dokumentų analizės** ir **pusiau struktūruotų interviu** metodus. Atsižvelgiant į tyrimo tikslą ir taikomą teoriją, pasirinkta taikyti kokybinius metodus, siekiant pažvelgti į vienu motinų šeimų problematikos fenomeną nuodugniau, atpažinti diskursus ir konstruktus, slypinčius po statistiniais duomenimis (Tierney ir Clemens, 2011). Dėl įvadytų savybių kokybiniai tyrimai socialinės ir viešosios politikos kontekste yra taikomi vis dažniau ir užima vis svarbesnę vietą, ypač tiriant socialines problemas (ten pat). Kokybinuose tyrimuose remiamasi teiginiu, kad nėra vienos tiesos ir kiekvienas asmuo situaciją interpretuoja skirtingai, taip pat yra veikiamas esamos situacijos ir laiko, kokybinuose tyrimuose nesiekama nuspėti tyrimo baigties ir keliami atviri klausimai, atsakymus į kuriuos tyrėjas randa tyrimo metu (Strauss ir Corbin, 2008). Kokybinio tyrimu siekiama ne patvirtinti jau turimą informaciją apie tiriamus reiškinius, tačiau laužyti esančias, įprastomis laikomas kategorijas, iš esmės peržvelgti socialinius fenomenus, perprasti socialinę tikrovę (Židžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Rinkdamasis kokybinį tyrimą, tyrėjas daro prielaidą, kad nagrinėjamas objektas yra vertas nuodugnesnės analizės ir naujo, įvairiapusio mokslinio pažinimo ir aprašymo (ten pat). Tiriant vienu vaikus auginančių motinų patirtis, kokybinis tyrimas atveria galimybę kvestionuoti nusistovėjusią šių šeimų padėtį visuomenėje, o analizuojant problematiką politiniu lygmeniu, iš naujo pažvelgti į šeimų problematiką ir jos šaknis, identifikuoti tikrąsias skurdo priežastis.

Kokybinis interviu atveria galimybę vienoms vaikus auginančioms motinoms išsakyti savo asmeninę patirtį, laisvai išreikšti nuomonę ir jausmus (Girdzijauskienė, 2006). Pusiau struktūruoti interviu su politikos formuotojais leidžia įsigilinti į šeimos politikos formavimą veikiančias jėgas, suprasti vienu motinų šeimų situacijos vertinimą. Be to, pusiau struktūruotas interviu leidžia kontroliuoti tyrimą, kad jo dalyviai atsakytų į tyrėjui rūpimus klausimus, taip pat leidžia reaguoti į unikalią tyrimo dalyvių patirtį bei išvalgas, nesusisaistant su konkrečiais, iš anksto suformuluotais klausimais (Adams, 2015). Pusiau struktūruoti interviu ir politinių dokumentų kokybinės analizės duomenų

rinkimo metodai yra informatyviausi, **siekiant suprasti vienu motinų šeimų problemas ir politinę intervenciją šiems problemoms spręsti**, leidžia iš esmės suprasti vienu mamų situaciją ir atpažinti dominuojančias struktūras, užkertančias kelią šeimos politikos ir vienu motinų šeimų padėties pokyčiams. Kokybinis interviu leidžia tyrėjui perprasti tyrimo dalyvių perspektyvas ir suteikiamas reikšmes (Girdzijauskienė, 2006). Kokybinė dokumentų analizė atveria galimybę visapusiškai suprasti šeimos politikos įstatymų susiklostymo aplinkybes, detaliau apžvelgti kontekstinę situaciją, vykusius pokyčius vienu motinų šeimų atžvilgiu, atpažinti, kaip keitėsi diskursas jų atžvilgiu ir kaip tai veikė politikos sprendimus.

Kokybinis disertacijos **tyrimas susideda iš trijų dalių** – šeimos politikos dokumentų tyrimo dalies, šeimos politikos formuotojų tyrimo dalies ir vienu vaikus auginančių motinų patirčių tyrimo dalies. Kelių kokybinių tyrimo metodų taikymas yra vadinamas kokybine trianguliacija, kuri svarbi siekiant suprasti tiriamo fenomeno daugiapusiškumą, nuodugniau, įvairiapusiškiau pažvelgti į tiriama reiškinį ir įsigilinti į jo esmę (Olsen, 2004; Paton, 1999; 2001). N. K. Denzin (1978) ir M. Q. Paton (1999) identifikuoja keturis trianguliacijos tipus – metodų (yra maišomi skirtingi dokumentų gavimo metodai), duomenų šaltinių (duomenys yra renkami iš skirtingų šaltinių), teorijų (naudojamos kelios teorinės perspektyvos analizuojant ir interpretuojant tyrimo duomenis) ir analitinę trianguliaciją (tuos pačius duomenis analizuoja ir interpretuoja keli tyrėjai, vėliau priimamas interpretacinis konsensusas). Šio tyrimo atveju yra taikoma metodų ir duomenų šaltinių trianguliacija, t. y. analizuojami politiniai dokumentai, interviu su politikos formuotojais ir interviu su vienomis vaikus auginančiomis mamomis.

1 tyrimas. LIETUVOS ŠEIMOS POLITIKOS ĮSTATYMŲ ANALIZĖ

Tyrimo tikslas – ištirti Lietuvos šeimos politikos tikslus ir priemones ir atpažinti, kaip juose apibūdinamos bei remiamos vienu motinų šeimos.

Tyrimo objektas – Lietuvos šeimos politikos tikslai ir priemonės, vienu motinų šeimų apibūdinimas ir joms teikiama parama.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atpažinti šeimos politikos tikslus bei priemones ir jų pokyčius nuo 1991-ųjų metų.
2. Išanalizuoti, kaip keitėsi naratyvas ir taikomos politinės priemonės vienu motinų šeimų atžvilgiu.

3. Atpažinti, iš kur ateina vienų motinų stigmatizacija.

4. Atpažinti, kokios šeimos yra laikomos paramos nusipelnusiomis, o kokios ne.

Pirmame tyrimo etape gilinamasi į socialinės – vienų motinų šeimų – problemos politinę intervenciją, siekiama suprasti, kaip keitėsi šeimos politika nepriklausomoje Lietuvoje ir **kaip kito vienų motinų šeimų įvaizdis ir situacija, kaip buvo / yra paskirstomi politiniai ištekliai tarp įvairių tipų šeimų.**

Siekiant šio tikslo taikoma **kokybinė politinių dokumentų analizė** – sistemingai nagrinėti šeimą veikiančius įstatymai nuo tada, kai Lietuva atkūrė nepriklausomybę – nuo 1991-ųjų metų, iki 2021-ųjų metų. Turinio analizė buvo atliekama remiantis visais kokybinės turinio analizės etapais. Pirmiausia, parengiamojo etapo metu, kaip tinkamiausią pasirinkus kokybinę dokumentų turinio analizę, buvo **vykdoma dokumentų atranka** ir atrinkti tyrimui aktualūs politiniai dokumentai – šeimos politikos įstatymai nuo 1991-ųjų metų. Analizei teisės aktai buvo atrinkti LRS.lt archyve, įvedus raktinius paieškos žodžius „šeima“, „šeimos politika“, „mamos“, „motinos“, „vienišos mamos“, „vienos mamos“, „vieniši tėvai“, „vieni tėvai“, „vaikai“ ir buvo atrinkti tie teisės aktai (iš viso 49, nurodyti literatūros sąrašė), kuriuose buvo kokių nors būdu įvardijamos vienų motinų (tėvų) šeimos, įstatymai, kuriuose apie jas yra kalbama netiesiogiai, įstatymai, kuriuose keliami esminiai šeimos politikos tikslai ir tie, kuriuose iškeliamos, išryškinamos kitos šeimų grupės. Dėmesio skiriama ir kitoms šeimų formoms, siekiant suprasti, kokios šeimos Lietuvoje yra laikomos nusipelnusiomis paramos.

Įstatymai buvo perskaityti kelis kartus, siekiant pakankamai įsigilinti į politikos dokumentuose šeimoms suteikiamas prasmes ir tiksliai išskirti prasminius vienetus, prieš sudarant kategorijų lenteles. **Analizuojant duomenis**, buvo vadovaujama indukcine logika – taikomas atviras kodavimas, duomenų grupavimas, kategorijų išskyrimas ir abstrahavimas (Židžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Skaitant politinius dokumentus buvo išskiriami prasminiai teksto vienetai – į lentelę iškeliamos tekstų ištraukos, kurios buvo atpažintos kaip svarbiausios pagal tyrimo tikslą ir uždavinius, jos pagal prasmę jungiamos į subkategorijas, kategorijas ir temas. Koduojant duomenis prasminiais vienetais laikomos atskiros temos, o ne lingvistiniai vienetai, kurie dažniausiai taikomi kiekybinėje analizėje (Židžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Analizuojant duomenis buvo išskirtos tokios kategorijos: „parama gausioms šeimoms“, „branduolinės šeimos stiprinimas“, „diskursas vienų vaikus auginančių motinų šeimų atžvilgiu“, „parama vienų vaikus

auginančių motinų šeimoms“ ir kita. Tyrimo rezultatuose buvo įvardyti pagrindiniai politikos tikslai, uždaviniai, apie vienu motinų šeimoms kuriamas naratyvas ir tokioms šeimoms skiriama parama, paramos „nusiipelniusiomis“ ir „nenuisipelniusiomis“ laikomos atpažintos šeimos.

2 tyrimas. INTERVIU SU LIETUVOS ŠEIMOS POLITIKOS FORMUOTOJAI

Antrame tyrimo etape buvo atlikti **pusiau struktūruoti ekspertų interviu** su politikos formuotojais, siekiant suprasti, kas lemia Lietuvos šeimos politikos formavimą (kas lemia joje keliamus tikslus ir taikomas priemones, politinių išteklių paskirstymą) ir vienu motinų šeimų padėtį.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kas, Lietuvos šeimos politikų manymu, lemia vienu motinų šeimų padėtį ir taikomas politines priemones Lietuvos šeimos politikos kontekste.

Tyrimo objektas – politikos formuotojų įžvalgos apie Lietuvos šeimos politikoje dominuojančias jėgas ir vienu motinų šeimų padėtį lemiančius veiksnius.

Tyrimo uždaviniai:

1. Sužinoti, kaip politikos formuotojai vertina Lietuvos šeimos politikoje keliamus tikslus bei taikomas priemones ir vienu vaikus auginančių motinų šeimų padėtį.
2. Išsiaiškinti, kas lėmė, kad šeimos politikos tikslai ir priemonės yra būtent tokios. Atpažinti, kas (kokios jėgos) Lietuvoje kuria šeimos politiką.
3. Atpažinti pagrindinius politikos formuotojus ir tai, kas labiausiai stabdo politikos pokyčius vienu motinų atžvilgiu, kokie veiksniai lemia tokį politinių išteklių paskirstymą ir vienu motinų šeimų padėtį.
4. Sužinoti, kas lėmė pagrindinių dabartinių šeimos įstatymų (Šeimos politikos koncepcijos, Šeimų stiprinimo įstatymo, naujojo Lietuvos Respublikos darbo kodekso (Darbo kodeksas) ir Šeimos kortelės) atsiradimą ir juose pasirinktas politines priemones.

1 lentelė. Pusiaus struktūruoto interviu su politikos formuotojais klausimai ir tyrimo uždaviniai

Tyrimo uždavinys	Interviu klausimas
<p>1. Sužinoti, kaip politikos formuotojai vertina Lietuvos šeimos politikoje keliamus tikslus bei taikomas priemones ir vienu vaikų auginančių motinų šeimų padėtį</p> <p>2. Išsiaiškinti, kas lėmė, kad šeimos politikos tikslai ir priemonės yra būtent tokios. Atpažinti, kas (kokios jėgos) Lietuvoje kuria šeimos politiką</p> <p>3. Atpažinti pagrindinius politikos formuotojus ir tai, kas labiausiai stabdo politikos pokyčius vienu motinų atžvilgiu, kokie veiksniai lemia tokį politinių išteklių paskirstymą ir vienu motinų šeimų padėtį</p>	<p>1. Kaip vertinate Lietuvos šeimos politiką?</p> <p>2. Kokios, jūsų manymų, svarbiausios šeimos politikos problemos ir tikslai Lietuvoje?</p> <p>3. Kaip vertinate vienu vaikų auginančių moterų padėtį Lietuvos šeimos politikos kontekste, turint omenyje, kad tai yra didžiausią skurdo riziką patirianti šeimų grupė Lietuvoje?</p> <p>1. Kaip manote, kas lėmė, kad šios šeimos užima būtent tokią vietą šeimos politikos kontekste?</p> <p>2. Kas Lietuvoje formuoja šeimos politiką, kas daro jai didžiausią įtaką – kokie žmonės, idėjos ir vertybės? Tarp ko vyksta didžiausia interesų kova?</p> <p>3. Ką įvardytumėte kaip „blogiukus“ Lietuvos šeimos politikos formavimo procese? Kas lemia, kad nevyksta jokių esminių pokyčių vienu motinų šeimų atžvilgiu?</p> <p>1. Kaip vertinate Šeimos politikos koncepciją ir Šeimų stiprinimo įstatymą?</p> <p>2. Kas lėmė, kad įstatymuose buvo vartojamos tokios sąvokos kaip „nepilna šeima“ ir „lyčių papildomumas“? Kaip jas vertinate?</p> <p>3. Kaip manote, kas lėmė, kad, nors Koncepcija sulaukė daug visuomenės pasipriešinimo ir kritikos dėl diskriminacijos, vis tiek įsigalėjo Šeimų stiprinimo įstatymas, kuris yra laikomas Koncepcijos tęsinium?</p> <p>4. Kaip vertinate vienu vaikų auginančių moterų šeimų padėties traktavimą šiuose įstatymuose?</p>

Tyrimo uždavinys	Interviu klausimas
<p>4. Sužinoti, kas lėmė pagrindinių dabartinių šeimos įstatymų (Šeimos politikos koncepcijos, Šeimų stiprinimo įstatymo, naujojo Darbo kodekso ir Šeimos kortelės) atsiradimą ir juose pasirinktas politines priemones.</p>	<p>5. Kaip manote, kodėl šeimos kortelė skirta būtent gausioms šeimoms ir šeimoms, kuriose auga vaikas, turintis negalią? Kodėl į kortelę nebuvo įtraukti vieni vaikus auginantys tėvai?</p> <p>6. Kaip manote, kas lėmė, kad vienu tėvų šeimos yra išskirtos Darbo kodekse? Kaip tai vertinate?</p>

Interviu dalyviams atpažinti buvo taikoma **kriterinė atranka**. Formuojant šeimos politiką dalyvaujantys asmenys ir organizacijos buvo atrinkti išskyrus tyrimui aktualius, pagrindinius įstatymų pakeitimus nuo 2008 metų – Šeimos politikos koncepciją, Šeimų kortelę, Šeimų stiprinimo įstatymą ir naująjį Darbo kodeksą. Peržiūrėjus politinius dokumentus ir posėdžių protokolus, buvo atrinkta, kokie politikai dalyvavo kuriant ir teikiant šiuos įstatymus, ar jiems priešinosi. Taikant tokį atrankos kriterijų, verta paminėti, kad ne visi atrinkti politikos formuotojai vis dar yra aktyvūs politikoje ar dirba Seime, tačiau, atsižvelgiant į jų svarbą formuojant Lietuvos šeimos politiką, buvo nuspręsta tokius politikus įtraukti į tyrimą. Siekiant išgirsti įvairių nuomonių bei argumentų ir išanalizuoti problemą įvairiapusiškai, buvo atrinkti skirtingoms politinėms partijoms priklausantys Seimo nariai ir formuojant šeimos politikos dalyvaujančių nevyriausybinių organizacijų (NVO) vadovai. Buvo kreiptasi į 30 įvairių politikos formuotojų, tyrime sutiko dalyvauti 14 iš jų. Ne visi politikos formuotojai atsiliepė į prašymą dalyvauti tyrime, kiti atsakė negalintys prisidėti dėl įtemptos darbotvarkės ar asmeninių priežasčių. Dėl COVID-19 krizės sukeltų kontaktavimo apribojimų interviu buvo atlikti telefonu.

Iš 14 interviu dalyvavusių politikos formuotojų trys prašė užtikrinti konfidencialumą, kiti nurodė naudoti jų tikrus vardus ir pavardes. Interviu buvo atliekamas 2020 metais, balandžio 20–gegužės 29 dienomis.

Interviu dalyvavę politikos formuotojai

Politikai

Lietuvos valstiečių ir žaliųjų partijos atstovas – Valstietis R. (prašė užtikrinti

konfidencialumą)

Algirdas Sysas – Lietuvos socialdemokratų partija

Tomas Tomilinas – Lietuvos valstiečių ir žaliųjų partija

Algimantas Dumbrava – Lietuvos valstiečių ir žaliųjų partija

Ingrida Šimonytė – nepartinė, iškelta Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų

Aušrinė Armonaitė – Laisvės partija

Viktorija Čmilytė-Nielsen – Liberalų sąjūdžio frakcija

Aušra Maldeikienė – Lietuvos sąrašas

Marija Aušrinė Pavilionienė – Liberalų demokratų partija

Kitų interesų grupių atstovai

Margarita Jankauskaitė – Europos Sąjungos Lyčių lygybės instituto ekspertė

Jolanta Ramonienė – VšĮ „Šeimos institutas“

Rasa Žemaitė – asociacija „Nacionalinis aktyvių mamų sambūris“

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (SADM) atstovė – (prašė užtikrinti konfidencialumą)

Socialinių reikalų ir darbo komiteto atstovė (prašė užtikrinti konfidencialumą).

Empirinėje tyrimo dalyje, analizuojant interviu duomenis, naudojami tikrieji politikos formuotojų vardai ir pavardės, išskyrus tuos, kurie prašė užtikrinti konfidencialumą. Jiems suteikti kodai pagal partijas ar pareigas – Valstietis R., SADM atstovė ir Socialinių reikalų ir darbo komiteto atstovė. Interviu medžiaga iš viso sudarė 6 valandas ir 45 minutes, vienas interviu vidutiniškai truko 20 minučių, ilgiausias interviu truko 1 valandą ir 10 minučių. Duomenų kodavimo pavyzdys pateikiamas 2 priede.

3 tyrimas. INTERVIU SU VIENOMIS VAIKUS AUGINANČIOMIS MOTINOMIS

Tyrimo tikslas – ištirti moterų, vienų auginančių vaikus Lietuvoje, patirtį.

Tyrimo objektas – vienų vaikus auginančių moterų patirtys.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išryškinti vienos vaikus auginančios moters portretą.
2. Išsiaiškinti, su kokiais didžiausiais sunkumais susiduria vienos vaikus auginančios moterys:

- 2.1. Sužinoti, kokių sunkumų kyla prižiūrint vaikus;
- 2.2. Sužinoti, kokių sunkumų kyla derinant darbo ir šeimos atsakomybes;
- 2.3. Ištirti finansines problemas.
3. Atpažinti, kas šeimoms labiausiai padeda ir ko labiausiai trūksta.
4. Ištirti, kaip motinos jaučiasi visuomenėje.
5. Sužinoti, koks yra vaiko tėvo įsitraukimas.
6. Atpažinti didžiausius sunkumus, su kuriais susiduria vienu motinų šeimose augantys vaikai.

2 lentelė. Pusiau struktūruoto interviu su mamomis klausimai ir tyrimo uždaviniai:

Tyrimo uždavinys	Interviu klausimas
<p>1. Išryškinti vienos vaikus auginančios moters portretą.</p>	<p>1. Demografiniai klausimai: amžius, gyvenamoji vieta, gyvenamasis būstas (ar nuomoja, ar nuosavas, ar gyvena su kitais žmonėmis), išsilavinimas, darbas, vaikų skaičius, kiek laiko viena augina vaiką.</p> <p>2. Kokios aplinkybės ar pasirinkimas lėmė, kad viena auginatė vaiką?</p> <p>3. Kaip sekasi tenkinti savo pačios poreikius? Kokius poreikius tenkinti sunkiausia?</p> <p>4. Kaip toliau klostosi romantiniai santykiai?</p>
<p>2. Išsiaiškinti, su kokiais didžiausiais sunkumais susiduria vienos vaikus auginančios moterys:</p> <p>2.1. Sužinoti, kokių sunkumų kyla prižiūrint vaikus;</p> <p>2.2. Sužinoti, kokių sunkumų kyla derinant darbo ir šeimos atsakomybes;</p>	<p>1. Su kokiais sunkumais susiduriate viena auginadama vaiką?</p> <p>2. Kaip pasikeitė jūsų gyvenimas, kai viena pradėjote auginti vaiką?</p> <p>3. Kaip jums sekasi subalansuoti ūkio išlaidas su gaunamomis pajamomis?</p> <p>4. Kokių dėl šeiminių padėties sunkiausių sprendimų yra tekę priimti?</p> <p>5. Kaip vertinate darbo, laiko praleidžiamo su vaiku, ir laiko, kurį galite skirti sau, balansą?</p>

Tyrimo uždavinys	Interviu klausimas
<p>2.3. Ištirti finansines problemas.</p> <p>3. Atpažinti, kas šeimoms labiausiai padeda ir ko labiausiai trūksta.</p> <p>4. Ištirti, kaip motinos jaučiasi visuomenėje.</p> <p>5. Sužinoti, koks yra vaiko tėvo įsitraukimas.</p> <p>6. Atpažinti didžiausius sunkumus, su kuriais</p>	<p>6. Su kokiais vaiko priežiūros sunkumais susiduriate? Kas labiausiai padeda prižiūrint vaiką?</p> <p>7. Kokia patirtis bendradarbiaujant su darželiais ir mokyklomis?</p> <p>8. Kokia patirtis su darbdaviais?</p> <p>1. Kas jums labiausiai padeda vienai auginant vaiką?</p> <p>2. Kaip jaučiatės prašydama pagalbos ir ją priimdama?</p> <p>3. Kokia valstybės teikiama parama ir galimybėmis esate pasinaudojusi, naudojātės?</p> <p>4. Kaip vertinate vienų vaikų auginančių moterų situaciją Lietuvoje?</p> <p>5. Kokios pagalbos jums ir jūsų vaikams reiktų ar yra trūkę anksčiau? Pateikite, jei galite, paramos sistemos vienoms vaikų auginančioms mamoms viziją.</p> <p>1. Kaip jaučiatės visuomenėje? Jeigu tokių yra, prašau papasakoti atvejus, kai jautėtės, kad susiduriate su diskriminacija.</p> <p>2. Kaip skirtingai visuomenė reaguoja į vienas vaikus auginančias mamas ir vienus vaikus auginančius tėčius?</p> <p>3. Kaip vertinate terminą „vieniša mama“?</p> <p>1. Koks yra jūsų ir vaiko santykis su vaiko tėvu?</p> <p>2. Koks yra santykis su vaiko tėvo gimine?</p>

Tyrimo uždavinys	Interviu klausimas
susiduria vienu motinų šeimose augantys vaikai.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kiek laiko galite skirti ir kokias galimybes turite vaiko poreikiams patenkinti? Kokius vaiko poreikius patenkinti sunkiausia? 2. Kaip dažniausiai leidžiate laiką su vaiku? Kaip atrodo tipinė vaiko diena? 3. Kaip manote, kokių atsakomybių vaikui tenka prisiimti dėl šeiminės padėties, galbūt kokiose nors srityse ne pagal amžių? 4. Tyrimuose nurodoma, kad vaikai susiduria su papildomais sunkumais, neturėdami tėvo ir nematydami tėvų santykių. Kaip vertinate savo vaiko situaciją? 5. Kaip jūsų vaikas supranta šeimą? Ką laiko savo šeimos nariais? 6. Kaip apibūdintumėte savo santykį su vaiku? 7. Kokias vertybes siekiate įskiepyti savo vaikui? <p>Pabaigos klausimai:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kokių planų turite ateičiai? 2. Galbūt norėtumėte pasakyti dar ką nors, ko nepaklausiau?

Trečioje tyrimo dalyje analizuojama, kaip dabar Lietuvoje vykdomos paramos šeimai politikos kontekste sekasi išlikti vienu vaikų auginančių moterų šeimoms – su kokiais sunkumais jos susiduria ir kokie ištekliai padeda su šiais sunkumais susidoroti. Tiriamos vienos vaikų auginančios motinos, jų patirtys, taip pat klausama, kaip jos vertina savo vaikų situaciją, kokie sunkumai, moterų manymu, kyla jų vaikams.

Atliekant tyrimą, buvo siekiama aprėpti kuo didesnę įvairovę, įtraukiant įvairaus amžiaus, išsilavinimo, tiek miestuose, tiek kaimuose gyvenančias moteris, tad, renkant tyrimo dalyves, taikyta **kriterinė atranka** (Židžiūnaitė, 2017). Atrankoje buvo taikomi keli kriterijai, siekiant užtikrinti, kad tiriamos

motinos turėtų reikiamą patirtį, vaikus augintų dabartiniame šeimos politikos kontekste:

- motinos turėjo turėti nepilnamečių vaikų tuo metu, kai buvo atliekamas interviu;
- motinos turėjo pačios save identifikuoti kaip vienas vaikus auginančias moteris;
- motinos turėjo gyventi Lietuvoje (kadangi gilinamasi į Lietuvos politinį kontekstą ir jo įtaką vienų motinų šeimų gerovei).
-

Vykdam atranką, kaip atspirties taškas buvo pasirinktos „Facebook“ esančios mamų grupės – „Mamos“, „Mamyčių forumas“, „Verslios mamos“, „Mamyčių klubas“. Grupėse buvo paskelbtas įrašas apie vykdomą tyrimą ir pirmieji interviu atlikti su į skelbimus atsiliepusiomis mamomis. Tačiau, siekiant, kad tyrime dalyvautų ne tik aktyvios, suinteresuotos motinos, tačiau būtų įtrauktos ir galbūt mažiau girdimos ir matomos, aktyviai visuomenės veikloje nedalyvaujančios motinos, taikant sniego gniūžtės metodą, pirmųjų tyrimo dalyvių buvo paprašyta nurodyti daugiau vienų vaikus auginančių motinų ir susisiekti su jomis. Iš viso kreiptasi į 40 mamų, tačiau interviu atlikti su 27 mamomis, nes kitos į kvietimą neatsakė arba atsisakė dalyvauti.

Kadangi interviu buvo atliekami COVID-19 krizės metu (2020 metų balandžio ir gegužės mėnesiais), dėl karantino sukeltų apribojimų interviu su mamomis buvo atliekami per „Skype“ ir „Messenger“ programėles, pasitelkiant vaizdo kamerą ir diktofoną. Išsami lentelė su moterų charakteristikomis yra įdedamadisertacijos 1 priede. Visa interviu medžiaga sudarė 33,35 valandos. Vienas interviu truko vidutiniškai valandą, daugiausia 2,5 valandos.

2 ir 3 tyrimo dalių duomenų analizė

Tiek interviu su politikos formuotojais, tiek su vienomis vaikus auginančiomis motinomis buvo analizuojami pasitelkus „MaxQda“ programą, kuri padėjo dirbant su dideliais duomenų kiekiais, juos skirstant į kategorijų lenteles. Duomenys, kaip ir dokumentų analizės atveju, buvo analizuojami taikant turinio analizę – išskiriant prasmingus teksto vienetus, juos kategorizuojant ir abstrahuojant.

Analizuojant politikos formuotojų nuomones bei įžvalgas ir vienų vaikus auginančių motinų patirtis, kokybinės turinio analizės metodas buvo pripažintas kaip tinkamiausias, nes leidžia tyrėjui visapusiškai apibūdinti

tyrimo reiškinius ir atskleisti, kokias prasmes šioms reiškiniams suteikia juose dalyvaujantys asmenys (Cole, 1988 cit. pagal Židžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Socialiniuose moksluose kokybinė turinio analizė vis labiau įsitvirtina, nes yra jautri ir lanksti, **padeda suformuoti naują požiūrį, supratimą** apie tiriamą objektą (ten pat). Analizės metu buvo siekiama įgyti naujų įžvalgų apie tiriamą reiškinį, ieškoma naujų konceptų ir kategorijų tyrimo objektams apibūdinti. **Analizuojant duomenis**, kaip ir dokumentų analizės metu, buvo taikomas atviras temų kodavimas, duomenų grupavimas, kategorijų išskyrimas ir abstrahavimas (Židžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Interviu tekstai buvo perskaityti kelis kartus, siekiant įsigilinti į atsakančiųjų išskiriamas prasmes, koduojant prasminius vienetus (pagrindines atsakančiųjų išskirtas temas), juos sujungiant į subkategorijas, kategorijas ir temas. Analizuojant duomenis su politikos formuotojais buvo išskirtos kategorijos „Šeimos politiką veikiančios jėgos“, „Pagrindiniai šeimos politikos formuotojai“, „Šeimos politikos vertybės“ ir kitos. Analizuojant interviu su vienomis vaikus auginančiomis motinomis duomenis buvo išskirtos kategorijos „Stigmatizacijos patirtis“, „Skurdo patirtis“, „Pagrindiniai paramos resursai“, „Šeimos politikos vertinimas“ ir kitos. Duomenų analizės pavyzdžiai pateikiami 2 priede.

5.2. Tyrimo problemos, apribojimai, etinės dilemos

Interviu su politikos formuotojais buvo atliekami 2020-ųjų balandžio–gegužės mėnesiais, kai valdančiąją Seimo koaliciją dar sudarė 2016–2020-aisiais valdžiusios Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga, „Tvarka ir teisingumas“, Lietuvos socialdemokratų darbo partija ir Lietuvos lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga. Tačiau, rašant disertaciją, 2020-ųjų spalio mėnesį įvyko rinkimai, po kurių Seimo koaliciją 2020–2024-iesiems metams suformavo Laisvės partija, Liberalų sąjūdis ir Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai. Vis dėlto disertacijos rašymo metu, net ir pasikeitus valdančiajai daugumai, jokių pakitimų šeimos politikoje neįvyko. Tyrimo metu buvo kalbintos ir dabartinės koalicijos pirmininkės Aušrinė Armonaitė ir Viktorija Čmilytė-Nielsen, kurios išžvelgė Lietuvos šeimos politikoje spragų, nurodė, kad šioje srityje reikėtų siekti didesnio lankstumo ir individualizuotos prieigos prie šeimų situacijų įvairovės. Informantės taip pat nurodė, kad, nepaisant valdančiosios daugumos, visais laikais šeimos politikos klausimus daugiausia sprendžia Lietuvos lenkų rinkimų akcijos-Krikščioniškų šeimų sąjungos ir Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partijų atstovai, jų nenugali kitos politinės jėgos. Nors

Lietuvos lenkų rinkimų akcijos-Kriščiūnų šeimų sąjungos frakcija buvo atpažinta kaip viena svarbiausių ir didžiausių įtaką šeimos politikos sprendimams turinčių partijų, į tyrimą nepavyko įtraukti nė vieno šios partijos atstovo. Kvietimai dalyvauti tyrime buvo išsiųsti Ritai Tamašiūnienei, Jaroslav Narkevič, Vandai Kravčionok, Michal Mackevič ir Irinai Rozovai, tačiau nė iš vieno iš šių politikų nebuvo gautas atsakymas.

Šiame tyrime, tiek atliekant interviu su motinomis, tiek su politikos formuotojais, buvo siekiama kurti pasitikėjimu grįsta santyki, atsižvelgiant į temos jautrumą, motinų emocinį įsitraukimą ir klausimų politikos formuotojams delikatumą. Tyrimo dalyviai pokalbio pradžioje buvo supažindinti su tyrimo tema, konfidencialumu, buvo gautas sutikimas pokalbius įrašyti, suteiktas leidimas tyrimą nutraukti bet kuriuo metu. Atsižvelgiant į tai, kad vienos vaikus auginančios motinos atstovauja visuomenėje pažeidžiamai socialinei grupei, prieš pradėdant interviu, motinos buvo informuojamos, kad gali neatsakyti į nenorimus klausimus, nutraukti tyrimą bet kuriuo metu, pasakoti apie save ir savo vaikus tik tiek, kiek nori. Siekiant apsaugoti motinų vaikus, analizuojant tyrimo duomenis, jų vardai buvo pakeisti. Tyrimo metu identifikavus, kad motinoms trūksta informacijos ar pagalbos, kuri yra prieinama Lietuvoje, motinoms buvo suteikta informacija apie šias paslaugas. Siekiant užtikrinti, kad motinų patirtys perteiktos taip, kad kuo labiau atspindėtų jų tikrovę, kai kurioms motinoms buvo išsiųstos interviu analizės, kurios buvo įdėtos į disertaciją tik gavus patvirtinimą. Motinoms išreiškus norą, joms buvo išsiųsti galutiniai elektroninės disertacijos egzemplioriai. Konfidencialumas užtikrinamas, pateikiant pasakojimų duomenis publikuojamuose straipsniuose ir disertacijoje tik dalimis, išskiriant svarbiausius pasakojimų elementus. Siekiant anonimiškumo, apsaugant informantų asmenybę, informantams buvo suteikti kodai, pakeisti vaikų vardai, neįvardytos mažos gyvenamosios vietovės, abstrakčiai nurodytos darbovietės, pakeisti kiti reikšmingi pavadinimai ir detalės, kurios galėtų leisti identifikuoti asmenį. Pateikiant duomenis, buvo surašytos tik abstrakčios, tyrimui aktualiausios sociodemografinės charakteristikos. Vis dėlto tai buvo taikoma daugiausia tik vieniems vaikus auginančioms motinoms, nes dauguma politikos formuotojų konfidencialumo galimybės atsisakė ir norėjo, kad jų įžvalgos ir nuomonės nebūtų nuasmeninintos.

Interviu su motinomis metu buvo nelengva išlaikyti interviu ir terapinio pokalbio ribas. Pasakojant jautrius išgyvenimus, tiek tyrėjui, tiek dalyvėms norėjosi peržengti tyrimo ribas – reaguoti į moterų išreikštas emocijas, pasidalyti savo patirtimi ir žiniomis, pasiguosti tyrėjui apie patirtas skriaudas

ir nukrypti nuo tyrimo tikslo. Vis dėlto ribas išlaikyti pavyko, tyrėjui išklausančiam, tačiau nevertinant, susilaikant nuo nereikalingo, emocijų paskatinto, grįžtamojo ryšio teikimo apie tyrimo dalyvių elgesį ar patiriamus jausmus. Remiantis M. Hammersley ir P. Atkinson (1993), tarp infomantų ir tyrėjo visada yra galios disbalansas, tad tyrėjas visada turi susilaikyti nuo vertinimo, patarinėjimo, siekti visiško tyrimo dalyvių atsipalaidavimo ir atvirumo, kad šie nesistengtų tyrėjui padaryti įspūdžio ar įtikti. Tai ypač susiję su tyrimo ribotumais (Richards ir Schwartz, 2002), kuriuos nulemia pasirinkta teorinė empirinių duomenų nagrinėjimo perspektyva (ontologinė ar epistemologinė), taip pat išankstinės tyrėjo nuostatos ir asmeninės savybės.

Vis dėlto tyrimo metu buvo susidurta su viena etine dilema, kai tyrėjas buvo priverstas peržengti tyrimo ribas bei tyrėjo ir informanto santykį. Atliekant interviu su viena mama išaiškėjo smurto prieš vaiką atvejis. Kadangi prieš tyrimą buvo prižadėtas konfidencialumas, tyrėja atsidūrė sudėtingoje situacijoje, jausdama pareigą informuoti reikiamas instancijas apie smurto prieš vaiką atvejį, tačiau taip pat norėdama išsaugoti atsakinėjančiosios konfidencialumą ir neišduoti pasitikėjimo. Kadangi smurtas prieš vaiką nebuvo kritinio lygio, tačiau sukeltas motinos nuovargio ir bejėgystės (moteris pasakojo, kad kartais negražiais žodžiais, vartodama keiksmažodžius, atstumia vaiką, kai jis prašo dėmesio, o moteris nori pabūti viena arba suduoda, papurto ar šiurkščiau nustumia, kai praranda kantrybę vaiką rengdama ar kitaip padėdama), su motina buvo pradėtas pokalbis apie sudėtingą jos situaciją ir galimą pagalbą. Galų gale pati motina pripažino, kad jai reikalinga pagalba, ir buvo kartu nuspręsta apie šeimos situaciją pranešti reikiamoms instancijoms, taip pat susisiekti su reikiama pagalba galinčiais suteikti specialistais. Šiuo metu mama laikosi daug geriau, dirba su psichologu, daug rečiau patiria depresinius ir agresijos epizodus.

5.3. Tyrėjo vaidmuo ir savirefleksija

Kokybiniuose tyrimuose tyrėjas ne atranda, bet konstruoja konceptualias kategorijas, todėl tyrimo rezultatai nėra realybės perteikimas, o greičiau žinojimas, kilęs iš tyrimo dalyvių ir tyrėjo dialogo, tarpusavio sąveikos (Charmaz, 2008). Šiai interakcijai įtaką daro tyrimo laikas, struktūriniai aplinkos veiksniai ir kultūra, tad tyrimo rezultatus reikia suvokti kaip esančius tam tikrame laike ir erdvėje. Taip pat skirtingi tyrėjai renkasi skirtingas teorijas duomenų rezultatų interpretacijai ir nuo pat pradžių kreipia dėmesį į skirtingus tiriamo reiškinio ypatumus, suteikia jiems skirtingas reikšmes. Tyrėjas nėra tuščias popieriaus lapas, negali būti visiškai obeijskyvus

stebėtojas ir interpretuotojas, nes yra paveiktas savo patirties ir tyrimo dalyvių pasakojimų, kuriais remdamasis aktyviai konstruoja tam tikrą požiūrį į reiškinį analizuodamas duomenis (Charmaz, 2008). Tyrėjas negali rekonstruoti ir tyrimo dalyvių žinojimo, nes tyrime susipainioja informatų ir tyrėjo žinojimas, iškyla tarpusavio sąveikos rezultatai. Dėl to tyrėjas turi savireflektuoti viso tyrimo metu, įsigilinti į savo patirtį, kylančius jausmus ir mintis interviu metu ir po jo. Atsižvelgiant į tai, viso tyrimo metu buvo rašomos atmintinės ir dienoraštis, tad toliau pateiksiu asmeninio įsitraukimo į tyrimą savirefleksiją.

Šią temą disertacijai pasirinkau neatsitiktinai. Nors Lietuvoje yra daug svarbių ir aktualių socialinių problemų, kurias reikia analizuoti ir siekti pokyčio, vis dėlto žinodama, kad į vieną problemą turėsiu gilintis ketverius metus, ieškojau temos, kuri būtų svarbi ir asmeniškai, padėtų pažinti ne tik socialinius konstruktus, bet ir pačią save. Kadangi užaugau tik su mama, itin skurdžiai praleidau vaikystę ir dėl to paauglystėje turėjau išgyventi vienintelio ir artimiausio šeimos nario – mamos, emigraciją, jaučiau nemažai nuoskaudų ir tai, kad galėjo būti ir kitaip, tad ryžausi gilintis į vienų motinų šeimų problematiką Lietuvoje. Turėdama savo, kaip vaiko, augančio tik su mama, patirtį, žinojau, kad taip augti nėra lengva – mama nuolat patiria įtampą bandydama sudurti galą su galu, man teko anksti išmokti pasirūpinti savimi. Per gyvenimą pažinusi daugiau tik su mama užaugusių vaikų, supratau, kad ši tema yra aktuali ne tik mano pačios patirčiai, bet, ko gero, daugumai vienų motinų šeimų Lietuvoje, kad tikriausiai ir šioms šeimoms trūksta palaikymo, nepakanka jas remiančių įstatymų, trūksta įvairių paslaugų, kyla finansinių sunkumų. Norėdama aprėpti tiek motinų istorijas, tiek sociopolitinę kontekstą, pasirinkau atlikti itin platų ir įvairiapusį tyrimą, kuris padėtų susieti visus problematikos elementus, neatskiriant vienų vaikų auginančių motinų gyvenimų nuo politinės socialinės Lietuvos terpės. Vis dėlto interpretuodama interviu duomenis nesistengiau įrodyti, kad motinos yra aplinkybių aukos, tačiau stengiausi apčiuopti ir išsilavinimo, ekonominės padėties, gyvenamosios vietos ir asmeninių charakteristikų svarbą.

Problematikai atskleisti pasirinkau atlikti kokybinius tyrimus, kurie man visada atrodė informatyvesni ir reikšmingesni, leidžiantys užčiuopti problemų esmę, parodyti po statistika slypinčias istorijas, socialinius konstruktus ir sisteminės spragas. Sprendimą atlikti kokybinį tyrimą sutvirtino ir dalyvavimas tarptautinėse doktorantų mokyklose, kuriose viešosios politikos tyrėjai ir profesorai iš viso pasaulio, tokie kaip Frank Fischer, Guy Peters ir Michael D. Jones, kalbėjo apie kokybinių tyrimų svarbą viešosios ir socialinės politikos moksle, taip pat patvirtino, kad mano nagrinėjamą temą geriausiai

atskleisti galima būtent atliekant kokybinius tyrimus. Pasak J. Corbin ir A. Strauss (2008), yra daug motyvų, dėl kurių tyrėjai renkasi kokybinius tyrimus, bet bene svarbiausias yra noras pažinti dar neatrastas problemos klodus, iš naujo pažvelgti į įsisenėjusius socialinius konstruktus ir nuostatas, suprasti, iš kur jie kyla, peržvelgti jų tinkamumą ar prieštaravimą informantų gyvenimo realybei ir savo situacijos suvokimui. Tai yra vienas žingsnis, siekiant spręsti socialines problemas, gerinti jas patiriančiųjų realybę, o tai yra vienas pagrindinių socialinės politikos tikslų.

6. ŠEIMOS POLITIKA LIETUVOJE IR VIENOS VAIKUS AUGINANČIOS MOTINOS

Šiame skyriuje pateikiami dviejų šeimos politikos tyrimo dalių duomenys – Lietuvos šeimos politikos dokumentų ir politikos formuotojų interviu analizė. Pirmoje tyrimo dalyje gilinamasi į dabartinės šeimos politikos tikslus ir priemones, siekiant išsiaiškinti, kokia politinė intervencija yra taikoma vienu motinų šeimų socialinei problemai spręsti, iš kur kyla vienu motinų šeimų stigmatizacija, kaip yra paskirstomi politikos ištekliai, kokioms šeimoms teikiama parama, o kokioms kuriama politinė našta.

Antroje tyrimo dalyje analizuojami interviu su politikos formuotojais rezultatai, išryškinant, kas lemia esamą politikos išteklių paskirstymą ir vienu motinų šeimų padėtį Lietuvos šeimos politikos įstatymų kontekste, kokios vertybės ir politinės jėgos dominuoja formuojant Lietuvos šeimos politiką.

6.1. Šeimos politikos raida, dabartinės šeimos politikos tikslai ir priemonės, vienu motinų šeimų padėtis

Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (Schneider ir Ingram, 1993), siekiant suprasti, kaip ir kodėl yra suformuoti įstatymai vienu motinų šeimų atžvilgiu, svarbu analizuoti, kaip parama ir našta buvo ir yra paskirstoma skirtingoms grupėms (šiuo atveju šeimoms), kaip buvo ir yra apibūdinama vienu motinų šeimų problematika, kokios joms siunčiamos žinutės ir taikomos politinės priemonės, kada ir kokioms jėgoms dominuojant susiformavo tam tikra tikslinės grupės padėtis. Tai socialinio politikos konstravimo ir dizaino teorijoje sudaro „praeities ir dabarties politikos dizaino“ analizės dalį. Atsižvelgiant į tai, toliau pateikiama šeimos politiką veikiančių įstatymų analizė nuo 1991-ųjų, kai Lietuva atkūrė nepriklausomybę ir pradėjo formuoti savo nepriklausomą politiką kaip posovietinė gerovės valstybė. Įstatymai yra siejami ir su tuo metu valdžiusiomis partijomis, dominuojančiomis jų vertybėmis ir interesais, ir šių nuostatų įtaka šeimos politikai, taip pat vienu motinų šeimų padėčiai. Išanalizavus įstatymų raidą, pereinama prie dabar galiojančių įstatymų, keliamų politinių tikslų ir taikomų priemonių analizės – analizuojama, kaip dabartinė teisinė bazė ir vienu motinų šeimų padėtis yra paveiktos diskursų ir įstatymų istorijos. Įstatymai buvo analizuojami išskiriant tokias kategorijas: „parama šeimoms“, „diskursas vienu vaikus auginančių motinų šeimų atžvilgiu“, „parama vienu vaikus auginančių motinų šeimoms“, „vienu vaikus

auginančių motinų stigmatizacija“. Rezultatai pateikiami juos grupuojant ne tik pagal prasmines kategorijas, bet ir išryškinant ir išlaikant nuoseklią laiko juostą, kad aiškiai matytųsi įstatymuose vykę pokyčiai – besikeičiantys šeimos politikos tikslai, vienu motinų šeimų padėtis ir apibūdinimas, politinių išteklių paskirstymas skirtingų tipų šeimoms.

1991–1993

1992–1996-aisiais metais absoliučią Lietuvos Respublikos Seimo daugumą sudarė Lietuvos demokratinė darbo partija, taip pat valdė Sąjūdis, buvę politiniai kaliniai ir tremtiniai, krikščionys demokratai ir socialdemokratai. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, siekiant suprasti, kas lemia vienu ar kitu politinių tikslų kėlimą ir politinių priemonių pasirinkimą, svarbu kreipti dėmesį į tai, kokioms vertybėms atstovauja valdančiojoje daugumoje esančios partijos (Ingram ir Shneider, 1991). Socialdemokratai, nors nepavyko rasti tų metų jų programos, tradiciškai ir pagal 2020-ųjų programą pasisako už paramos šeimai orientavimą į vaikus – teikiant nemokamą vaikų maitinimą, vaiko pinigus, dengiant pasirengimo mokyklai išlaidas. Taip pat atkreipia dėmesį į lopšelių-darželių plėtros, lanksčių darbo sąlygų, vaikų išlaikymo fondo taisyklių griežtinimo svarbą ir vienu tėvų šeimų skurdo problemą (LSDP, 2020). Lietuvos demokratinė darbo partija vėliau susijungė su Lietuvos socialdemokratų partija, tad ir jų politinės vertybės labai artimos. O krikščionys demokratai vėliau susijungė su Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai) ir tapo Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partija. TS-LKD dalimi tapo ir Sąjūdis, buvę politiniai kaliniai ir tremtiniai. Tėvynės Sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai siekia puoselėti krikščioniškąsias vertybes ir esminiu gėriu įvardija santuoka paremtą šeimą. Remdamasi 1983 m. spalio 22 d. Šventojo Sosto paskelbta Šeimos teisių chartija, partija siekia puoselėti darnias šeimas, kurios perduoda kultūrinės, tautinės, dvasinės ir religinės vertybes, išlaikant šeimą atsakingą už vaikų ir senelių globą. Partija siekia didinti gimstamumą ir užtikrinti tvirto santuokinio ryšio ir šeimos instituto apsaugą (TS-LKD, 2021). Partijų atstovaujamos vertybės atsispindi ir šeimos politikos įstatymuose – jaučiamas tiek atvirumas įvairovei, tiek siekis stiprinti branduolines, lietuviškas tradicijas puoselėjančias šeimas, laikomasi tradicinių šeimos vaidmenų.

Socialdemokratų įtaka aiškiai matoma iš to, kaip buvo paskirstomi politiniai ištekliai, kokios priemonės buvo taikomos, kokios šeimų grupės išskirtos – kaip papildomos paramos nusipelnusi buvo išskirta vienu motinų šeimų grupė. 1991 m. birželio 11 d. priimtame *Lietuvos Respublikos (LR) paramos šeimai valstybinių pašalpių įstatyme* (Nr. I-1431) numatyta nėštumo

ir gimdymo pašalpa, vienkartinė kūdikio gimimo pašalpa, vaiko priežiūros pašalpa, socialinė pašalpa nedirbančioms, vaiką iki trejų metų auginančioms moterims, ikimokyklinio auklėjimo išlaidų kompensacija šeimoms, auginančioms vaikus namuose, pašalpa globojamiems (įvaikintiems) vaikams, įsikūrimo pašalpa našlaičiams ir be tėvų globos likusiems vaikams bei **pašalpa vienišoms motinoms**. Vienu motinų šeimoms buvo atpažintos įstatyme išskiriant papildomą pašalpą **nedirbančioms**, vienoms vaiką iki trejų metų auginančios moterims ir papildomą pašalpą **visoms „vienišoms“ motinoms**. Nedirbančių moterų pašalpa buvo orientuota į motinas, kurios augina vaikus be tėvo arba kai tėvas nedirba dėl svarbių priežasčių (yra studentas, ligonis, moksleivis, pensininkas, yra įkalinimo įstaigoje, bedarbis). „Vienišoms“ motinoms iki vaikai sueina 16 metų buvo skiriama 0,4 MGL mėnesinė pašalpa. Vienoms motinoms parama buvo numatyta ir 1993 m. gegužės 20 d. nutarime *Dėl socialinės pašalpos* (Nr. 351), kuriame nurodoma, kad išmokos mokamos nepakankamai uždirbantiems arba dėl svarbių priežasčių nedirbantiems asmenims ir kaip viena iš tokių priežasčių yra nurodoma vaiko vienos auginimas. Tokie įstatymai akivaizdžiai atspindi socialdemokratų politinius šeimos tikslus ir vertybes – orientuoti politiką į vaikų gerovę, sudaryti sąlygas dirbti ir auginti vaikus, išskiria vienų motinų šeimų situacijos sudėtingumą. Tokie įstatymai kaip dalinio darbingumo dėl auginimo vaikus vieniems kompensavimo yra labai pažangūs ir šiuo metu būdingi socialdemokratinėms gerovės valstybėms (Jorgensen, 2018). Vis dėlto net ir šiame įstatyme jaučiama konservatyvių vertybių įtaka, tradicinių vyro ir moters vaidmenų puoselėjimas – pašalpa skiriama iki vaikus sueis aštuoneri metai, o kai vaikus augina vienas tėvas, pašalpa skiriama iki vaikai sueis treji metai. Tokiame skirstyme išryškėja lyčių nelygybės, kuri, kaip vėliau bus atskleista, iki šių dienų aktuali Lietuvos šeimos politikoje, problema, kai moterims yra sudaromos sąlygos auginti vaikus, bet ne siekti karjeros, o vyrams, atvirkščiai, nėra sudaromos pakankamai geros sąlygos dalyvauti vaikų priežiūroje. Visuose su parama šeimoms susijusiuose įstatymuose yra išskiriama, kad pirmiausia į išmokas teisę turi motina, ir tik tuo atveju, jeigu motinos tikrai nėra ar ji negali rūpintis vaiku, mokama tėvui. Anksčiau aptartame *LR paramos šeimai valstybinių pašalpų įstatyme* taip pat išskirtinai nurodoma, kad parama skiriama „vienišoms motinoms“, o ne vieniems vaikus auginantiems tėvams bendrai. Matoma, kad nuo pat nepriklausomybės atkūrimo stipriai veikė familializmo ideologija, kai politika formuojama pagal tradicinius lyčių vaidmenis, kur moteris yra laikoma pagrindine šeimos narių prižiūrėtoja, o tėvas – šeimos maitintoju (Berton et al., 2017). Galima manyti, kad tai yra įtaka konservatyvių politinių partijų, kurios taip pat priklausė valdančiajai daugumai ir kūrė šeimos politiką kartu

su socialdemokratais, o jų keliamuose tiksluose numatomas tradicijų ir tradicinių branduolinių šeimų puoselėjimas. Kai politikoje valdo vertybiškai skirtingos partijos, suderinti visų interesus tampa nelengva, atsiranda daugiau eklektikos ir nėra tokia aiški politikos kryptis, tačiau labiau jaučiama kurios nors pusės įtaka, kuri tam tikroje politikos srityje nugali kitas partijas (Baumgarner ir Jones, 1993). Panašu, kad nuo 1991-ųjų iki 1993-ųjų didesnė įtaka vis dėlto yra socialdemokratų, nes, nepaisant išliekančių tradicinių vyro ir moters vaidmenų puoselėjimo, rūpinamasi vaikų priežiūros ir darbo derinimo galimybėmis, yra sudaromos sąlygos vienu motinų šeimoms, kurių parama yra suinteresuoti socialdemokratai, politinės priemonės apima įvairių tipų šeimas, o nėra orientuoti vien į branduolinės šeimos puoselėjimą, kuris būdingas konservatyvioms partijoms.

Kiti šeimos politikoje įsigalioję nutarimai buvo *Dėl papildomų socialinių garantijų šeimoms asmenų, nukentėjusių kovojant už Lietuvos Respublikos laisvę, nuo 1991 m. sausio 11–13 d. vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių* (1991 01 16, Nr. I-954), įstatymas *Dėl paramos mirties atveju* (Nr. I-348, 1991 12 23), nutarimas *Dėl valstybės paramos mažai aprūpintoms šeimoms ir komunalinių paslaugų lengvatų* (Nr. 794, 1992 10 24) ir nutarimas *Dėl kompensacijos kūdikių iki vienerių metų maisto produktams pirkti* (Nr. 343, 1993 05 18). Čia yra matoma sovietinės okupacijos patirties įtaka, formuojant šeimos politiką. Nacionalizmas yra viena ryškiausių posovietinių gerovės valstybėse puoselėjamų vertybių, tad parama kovojusiems už laisvę yra būdinga visoms posovietinėms gerovės valstybėms, kad ir kokia būtų šių šeimų socioekonominė situacija, taip pat valdančiųjų partijų vertybių šeimos politikos srityje, nes laisvė tapo svarbiausiu posovietinių šalių pamatu ir tikslu, kariai ir jų šeimos yra išskiriami kaip didvyriai, nusipelnę visokeriopos paramos ir politinio bei visuomenės palaikymo, jų atžvilgiu kuriamas ypač pozityvus diskursas (Kingsbury, 2015). O parama mažai aprūpintoms šeimoms ir kūdikiams iki vienerių metų vėlgi sutampa su socialdemokratų tikslais, nes šios partijos atstovai siekia šeimos politiką formuoti taip, kad pirmiausia nuo skurdo ir socialinės atskirties būtų apsaugomi vaikai. Apskritai, 1991–1993-ieji metai, kai buvo stipriai jaučiama socialdemokratų įtaka, buvo dosniausi vienu vaikų auginančių motinų šeimoms.

1994–1995

1994-ais metais išleidžiamas dar vienas įstatymas nepriklausomybės gynėjų, kurie, kaip minėta, yra laikomi itin nusipelnusia visuomenės grupe, šeimoms remti – *Dėl socialinės paramos asmenims, sužalotiems atliekant būtinąją karinę tarnybą sovietinėje armijoje, ir šioje armijoje žuvusiųjų šeimoms (1945*

07 22–1991 12 31) (Nr. I-576, 1994 07 20).

Svarbus šiuo laikotarpiu įvestas įstatymas yra skirtas remti visas šeimas, kad ir kokios būtų jų pajamos. **1994 m. lapkričio 3 d. priimamas LR išmokytiems vaikams įstatymas** (Nr. I-621), pagal kurį, be iki tol jau mokėtų vienkartinės pašalpos gimus kūdikiui, nėštumo pašalpos besimokančioms moterims, našlaičio stipendijos, pašalpos našlaičiams ir likusiems be tėvų globos vaikams įsikurti, pradeda teikti šeimos pašalpa (mokama išmoka kiekvienai šeimai, auginančiai vaiką nuo 1 iki 3 metų). **Iki tol remti vieni vaikus auginančių motinų šeimos šiame įstatyme nebėra išskiriamos ir nebegauna specialios paramos. Taip pat ir 1995-aisiais metais papildytame nutarime *Dėl socialinės pašalpos* (Nr. 7, 1995 01 04) nebeišskiriamos vieni vaikus auginančių moterų šeimos ir kaip ypatinga, paramos reikalaujanti grupė, lieka tik gausios šeimos. Nuo šiol vieni motinų šeimos paramą gali gauti tik patekusios į socialinei rizikai priklausančių šeimų kategoriją**, kuri siejama su kontrole ir iš to kylančia stigma – tikrinamos gyvenimo sąlygos, pajamų pokyčiai, tikrinama, ar išmokos naudojamos pagal paskirtį, kitu atveju jos keičiamos į maisto produktus (Jorgensen, 2012). Tai buvo Lietuvos šeimos politikoje kuriamos stigmatizuojančios politikos vieni motinų atžvilgiu pradžia. Persikirstytos lėšos rodo, kad šeimos politikos nuostata vieni vaikus auginančių motinų atžvilgiu pasikeitė – įteisinus, kad iki šiol visoms vienus auginančioms motinoms skirta parama dabar būtų teikiama tik socialinėje rizikoje esančioms šeimoms, siunčiama žinia, kad vienos vaikus auginančios motinos nebėra laikomos nusipelnusių paramos, kad yra per didelė finansinė našta ir ši našta „gražinama“ joms. Matyti, kad šeimos politikoje stiprėja konservatorių įtaka, socialdemokratinės vertybės praranda savo pozicijas, jų įtaką rodo tik išskirta išmokos vaikams. Vėliau vieni motinų šeimų skurdas tik didėjo ir gilėjo, tačiau nebebuvo teikiama jokia išskirtinė parama ir moterų problemos nebuvo sprendžiamos politiniu lygmeniu. Kaip pažymi V. Stankūnienė et al. (2005), atkūrus nepriklausomybę į šeimos politiką vis labiau skverbėsi familializmo ideologija, siekiant institucionalizuoti „normalias šeimas“, naikinant paramą dirbančioms moterims ir stiprinant valstybės įtaką šeimai, didinant moterų priklausomybę nuo vyro. Tokia tendencija yra būdinga posovietinėms gerovės valstybėms, kai, atkūrus nepriklausomybę, buvo naikinama viskas, kas siejama su Sovietų įtaka ir buvo grįžtama prie iki okupacijos gyvavusių tradicijų ir vertybių, smarkiai sulėtinant ir net stabdant politinę šalių raidą (Steinhilber, 2006). Sovietų okupacijos metu buvo sudaromos geros sąlygos visoms dirbančioms motinoms, taip pat ir toms, kurios vaikus augina vienos, tad, atkūrus nepriklausomybę, tokie įstatymai

buvo matomi kaip viena iš sovietų įtakos sričių ir naikinami (ten pat). Vis dėlto išskirtinę vietą išlaiko gausios šeimos, kurios tiek sovietų okupacijos metu, tiek atkūrus nepriklausomybę buvo laikomos itin svarbia visuomenės dalimi. Komunistinio režimo metu buvo remiamasi demografiniais ir ekonominiais išskaičiavimais, rūpinamasi populiacijos didinimu, tad gausios šeimos užėmė išskirtinę vietą, siekiant, kad jų skaičius didėtų (Kingsbury, 2015). Atsižvelgiant į tai, kad šios šeimos išlaikė savo išskirtinę poziciją ir atkūrus nepriklausomybę, o vienos vaikus auginančios motinos paramą prarado, galima daryti išvadą, kad pagrindinis tikslas vis dėlto nėra griauti okupacijos relikthus, tačiau veikia gilesnės jėgos ir vertybės, kurios formuoja politiką atsižvelgiant į tai, kas joms priimtina, nesvarbu, kiek tai sutampa ar nesutampa su sovietų politika. Branduolinės ir gausios šeimų institutai ir familializmas užima svarbią vietą posovietinėse gerovės valstybėse dar ir dėl to, kad tai buvo patikimiausias „ginklas“ siekiant išlaikyti nacionalinį identitetą (Steinhilber, 2006). Atkūrus nepriklausomybę, nacionalizmas dar labiau sustiprėjo, tai matoma ir žvelgiant į paramos šeimos politikoje prioritetus, nes išskirtinę vietą užėmė tradicinės branduolinės, gausios šeimos ir už Lietuvą kovojusių asmenų šeimos, kurioms suteikiamos įvairios išmokos, privilegijos. Nacionalizmu ir familializmu persmelkta šeimos politika į paraštes išstumia tas šeimas, kurios nepatenka į pageidaujamų šeimų sąrašą (Esping-Andersen, 2009), o tai ir pradeda vykti Lietuvos šeimos politikoje.

1996-aisiais Vyriausybėje buvo patvirtinta **pirmoji Šeimos politikos koncepcija** (Dėl šeimos politikos koncepcijos ir veiksmų kryptių, Nr. 362, 1996 03 19). Pagrindinis Koncepcijos tikslas buvo „skatinti išgalėjamą demokratiškos ir savarankiškos šeimos, pagrįstos narių tarpusavio globa ir atsakomybe“. Ir nors Koncepcijoje kalbama ir apie šeimos nepriklausomybės skatinimą, lygių sąlygų visoms šeimoms sudarymą ir lyčių lygybės užtikrinimą, vis dėlto tam pasiekti taikomos tokios politinės priemonės kaip draudimo stažo skaičiavimas tiems tėvams, kurie namuose augina vaikus iki trejų metų. Taigi ir čia aiškiai matomas suinteresuotumas branduolinės šeimos puoselėjimu, kai sudaromos palankios sąlygos tokioms ilgomis motinystės (tėvystės) atostogoms yra tinkamos toms šeimoms, kuriose yra abu tėvai ir vienas iš jų tuo metu gali finansiškai išlaikyti šeimą. Įstatyme taip pat paskutinį kartą buvo **išskirti vieni vaikus auginantys tėvai, kuriems buvo numatoma parama, auginant du ir daugiau vaikų**. Vis dėlto, kadangi parama vieniems vaikus auginantiesiems tėvams skiriama tik tuo atveju, kai jie vieni augina du ar daugiau vaikų, matyti, kad konservatyvios ir nacionalistinės vertybės išlaiko savo svarbą, tęsiamas jų įsitvirtinimas Lietuvos šeimos

politikoje. Kaip matyti, tai, kad vaiką auginą tik vienas iš tėvų, nėra pakankamas kriterijus paramai gauti, keliami papildomi kriterijai, matomas populiacijos didinimo suinteresuotumo tęstinumas. Tokios nuostatos ir reikalavimai buvo paskatinti ir Lietuvos demografinių problemų didėjimo, kai sumažėjo gimstamumas, ėmė dažnėti emigracija (Stankūnienė, 2000). Šeimos politikos Konceptcijos atveju matomas bandymas suderinti skirtingų partijų interesus, tiek išskiriant socialdemokratų aktualizuojamą lyčių lygybės užtikrinimo, vaikų priežiūros paslaugų plėtojimo svarbą, tiek įvertinant skirtingų tipų šeimų sunkumus, tačiau iš politinių priemonių matyti, kad vis dėlto dominuoja konservatyviosios politinės jėgos, o pati Konceptcija dėl skirtingų interesų derinimo tampa fragmentiška, šeimos politika neįgauna aiškios krypties, keliami tikslai nėra visiškai įgyvendinami.

1997

1996–2000-aisiais metais Seimo daugumą sudarė Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai) (70). Vietų gavo ir Centro partija, Lietuvos krikščionių demokratų partija, Lietuvos demokratinė darbo partija ir Lietuvos socialdemokratų partija. Kaip minėta, Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai) ir Lietuvos krikščionių demokratų partija susijungė ir dabar tai yra Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partija, kuri puoselėja krikščioniškas vertybes ir branduolinių šeimų stiprinimą. Lietuvos socialdemokratai ir Lietuvos demokratinė darbo partija, kurie kartu turėjo 22 vietas Seime, kaip minėta, yra atviresnės įvairovei, siekia gerinti sąlygas visoms šeimoms, ypatingą dėmesį skiriant vaikų skurdo mažinimui. Centro partija, dabar žinoma kaip Centro partija-tautininkai, dėmesį skiria branduolinių šeimų stiprinimui ir gausių šeimų skaičiaus didinimui ir nurodo, kad „bus skatinamas šeimos kūrimas ir vaikų auginimas, kad šeima su trimis vaikais taptų įprastu ir prestižiniu dalyku“ (Centro partija-tautininkai, 2020). Ši partija yra itin orientuota į gimstamumo didinimą ir yra griežtai nusiteikusi šeimų įvairovės atžvilgiu – „sieksime įstatymais užkirsti kelią lytinių iškrypimų ir genderizmo propagandai. Kartu gyvenančių asmenų teises ir poreikius užtikrina Civilinis kodeksas, ir nereikia jokie papildomo vadinamųjų „partnerysčių“ įteisinimo“ (ten pat). Tokių vertybių partijose dominavimas aiškiai atsispindi tolimesniuose priimtuose įstatymuose dėl šeimos politikos – pagrindinis dėmesys skiriamas branduolinėms ir daugiavaikėms šeimoms, vienu vaikų auginančių motinų šeimos yra įvardijamos kaip demografinė problema. Matoma, kad stigmatizacija ir diskriminacija vienu motinų atžvilgiu ne tik tęsiasi, bet ir stiprėja, vienu motinų šeimas atvirai siejant su visuomenėje vykstančiais nepageidaujamais

procesais. Tokių nuostatų plitimas ir stiprinimas lemia, kad vienu motinų šeimos nebegauna jokios paramos ir išimčių valstybiniu lygmeniu. Įsitvirtina politikos dizainas, kai vienu motinų šeimos, neatitinkamos politikoje šeimoms keliamų reikalavimų, yra paliekamos pačios atsakingos už savo gerovę (Schneider ir Ingram, 2004).

1997 m. birželio 26 d. priimamas nutarimas *Dėl šeimų, auginančių vaikus, rėmimo* (Nr. 673). Šis nutarimas galioja iki mūsų dienų ir jame nurodoma, kad šeimos politikoje siekiama „stabdyti neigiamas demografinės raidos tendencijas, skatinti gimstamumą, remti ir globoti vaikus auginančias šeimas, visų pirma gausias ir nepasiturinčias šeimas“. Nutarime nurodoma, kad motinoms, turinčioms keturis ir daugiau vaikų, iki jie baigia mokslus dieninėje mokykloje mokama vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio pašalpa per mėnesį, ją didinant 0,3 MGL už kiekvieną papildomą vaiką. Gausios šeimos išskiriamos ir *LR valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatyme* – 1997-aisiais metais įrašytame papildyme, kuriame suteikiama papildoma parama tris ir daugiau vaikų auginančioms šeimoms (LR valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo papildymo 4(1) straipsniu ir 9 bei 11 straipsnių papildymo įstatymas, Nr. VIII-478m 1997 10 23). Matyti, kad šeimos politikoje toliau plėtojamas gausių šeimų skatinimas. Vienu vaikus auginančių motinų šeimos yra pozicionuojamos kaip demografinė problema, o gausios šeimos – kaip demografinių problemų mažinimo galimybė. Tad, nors galutinis gerovės valstybių šeimos politikos tikslas turėtų būti užtikrinti visų šeimų ir ypač vaikų gerovę (Zimmerman, 1995), Lietuvoje svarbesnis valdančiųjų partijų išsikeltas tikslas didinti populiaciją ir stiprinti santuoka paremtas šeimas, nes ne visiems sudėtingose šeiminiuose situacijose augantiems ir didesnę riziką patekti į skurdą patiriantiems vaikams teikiama parama, o tik tiems, kurie gyvena valstybės vertingomis laikomose šeimose. Taigi ne tik vienos vaikus auginančios motinos, bet ir jų vaikai patiria valstybės bausmę už tai, kad neatitinka pageidaujamo šeimos modelio.

1998–2000

1998–2000 metais didelių naujovių įstatymuose nebuvo, daugiausia koncentruotasi į vaikus, augančius globos institucijose ir šeimynose, siekiant sumažinti jų atskirtį.

Nuo 1998 metų mokamos išmokos ir šeimoms, auginančioms vaikus su negalia (Invalidų socialinės integracijos įstatymas, Nr. VIII-904, 1998). 1998 metais pradėtos mokėti išmokos pasipriešinimo 1940–1990 metais vykusių okupacijų dalyvių šeimoms (Lietuvos Respublikos valstybės paramos žuvusių

pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių šeimoms įstatymas (Nr. VIII-871, 1998)). 1999-aisiais metais atkreiptas dėmesys į skurstančias šeimas, kuriose dirba abu tėvai, tačiau abu gauna minimalias pajamas, ir keliamas tikslas skirti šeimoms pašalpas taikant šeimų ar asmenų turto įvertinimo principą. Kaip minėta, karių šeimos yra remiamos dėl jų pagalbos valstybei kovojant už laisvę, o vaikai su negalia ir mažas pajamas turinčios šeimos, kuriose dirba abu tėvai, yra laikomi „priklausomomis“ grupėmis, kurios, nors ir neturi didelės galios ir neatneša akivaizdžios naudos, tačiau joms parama teikiama dėl jų didelio pažeidžiamumo, kuris kyla neprarandant moralumo, kaip suponuojama vienu motinų šeimų atveju (Schneider ir Ingram, 1993; 2004). Būtent tai, kad šeimoje abu tėvai yra dirbantys, į rinkos sprendimus ir neoliberalius tikslus orientuotoje politikoje padaro juos „priklausoma“ ir paramos nusipelniusia grupe, o ne „deviantine“, kuria būtų laikoma savęs negalinti išlaikyti šeima, kurioje tėvai nedirba (ten pat). Priklausomomis laikomas socialines grupes politikai remia labiau retoriškai, iš esmės ir strategiškai nespęsdami jų problemų, ir suteikdami mažai realios naudos, tačiau norėdami pabrėžti savo gerą dvasią rinkėjų akyse, kad būtų perrenkami tolesnėms kadencijoms, įtvirtintų savo galią (Schneider ir Ingram, 1993). Tokiu būdu ir visuomenei yra siunčiama žinia apie tai, kas valstybėje laikoma dora, moralumu, tad čia matyti, kad yra iškeliami darbinio užimtumo ir siekio patiems išsilaikyti svarba. Vis dėlto remiamos tik šeimų, kuriose yra abu tėvai, pastangos, tad taip pat siunčiama žinia, kad svarbus ir santuokos vaidmuo, nes vienu vaikų auginančių tėvų darbinės pastangos nėra remiamos valstybės lygmeniu.

1999–2000-ųjų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialiniuose pranešimuose nurodoma, kad **daugėja motinų, kurios yra vienos vaikų auginančios bedarbės, skursta, „palieka vaikus likimo valioj“** (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1999; 2000). 1999-ųjų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialiniame pranešime taip pat nurodoma, kad daugiau nei ketvirtadalis Lietuvos gyventojų save identifikuoja kaip sunkiai besiverčiančius, o **blogiausia finansinė padėtis yra „nepilnų šeimų“ su nepilnamečiais vaikais, ypač tose šeimose, kur šeimos galva yra moteris**. Taigi yra aiškiai atpažįstama ir įvardijama vienu motinų šeimų skurdo problema, tačiau retorika yra akivaizdžiai stigmatizuojanti ir diskriminuojanti, įvardijant šeimas kaip „nepilnas“, o motinas – „paliekiančias vaikus likimo valioj“, pačioms šeimoms yra permetama atsakomybė už jų nepriteklių, jų atžvilgiu yra keliamą moralinę paniką. S. Cohen (1972) teorijoje apie moralinę paniką teigiama, kad atsakomybė už tam tikras problemas yra permetama „moraliai netinkamoms“ grupėms, nes jos yra laikomos pavojumi tradicinėms

vertybėms, saugumai, nusistovėjusiai tvarkai, patriarchato išlaikymui ir socialiniams interesams bendrai. A. Wodak (1989), F. R. Baumgartner (1993) bei H. Ingram ir A. Schneider (1991) nurodo, kad politikoje kuriamas naratyvas apie tikslines grupes padeda įtvirtinti neigiamas nuostatas visuomenės lygmeniu, kuriami socialiniai konstruktai yra institucionalizuojami. Negatyvios visuomenei siunčiamos žinios lemia tikslinių grupių, šiuo atveju vienu vaikų auginančių motinų marginalizaciją. Matoma, kad tokios nuostatos vienu motinų šeimų atžvilgiu atsirado tada, kai absoliučią valdančiųjų daugumą sudarė konservatyvios vertybes išpažįstančios partijos, kurios kelia tikslus stiprinti branduolines ir daugiavaikes šeimas. Branduolinių šeimų stiprinimo politika išstumia į paraštes tas šeimas, kurios neatitinka branduolinio šeimos idealo. Branduolinės šeimos politika yra šeimų įvairovės rykštė (Esping-Andersen, 2009). Familialistinėse valstybėse tikimasi, kad, baudžiant vienu motinų šeimas ir stiprinant branduolines ir gausias šeimas, yra mažinamas šeimų skurdas ir didinamas gimstamumas, tačiau G. Esping-Andersen (2009) nurodo, kad yra atvirkščiai – šiose valstybėse šeimų skurdas ne mažėja, o didėja, taip pat matomas gimstamumo sumažėjimas. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ataskaitose kaip tik ir atpažįstama, kad Lietuvoje gimstamumas vis mažėja ir demografinės problemos tik aštrėja, taip pat didėja lyčių nelygybė (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1999; 2000).

2001–2003

2000–2004 metais dirbo dvi vyriausybės – vadovaujama premjero R. Pakso (2000 11–2001 06) ir A. Brazausko (2001 06–2004 11). Seimo daugumą sudarė Lietuvos socialdemokratų partija, Liberalų sąjūdis, Naujoji sąjunga (socialliberalai) ir Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai). Naujoji sąjunga (socialliberalai) siekė sudaryti geresnes sąlygas šeimoms auginti vaikus, teikdami mokesčių lengvatas, paramą būstui įsigyti. Socialdemokratai, kaip minėta, siekia remti visas šeimas, ypač kad būtų mažinamas vaikų skurdas, o Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai) palaiko tradicines branduolines ir gausias šeimas, krikščioniškų vertybių perdavimą. Esant net ir tokiais mišriais Seimo valdančiajam daugumai, matyti, kad konservatyvioms vertybėms atstovaujančios partijos įtvirtino savo pozicijas šeimos politikos srityje ir šeimos politikoje toliau yra įgyvendinamos jų idėjos. Posovietinėse gerovės valstybėse visuomenė, kaip ir partijos, yra stipriai konservatyvi, tad tradicines vertybes ginančios idėjos greitai sulaukia visuomenės palaikymo, formuojasi uždaras vienas kito palaikymo ratas, vertybės yra institucionalizuojamos ir tampa visuomenės kultūros dalimi – įsirašo į visuomenės, politikos

formuotojų ir pačių tikslinių grupių atmintį (Svallfors, 2003; Schneider ir Ingram, 1993). Pozicijas įtvirtinti padeda ir skaldanti, stipriai moralizuojanti politika, kai išskiriamos valstybės paramos „nuspelniusios“ ir „nenuspelniusios“ grupės, pirmąsias skatinant ir jų atžvilgiu kuriant pozityvų diskursą, o antrąsias gėdijant, demonizuojant ir marginalizuojant (Schneider ir Ingram, 1993). Įsitvirtinus tokiam diskursui, su šiomis grupėmis nenori būti siejami nei visuomenės nariai, nei politikos formuotojai, bijodami tapti „autsaideriais“, tad niekas nebekovoja už tų grupių teises, dėl to nevyksta politikos pokyčiai ir dar didesnę galią įgauna konservatyvioji politikų ir visuomenės dalis, politika toliau vyksta tokia pačia kryptimi (Baumgartner ir Jones, 1993). Tai akivaizdžiai matoma Lietuvos šeimos politikoje, kurioje ir toliau stiprinamos santuoka paremtos šeimos, o vienu motinų šeimos stigmatizuojamos ir diskriminuojamos.

2001 metais LR Vyriausybės nutarimu (Dėl Vyriausybės 2000–2004 metų veiklos programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo, Nr. 149, 2001 02 09) pradėta rengti vaikus auginančių šeimų rėmimo programa, kurios pagrindinis tikslas – sukurti tokią paramos šeimai sistemą, kuri garantuotų jos savarankiškumą, stabilumą ir kartų kaitą, o pagrindine tiksline grupe yra įvardijamos jaunos, susituokusios šeimos. Programoje numatoma vadovautis tokiais principais kaip tėvų atsakomybės už vaikus stiprinimas, šeimų aktyvumo ir savarankiškumo skatinimas, **socialiai silpnų ir probleminių šeimų plitimo mažinimas**, vaikų teisių šeimoje užtikrinimas. Matyti, kad programoje plečiamas socialiai pažeidžiamų šeimų, prie kurių priskiriamos ir vienu vaikus auginančių motinų šeimos, stigmatizuojantis naratyvas, nes formuojamas tikslas ne šeimas stiprinti ir joms padėti, bet mažinti jų skaičių. O parama numatoma santuokos pagrindu sukurtoms šeimoms, kurios atliepia konservatyvių partijų lūkesčius. Šiuo įstatymu siekiama sukurti tokią šeimą, kuri išsilaikytų pati, būtų stiprinama kartų kaita, tad valstybei nereikėtų šeimų remti nei finansiškai, nei paslaugomis. Tokiais įstatymais dar labiau įtvirtinama familializmo ideologija, didinama lyčių nelygybė ir tarpusavio priklausomumas, branduolinės šeimos formos neatitinkančioms šeimoms uždedama politinė našta. Taip pat jaučiamas neoliberalių vertybių plitimas, kai siekiama, kad šeimos išsilaikytų taikydamos vien tarpusavio paramą ir darbinio užimtumo, rinkos sprendimus, o valstybės indėlis mažėtų (Esping-Andersen, 2009).

Vis dėlto 2003-iais metais įkuriama *Išmokų vaikams įstatymo koncepcija*, inspiruota socialdemokratų, tačiau iš esmės neprieštaraujanti jokių partijų interesams, kurie dėl rinkėjų palaikymo, kaip minėta, siekia remti „priklausomas“ socialines grupes, prie kurių priskiriami ir vaikai. Šia

konceptija siekiama, kad būtų remiamos visos vaikus auginančios šeimos. Išmokos universalumas rodo, kad išmoka išties yra skirta pagalbėti vaikams, siekiant parodyti jų svarbą valstybei, neatsižvelgiant į tai, kokioje šeimoje jie gyvena. Priėmus naująjį įstatymą, vaikams iki trejų metų buvo mokama 0,75 MGL dydžio, o vaikams iki septynerių metų – 0,4 MGL dydžio išmoka. Vyresniems nei septynerių metų vaikams išmoka mokama atsižvelgiant į poreikį. Tačiau ir čia atsiranda vietos išryškinti konservatyvias šeimos politikos formuotojų vertybes ir paremti jų keliamus šeimos politikos tikslus – didinti populiaciją. Šeimoms, kuriose yra trys ir daugiau vaikų, mokama didesnė išmoka – iki trejų metų 1,1 MGL, o nuo trejų iki 18 metų (studijuojančiam iki 24 metų) mokama 0,4 MGL dydžio išmoka. Vaikai iš vienu motinų šeimų, kurie taip pat patiria didesnę riziką patekti į skurdą, nebuvo išskirti. Šeimos politikoje laikomasi *Civiliniame kodekse* (2000) įtvirtintos nuostatos, kad net tais atvejais, kai vaikas gyvena tik su motina, prie finansinio jo išlaikymo turi prisidėti tėvas ir tai nurodoma kaip vienas iš kriterijų, kodėl vaikai vienu motinų šeimose nėra papildomai remiami valstybės. Tačiau Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos metiniame pranešime (2001) nurodoma, kad finansinę prievolę atlieka tik 36 % skyrium gyvenančių tėvų, tad, vykdant tokią politiką, vaikai nuo skurdo nėra apsaugomi. Nors problema atpažįstama, nėra jokių valstybės intencijų ją spręsti. Šiuo atveju taip pat taikomi branduolinės šeimos politikos sprendimai, kai tikimasi, kad vaiką išlaikys tėvas, nors, kaip rodo skaičiai, tokia politika neveikia, nėra pakankama, tačiau vis tiek nėra taikomos papildomos priemonės vaikams paremti. Valstybė tik minimaliai remia vaikus iš vaikų išlaikymo fondo, o tai nėra tikra finansinė parama, nes pinigai į biudžetą yra susigrąžinami, juos išieškojus iš tėvo. Taigi matyti, kad vaikų iš vienu motinų šeimų nerėmimas turi gilesnes, vertybines priežastis, kai vienu motinų šeimos iš esmės neatitinka politikoje keliamo šeimos idealo, vienu motinų šeimos yra laikomos moraliniu, socialiniu ir ekonominiu pavojumi, kurį reikia neutralizuoti, tad negalima nė menkiausia valstybės parama, kuri galėtų jas nors kiek sustiprinti, pagerinti jų padėtį visuomenėje (Strega et al., 2002).

2004–2007

2004–2008-aisiais metais Seimo valdantieji pasikeitė kelis kartus. Iki 2006-ųjų metų pirmininku buvo A. Paulauskas ir koaliciją sudarė socialdemokratai, valstiečiai liaudininkai, Naujoji sąjunga (socialliberalai) ir darbiečiai. Valstiečių liaudininkų sąjunga šiuo metu vadinasi Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga palaiko tradicine laikomos branduolinės šeimos stiprinimą ir ją įvardija kaip svarbiausią

visuomenės pamatą, politikoje prisistato su šūkiu „Tau. Šeimai. Lietuvai“ (LVŽS, 2015). Darbo partija siekė didinti gimstamumą ir nurodė, kad siekė vykdyti tokią šeimos politiką, kuri „skatintų gimstamumą, tačiau atimtų galimybę vaikų gimdymo pašalpas paversti pragyvenimo šaltiniu“. Darbo partijos programoje nurodoma, kad svarbu teikti paramą „tvarkingai gyvenančioms“ gausioms šeimoms, sumažinti darbo stažą daugiavaikėms motinoms, didinti pašalpą tėvams, auginantiems vaikus iki trejų metų. Tačiau taip pat įvardijamos „vienišos motinos“ ir nurodoma, kad svarbu sudaryti sąlygas joms dirbti, nors valdymo Seime metu šioje srityje nebuvo padaryta jokių pakeitimų (Darbo partija, 2016). Vėliau, išreiškus nepasitikėjimą pirmininku, jis atsistatydino, Naujoji sąjunga išėjo į opoziciją, o pirmininku tapo Darbo partijos atstovas V. Muntianas. Balandį iš ūkio ministro pareigų atsistatydinus V. Uspaskichui, Darbo partija taip pat pasitraukė į opoziciją ir prie valdančiųjų prisijungė Liberalų ir centro sąjunga, tad poziciją sudarė socialdemokratai, valstiečiai liaudininkai, liberalcentristai ir valstiečiai. Liberalų ir centro sąjunga buvo įkurta susijungus Lietuvos liberalų sąjungai, moderniesiems krikščionims demokratams ir Lietuvos centro sąjungai. Dabar partija vadinasi „Laisvė ir teisingumas“. Šiuo metu partijoje keliama žmogaus laisvės vertybė, teigiama, kad valstybė neturėtų kištis į šeiminių gyvenimą, pasisakoma už tos pačios lyties asmenų partnerystę. Tačiau prasidėjus narių migracijai, socialdemokratai ir konservatoriai pasirašė bendradarbiavimo sutartį, kuri buvo nutraukta 2007-aisiais, ir tada valdančioji dauguma liko be konservatorių paramos. Šie į koaliciją grįžo 2008-aisiais, kartu su Naująja sąjunga. Nuo tada poziciją sudarė valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai, liberalcentristai ir socialliberalai, o Seimo pirmininku tapo socialdemokratas Č. Juršėnas. Apskritai matyti, kad šiuo valdymo laikotarpiu dominavo liberalioms vertybėms atstovaujančios partijos, tačiau savo pozicijų šeimos politikoje neprarado šioje sferoje įsitvirtinusios konservatyvios partijos ir vertybės. Konservatyvių partijų įtaka ypač jaučiama vienu motinų šeimų atžvilgiu.

2004-ųjų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialiniame pranešime, kaip ir Darbo partijos politinėje programoje, yra išskiriama, kad, **suteikus eilę lengvatų, kai vaikus augina vienas iš tėvų, nereti atvejai, kai šeimos sąmoningai blogina savo materialinę padėtį, piktnaudžiauja valstybės parama ir vengia atsakomybės už vaikų išlaikymą.** Taip pat pridodama, kad tai liudija ir šeimos statistika, kuri rodo, jog vienu tėvų šeimų skaičius per dešimtmetį padidėjo dvigubai, ir suponuojama, kad viena šios tendencijos priežasčių yra pernelyg palanki politinė terpė, kuri skatina paramos gavėjų manipuliacijas ir piktnaudžiavimą sistema. Paradoksalu,

tačiau politikos dokumentų analizė kaip tik rodo, kad parama vienu tėvų šeimoms nebėra teikiama nuo 1994-ųjų, nuo tada ir skaičiuojamas vienu tėvų šeimų daugėjimas, sietinas su valstybės paramos išnaudojimu. Tai rodo, kad ne paramos teikimas, o gilesnės visuomenės kaitos ir demografinės tendencijos lėmė tokius pokyčius. Toks politikoje iškeliamas problemos apibūdinimas rodo moralinės panikos įtaką, kai ribotą racionalumą turintys ir selektyviai informaciją atsirenkantys politikos formuotojai automatiškai remiasi savo vertybiniais įsitikinimais ir emocijomis, juos palaikančia informacija (Schneider ir Ingram, 2004; Baumgartner ir Jones, 1993). Kuo ilgiau politika išlieka stabili tikslinių grupių atžvilgiu, tuo mažiau yra kvestionuojamas tokios politikos racionalumas, tuo labiau politikoje kuriamas diskursas yra internalizuotas ir, nesant kritiško žvilgsnio, moralinė panika tik stiprėja, tad politika dar stipriau stumiami ta pačia kryptimi, siekiant neutralizuoti pavojus (ten pat). Remiantis tokiomis nuostatomis ir siekiant, kad parama tektų toms šeimoms, kurioms tikrai jos reikia, ir kad būtų išvengta šeimų sukčiavimo, įstatymo pagrindu buvo išplėstos savivaldybių teisės ir numatytos gavėjų pareigos. Savivaldybėms buvo suteikta teisė **tikrinti paramą gaunančias šeimas** – jų turta, pajamas, buitį, užimtumą, ar motinos negyvena su kitais vyrais. Taigi buvo sustiprinta paramos gavėjų kontrolė. Šitai buvo stiprinama nepageidaujamų vienu motinų šeimų stigmatizacija ir diskriminacija, motinas įvardijant kaip valstybės išnaudotojas, įteisinant dar labiau paternalizuojančias jų „kontrolės“ priemones, šeimos dar labiau įtvirtinamos kaip „deviantiškos“ (Schneider ir Ingram, 1993; 2004). Tačiau K. Seccombe savo knygoje nurodo, kad paramos gavėjams vargiai apsimoka tokios manipuliacijos, nes paramai gauti taip pat reikia įdėti daug pastangų, nuolat įrodinėti savo „nusipelnymą“, kęsti nuolatinį persekiojimą (2010). Šiuo atveju taip pat nukenčia vaikai, kurių skurdo problema ir vėl nėra sprendžiama, pagrindinį dėmesį ir išteklius skiriant vienu motinų šeimų tariamam „deviantiškumui“ kontroliuoti. Moralinė panika lemia, kad vienu vaikus auginančių motinų šeimos yra matomos kaip homogeniška grupė, kuriai būdingas amoralumas, sukčiavimas, santykių slėpimas, valstybės paramos išnaudojimas ir tingumas, tad politikoje keliamas tikslas ne joms padėti, bet jas kontroliuoti (Strega et al., 2002).

2004-aisiais parengtame LR Vyriausybės nutarime *Dėl Nacionalinės demografinės (gyventojų) politikos strategijos patvirtinimo* keliamas tikslas gerinti visuomenės nusiteikimą gausių šeimų atžvilgiu ir **atkreipti visuomenės dėmesį ir į tokias problemas, kaip didėjančių vaikų, gimstančių ne santuokoje, skaičių**. Taigi vienas šeimas visuomenėje siekiama iškelti, o kitos yra menkinamos, remiantis, kaip minėta, tariamu pirmųjų naudingumu

visuomenei, prisidėjimu prie demografinių problemų sprendimo ar bloginimo. Nuo 2004-ųjų metų per Mamų dieną LR prezidentūroje daugiavaikėms motinoms netgi pradėtas teikti medalis „Už nuopelnus Lietuvai“. Medalis teikiamas iki šių dienų. Tokios priemonės atsirado valdant LVŽS ir Darbo partijai, kurių programose gausių šeimų prestižo ir finansinės padėties gerinimas iškeliamas kaip vienas svarbiausių šeimos politikos tikslų.

2008–2009

2008–2012-aisiais metais Seimo koaliciją sudarė Liberalų ir centro sąjungos, Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų, Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžio ir Tautos prisikėlimo partijų atstovai. Liberalų ir centro sąjunga, kaip minėta, buvo įkurta susijungus Lietuvos liberalų sąjungai, moderniesiems krikščionims demokratams ir Lietuvos centro sąjungai, ir kelia žmogaus laisvės vertybę, yra atvira šeimų įvairovei, siekia šeimos nepriklausomumo nuo valstybės paramos. Lietuvos liberalų sąjunga taip pat pasisako už valstybės nesikišimą į šeimos gyvenimą, partnerystės įteisinimą ir teigia, kad šeima nėra tik santuokos pagrindu sukurtas darinys (Liberalų sąjūdis, 2020). Tautos prisikėlimo partija buvo labiausiai suinteresuota ne šeimos ar socialine politika, o kitų, pavojingomis laikomų partijų, eliminavimu, o vėliau prisijungė prie Liberalų ir centro sąjungos. Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partija, kaip minėta, siekia puoselėti krikščioniškąsias vertybes ir esminių gėrių įvardija santuoka paremtą šeimą, kurioje šeimos nariai yra atsakingi už vienas kito globą. Nors Seimo daugumą sudarė liberalias idėjas išpažįstančios partijos, tačiau didelės jų įtakos šeimos politikoje šiuo laikotarpiu nėra matoma, jos nesugebėjo išjudinti konservatyvių partijų monopolio. Nuo 2008 m. liepos 1 d. įsigaliojo *Išmokų vaikams įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas*, kuriuo buvo padidintos išmokos šeimoms, kuriose auga trys ir daugiau vaikų, įvertinus jų skurdo rodiklius ir jau aptartą vertingumą šalies kontekste. Nuo 2008 m. liepos 1 d., siekiant mažinti nepasiturinčių, „priklausomomis“ laikomų šeimų socialinę atskirtį ir skurdo riziką, buvo pagerintos sąlygos išmokoms gauti, išmokos padidintos nuo 235 litų vienam asmeniui per mėnesį iki 350 litų vienam asmeniui per mėnesį.

2008-aisiais taip pat priimama antra Lietuvos šeimos politikos istorijoje *Valstybinė šeimos politikos koncepcija*. Ši Koncepcija yra iki šiol fragmentiškai vykdomos branduolinės šeimos stiprinimo ir vienu motinų šeimų marginalizavimo politikos kulminacija, kai iki šiol tik užčiuopiama moralinė panika ir familialistiniai tikslai buvo įtvirtinti įstatymu, o iki šiol atsargiai familialistinę ir konservatyvią politiką vykdžiusios partijos, kelią vis

prasiskinant socialdemokratinėms vertybėms, galutinai institucionalizavo savo iškeltas šeimos politikos vertybes ir tikslus. Konceptijoje įvardijama, kad šeima yra esminis visuomenės gėris ir ji yra grindžiama „savanorišku **vyro ir moters santuokiniu pasižadėjimu** skirti savo gyvenimą šeiminiams santykiams kurti, užtikrinant šeimos narių – vyro ir moters, vaikų bei visų kartų gerovę ir sveikos visuomenės raidą [...] Todėl **valstybinės ir nevyriausybines institucijos privalo užtikrinti šeimos integralumui palankią aplinką**, plėtodamos ir tobulindamos jos teisinę ir socialinę bazę“ (Valstybinė šeimos politikos koncepcija, 2008). Apskritai **šeima yra įvardijama kaip santuokos pagrindu sudaryta sąjunga** su vaikais, o vienu moterų su vaikais šeimos yra nurodomos prie „kitos šeimos“ ir įvardijamos kaip „nepilnos šeimos“ (ten pat). Taip pat yra nurodoma, kad **teikiamas prioritetas vaikų auginimui „pilnose“ šeimose**, stigmatizuojant ir diskriminuojant tik su vienu iš tėvų augančius vaikus. Taigi šeimos politikoje dar labiau didinama vienu motinų šeimų marginalizacija ir diskriminacija, politinės priemonės yra orientuotos ne į šeimų ir vaikų skurdo mažinimą, o į šeimos formos gryninimą. Iglot et al. ir LaFont (2011; 2015) teigimu, pokomunistinėms gerovės valstybėms yra būdingas šeimos sąvokos ir formos gryninimas, remiantis itin įsišaknijusiomis familialistinėmis idėjomis, ir dėl to idealo neatitinkančios šeimos yra baudžiamos.

Atsižvelgiant į akivaizdžią šeimų įvairovės stigmatizaciją ir diskriminaciją, Koncepcija, pasipriešinus kai kuriems politikams (pvz., A. Sysui ir A. Pavilionienei) ir šeimą remiančioms organizacijoms (pvz., Nacionaliniam aktyvių mamų sambūriui), teismo vis dėlto buvo pripažinta prieštaraujanti Konstitucijai ir paskelbta negaliojančia. Remiantis F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993) teorija, šeimos politikos monopolis buvo išjudintas, mobilizavusis kitomis vertybėmis besiremiančioms politinėms jėgoms, ir įstatymas buvo atšauktas. Vis dėlto tai buvo momentinis sukilimas, kuris vėliau iš politikos mūšio lauko atsitraukė, vėl nugalėjo konservatyvios vertybės ir buvo priimtas kitas, Šeimos politikos koncepcija paremtas, Šeimų stiprinimo įstatymas, kuris bus aptariamasis šiame skyriuje vėliau.

2010–2011

2010–2011 metais vėl keliamas tikslas sudaryti sąlygas šeimai būti autonomiškam, tvirtam ir aktyviam institutui, gebančiam savarankiškai atlikti savo funkcijas. Pagrindinėmis šalies problemomis vis dar įvardijama senstanti visuomenė, mažėjantis gimstamumas, **didėjantis ištuokų skaičius ir mažėjantis santuokų skaičius, didėjantis vaikų, augančių tik su vienu iš**

tėvų, skaičius, mažėjantis gyventojų skaičius. Atsižvelgiant į tai, demografinės problemas mažinti siekiama sudarant sąlygas „tvirtam šeimos institutui“ kurtis. Siekiant formuoti teigiamą požiūrį į santuoką ir vaikus, buvo įgyvendinama lytinio ugdymo ir rengimo šeimai mokymų programa, kuria siekiama ugdyti „brandžią ir dorovingą asmenybę, ruošti jaunus žmones šeimos gyvenimui“. Be to, 2011-aisiais numatyta stiprinti bendradarbiavimą su NVO ir didinti jų įsitraukimą į šeimų politikos formavimą ir įgyvendinimą. Iš 99-ių į finansavimą pretendavusių NVO buvo finansuoti 15 projektų ir visi jie buvo sukonzentruoti į šeimos stiprinimą. Tam pasiekti buvo teikiamos kompleksinės paslaugos: psichologų konsultacijos, tėvystės įgūdžių gerinimo kursai, dvasinis-psichologinis ugdymas, paskaitos sužadėtiniams, kursai sutuoktiniams ir kita. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pranešime nurodoma, kad svarbu ne tik materialinė parama, bet ir visuomenės požiūrio keitimas, kad būtų pozityviai vertinama santuoka ir vaikų turėjimas, kad jauni žmonės būtų skatinami kurti branduolines šeimas. 2010-aisiais buvo organizuotas konkursas „Darni šeima“, kuriuo buvo siekiama atrasti ir pristatyti darnias šeimas, kurios savo bendruomenėse yra tapusios šeimos vertybių puoselėjimo pavyzdžiais. LR Seime teikti apdovanojimai „už šeimos tradicijų puoselėjimą“. Branduolinių šeimų stiprinimui ir demografinių problemų sprendimui skiriamas didesnis finansavimas, įtraukiamos NVO, vienijamos ir stiprinamos politinės jėgos, plečiamas konservatyvių vertybių monopolis. Taip pat dar daugiau dėmesio skiriama visuomenei, kad joje dar labiau būtų stiprinamos familialistinės vertybės, dar labiau puoselėjamas pozityvus diskursas santuokos ir branduolinių šeimų atžvilgiu ir, nors ir tiesiogiai neišreikštas, bet akivaizdus vienų motinų šeimų nepageidaujamumas, nes joms nėra skiriama politinių priemonių, taikomos politinės priemonės neatitinka jų problematikos ir poreikių, priemonės yra skirtos stiprinti toms šeimoms, kurių idealo vienas vaikus auginančios motinos visiškai neatitinka.

Šeimos politikos nuoseklumui užtikrinti buvo parengtas *Šeimos politikos pagrindų įstatymo projektas*, kuriuo buvo siūloma apibrėžti, kas yra „šeima“, ir nurodoma, kad tai „yra laisvas vyro ir moters apsisprendimas prisiimti šeimai būdingas moralinio ir teisinio pobūdžio pareigas, taip pat giminystės ryšys tarp artimųjų giminaičių“. Taigi šeima vėl buvo paremta santuoka, o **vienos vaikus auginančios mamos su savo atžalomis, pagal šį apibrėžimą, buvo įvardinti kaip giminaičiai**. Tam tikrų sąvokų įtvirtinimas yra siejamas su simboliniu smurtu, kai suteikti apibrėžimai iškelia vienas ir diskriminuoja kitas socialines grupes (Bourdieu ir Passeron, 1977). Šitaip taip pat yra kuriama politinė galia, įteisintos sąvokos lemia, kokia politika šių grupių

atžvilgiu bus kuriama toliau (ten pat). Tad įteisinus šeimos, paremtos santuoka, sąvoką, įteisinama ir vienu motinų šeimų diskriminacija, kai nutiesiamas kelias kurti šeimos politiką, atsižvelgiant tik į santuoka paremtų šeimų interesus ir poreikius, vienu motinų šeimas paliekant nuošalyje.

2012–2017

2012–2016-aisiais Seimo koaliciją sudarė Lietuvos socialdemokratų, „Tvarkos ir teisingumo“, Darbo partijos ir Lenkų rinkimų akcijos „Bendro darbo Lietuvai“ partijų atstovai. Partija „Tvarka ir teisingumas“, anksčiau buvusi žinoma kaip Liberalų demokratų partija, save apibūdina kaip centro kairę partiją ir iškelia šeimos svarbą, nors ir nenurodo kokios, tačiau pabrėžia, kad šeimoje turi būti perduodamos ir stiprinamos „tradicijos, papročiai ir dorovės normos“ (Tvarka ir teisingumas, 2002). Darbo partija, kaip minėta, siekia didinti gimstamumą „tvarkingai gyvenančiose“ šeimose ir didinti gausių šeimų skaičių, o „vienišoms motinoms“ sudaryti sąlygas dirbti (Darbo partija, 2016). Lenkų rinkimų akcijos „Bendro darbo Lietuvai“ partija pasisako už tradicinių, branduolinių šeimų stiprinimą ir krikščioniškųjų vertybių puoselėjimą. Tad konservatyviomis vertybėmis besiremiančios partijos ir toliau ima viršų šeimos politikoje. 2012 m. gegužės 9 d. ministro įsakymu buvo įsteigta Šeimos politikos komisija, sudaryta iš NVO atstovų, valstybės ir savivaldybių institucijų atstovų, siekiant stiprinti jų tarpusavio bendradarbiavimą ir didinti įsitraukimą, formuojant ir vykdant šeimos politiką, stiprinant Lietuvos šeimas. Taip pat toliau bendradarbiaujama su NVO ir finansuojami jų projektai. 2012-ųjų metų konkurso prioritetas – pagalbos teikimas **įveikiant skyrybų krizes**. Kaip gera iniciatyva Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialiniame pranešime buvo įvardyta šeimų šventė Vaizgakiemyje, kur palaikomas pozityvus požiūris į šeimą ir vaikų auginimą, skleidžiama „šeimos dvasia“, gausių ir branduolinių šeimų vertybė. Patvirtintas 2014–2020 metų *Socialinės įtraukties veiksmų planas* (Nr. A1-588, 2013 10 22) ir *Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas* (2016), kuriais siekiama sumažinti skurdą ir socialinę atskirtį, parengtas kompleksinių paslaugų šeimai reglamentas. Kaip viena svarbiausių socialdemokratų politinėse programose iškelta vaikų skurdo problema ir nurodoma, kad **didžiausias skurdo lygis yra tų vaikų, kurie gyvena tik su vienu iš suaugusių**, ir tokios šeimos beveik dukart dažniau patiria skurdą nei šeimos, kuriose yra du tėvai. Tačiau nėra numatoma jokių priemonių šioms šeimoms padėti. Siekiant mažinti vaikų skurdą, investuojama į ikimokyklinį ir neformalųjį ugdymą, jaunimo užimtumo priemonių didinimą, socialinį darbą su vaikais ir jaunimu. Taigi politika formuojama taip, kad priemonės

būtų taikomos tiesiogiai vaikams, kurie tradiciškai, pagal socialinio konstravimo ir politikos dizaino teoriją, yra laikomi priklausoma grupe (Schneider ir Ingram, 1993). Tačiau tyrimuose nurodoma, kad tokios paslaugos kaip vietos vaikų dienos centruose, nors ir gali padėti skurdą kenčiantiems vaikams, nes jiems suteikiamas maitinimas, padedama paruošti namų darbus, užsiimama kultūrine veikla, tačiau tuo pačiu metu tokios paslaugos yra marginalizuojančios, nepasiturintys vaikai yra segreguojami (Bruch et al., 2010). Nors tokioms paslaugoms Lietuvoje nėra taikomas pajamų ar turto vertinimas, tačiau realybėje jomis naudojasi išimtinai vaikai iš socialinės rizikos šeimų, tad tokios paslaugos nėra orientuotos spręsti tokiai problematikai kaip vienu motinų šeimų vaikų priežiūra ir saugumo užtikrinimas, kurie turi mažesnes galimybes būti suaugusiųjų prižiūrimi po pamokų, kol motina dirba (Kvedaravičiūtė, 2007; Griškutė ir Masiliauskienė, 2010; Pupkevičiūtė-Kiguolė, 2010; Visockytė et al., 2011; Žalimienė, 2002). O štai ikimokyklinio ir neformaliojo ugdymo prieinamumo gerinimo priemonės, nors tai ir pažangi idėja, yra nepakankamos, nes problematika išlieka aktuali – ikimokyklinio ugdymo įstaigose yra didelės eilės, tad ne visi gauna vietas valstybiniuose darželiuose, neišspręsta vaikų, gyvenančių atokiose vietovėse, transportavimo problema, nepakankama vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, integracija (PPMI, 2021). Nemokamų neformalaus ugdymo paslaugų pasirinkimas labai ribotas, yra prastesnės kokybės, palyginti su mokamais būreliais, taip pat neišspręsta transporto problema (ten pat). Taigi vaikų skurdo problemai spręsti numatytos priemonės nėra pakankamos. Apskritai matyti, kad, nors skiriama dėmesio vaikų skurdui mažinti, tačiau šeimos politikoje ir toliau dominuoja branduolinių šeimų stiprinimo politika, išlaikomas konservatyvių vertybių monopolis, toliau vienijant politikų ir NVO jėgas.

2017–2018

Nuo 2016-ųjų iki 2020-ųjų koaliciją sudarė Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos, „Tvarkos ir teisingumo“, Lietuvos socialdemokratų darbo partijos ir Lietuvos lenkų rinkimų akcijos-Krikščioniškų šeimų sąjungos partijų atstovai. Kaip minėta, Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga palaiko tradicine laikomos branduolinės šeimos stiprinimą ir ją įvardija svarbiausiu visuomenės dariniu, o partija „Tvarka ir teisingumas“ šeimą laiko svarbiu institutu, perduodančiu dorovės normas ir tradicijas. Lietuvos socialdemokratų darbo partijos programoje apie šeimą užsimenama tik pora sakinių ir nurodoma, kad pagrindinis tikslas yra didinti gimstamumą. Lietuvos lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga šeimų politiką įvardija kaip vieną pagrindinių

savo politinių interesų, palaiko tradicinę branduolinę šeimą, gausias šeimas ir krikščioniškų vertybių puoselėjimą. Šios partijos indėlis į šeimos politiką yra akivaizdus, nes jos atsovai inicijavo Šeimos kortelės ir LR šeimos stiprinimo įstatymą. 2017 m. spalio 19 d. priimtas *LR šeimos stiprinimo įstatymas* (Nr. XIII-700) savo vertybine nuostata ir tikslu panašus į dėl atpažintos diskriminacijos negaliojančia paskelbtą, 2008-aisiais priimtą Šeimos politikos koncepciją. Šeimos stiprinimo įstatymo tikslas yra „sudaryti teises ir organizacines prielaidas stiprinti šeimos institutą, įtvirtinti šeimos politikos įgyvendinimą užtikrinančias institucijas, apibrėžti jų pagrindines funkcijas ir numatyti šeimos stiprinimo organizavimą taikant šeimos politikos formavimo ir įgyvendinimo sistemą“. Šeimų stiprinimo įstatymu siekiama stiprinti tėvų atsakomybę už vaikus, **stiprinti visuomenės teigiamą požiūrį į branduolinę šeimą**, stiprinti valstybės pagalbą šeimai, kuriant jai palankią aplinką, **puoselėjant šeimos vertybes** visuomenėje, rengiant situacinių konsultacijas. Vienu motinų šeimoms, nors ir yra minimos įstatyme, tačiau ir vėl siejamos su socialiai remtinomis šeimomis ir patenka prie to paties įstatymo punkto – „socialinius sunkumus patiriančioms šeimoms ir **vienišiems** tėvams kompleksinę pagalbą gauti kuo arčiau jų gyvenamosios vietos tam, kad būtų sudarytos sąlygos šeimos nariams įveikti socialinius sunkumus, derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, sąmoningai **prisiimti atsakomybę už sprendimus ir savo gyvenimo kūrimą**“. Apskritai šis punktas nenumato jokios konkrečios paramos ir priemonių, tik nurodoma, kad ta pati pagalba, kuri taikoma visoms šeimoms, turėtų būti lengviau prieinama vienu tėvų šeimoms ir socialinius sunkumus patiriančioms šeimoms. Šeiminiams ir darbo įsipareigojimams derinti buvo padaryti pakeitimai Darbo kodekse, kuris, kaip bus nurodoma tolesnėje analizėje, vienu motinų šeimoms nedavė jokios naudos. Nurodant, kad šeimos turi būti sąmoningai skatinamos **prisiimti atsakomybę už savo sprendimus**, suponuojama, kad vienu tėvų šeimos to nedaro, yra nesąmoningos ir priklausomos, dėl to iš esmės yra nenusipelnusios valstybinės paramos, tad numatytos minimalios paramos priemonės eina kartu su noru paauglėti, yra paternalizuojančios, taigi matyti, kad vienu vaikus auginančių motinų šeimos siejamos su deviacija, jos ir toliau pozicionuojamos kaip „deviantiška“ šeimų grupė. Tai matoma ir iš to, kad pagrindinė įstatymo paskirtis yra puoselėti „tradicines“, branduolines šeimas, paremtas „lyčių papildomumu“, tad šis įstatymas yra iš esmės diskriminuojantis ir stigmatizuojantis vienu vaikus auginančių motinų šeimas, nes tokių tikslų fone jos yra matomos kaip nepriteklinės, nepakankamai pajėgios ir moralios (Strega et al., 2002). Taigi, nors yra tariamų minimalių priemonių ir intencijų padėti pažeidžiamoms šeimoms, matyti, kad pagrindinis politikos tikslas nėra iš esmės kurti joms palankias sąlygas ir

sistemiškai teikti paramą, o siekiama jas auklėti ir kontroliuoti. Taip pat, kadangi 2008-ųjų koncepcija susilaukė didelės kritikos būtent dėl vienu tėvų šeimų diskriminavimo, galima daryti prielaidą, kad tokiu būdu konservatyvūs politikai norėjo įtikinti šiai visuomenės daliai, kad ją nutildytų ir įstatymas būtų įteisintas (Baumgartner ir Jones, 1993). Politikai turi įtikinti rinkėjų daugumą, tad, sulaukę pasipriešinimo, gali padaryti tam tikrus pokyčius, kad nuramintų visuomenę ir neprarastų savo pozicijų, išliktų valdžioje (ten pat). Tačiau tokiu atveju pakitimai nėra esminiai, labiau retoriniai, neišsižadant pagrindinių valdančiųjų partijų vertybių.

2018 metais ryškiausias šeimos politikoje priimtas įstatymas yra birželio 30 dieną priimtas *LR šeimos kortelės įstatymas* (Nr. XIII-1406). Kortelė yra išduodama gausioms šeimoms (kurioje auga trys ir daugiau vaikų) ir šeimoms, kuriose auga vaikai su negalia. Ši kortelė suteikia įvairias nuolaidas kultūriniais renginiais, taip pat kai kuriose parduotuvėse ir perkant įvairias paslaugas, kurias teikiančios įmonės remia šeimos kortelės projektą. Taigi toliau kuriamos privilegijos gausioms šeimoms, parama teikiama ir šeimoms, kuriose auga vaikai su negalia, kurios, kaip minėta, analizės metu buvo identifikuotos kaip „priklausomos“ šeimos (Schneider ir Ingram, 1993). O labiausiai Lietuvoje skurstančioms vienu motinų šeimoms ši kortelė nėra taikoma. Kaip buvo matyti, daugiavaikės šeimos turi ilgą privilegijavimo Lietuvos šeimos politikoje istoriją, nuolat buvo pabrėžiama jų svarba sprendžiant demografines Lietuvos problemas, nors šių šeimų skurdo problema išlieka aktuali (PPMI, 2021). Vaikai su negalia yra atpažįstami mažiau, nėra laikomi tokiais naudingais, tačiau yra išskiriami kaip „priklausomi“, tad jiems yra numatoma vienokia ar kitokia fragmentiška parama, bet nėra kuriamas sistemingas integracijos planas (Schneider ir Ingram, 2004). Šiuo atveju politikai vėl remiasi naudingumo principu, norėdami stiprinti visuomenės vertybe laikomas gausias šeimas ir įtraukdami „priklausomas“ šeimas, kuriose auga vaikai su negalia, pasinaudodami galimybe parodyti savo gerą dvasią rinkėjams (Schneider ir Ingram, 2004). Teigti, kad šis įstatymas yra skirtas labiau pamaloninti rinkėjus, nei suteikti paramą, galima remiantis tuo, kad tokios kortelės įvedimas iš esmės valstybei nieko nekainuoja, nes pagrindinė paramos atsakomybė yra perkeliama verslams. Tais atvejais, kai politikai nori pamaloninti rinkėjus, kuria labiau retorines politines priemones „priklausomoms“ ir vertybe valstybėje laikomoms šeimoms, siekdami paveikti „padorių“ rinkėjų jausmus ir užsitikrinti tolesnį jų palaikymą (Schneider ir Ingram, 2004).

2019

2019 m. liepos 1 d. įsigaliojusiame **naujajame Darbo kodekse** numatoma, kad vienos vaikus iki 14 metų auginančios moterys turi teisę pasirinkti darbo pamainą, joms teikiama pirmenybė renkantis atostogų laiką, turi būti sudarytos sąlygos dalį laiko dirbti iš namų, taip pat neatvykti į darbą, jeigu įspėja iš anksto. Nors vienos vaikus auginančios mamos yra išskiriamos kaip specifinės paramos reikalaujanti grupė ir joms yra numatomos išimties, tačiau šios išlygos nėra remiamos iš valstybės biudžeto, visa atsakomybė yra paliekama darbdaviams. Atsižvelgiant į tai, kad nors ir retoriškai, tačiau vienos vaikus auginančios motinos ir vėl yra išskiriamos kaip papildomo dėmesio reikalaujanti grupė ir mažėja jų atžvilgiu diskriminuojančio diskurso, rodo, kad galbūt jų „deviantiškumas“ politikoje mažėja, jos yra pakeliui į „priklausomųjų“ grupę (Schneider ir Ingram, 2004). Tikslinės grupės gali keisti savo padėtį, dėl visuomenėje ir politikoje vykstančių pokyčių pereiti iš vienu grupių į kitas. Vis dėlto matyti, kad tai nėra nuoširdus politikos formuotojų požiūris ir interesas, čia taip pat galima suponuoti, kad pokyčiai buvo sukelti didelio visuomenės pasipriešinimo dėl vienu motinų šeimų diskriminavimo Šeimos politikos koncepcijoje, nes politikai siekia pamaloninti savo rinkėjus, tačiau daug neinvestuojant, mat šios šeimos jų akyse vis tiek nėra nusipelnusios paramos. Taip pat, nors visuomenė pasipriešino vienu tėvų šeimų diskriminacijai, tačiau, kaip analizuota, mobilizuotos jėgos nuslopo ir toliau nebuvo kovojama už vienu tėvų teises, tad ir politikos lygmeniu tik šiek tiek keičiasi diskursas, tačiau nėra vykdomi esminiai pokyčiai. Be to, numatytos politinės priemonės ne tik kad nėra niekaip remiamos iš valstybės biudžeto, bet ir nėra tinkamos visoms vienoms vaikus auginančioms motinoms, atsiranda galimybė dar didesnei šių šeimų diskriminacijai. B. Kairienės, R. Jančaitytės ir A. Kolbergytės (2009) vykdytas darbdavių požiūrio į darbo ir šeimos derinimą tyrimas rodo, kad darbdaviai Lietuvoje nėra linkę darbo vietų derinti su šeiminiu darbuotojų gyvenimu. Jie išreiškia nepasitenkinimą, kai darbuotojai praleidžia darbą dėl vaikų ligų, kai vėluoja atvykti į darbą ar anksčiau iš jo išvyksta dėl trumpo švietimo institucijų darbo laiko ar kai praleidžia laiką darbe tvarkydami šeiminius reikalus telefonu (ten pat). Tad kai kurios priemonės, kaip antai **sergančio vaiko priežiūros** išėginės, yra sutinkamos su nepasitenkinimu, sukeltiant vaikų priežiūros ir darbo įsipareigojimų konfliktą ir stresą vienu motinų gyvenime. Taip pat darbdaviai nėra linkę taikyti darbo ne visu etatu, kurti mobilių darbo vietų ar žaidimų kambarių darbovietėse, nes mano, kad tai būtų diskriminacija vaikų neturinčių asmenų atžvilgiu, blaškytų darbuotojus, moterys „bėgios rūpintis“ vaikais (ten pat). Todėl tokio pobūdžio įstatymai,

kai darbdaviams primetama atsakomybė, tačiau nėra valstybės finansinės paramos, gali tapti vienu vaikų auginančių motinų diskriminacijos pagrindu (Mason, 2003). Probleminės yra ir **darbo tradicijos Lietuvoje**. Lietuvoje yra retas darbas ne visu etatu, jis yra blogai apmokamas, beveik nėra mobilių darbo vietų, plačiausiai vyrauja 40 valandų darbo savaitė (vidurkis 39,9 darbo valandos) (Kazėnaitė, 2014; Eurostat, 2018). A. Jacobs ir J. C. Gornick (2002) nurodo, kad toks darbo režimas taip pat yra orientuotas į branduolinę šeimą, kur palaikomas vyro maitintojo ir moters globėjos vaidmenų pasidalijimas. Taigi Darbo kodekse numatoma parama ateina kartu su tam tikra našta vienoms vaikų auginančioms motinoms ir jų darbo santykiams, tad, nors yra rinkėjams įtikinti skirtas deklaruojamas politikų suinteresuotumas padėti šioms šeimoms, akivaizdu, kad iš tiesų politikai ir toliau vykdo vienu vaikų auginančių motinų šeimų diskriminaciją ir marginalizaciją, jos jų sąmonėje išlieka „deviantiškos“.

Išanalizuotų įstatymų kontekste šiuo metu Lietuvos šeimos politikoje galima išskirti du paramos šeimoms priemonių blokus – **paslaugas ir finansines paskatas**. Prie finansinių paskatų priskiriamos tėvystės ir motinystės išmokos bei vaiko priežiūros išmokos, išmokos vaikams, išmoka sergančiam vaikui prižiūrėti, privalomos pradinės karo tarnybos išmoka, išmoka vienu metu gimus daugiau nei vienam vaikui ir kita. Prie paslaugų priskiriamos lengvatinės sąlygos vaikų transportui, mediacijos ir psichologinės pagalbos paslaugos, pozityvios tėvystės mokymai ir kita. Matyti, kad yra išskirtinė gausių šeimų, karo tarnyboje esančiųjų ir branduolinių šeimų padėtis.

Vienos vaikų auginančios motinos gauna visoms šeimoms priklausančius vaiko pinigus, motinystės atostogų išmokas, numatomos (nors valstybės finansiškai neremiamos) išimtys Darbo kodekse. Papildomą finansinę paramą vienos vaikų auginančios motinos gauti gali tik priklausydamos socialinės rizikos grupei. Įrodžiusios, kad atitinka finansinius ir kitus kriterijus, gali gauti **socialinę pašalpą, šildymo kompensaciją, kompensaciją už mokyklos reikmenis, paramą būsto nuomai ar išsigijimui**. Tokio pobūdžio parama, kaip jau minėta anksčiau skyriuje, yra paremta galia ir stigmatizacija, nes nuolatos reikia įrodinėti, kad moterys atitinka reikalavimuose nurodytus kriterijus paramai gauti, turi skirti tam daug laiko, patirti nuolatinę kontrolę, o galų gale gauti menką, nepakankamą ir poreikių iki galo neatliepiančią paramą (Goode ir Ben-Yehuda, 1994). Tai tampa dar vienu būdu paramos nenusipelnusioms grupėms kurti politinę naštą (Schneider ir Ingram, 2004). Matyti, kad Lietuvoje ir toliau vykdoma šeimos

politika, kai dominuoja konservatyviosios vertybės ir neoliberalios idėjos, vienu motinų šeimas siekiama „atkurti“, joms paliekama visa atsakomybė, įveikiant sunkumus, kylančius dėl tokios šeimos formos.

Apskritai matyti, kad dauguma politikos priemonių neatitinka šeimų įvairovės poreikių. Tai siejama su familializmo ideologijos įtaka, patriarchytu (Esping-Andersen, 2009). Kaip minėta, net ir politinių partijų, tokių kaip Centro partija, „Tvarka ir teisingumas“ ir kitų, programose atvirai nurodoma, kad skatinamos tik branduolinės ir gausios šeimos, o kitos, ypač tų pačių asmenų, yra nepripažįstamos ir nepageidaujamos. Vienu motinų problematiką šiek tiek atpažįstą ir pripažįsta tam tikros paramos poreikį (daugiausia skatinant darbinį užimtumą) tik socialdemokratai ir liberaliosios partijos, pastarosios siūlo sudaryti geresnes sąlygas vienu vaikus auginančių tėvų apmokamam darbui. Vis dėlto familialistines ir patriarchalines vertybes išpažįstančios partijos dominuoja, jų idėjos ima viršų nuo pat 1994-ųjų, kai šios partijos pradėjo sudaryti pozicijos daugumą, ir tokiomis vertybėmis paremta šeimos politika neigiamai veikia vienu motinų šeimų gerovę. Pavyzdžiui, motinystės atostogos iki pasirinktinai dvejų ar trejų metų yra paranki priemonė branduolinėms ar gausioms šeimoms, o vienoms vaikus auginančioms mamoms, kurios yra vienintelis darbingas asmuo šeimoje, darbo ir šeimos derinimas yra apsunkinamas dėl įstatymų nenumatytų ikimokyklinio ugdymo paslaugų (Civita, 2018). Ankstesniuose tyrimuose, kuriuose buvo lyginamos skirtingos gerovės valstybės, nurodoma, kad vaikų priežiūros paslaugų lankstumas yra vienas pagrindinių elementų kuriant moterų nepriklausomybę ir įgalinant įvairias šeimos formas (Lohmann ir Marx, 2008). Išstętos motinystės atostogos ir vaikų priežiūros paslaugų nepritaikymas yra būdingas posovietinėms gerovės valstybėms, kurios siekia išlaikyti šeimos formos „grynumą“ (Inglot, Szikra ir Rat, 2011; LaFont, 2001 cit. pagal Kingsbury, 2015).

Nepalanki vienoms vaikus auginančioms moterims yra ir **finansinės paskatos šeimoms įsigyti būstą** situacija. Tokią paramą gali gauti gausios šeimos, negalią turintys tėvai ar tėvai, auginantys vaikus su negalia ir jaunos šeimos. Tačiau tokia parama nėra prieinama daugumai vienu vaikus auginančių motinų, nes jos neturi pakankamų pajamų pradiniam įnašui susitaupyti (PPMI, 2021). O jeigu pretenduojama į socialinį būstą, reikia laukti apie 3–5 metus, būstai yra itin prastos kokybės, prasčiausiuose rajonuose (ten pat). Socialiniai būstai dažniausiai lokalizuojami tam tikruose miestų rajonuose, kur formuojami savotiški getai, kuriuose susiburia žmonės iš įvairių socialiai pažeidžiamų gyvenimo situacijų, dažniausiai turintys priklausomybių ar užsiimantys nusikalstama veikla (Jorgensen, 2018). M. B.

Jorgensen nurodo, kad tokios vietos nėra gera terpė vaikams augti, nes kaimynystės sociumas daro įtaką vaikų elgesiui, pasirinkimams ir ateities galimybėms (ten pat). Apskritai, Lietuvoje yra nepakankamai išvystyta, silpna būsto politika, jai skiriamas labai mažas finansavimas. „Eurostato“ duomenimis, 2018-aisiais Lietuvoje būsto politikai buvo skiriama tik 0,1 % BVP, o Europos vidurkis buvo 0,5 %.

Apibendrinant Lietuvos šeimos politikos raidą ir vienu motinų šeimų padėtį, matyti, kad nuo nepriklausomybės atkūrimo iki 1994 metų, kol šeimos politikos klausimais dominavo socialdemokratai, vienu motinų šeimoms, buvusios išskirtos kaip ypatingoje padėtyje esančios šeimos ir gavusios papildomą paramą, vėliau, pasikeitus valdančiųjų sudėčiai, tokių privilegijų neteko, šias šeimas imta stigmatizuoti, sieti su valstybės paramos išnaudojimu, apgaulinėjimu. Vienu vaikus auginančių motinų šeimoms vis labiau stumiamos į politikos periferiją priimant tokius įstatymus kaip Šeimos politikos koncepcija, Šeimų stiprinimo įstatymas, įteisinant branduolinių ir gausių šeimų privilegijavimą (Schneider ir Ingram, 1993). Dabartinėje Lietuvos šeimos politikoje keliama tikslai stiprinti branduolines ir gausias šeimas turi ilgą įstatymų kūrimo istoriją ir įtvirtintą privilegijuotą poziciją, daugumai partijų jas iškeliant kaip svarbiausią visuomenės darinį, užtikrinantį demografinių problemų sprendimą. Dėl daugumos Lietuvos visuomenės ir politikų konservatyvumo, kuris būdingas posovietinėms gerovės valstybėms, vykstant negatyviam politikos atsakui, jos įsitvirtino šeimos politikos srityje ir šeimos politika ėmė vis labiau įgauti būtent tokią kryptį, kurią nurodo konservatyviosiomis vertybėmis besiremiančios partijos. O vienu motinų šeimoms, kurios yra labiausiai skurstanti šeimų grupė Lietuvoje, tokių įstatymų kontekste nėra teikiamos joms reikalingos paslaugos, kai kurios šeimos politikoje taikomos priemonės vienoms vaikus auginančioms motinoms yra neprieinamos, dar kitos, su socialine parama susijusios priemonės, motinas ir jų vaikus kontroliuoja ir marginalizuoja, joms siekiama ne teikti paramą, o jas auklėti, kurti našta, laikant, kad pačios yra atsakingos, „kaltos“ dėl savo šeiminių situacijos. Remiantis H. Ingram ir A. I. Schneider (1997) teorija ir išanalizavus politikoje siunčiamas žinias ir išteklių paskirstymą, galima daryti išvadą, kad Lietuvos šeimos politikos kontekste vertingomis ir paramos „nusipelnusiomis“, *privilegijuotomis* šeimomis laikomos branduolinės ir gausios šeimos, o vienos vaikus auginančios motinos pozicionuojamos kaip *deviantiškos*, nors pastaruoju metu galima pastebėti ir jų judėjimo link „priklausomųjų“ grupių požymių.

6.2. Šeimos politikos formuotojų vertinimas: Lietuvos šeimos politika ir vienių motinų šeimos

Išanalizavus šeimos politikos įstatymus, juose keliamus tikslus ir jų kaitą ir identifikuojant, kad vienių vaikų auginančių motinų šeimos yra laikomos paramos nenusipelnusiomis dėl tariamo nemoralumo konservatyvios branduolinių šeimų stiprinimo politikos kontekste, toliau nagrinėjama, kas lemia tokias nuostatas, kodėl vienių motinų šeimų padėtis šeimos politikoje taip ilgai negerėja, kaip tokias nuostatas vertina politikos formuotojai, kokia logika slypi po jų sprendimais. Visuomenės ir politinio elito nuomonė, tai, kaip jie supranta ir apibūdina tikslines grupes, kaip ir kuo remdamiesi paskirsto politinius išteklius ir našą ir kokios yra dominuojančios politikos formuotojų vertybės lemia tikslinių grupių padėtį (Schneider ir Ingram, 2004). Interviu su politikos formuotojais apima bendrą Lietuvos šeimos politikos ir išteklių paskirstymo vertinimą ir vienių motinų šeimų padėties ir problematikos vertinimą, gilinamasi, kas lemia, kad vienių motinų šeimos yra, kaip nustatyta, diskriminuojamos šeimos politikos. Išskirtos tokios subkategorijos kaip „šeimos politikoje dominuojančios vertybės“, „vienių motinų šeimų problematikos vertinimas“, „šeimos politikos tikslų vertinimas“ ir kitos.

6.2.1. Šeimos politikos vertinimas ir pagrindinė problematika

Šeimos politikos vertinimo klausimu politikos formuotojai yra susiskirstę – išryškėja, kad politinę galią turintys, konservatyvūs vertybes palaikantys politikos formuotojai yra patenkinti vykdoma šeimos politika, o opozicijoje esantieji, turintys kitokias vertybes, labiau orientuoti į individo laisvę, šeimos politikoje mato daugiau spragų, dabartinius tikslus ir priemones vertina kritiškai. Valdančiajai Lietuvos valstiečių ir žaliųjų frakcijai priklausantieji A. Dumbrava, T. Tomilinas ir konfidencialumą prašęs užtikrinti Valstietis R. šeimos politiką vertina vien teigiamai. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų frakcijos atstovai nurodo, kad dabartinė šeimos politika yra tinkamiausiai suformuota, atsižvelgiant į tokias demografines problemas kaip mažėjantis gimstamumas ir didėjantis ištuokų skaičius, kurias siekiama spręsti taikant šeimos politikos priemones, orientuotas į šeimos stiprinimą – *Gyventojų populiacijos struktūriniai pokyčiai įtakoja visuomenės senėjimą, mažą gimstamumo lygį, kuris įtakoja šeimos politikos spręsti pasirinktas problemas, stiprinti šeimas* (Valstietis R.). Kaip minėta, branduolinių ir gausių šeimų stiprinamas iškeliamas kaip šeimos politikos prioritetas Lietuvos

valstiečių ir žaliųjų frakcijos politinėje programoje, vienu motinų šeimos ir mažėjantis santuokų skaičius yra įvardijami demografinė problema. Tuo metu Seime nedalyvavusios A. Maldeikienė, A. Pavilionienė ir opozicijoje buvusi A. Armonaitė šeimos politiką Lietuvoje vertina ypač neigiamai, įvardija ją kaip populistinę, skirtą įtikti konservatyviai rinkėjų daugumai ir lobinti šeimos idealą, nesigilinant į realias šeimų praktikas, poreikius ir problematiką. Šios politikos formuotojos atstovauja liberalioms partijoms ir žmogaus teisėms, siekia sudaryti sąlygas šeimų įvairovei.

Susiskaldymas matomas ne tik tarp skirtingų vertybių partijų, bet ir tarp skirtingoms vertybėms atstovaujančių NVO. Katalikiškas vertybes ir tradicinę šeimą remianti NVO atstovė J. Ramonienė ir gausioms šeimoms atstovaujanti R. Žemaitė mano, kad situacija eimos politikoje gerėja, o žmogaus teisėms ir liberalioms politinėms idėjoms atstovaujanti M. Jankauskaitė ją vertina neigiamai. J. Ramonienė sveikina, kad šeimos politika, kaip buvo matyti analizuojant šeimos politikos įstatymus, įgauna kryptį – siekia stiprinti branduolinius šeimas, R. Žemaitė džiaugiasi dėl gerėjančios gausių šeimų situacijos, o M. Jankauskaitė nurodo, kad šeimos politika neatitinka realybės ir diskriminuoja daugelį šeimų. Akivaizdu, kad moterų pozicija dėl Lietuvos šeimos politikos išsiskiria – priklauso nuo to, kokioms vertybėms ir kokių grupių interesams jos atstovauja – J. Ramonienė atstovauja krikščioniškoms ir tradicinėms šeimoms, R. Žemaitė – gausioms šeimoms, o M. Jankauskaitė pasisako už įvairovę, individo laisvę ir galimybę rinktis. Nacionalinio aktyvių mamų sambūrio atstovė R. Žemaitė šeimos politikos gerėjimą mato ir dėl jos atskyrimo nuo socialinės politikos, ir dėl to, kad šeimos politika, pasak jos, nebėra vien tik *ultra dešiniųjų nusisavinta sritis* (Žemaitė, R.). Įstatymų analizės metu buvo matyti, kad nuo pat 1994-ųjų šeimos politikoje vis labiau įsitvirtino konservatyvios partijos ir politiniuose sprendimuose dominavo konservatyvios vertybės, tačiau pastaraisiais metais situacija švelnėja, nes apie vienu motinų šeimas kuriamas mažiau diskriminuojantis naratyvas, daugiau dėmesio skiriama vaikų skurdo mažinimui, vėl atsiranda vietos socialdemokratinėms vertybėms, nors realių pokyčių vienu motinų atžvilgiu ir nevyksta. Šeimos politikoje vykstančius teigiamus pokyčius R. Žemaitė sieja su socialinės politikos mokslininkų (R. Lazutkos, B. Gruževskio ir J. Navickės) įsitraukimu į šeimos politikos formavimą. Pasak P. Sabatier (1999), moksliniai tyrimai ir mokslininkų suinteresuotumas tam tikroje srityje yra viena iš politikos pokyčius skatinančių jėgų. Vis dėlto R. Žemaitė taip pat pažymi, kad esminių pokyčių šeimos politikoje neįvyko. H. Ingram ir A. Schneider (1991) teigimu, net atsiradus naujų tyrimų ir mokslininkų įžvalgų, valdantieji politikos formuotojai apie sprendžiamus klausimus

atsirenka tą informaciją, kuri ne kvestionuotų, o pastiprintų jų įtvirtintus socialinius konstruktus ir nuostatas dėl tikslinių grupių. Taip pat, kaip buvo matyti politinių dokumentų analizės metu, politikos formuotojai, vis dėlto turėdami didesnę interesą įtikti rinkėjams, o ne iš tiesų keisdami savo požiūrį į vienu motinų šeimų situaciją, renkasi minimalias priemones, kurios ne iš esmės gerina šių šeimų situaciją, o tik yra švelninamas diskursas šių šeimų atžvilgiu ir deklaruojamas šioks toks susirūpinimas, kad rinkėjai būtų nuraminti, o politikai matomi kaip moralūs ir garbingi (Ingram ir Scneider, 1997). Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, sėkminga politika ir politikos sprendimais yra laikomi tik tie, kurie nesusilaukia balsuotojų pasipriešinimo ir užtikrina tęstinį partijos palaikymą bei valdžią (Schneider ir Ingram, 1993).

M. Jankauskaitė, A. Maldeikienė, A. Pavilionienė ir A. Armonaitė, kurios tyrimo metu arba aktyviai nebedalyvavo politikoje, arba buvo opozicijoje, kaip tik įvardija dabartinę Lietuvos šeimos politiką kaip populistinę, deklaratyvią, kurios pagrindinis tikslas yra įtikti rinkėjų daugumai – *Šių dienų Lietuvos šeimos politika yra populistinė, deklaratyvi, biurokratiška ir diskriminacinė, nutolusi nuo realybės ir konkretybės. Šeimos politika, ypač prieš rinkimus, pasitelkiama partijų ir Seimo narių partinėms varžytinėms ir rinkėjų nuomonės formavimui* (Pavilionienė, A.), **Loabinamas idealistinis kažkoks toks variantas, kuris yra svarbus ne tiek, kad padėti šeimoms, o tam, kad susikrauti sau politinius bonusus, nes, suprask, mes rūpinamės šeima. Dėl to mes rezultato kažkokio ir neturim** (Jankauskaitė, M.). Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, opozicija yra linkusi būti kritiškesnė ne tik dėl jos vertybių neatitinkančių sprendimų, bet ir remdamasi tuo, kad, nebūdama valdančiojoje daugumoje, ji neturi pozicijų, kurias gali prarasti, o išgirdama visuomenės pasipriešinimą vykdomai politikai, turi galimybę sulaukti palaikymo nesėkmingų valdančiųjų sprendimų šešėlyje, identifikuodama „pražiūrėtas“ politines sritis, gauti daugiau galios nusilpus valdančiųjų pozicijai (Schneider ir Ingram, 2004). A. Sysas įžvelgia, kad politikai apskritai gali keisti savo nuomonę ar jos nereikšti, bandydami įtikti kuo didesnei balsuotojų daugumai – *Mūsų komitete tokie Seimo nariai kaip Dumbrava, Dagys, ta pati Baškienė, kurie gali vieną dieną balsuoti už vieną įstatymą, o kitą dieną visiškai priešingai* (Sysas, A.). Panašią mintį išreiškia ir R. Žemaitė, kuri įžvelgia politikų baimę aiškiai išsakyti savo nuomonę ir jai atstovauti, mano, kad politikai daug išsisukinėja, kad išvengtų visuomenės pasipriešinimo – *politikai labai bijo išviešinti šitos savo labai aiškios nuostatos, sukonkretinti savo veiklų sritį ir tai rodo, kad iš tikrųjų norima būti stipriais konformistais, tipo būti visiems geraiis [...] Mes*

neturime, mes net negalime priešprieša sustatyti tų politinių jėgų (Žemaitė, R.). Kaip matyti, politikų noras įtikinti rinkėjams ir baimė tapti „autsaideriais“ kaip problema buvo įvardyti ne tik vertybinėje opozicijoje esančių politikos formuotojų, jie visi sakė, kad šis noras iš esmės stabdo šeimos politikos pažangą bet kuria kryptimi. J. Ramonienė ir SADM atstovė pažymi, kad, siekiant išvengti konfliktų ir visuomenės pasipriešinimo, šeimos politikos įstatymuose yra per daug eklektikos, tad keliamiems tikslams įgyvendinti taikomos per menkos priemonės – per didelį bandymą suderinti pernelyg skirtingus požiūrius, nelieka tvirto šeimos politikos pagrindo. Yra visko – ir ten Europos, ir bažnyčios įtakos [...] ir tada dedam į vieną priemonę [...] realybėje tai nesuveikia (Ramonienė, J.). J. Ramonienė kaip pavyzdį pateikia jau analizuotą 1995-ųjų šeimos politikos koncepciją, kai buvo mėginama sekti Šiaurės šalių pavyzdžiu, užtikrinti lyčių lygybę ir saugumą visiems, tačiau nurodytos priemonės buvo tokios smulkios ir menkos kaip vaikų dantų dengimas silantais. Pasak tyrimo dalyvės, nors politikos tikslai buvo dideli ir galėjo sukelti esminių pokyčių, daugiau dėmesio skiriant vaikų priežiūros paslaugų plėtrai ir vaikų priežiūros bei apmokamo darbo įsipareigojimų derinimui, tačiau, kad nekiltų vidinis susipriešinimas tarp partijų, nebuvo vykdomi sisteminiai pokyčiai, o tik numatytos menkos priemonės, kurios tariamai galėtų mažinti šeimų ir vaikų skurdą. Tokių priemonių taikymas nekelia visuomenės pasipriešinimo, rinkėjams galima pademonstruoti nudirbtus darbus, o štai sisteminiai pokyčiai partijoms galėjo kainuoti rinkėjų balsų praradimą. Ir politikos dokumentų analizės metu buvo matyti, kad įstatymuose siekiama suderinti skirtingoms vertybėms atstovaujančių partijų interesus, socialdemokratiškai siekiant mažinti vaikų skurdą teikiant finansinę paramą ir plėtojant paslaugas vaikams, tačiau išlaikant konservatyvias vertybes ir didinant vaiko pinigus tik gausių šeimų vaikams, kuriant priemones palankiausias branduolinėms šeimoms, vienu motinų vaikų skurdo atsakomybę paliekant joms pačioms. F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993) nurodo, kad per didelė eklektika ir siekis išvengti konfliktų sumažina galimybes pasiekti didelių pokyčių. Tačiau tie patys autoriai nurodo, kad įstatymų, palankių „blogiesiems“, priėmimas kainuotų politikos formuotojams pasitikėjimo ir galios visuomenėje praradimą, todėl politikai, priimdami sprendimus, reaguoja į visuomenėje dominuojančias, nusistovėjusias vertybes, siekia atliepti kuo didesnės visuomenės dalies poreikius (Baumgartner ir Jones, 1993).

J. Ramonienė teigia, kad kur kas sėkmingesnė ir aiškesnė buvo 2008-ųjų metų Šeimos politikos koncepcija ir iš jos vėliau išsirutuliojęs Šeimų stiprinimo įstatymas. Pasak politikos formuotojos, šiuose įstatymuose šeimos

politikos kryptis daug aiškesnė, politinės priemonės kur kas labiau sukoncentruotos į keliamų šeimos stiprinimo tikslų siekimą, tačiau ir čia, jos nuomone, reikėjo būti drąsesniems, sutelkti visas įmanomas jėgas šeimų stiprinimui. Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, kad šie įstatymai buvo „drąsesni“, nes buvo tikimasi mažesnio pasipriešinimo nei 1995-ųjų Konceptijai. Dar kartą matyti, kad šeimos politikoje labiau įsitvirtinusios konservatyviosios jėgos. Remiantis S. Svallfors (2003), taip atsitinka dėl konservatyvių politikų skaldančios politikos vykdymo, kai įgalinami konservatyvūs rinkėjai tuo pačiu atsidėkoja politikams, suteikdami jiems palaikymą, o marginalizuojamos grupės, patirdamos gėdą ir jausdamosi nesvarbios, iš politikos vis labiau traukiasi, ir šitaip tam tikras politikos formavimas ir nuostatos tampa kultūros dalimi. 2018-ųjų metų duomenimis, pagal santuokų skaičių Lietuva buvo trečia valstybė Europoje po Kipro ir Rumunijos – septynios santuokos tūkstančiui gyventojų (Statista, 2018). Tai rodo, kad šalyje išties yra svarbus santuokos ir tradicinių šeimos vertybių vaidmuo. Žmogaus teises ir pasirinkimo laisvę ginantys politikai A. Pavilionienė, V. Čmilytė-Nielsen, A. Armonaitė, A. Maldeikienė, A. Sysas ir NVO atstovė M. Jankauskaitė įvardija, kad Lietuvos visuomenės dauguma vis dar yra konservatyvi ir „traumuota“, tad politikams lengviausia gauti palaikymą prisidengiant „laimingos šeimos“ įvaizdžiu, visuomenei nenustojant tikėti, kad tai yra būdas visoms problemoms spręsti, kuris buvo pateiktas politikų greitai po nepriklausomybės atkūrimo. Pasak G. Esping-Andersen (2009), šeima tampa itin svarbi, kai nėra pakankamos valstybės paramos, tad ji tampa svarbiausiu paramos šaltiniu, taip pat branduolinė šeimos išaukštinimą pastiprina internalizuotos šeimos politikos formuotojų siunčiama politinė žinia apie jos vertę ir svarbą. O ta visuomenės dalis, kuri pasisako už šeimų įvairovę, yra mažiau susimobilizavusi, tad jos požiūris ir poreikiai pralaimi galios kovą. Kaip parodė įstatymų analizė, Lietuvoje yra konservatyvios šeimos politikos monopolis, kai ne tik valdo konservatyvios partijos, bet ir yra finansuojamos tokio pobūdžio NVO, daug dėmesio skiriama visuomenės švietimui apie santuokos svarbą, tad mąstantys kitaip yra vis labiau išstumiami į politikos paraštes, vyksta negatyvus politikos atsakas (Baumgartner ir Jones, 1997).

H. Ingram ir A. Schneider (1993) nurodo, kad, norint išjudinti įsisenėjusius stereotipus, veiksmingiausi būna visą visuomenę sukrečiantys įvykiai, kai iškyla tam tikri, iki tol ignoruoti socialinių problemų dėmenys. Kaip pavyzdžius politikos formuotojai įvardijo Puidoko ir Kiedytės atvejus, Garliavos istoriją. Pasak politikos formuotojų, Lietuvoje niekada nebuvo jokių visuomenę sukretusių atvejų, susijusių su vienomis vaikus

auginančiomis motinomis, taip pat vienoms vaikus auginančioms motinoms nėra skiriama pakankamai dėmesio žiniasklaidoje, į viešumą patenka tik tos situacijos, kur šios šeimos patiria ypatingą skurdą, siekia paramos. Tokio pobūdžio istorijos nėra pakankama informacija, kad sukeltų visuotinę susidomėjimą (Račiūnaitė-Paužolienė, R., 2020). Lietuvos žiniasklaidoje daugiausia kalbama apie tradicines šeimas ir jų padėties gerinimą, apskritai trūksta liberalesnio požiūrio į šeimą ir individo laisvės rinktis vertybės iškelimo (ten pat).

Kita šeimos politikos formuotojų iškelta probleminė sritis yra šeimos **politikoje per didelį laiko ir kitų resursų skyrimą diskusijoms apie šeimos sąvoką**. Interviu metu išryškėjo, kad šeimos sąvoka yra tapusi pagrindiniu vertybinio susipriešinimo tašku, o „šeimos“ sąvokos įtvirtinimas yra siejamas ir su tam tikros politinės nuostatos laimėjimu. Įstatymų analizės metu buvo aptikti keli bandymai įtvirtinti šeimos sąvoką. Paskutinį kartą šeimos sąvokos apibrėžimas pateiktas Šeimų stiprinimo įstatyme. Šeima isuose dokumentuose, kuriuose buvo apibrėžiama, įvardyta kaip institutas, sukurtas santuokos pagrindu. Kaip nurodo H. Ingram ir A. Schneider (1993), tam tikros vertybinės nuostatos įtvirtinimas suteikia galią jai atstovaujantiems politikos formuotojams ir palankiai įtvirtintoms tikslinėms grupėms, o sąvokos neatitinkančios grupės išstumiamos iš šeimos politikos interesų lauko. Tai pažymi ir A. Sysas, A. Armonaitė, R. Žemaitė, I. Šimonytė ir M. Jankauskaitė, jie sako, kad siekis įtvirtinti šeimos sąvoką yra radikaliųjų, konservatyviųjų politinių jėgų noras išlaikyti savo valdžią šeimos politikos srityje, kurią šios jėgos, informantų teigimu, yra „nusišavinusios“ nuo pat nepriklausomybės atkūrimo, diskriminuodamos šeimų įvairovę, garbindamos branduolines ir gausias šeimas ir taip išgąsdindamos ir į paraštes išstumdamas tuos, kurie neatitinka ir nepalaiko tokių idėjų. Tyrimo dalyviai atkreipia dėmesį, kad šeimos formos teisinis apibrėžimas ne tik kelia nesusipratimus ir socialinę atskirtį, bet ir veikia tai, kokios yra pasirenkamos politinės priemonės, stumiant idealo neatitinkančias šeimas į politikos paribius ir skurdą – *Aš tai vadinčiau diskriminaciniu požiūriu [...] vadinasi ir priemonės – parama vienokia ar kitokia, pagalba, jeigu tu nepatenki į vienokį ar kitokį sąvokos apibrėžimą, tarsi iš dalies tu prarandi teisę ją gauti [...] rūšiuoja žmones į labesnius ir ne tokius palankius* (Žemaitė, R.). R. Žemaitė ir A. Maldeikienė teigia, kad Lietuvoje šeimos yra suskaldytos į „nusipelnusias“ ir „nenusipelnusias“ paramos, remiantis jų tariamu moralumu ir skirstant politinius išteklius taip, kad nemoraliomis laikomos šeimos būtų nubaustos. A. Maldeikienė sakė, kad branduolinė šeima Lietuvoje yra „šventa karvė“, o vienu vaikus auginančių motinų šeimos – „baubas“.

kurio padėties patirti nenorėtų nė vienas. M. Jankauskaitė nurodo, kad pavargusios Lietuvos moterys tik ir svajoja apie vyrą ir šeimą, kurie išgelbėtų jas nuo skurdo, nes dėl lyčių nelygybės ir posovietinio bei tradicinio auklėjimo (vyras uždirba pinigus, o moteris augina vaikus) pačios negali susikurti sau palankaus gyvenimo. Kai siekiama išlaikyti tradicinėmis laikomus patriarchalinius lyčių vaidmenis ir normas, valstybės politika tiesiogiai kuria skurdo feminizaciją (Orloff, 1996). Tyrimuose nurodoma, kad Lietuvoje tiek šeimoje, tiek žiniasklaidoje dominuoja tradiciniai vyro ir moters vaidmenys, berniukams ir mergaitėms yra diegiami stereotipiniai lyčių vaidmenys (Stonkienė, 2003). M. Jankauskaitė ir A. Maldeikienė mano, kad dėl branduolinės šeimos ir tradicinių lyčių vaidmenų išaukštinimo Lietuvoje buvo priimtas Smurto artimoje aplinkoje, o ne Smurto šeimoje įstatymas. Politikos formuotojos nurodo, kad visose kitose valstybėse šis įstatymas yra vadinamas Smurto šeimoje įstatymu, bet kadangi Lietuvoje bijoma suteršti „šeimos“ vardą ir moterų ir vyrų „papildomumo“ idėją, tokio tiesmuko pavadinimo buvo atsisakyta. Politikos formuotojos nurodo, kad Lietuvoje daroma viskas, kad būtų išlaikytas branduolinės šeimos idealas, nors tai yra absoliučiai nuo realybės atitrūkusį, vien vertybėmis paremta idėja, neatliepiant daugumos Lietuvos šeimų poreikių. Okupacija sustabdė posovietinių gerovės valstybių politinę raidą, šiose šalyse grįžo senosios vertybės, kurios, nors dominavo ir sovietiniu laikotarpiu, tačiau jos buvo labiau latentinės, ne taip aiškiai atskleistos, o atkūrus nepriklausomybę, iškilo į paviršių ir buvo pradėtos institucionalizuoti, įtvirtino savo pozicijas politiniu lygmeniu (Steinhilber, 2006; Inglot, Szikra ir Rat, 2011; LaFont, 2001 cit. pagal Kinsbury, 2015). Okupacija lėmė atsilikimą nuo naujausių, Vakaruose dominavusių idėjų, o atkurta nepriklausomybė tapo svarbiausiu šių šalių politikos tikslu, tad ir branduolinės šeimos buvo atpažintos kaip tinkamiausios perduoti nacionalines vertybes, pasipriešinti kilus užpuolimo grėsmei (LaFont, 2001 cit. pagal Kinsbury, 2015).

Kita spraga, kurią įžvelgia informantai, yra susijusi su Konstitucijoje esančia nuostata – R. Žemaitė ir Seimo socialinių reikalų ir darbo komiteto atstovė, kalbėdamos apie šeimos politiką Lietuvoje, atkreipė dėmesį, kad šeima Konstitucijoje įvardijama kaip viena iš pagrindinių vertybių ir kad vaiko priežiūra yra privaloma dalytis abiem tėvams. Tyrimo dalyvės mano, kaip buvo matyti ir politinių dokumentų analizės metu, kad tokia nuostata taip pat yra paremta branduolinės šeimos idealu ir yra didelė spraga, nes tokia Konstitucijos nuostata nėra realiai įgyvendinamas, ir yra visiškai iškreipta, nukreipta netgi prieš tą, su kuriuo lieka vaikai (Žemaitė, R.). M. Jankauskaitė nurodo, kad dėl konstitucinės nuostatos trūksta individualaus požiūrio į šeimų

situacijas – *Ne visos idealios tos šeimos yra ir mechanizmas turi suveikti taip, kad būtų apsaugotas individas [...] ne visada tikrai turi rūpintis abu [...] Ir kai šito [individualios priegios] yra daugiau, tos šeimos automatiškai pradeda gyventi geriau* (Jankauskaitė, M.). Politikos formuotojos nurodo, kad Konstitucijos nuostata nėra pakankamai apsauganti vaikus ir motinas, nes tikimasi, kad net ir išsiskyre tėvai abu rūpinsis vaiko išlaikymu, kaip ir santuoka paremtoje šeimoje, neatsižvelgiant į tai, koks iš tiesų yra jų santykis su vaiku, kokia tėvo situacija ir galima žala šeimai, o politikai šiuo atveju neturi rūpintis motinos ir vaiko rėmimu, tad sutaupo lėšų, neremdami „nevertingų“ ir „nenaudingų“ šeimų. Branduolinės šeimos, kaip tinkamiausios šeimos formos, išaukštintas jaučiamas ir čia, kai iš vienu motinų šeimų tikimasi, kad jos išsilaikys tokiu pačiu principu kaip branduolinės šeimos, joms yra permetama atsakomybė už jų šeimos formą ir skatinama priklausomybė nuo vyro.

Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungai priklausantis A. Dumbrava, kritiškai nusiteikęs individo laisvės atžvilgiu, kaip tik ir nurodo, kad sistema turi būti formuojama taip, kad skatintų partnerių tarpusavio atsakomybę ir kartu priklausomumą, kad sutuoktiniai būtų linkę išlaikyti, o ne ardyti šeimas, tad jeigu jau jie pasirenka šeimą ardyti, tai jau nebėra šeimos politikos interesų laukas ir valstybė gali numatyti tik minimalius reikalavimus, tačiau kaip jie vykdomi, yra jau pačių asmenų reikalas. Politiko pasisakyme išryškėja ir jau minėta šeimų apibrėžimo grėsmė, kai šeimos sąvoka už šeimos politikos interesų lauko gali išstumti tariamai šeimos sąvokos neatitinkančiuosius, kurie dėl normos neatitikimo nebėra laikomi šeimos politikos interesu. A. Dumbrava mano, kad ir taip valstybė yra labai dosni, turėdama vaikų išlaikymo fondą ir investuodama į antstolių atliekamą išieškojimą. Seimo socialinių reikalų ir darbo komiteto atstovė, palaikanti santuoka grįstos šeimos apibrėžimą, taip pat išreiškia nuomonę, kad tokia Konstitucijos nuostata yra teigiamas vertybinis pamatas dabartinei šeimos politikai, skatinantis asmenis šeimas išlaikyti, o ne ardyti. Pasak jos, jeigu politika kištųsi į asmenų gyvenimą iširus jų santuokai ir teiktų paramą, būtų skatinamos skyrybos, o tai yra žalinga vaikams ir sveikai visuomenei. Taigi išryškėja, kad viena iš priežasčių, kodėl Lietuvos branduolinės šeimos stiprinimo politikoje nėra vietos vienu vaikų auginančių motinų šeimų rėmimui, yra baimė, kad šitaip bus skatinama nesituokti, nors statistika rodo, kad skyrybų skaičius Lietuvoje yra vienas didžiausių Europoje, nepaisant vykdomos politikos (Worldatlas, 2018).

Dar vienas tyrimo metu išryškėjęs politikų kvestionuojamas šeimos politikos elementas yra universalios išmokos, kurios, kaip nurodyta įstatymų

analizės dalyje, yra viena iš finansinės paramos Lietuvoje formų. Pasak V. Čmilytės-Nielsen, tradicinis liberalų požiūris neigiamai vertina universaliąsias išmokas, kurios laikomos nepakankamai prasmingu lėšų panaudojimu. Tačiau taip pat nurodo, kad vaiko pinigai Lietuvoje yra viena geriausių paramos priemonių, kuri mažina vaikų skurdą. A. Sysas ir T. Tomilinas teigia, kad universalios išmokos apsaugo nuo visuomenės susipriešinimo, paramą gaunančiųjų stigmatizavimo. Išmokų klausimai yra vienas iš kairiųjų ir dešiniųjų politinių partijų susipriešinimo taškų, tačiau tyrimo rezultatai rodo, kad vaikų išmokas teigiamai vertina visi, ne tik socialdemokratinėms partijoms atstovaujantys politikos formuotojai, ir išryškina tirtų politikos formuotojų išreikštą nuomonę, kad Lietuvoje nėra didelio atsiskyrimo tarp partijų ir skirtingoms partijoms priklausantys pavieniai politikai tam tikrais klausimais gali turėti vienodą nuomonę, kad ir kokia yra vertybinė, tradicinė partijos nuostata. Vis dėlto politikos formuotojų nuomonė apie vaikų pinigų dydį skiriasi. Žmogaus teises palaikantys politikos formuotojai nurodo, kad vienoms vaikus auginančioms motinoms reikėtų skirti didesnius vaiko pinigus, o branduolinę šeimą palaikantys politikos formuotojai mano, kad tai keltų visuomenės pasipriešinimą, nes šioms šeimoms neturėtų reikėti didesnių vaiko pinigų, kadangi finansinis rėmimas turi būti gaunamas iš tėvo. Socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorijoje nurodoma, kad universalių išmokų gavimas nekelia visuomenės susipriešinimo ir negatyvios nuostatos išmokas gaunančiųjų atžvilgiu, tačiau tikslinės, bet prasmingos ir pozityvią žinią gavėjams siunčiančios išmokos visuomenės daugumos yra vertinamos dar pozityviau nei universaliosios išmokos, nes toks išteklių paskirstymas laikomas prasmingesniu (Schneider ir Ingram, 1993). Tačiau yra svarbu, kad tie, kuriems skiriama parama, būtų pozicionuojami pozityviai, kaip nusipelnę paramos gavėjai, o ne „deviantai“. Atsižvelgiant į tai, kad tradicinę šeimą ginantys politikos formuotojai mano, jog visuomenė galėtų nepalankiai vertinti vaikų pinigų vienoms vaikus auginančioms motinoms didinimą, reikėtų suprasti, kad vienus vaikus auginančių motinų šeimos yra suformuotos kaip „deviantiškos“, kai politiniuose dokumentuose nurodoma, kad šios šeimos yra „nepilnos“ ar yra įvardijamos kaip demografinė problema, valstybės paramos išnaudojotos, visuomenėje vyrauja santuokos išaukštinimas, yra įsitikinimas, kad išlaikant vaiką turi visavertiškai dalyvauti vaiko tėvas, tačiau nekuriamos tam reikalingos politinės sąlygos. Dėl to išskirtinės paramos vienoms vaikus auginančioms motinoms skyrimas kelia pasipriešinimo grėsmę. Matoma, kad politikos formuotojai nėra linkę stengtis keisti visuomenės nuomonę apie vienus vaikus auginančių motinų šeimas, nes gausių šeimų įvaizdžio gerinimas, kaip paaiškėjo politinių dokumentų analizės metu, buvo iškeltas kaip vienas

pagrindinių šeimos politikos tikslų, tad matoma, kad politikai suvokia, jog tai padaryti įmanoma, tik to nesiima, nelaikydami vienu motinų šeimų pakankamai vertingomis ir tariama visuomenės pasipriešinimo grėsme dangstydami savo vertybinius interesus. Socialinės problemos į politikų darbotvarkę nėra įtraukiamos tada, kai yra nepatrauklios, neduoda jokios naudos, tad verčiau siekiama jų nusikratyti, išstumti iš rinkėjų dėmesio lauko (Schneider ir Ingram, 2004).

Taigi šeimos politiką politikos formuotojai vertina nevienodai – valdančiajai daugumai ir konservatyvius vertybes palaikantiems priklausantieji ją vertina pozityviai, o opozicijoje esantys ir labiau pasirinkimo laisvei ir žmogaus teisių idėjoms šeimos politikoje atstovaujantys politikos formuotojai šeimos politiką yra linkę vertinti labiau neigiamai. Pirmieji mano, kad šeimos stiprinimas yra vienintelis būdas spręsti dabartines demografines problemas, taip pat stiprina visuomenę ir jos moralę, o kiti teigia, kad šeimos politika yra diskriminuojanti įvairovės atžvilgiu, paramą gauna tik tie, kurie valdančiųjų yra laikomi paramos „nusipelnusiais“ ir įtvirtina jų poziciją Seime. Tyrimo metu išryškėjo, kad šeimos politikos klausimai visada buvo labiau dešiniųjų politikų interesų laukas ir jie siekia išlaikyti galią šioje srityje. Taip pat pažymėtina, kad daug dėmesio yra skiriama diskusijoms apie šeimos sąvoką, kurios įteisinimas valdantiems ir branduolinėms šeimoms suteiktų dar daugiau galios – valstybės parama būtų skirstoma joms palankiai. Siekdami išlaikyti galią ir rinkėjų palankumą ir vengdami tapti „autsaideriais“, politikai siekia įtikti konservatyvius rinkėjų daugumai, išlaikydami branduolinės šeimos vertybinę padėtį ir atliepdami jautrius visuomenės taškus, taip pat vengdami šeimos politikoje drastiškų pokyčių ir konfliktų, kad nekiltų pasipriešinimas. Konservatyviems rinkėjams ir politikos formuotojams stiprinant vieniems kitus, taip pat remiant konservatyvius NVO ir skiriant lėšų visuomenės švietimui apie santuokos svarbą ir šitaip dar labiau marginalizuojnt šeimų įvairovę, susidaro konservatyvios politikos monopolis. Tokios institucionalizuotos nuostatos, remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, trukdo į šeimos politikos tikslus patekti šeimų įvairovės problematikai, joms nėra teikiama reikiama parama, net nenumatomi padidinti vaiko pinigai. O konservatyvios politikos monopolio šešėlyje esančių šeimų įvairovei sąlygas sudaryti ir vaikų skurdo problemą spręsti siekiančios politinės partijos nėra pakankamai stiprios ir mobilizuotos, kad pasipriešintų įsitvirtinusioms konservatyviosioms partijoms ir visuomenėje dominuojančioms tradicinėms vertybėms.

6.2.2. Vienų motinų šeimų padėties Lietuvoje vertinimas

Dauguma politikos formuotojų pripažįsta, kad vienų motinų šeimos yra labiausiai skurstanti šeimų grupė Lietuvoje ir teigia, kad, nepaisant to, Lietuvoje nėra taikoma šioms šeimoms reikalingų priemonių, šeimos yra diskriminuojamos – *Aš buvau liudininkas, kai buvo priimti įstatymai diskriminuojantys juos, tai visa statistika rodo, kad sunkiausioj padėty ne senjorai, o būtent vieniši, dažniausiai vienišos mamos, ypač jeigu yra du vaikučiai ar daugiau, tai jie iškart pakliūna į skurdo rizikos zoną, nepritekliaus, atskirties ir visus kitus dalykus, bet mūsų įstatymai jų nepalaiko, o naikina* (Sysas, A.). Iš visų tyrimo dalyvių išsiskyrė tik valdančiajai partijai priklausiusių A. Dumbravos ir T. Tomilino nuomonė. Jie mano, kad vienų motinų šeimos Lietuvoje gauna viską, ko reikia, ir visada istorijoje buvo remiamos išskirtinėmis politinėmis priemonėmis, nors atlikus politinių dokumentų analizę matyti, kad nuo 1994-ųjų išskirtinė parama vienoms vaikus auginančioms motinoms nėra teikiama. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, valdančiajai daugumai priklausantys politikai visada gina savo pačių politiką, siekdami išlaikyti savo politinę galią, taip pat selektyviai atsirenka informaciją, daugiausia remiasi emocijomis, o ne realybe (Schneider ir Ingram, 2004).

Kaip jau trumpai užsiminta, tyrimo metu išaiškėjo, kad tie politikai, kurie palaiko idėją, jog šeimos politika turėtų būti formuojama taip, kad būtų stiprinamos branduolinės šeimos ir dėl to mažėtų vienų motinų šeimų skaičiai, mano, kaip ir nurodoma analizuotuose politiniuose dokumentuose, kad teikti paramą (tiek finansinę, tiek paslaugomis) vienoms vaikus auginančioms motinoms nereikėtų dėl jų polinkio šia parama manipuliuoti, vengiant dirbti ar sąmoningai nesituokiant su partneriais, kad neprarastų valstybės paramos – *Iš tikrųjų tai mes matom, kad vieniši nėra vieniši, šitai pakiša koją realiai pagalbai, nes ir socialinė parama sako, kad žino, jog jie gyvena kitaip, o ima nemokamą maitinimą [...] dėl to ne taip padėti reikėtų, o būtent per stiprinimą šeimos, kad tų vienų ir nebūtų šitiek* (Ramonienė, J.), *Kodėl vaikas kur su viena mama turi turėti privilegijų, o tie, kurie sėkmingose šeimose gyvena, to negauna? Su tom lengvatom slidūs tokie dalykai prasideda [...] skatinama specialiai nesituokti, nedirbti ar dar kažką [...] nuo pat nepriklausomybės atgavimo prasidėjo tokie atvejai* (Seimo socialinių reikalų ir darbo komiteto atstovė). Taigi matyti, kad, nepaisant didelio vienų motinų ir vaikų skurdo, branduolinės šeimos išlaikymas ir galimo piktnaudžiavimo išvengimas Lietuvos šeimos politikos įstatymų kontekste tampa svarbesne vertybe už vaikų skurdo mažinimą. F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993) nurodo, kad

toks stigmatizuojantis politikų kuriamas naratyvas apie tikslines grupes lemia, kad kai kurios socialinės grupės nepatenka į politikos prioritetus, nors ir patiria skurdą ir kitų sunkumų. Stigmatizuojantis politinis diskursas neigiamai paveikia ir pačių tikslinių grupių požiūrį į save ir net jų politinį aktyvumą, dėl to nėra kaip pradėti vykti pokyčiams (ten pat). Įstatymų nuo 1991-ųjų analizėje kaip tik ir išryškėjo, kad vienu vaikų motinų šeimoms buvo nustota teikti paramą tada, kai politikoje ėmė dominuoti konservatyviosios vertybės ir apie vienas motinas pradėtas kurti naratyvas, apibūdinantis jas kaip nepakankamai atsakingas, išnaudojančias valstybės paramą. Taip pat atpažinta neoliberalumo įtaka, kai šeimos politikoje pradėjo dominuoti rinkos sprendimai ir pradėta kelti tikslus, kad būtų užtikrinta kartų tarpusavio parama, o valstybės paramos vaidmuo būtų mažinamas (Esping-Andersen, 2009). Dėl to pradėta dar labiau stiprinti branduolines šeimas, kurios tariamai gali geriau išpildyti tokius lūkesčius, o sunkumų patiriančios vienu motinų šeimos pradėtos marginalizuoti, įvardijant jas kaip valstybės paramos išnaudotojas, siekiant jas išstumti iš paramos politikos ir rinkėjų akiračio.

Matyti, kad tokia nuostata, jog vienos vaikus auginančios motinos yra linkusios išnaudoti valstybės paramą, yra gyva ir šiandien, nors, kaip rodo įstatymų analizė, vienu motinų šeimos jau seniai negauna jokios išskirtinės valstybės paramos, o šių šeimų skaičiai ne tik nemažėja, bet ir didėja (PPMI, 2021). E. Goffman (1963) stigmatizacijos teorijoje nurodo, kad išjudinti nusistovėjusias, gal kažkada ir buvusias aktualias nuostatas yra sunku dėl stigmos paveldimumo, kai nuostatos ir etiketės, kurios nėra kritiškai vertinamos dėl per didelės pačių grupių patiriamos gėdos ir visuomenės mokslinio nesuinteresuotumo gilintis į realias situacijas, nekvestionuojant yra perduodamos iš kartos į kartą. Dėl įsisenėjusios stigmatizacijos, kurios realumo kritiškai nevertina nei politikos formuotojai, nei visuomenė, politika yra formuojama taip, kad „nensusipelnusių“ laikomos grupės yra nustumiamos už politikos interesų ribų, negauna jokios paramos ir yra pasmerkiamos skurdui automatiškai, nesustojant ir neįvertinant besikeičiančių aplinkybių visuomenėje (Sidel, 2006; Schneider ir Ingram, 1993).

Vienų motinų situacijos įvairiose gerovės valstybėse lyginamieji tyrimai parodė, kad dosnūs šių šeimų atžvilgiu įstatymai nemažina moterų noro dirbti ir pačioms save išlaikyti, o atvirkščiai – jį didina (Destro ir Brady, 2010). Valstybės siunčiama pasitikėjimo ir svarbos politinė žinia tikslinėms grupėms sužadina jų visuomeniškumą ir pilietiškumą, norą už gerą atsilyginti geru (Schneider ir Ingram, 2004). G. Esping-Andersen (1990) nurodo, kad visuomenės įsitikinimus formuoja ir politinių išteklių paskirstymas. R. Žemaitė nurodo, kad įsitikinimas, jog moterys nori išvengti darbo, yra

pasenęs, nerealistiškas, nebeatitinka šių dienų situacijos ir užkerta kelią pokyčiams. R. Žemaitė prisimena, kaip pažymėta ir politinių dokumentų analizės metu, kad anksčiau taip pat stigmatizuojamos buvo ir gausios šeimos, tačiau mobilizavus NVO ir politines jėgas, ėmus kurti pozityvų politinį diskursą ir steigti politines priemones šioms šeimoms, nuostata dėl jų pasikeitė, teigiamai pasikeitė ir visuomenės požiūris, sumažėjo stigmatizacija, šeimos pradėtos intensyviau remti. O vienu vaikų auginančių motinų šeimų, kaip minėta, politikai renkasi verčiau neremti ir „nerizikuoti“, nors akivaizdu, kad esminių pokyčių nėra nei vykdomų įstatymų, nei retorikos lygmeniu, nes politikai siekia apsaugoti savo vertybinius interesus.

SADM atstovė, I. Šimonytė ir A. Maldeikienė kaip tik ir mano, kad, nors vienu motinų šeimoms patiria tokį didelį skurdą, tačiau pokyčiai nevyksta, nes tokių šeimų atžvilgiu yra įsisenėjęs diskriminuojantis diskursas, vienu motinų patiriamų sunkumų tema per mažai kalbama, ji per mažai viešinama, per mažai keliama diskusijų, nepakankamai gilinamasi į mamų situaciją. A. Maldeikienė įvardija, kad per savo darbo Seime karjerą neišgirdo nei vieno rimto svarstymo vienu vaikų auginančių tėvų problematikos tema ir nurodo, kad trūksta ir mokslininkų dėmesio, išsamių tyrimų, kurie atspindėtų motinų požiūrį ir šeimų gyvenimo situaciją. Politikos formuotojos nurodo, kad pradėjus kalbėti apie realią situaciją, būtų atveriamas galimybė visuomenei „atsimerkti“ ir pradėti kvestionuoti, išjudinti konservatyvių partijų įtvirtintą naratyvą. Kaip minėta, socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorijoje nurodoma, kad moksliniai tyrimai gali padėti išjudinti marginalizuojamų tikslinių grupių padėtį, nes, norint pradėti gerinti jų situaciją, pirmiausia reikia keisti visuomenės ir politikos formuotojų požiūrį (Schneider ir Ingram, 2004). A. Maldeikienės teigimu, dabar yra daugiau remiamasi įvairiais statistiniais skaičiavimais ir įsivaizdavimais, o pačios mamos lieka neišgirstos, tad svarbu ir joms suteikti balsą, ištraukti iš „šešėlių“, į kuriuos buvo nustumtos ilgametės diskriminuojančios politikos. Diskriminuojanti politika tikslinių grupių atžvilgiu jas verčia patirti gėdą, atsitraukti, jos supranta politiką kaip nesąžiningą „žaidimą“, tad nustoja kovoti už savo teises (Schneider ir Ingram, 2004). Politikos formuotojai taip pat nurodo, kad vienos vaikų auginančios motinos už savo teises nekovoja dar ir dėl to, kad yra pervargusios, neturi laiko, yra išmokusios bejėgystės, nes jų atžvilgiu tokia politika kuriama jau labai seniai.

I. Šimonytės, R. Žemaitės, A. Armonaitės, V. Čmilytės-Nielsen, A. Syso, A. Maldeikienės, A. Pavilionienės, SADM atstovės manymu, nereikėtų į šeimą žiūrėti taip paternalizuotai ir reikėtų žmonėms suteikti laisvę patiems planuoti savo gyvenimą. Kaip tinkamus vienu vaikų auginančių motinų

šeimų politinės socialinės situacijos sprendimo būdus įvardija tinkamų, kokybiškų paslaugų teikimą, vaiko priežiūros paslaugų teikimą, darbo ir šeimos derinimo sąlygų gerinimą, mokesčių lengvatas. Vienu vaikų auginančių mamų skurdas yra įvardijamas kaip galimybių, prarandamų dėl vaikų priežiūros ir apmokamo darbo nesuderinamumo, rezultatas. Tyrimo dalyvių manymu, reikia daugiau lankstumo ir geresnio prieinamumo vaikų priežiūros srityje ir darbo santykiuose. V. Čmilytė-Nielsen, SADM atstovė ir A. Maldeikienė prideda, kad svarbu ir popamokinės veiklos plėtojimas bei vasaros atostogų užimtumas, kad vaikai galėtų turiningai ir saugiai leisti laiką, kol moterys dirba – vaikai būtų ugdomi, o dėl to mažėtų ir skurdo patirties ateityje rizika. Matyti, kad žmogaus teises ginantys politikos formuotojai atpažįsta vienu motinų šeimų poreikius, nes jas laiko ne mažiau svarbiomis už kitas šeimas, nelaiko vienu vaikų auginančių motinų nenusipelnusiomis paramos ir „deviantiškomis“. Šie politikos formuotojai kaip tik nurodo, kad *gana ant tų mamų šnekėti nesąmones* (A. Maldeikienė), kelti branduolinės šeimos idealą, o laikas iš skurdo traukti vienas vaikus auginančias motinas ir jų vaikus, nes dabartinė situacija yra labai prasta ir ji negerėja jau daug metų, o ir skyrybų skaičiai nemažėja, tad akivaizdu, kad branduolinės šeimos politika neveikia, o skyrybų daugėja ne dėl motinų amoralumo, o visai kitų veiksnių, tad daugiau dėmesio reikia šių veiksnių analizei, vaikų ir motinų apsaugojimui, o ne siekti mažinti skyrybų skaičių.

Taigi politikos formuotojai pripažįsta, kad vienu motinų šeimoms yra labiausiai skurstanti šeimų grupė Lietuvoje, tačiau situaciją vertina nevienodai – tie, kurie palaiko branduolinės šeimos stiprinimo idėją, mano, kad vienu motinų šeimų skaičiaus mažinimas stiprinant branduolinės šeimas ir nekuriant vienu tėvų šeimoms palankių įstatymų, kad nebūtų skatinama skirtis, yra tinkamiausias problemos sprendimo būdas, o individo laisvę ir žmogaus teises palaikantys politikos formuotojai mano, kad vienu motinų šeimų problemas yra būtina spręsti politiniu lygmeniu, taikant šioms šeimoms reikiamas priemones ir paramą, atsižvelgiant į šių šeimų sudėtingą situaciją ir problemų mastą. Pirmieji politikos formuotojai remiasi idėja, kad branduolinė šeima gali geriausiai atliepti visus šeimos poreikius, tad, jeigu nebūtų vienu vaikų auginančių motinų šeimų, nebūtų ir problemos, todėl neskiria vienu motinų šeimoms paramos ir pastangų keisti jų situaciją ir įvaizdį. Jaučiama ir stipri vertybių įtaka, nes šie politikos formuotojai labiau remiasi nuojauta negu realiomis šeimų situacijomis, mato vienu motinų šeimas kaip homogenišką, „deviantišką“ grupę, kuri neatitinka geriausia laikomos branduolinės šeimos normų. Antroji politikos formuotojų dalis nelaiko vienu vaikų auginančių

motinų nemoraliomis ir deviantiškomis, nurodo, kad jos turi lygiai tokias pačias teises kaip kitos šeimos ir būtina jas traukti iš skurdo, gerinti jų sąlygas, plėsti paslaugas, keisti nuostatas jų atžvilgiu, nes skaičiai rodo, jog, nepaisant taikomos politikos, skyrybų nemažėja, tad problemos slypi ne ten.

6.2.3. Lietuvos šeimos politiką formuojančios jėgos

Kaip matyti, nors vienų vaikų auginančių motinų skurdą pripažįsta visi politikos formuotojai, šeimos politikai šeimos politikos klausimais yra susiskirstę – vieni mano, kad problemą spręsti reikia mažinant tokių šeimų skaičių ir užtikrinant tėvo indėlį, o kiti – kad nereikia stengtis sukontroliuoti demografinių tendencijų, stigmatizuoti vienų vaikų auginančių mamų ir kelti tam tikrų vertybinių idealų, tačiau sudaryti vienų vaikų auginančių motinų šeimoms tinkamas sąlygas, teikti paramą. Nors politikų, palaikančių vienas vaikus auginančias motinas, yra, jų problemos vis tiek nepatenka į politikos tikslus, nėra iš esmės sprendžiamos. Matyti, kad kovą laimi pirmoji politikos formuotojų dalis, tad svarbu analizuoti, kas tai lemia, kokios jėgos slypi už branduolinės šeimos politikos įsitvirtinimo, kodėl ji nepraranda savo pozicijų, nepaisant kvestionuotos jos sėkmės. Trumpai užsiminta, kad tai iš dalies lemia posovietinėms gerovės valstybėms būdingos familialistinės, patriarchalinės ir bažnytinės vertybės ir politikų noras įtikti tokias vertybes išpažįstančiai rinkėjų daugumai, tačiau nėra iki galo aišku, kaip būtent šios vertybės įgavo tokią galią šeimos politikos srityje.

Bažnyčios įtaka. Kaip vienas iš galingiausių įtakos šeimos politikai ir joje atstovaujamos vertybėms ir keliamiems tikslams šaltinių buvo įvardyta Katalikų bažnyčia. A. Sysas, A. Pavilionienė, M. Jankauskaitė, R. Žemaitė, A. Armonaitė ir A. Maldeikienė mano, kad Bažnyčios vaidmuo yra labai svarbus, Bažnyčios atstovams ir bažnytinėms organizacijoms yra suteikiama per daug politinės galios – ***Katalikų bažnyčia ir konservatyviosios tos politinės jėgos, jos groja čia pirmu smuiku, [...] kai pažiūri į sąstatą, tada matai, kad ten yra labai konservatyvus tas toks sparnas tų šeimos organizacijų, kurios labai stipriai susiję su Katalikų bažnyčia*** (Jankauskaitė, M.), ***Į įstatymų turinį labai kišasi bažnyčia ir tarp mūsų Seimo narių gal yra ir nuoširdžiai tikinčių, bet daugiau tokių, kurie apsimeta, kad tiki, arba naudojami tribūna, kad bažnyčia galėtų juos paremti rinkimų metu, [...] visada labai aktyviai dalyvauja vyskupų konferencija, jų žmonės, pristeigta labai daug visokių NVO, kurios kuruoja šeimą*** (Sysas, A.). Kaip matyti, Bažnyčios autoritetas yra derinamas su konservatyviomis vertybėmis, tad ne

tik nuoširdus politikų tikėjimas, bet ir noras įtvirtinti konservatyvias vertybes lemia, kad Bažnyčia yra įtraukiama į politikos formavimą – *Viena didžiausių problemų yra labai konservatyvi ir iš tikrųjų apgailėtina Lietuvos krikščionių bažnyčios pozicija* (A. Maldeikienė). Bažnyčios atstovai patys tiesiogiai dalyvauja formuojant politiką, taip pat kuria įvairias NVO ir remia politikus, kurie prisidengia, nors ir ne nuoširdžiai, katalikiškomis vertybėmis, savo ruožtu politikai remia bažnytines NVO. Politikų noras bendradarbiauti su Bažnyčia dar kartą išryškina visuomenės konteksto svarbą. Lietuvoje dauguma asmenų išpažįsta krikščionybę ir vadovaujasi jos skelbiamomis vertybėmis – 2010-ųjų metų duomenimis, 89,9 % lietuvių save laiko išpažįstančiais krikščionybę ir Lietuva yra keturiolikta valstybė Europoje pagal krikščionybės išpažinėjų skaičių (Worldatlas, 2010). Todėl politikams, norint įtvirtinti savo valdžią, yra svarbu atliepti visuomenės religingumą, dengimasis Bažnyčia yra svarbus vykdant politiką, priimant įstatymus, norint visuomenei pademonstruoti politikos formuotojų ir jų vykdomos politikos moralumą – *Bažnyčia patampa tokiu žaisliuku, briliantu, kuris turi visiems patikti, yra labai moralus ir kuris yra labai gerai, kai nori katalikiškos visuomenės rinkėjus prisivilioti* (Maldeikienė, A.). Politikai savo ruožtu, įtikdami Bažnyčiai ir gaudami jos palaikymą, taip pat remia bažnytines ir tradicines vertybes išpažįstančias organizacijas, formuodami įstatymus atsižvelgia į Bažnyčios atstovų nuomonę. Šitaip, remiantis F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993), formuojasi ir bažnyčios įtakos šeimos politikoje monopolis.

Vis dėlto žmogaus teisėms ir liberalioms idėjoms atstovaujantys politikai yra įsitikinę, kad daugumos politikų supratimas apie katalikybę yra iškreiptas, tikėjimas yra nenuoširdus ir tariamas katalikybės vaidmuo politikoje yra gerokai per didelis. Kaip minėjo A. Sysas, politikų išreiškiamas tikėjimas yra paveiktas sovietinės patirties ir tampa ypač žalingas dėl sąsajos su ultrakonservatyviomis vertybėmis, kai Bažnyčia yra prisidengiama siekiant įtvirtinti konservatyvias idėjas, taip pat stiprinant „šventą“ šeimos paveikslą. A. Armonaitė, įvardydama šį konservatyvumo ir Bažnyčios susiliejimą politikoje, pavadina tokius politikus ir juos palaikančią visuomenės dalį „katalikiško auklėjimo tarybiniais piliečiais“ – *Juozas Erlickas yra kažkada pasakęs, jog yra katalikiško auklėjimo tarybinis pilietis, tai aš manau, kad problema būtent tai ir yra, kad politikai [...] yra prisidengę katalikiškomis idėjomis, bet iš tikrųjų jie yra tarybiniai piliečiai, bet Bažnyčia suteikia galimybę gauti didesnę rinkėjų palaikymą nei kad atvirai sakytu, kad esam konservatyvūs ir tarybiniai* (Armonaitė, A.). Šeimos politikos formuotojai nurodo, kad Bažnyčia ir jos įtaka pati savaime nėra blogis, tačiau pavojus kyla,

kai ji tampa viena pagrindinių politikos formuotojų, kai ja prisidengus bandoma kurti branduolinių šeimų visuomenę, įrodyti, kad tokia šeima vienintelė morali ir dėl to nėra plėtojama paramos šios formos neatitinkančioms šeimoms sistema, remiantis tariamu ne branduolinių šeimų nemoralumu, pateisinami politikų sprendimai. A. Armonaitė nurodo, kad šeimos politika tokia konservatyvi yra ir dėl bendro visuomenės „tarybinio“ mentaliteto, kai Lietuvos žmonės yra pratę paklusti ir, būdami demokratinėje visuomenėje, nemoka naudotis laisve, tad susiranda kitą objektą (Bažnyčią), kuriam galima paklusti. R. Žemaitė ir A. Pavilionienė atkreipia dėmesį, kad nepakankamas krikščionybė besidengiančių politikų dėmesys vieniems vaikams auginantiesiems tėvams taip pat iš dalies siejasi su tuo, kad išsituokę ar ne santuokoje vaikų turintys tėvai iš bažnyčios yra išmetami, tad tai tariamai patvirtina šių šeimų nemoralumo idėją. Literatūroje nurodoma, kad anksčiau Bažnyčia vienas vaikų auginančias motinas buvo linkusi vertinti kaip paklydėles, „vargšes“, kurioms reikia Dievo paramos ir palydėjimo, tad jas šelpdavo, tačiau, didėjant skyrų skaičiams, Bažnyčia išsiskyrusiems asmenims vis dažniau atsukdavo nugarą, išsiskyrę asmenys buvo suprantami kaip anarchistai, diskvalifikuojami kaip nepakankamai moralūs žmonės, kad galėtų priklausyti Bažnyčiai (Morgan, 2006). Bažnyčia vėliau, kaip paramos nusipelnčius, išskyrė tik našlaičius ir našles, tačiau nuostatos bėgant laikui taip pat kinta, atsižvelgiant į žmonių gyvenimo realijas, nes Bažnyčia propaguoja meilę visiems žmonėms apskritai (ten pat). Panašu, kad tariamai bažnytiniams vertybėms atstovaujantieji Lietuvos politikai vadovaujasi nuostata, kad vienu motinų šeimoms nėra pakankamai moralios ir dėl to politiniu lygmeniu nekelia ir nesprendžia vienu motinų šeimų problematikos.

Patriarchatas ir konservatyviosios tradicijos. Jau užsiminta apie konservatyvių vertybių įtaką šeimos politikai, o kaip dar viena priežastis, kodėl vienu motinų šeimoms lieka politikos paribyje, yra nurodoma nuo pat nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje vyraujanti patriarchalinė sistema ir iš to kylantis noras stiprinti branduolinę šeimą, kad būtų išlaikomi tradiciniai vyro ir moters vaidmenys. Stiprus patriarchatas taip pat yra posovietinių gerovės valstybių atspindys, kai išsivadavus iš sovietizmo pradėjo dominuoti dešinėsios politinės jėgos, kurių skelbiamos politinės nuostatos buvo svarbios besiformuojant „tvarkingai“, tvirtai visuomenei, o vienas iš dešinėsios valdžios principų yra tradicinės vertybės ir tarp jų – tradicinės šeimos bei tradicinių vyro ir moters vaidmenų išlaikymas (Kingsbury, 2015). Patriarchalinių ir konservatyvių vertybių įtaką šeimos politikoje kaip problematinę iškelia žmogaus teises ir individo pasirinkimo laisvę ginantys

politikos formuotojai – V. Čmilytė-Nielsen, A. Sysas, M. Jankauskaitė, R. Žemaitė, A. Armonaitė, A. Pavilionienė, A. Maldeikienė. M. Jankauskaitė. Tyrimo dalyviai patriarchalinio modelio dominavimą Lietuvoje tiesiogiai sieja su itin prasta vienu vaikų auginančių motinų situacija Lietuvoje – *Tai jos dėl to ir neatsiranda [politikų akiratyje], kad iš esmės neatitinka to tokio patriarchalinio modelio. Iš tikrųjų mūsų ta šeimos samprata yra tokia labai patriarchalinė, pririšanti moterį prie vyro, nes turi žūtbūt laikytis tos partnerystės, nes kitaip susidursi su tam tikromis stigmomis* (Jankauskaitė, M). Politikos formuotojai nurodo, kad tai, jog vienos vaikų auginančios motinos savo šeimine padėtimi, gyvenimo būdu neatitinka patriarchalinio modelio, yra vienas iš veiksnių, lemiančių, kad jos nėra remiamos politikos lygmeniu. Pasak M. Jankauskaitės, dėl patriarchalinių ir konservatyvių vertybių dominavimo Lietuvoje apskritai moterys nėra pakankamai apsaugomos. Toks argumentas buvo nurodytas ir kitų politikos formuotojų, kurie kritikavo šeimos politikos sistemą dėl to, kad abu tėvai yra laikomi atsakingais už vaikų išlaikymą, neatsižvelgiant į tai, kokie yra tėvų tarpusavio santykiai, ar tai nekelia pavojaus moterų ir vaikų saugumui. Informantės teigimu, šeimos teisės neturėtų būti priešpriešinamos moterų teisėms, kaip, tyrimo dalyvės manymu, dabar yra daroma Lietuvoje. Politikos formuotojos manymu, tai yra lyčių nelygybės pasekmė, kait bet kokia kaina siekiama išlaikyti patriarchatą, kuris netektų prasmės, jeigu nebūtų išlaikoma vyrų ir moterų hierarchija. A. Giddens ir W. Sutton (2013) nurodo, kad didėjanti šeimos formų diferenciacija kelia grėsmę patriarchaliniam autoritetui, todėl patriarchalinėse visuomenėse politika formuojama taip, kad vyrų ir moterų lyčių skirtumai ir hierarchija būtų išlaikyti bet kokia kaina. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, patriarchalinių vertybių ir tradicijų stiprinimas padeda politikos formuotojams išlaikyti *status quo*.

Apibendrinus matyti, kad didelę įtaką šeimos politikai daro ir išsisknijusios patriarchalinės, tradicinėmis laikomos vertybės. Patriarchalinė santvarka yra palaikoma stiprinant branduolinę šeimą, kuriant įstatymus, kurie padeda išlaikyti tradicinius vyro ir moters vaidmenis. Motinų ir jų vaikų saugumas yra mažiau svarbus nei siekis išlaikyti patriarchato galią bei tradicinius vyro ir moters vaidmenis, kurie užtikrina, kad ši galia nebus prarandama. Tokie tyrimo rezultatai, remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, rodo, kad **Lietuvos šeimos politika yra stipriai konservatyvi.**

Politikai ir politinės partijos. Kaip buvo matyti analizuojant politikos dokumentus, konservatyvioms, patriarchalinėms ir krikščioniškoms

vertybėms atstovauja tam tikros partijos, kurios vykdo šiomis vertybėmis paremtą politiką. Tačiau dokumentų analizės metu taip pat paaiškėjo, jog visu šeimos politikos formavimosi laikotarpiu, kad ir kokios partijos būtų valdžiusios, visada prasimušdavo konservatyviosios vertybės, kurios vis labiau įtvirtino savo pozicijas – iš pradžių šeimos politikos įstatymuose buvo matomas bandymas suderinti įvairius politinius interesus, vėliau buvo akivaizdžiai nueita konservatyvios šeimos politikos kryptimi. Kalbėdami apie šeimos politikos varomąsias jėgas, apklausti politikos formuotojai išskyrė pavienius politikus, kuriuos įvardijo kaip lėmusius svarbiausius šeimos politikos sprendimus ir nurodė, kad būtent pavieniai politikai, o ne atskiros partijos vaidino svarbiausią vaidmenį formuojant šeimos politiką, būtent todėl ji tapo tokia vienpusiška. Informantai kaip šeimos politikoje didžiausią galią turinčius išskyrė R. J. Dagį, R. Baškienę, R. Šalaševičiūtę ir A. Kubilių. Kaip ir nurodo politikos formuotojai, įvardyti šeimos politikoje įtakingi politikai priklauso skirtingoms partijoms – mišriai, konservatorių, valstiečių, tačiau iš šių partijų programų matyti, kad visų jų požiūris šeimos politikos klausimais labai panašus ir tariamai siekia gerinti Lietuvos demografinę situaciją, stiprinti branduolines šeimas, kurios būtų tradicijas ir moralines normas perduodantys institutai, ir didinti gausių šeimų skaičių bei prestižą. Todėl, nors dominuoja skirtingi politikai, juos sieja iš esmės panašios idėjos ir tikslai šeimos politikos atžvilgiu. Šeimos politikoje dominuojant panašias vertybes išpažįstantiems politikos formuotojams, kaip buvo matyti įstatymų analizės metu, susiformuoja konservatyvių vertybių monopolis. Tokiu atveju kitoms partijoms ir partijų atstovams nėra vietos prasimušti su savo idėjomis, jų nėra pakankamai, kad politiką galėtų pasukti kita kryptimi (Schneider ir Ingram, 2004).

Vis dėlto politikos formuotojai išskyrė ir atskiras partijas, kurios aktyviausiai dalyvauja formuojant šeimos politiką. Tėvynės Sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai buvo įvardyti kaip viena daugiausia šeimos politikoje veikiančių partijų. Taip pat kaip didelę galią šeimos politikoje turinčios partijos buvo įvardytos Lietuvos lenkų rinkimų akcijos-Krikščioniškų šeimų sąjungos frakcija, Mišrioji grupė ir Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos frakcija. Kaip matyti, partijos yra iš esmės tokios pačios, kokioms atstovauja įvardyti šeimos politikoje daugiausia veikiantys politikai, prisideda tik Lietuvos lenkų rinkimų akcijos-Krikščioniškų šeimų sąjungos frakcija, kuri taip pat kelia tokius pačius šeimos politikos tikslus kaip ir kitos įvardytos partijos. A. Sysas sako, kad šeimos politika yra šių *krikščioniškų šeimų partijų arklukas* ir pats jaučiasi išstumtas tokios politinės daugumos, mano, kad jo nuomonė yra „nurašoma“ net nesvarsčius. Taigi iš politiko pasakojimo kaip

tik ir matyti, kad politinė dauguma visada turi sprendimų priėmimo galią, tad kitoms, jiems nepriimtiniams, idėjoms yra beveik neįmanoma prasimušti (Schneider ir Ingram, 1993).

Kitoje barikadų pusėje stovi liberalios ir socialdemokratų partijos, kurios apibūdinamos kaip į šeimą žiūrinčios plačiau, labiau kreipiančios dėmesį į individą, į lygybę. Įstatymų raidos analizės metu buvo identifikuota, kad šių partijų programose (pvz., socialdemokratų ir liberalų) atpažįstama ir įvardijama vienu motinų šeimų problematika, siekiama sudaryti geresnes darbo galimybes ir vaikų priežiūros paslaugų prieinamumą, pasisakoma už partnerystės įstatymą ir apskritai jaučiamas didesnis atvirumas įvairovei. V. Čmilytės-Nielsen ir A. Syso manymu, tarp konservatyviojo ir liberaliojo politinių blokų visada vyksta didžiausia dvikova šeimos politikos klausimais. R. Žemaitė išreiškia nuomonę, kaip ir buvo matyti analizės metu, kad vis dėlto šią dvikovą laimi konservatyvioji pusė, nes dėl konservatyvios visuomenės palaikymo, savo aršumo ir visuomenę skaldančio diskurso, kai galia suteikiama konservatyviajai visuomenės daliai ir vyksta abipusis vienas kito pastiprinimas, ji visada turėjo Seimo daugumą nuo pat nepriklausomybės atkūrimo, tad partijos, kurių šeimos politikos idėjos buvo kitokios, neturėjo galimybės jas įgyvendinti. Pasak R. Žemaitės ir I. Šimonytės, konservatyvioms pozicijoms atstovaujančių politikų noras išlaikyti savo vertybes šeimos politikoje yra toks didelis, kad, siekiant išlaikyti savo galią, užuot ėjus į diskusijas, žmonėms yra klijuojamos „nevertingumo“ etiketės, taip užslopinant bet kokią įvairovės galimybę ir brutaliai laimint konservatyviosioms jėgoms, kurios *diktuoja vienintelį teisingą gyvenimo modelį* (Šimonytė, I.). Tokia I. Šimonytės išvalga atspindi jau aptartą F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993) nurodomą politikos formavimo ypatumą, kad kuo ilgiau tam tikros partijos ar politikai išlaiko savo pozicijas, tuo sunkiau jas išjudinti, įsitvirtina *status quo*. Taip pat, pasak H. Ingram ir A. Schneider (1993), valdžią išlaikyti padeda „nusipelnymo“ ir „nenusipelnymo“ etikečių klijavimas, susilpninant nepageidaujamų „nenusipelnusiųjų“ galią ir norą dalyvauti politikos žaidime ir pamaloninant bei sustiprinant „nusipelnusiųosius“, kurie šioms partijoms ir politikams ir toliau skiria savo palaikymą bei balsus ir šitaip dar labiau sustiprinama konservatyvioji visuomenės dalis.

Taigi matyti, kad šeimos politikoje konservatyvioms vertybėms atstovauja tam tikros partijos ir politikai, kurie sutvirtina savo pozicijas, sudarydami daugumą ir vykdydami skaldančią politiką, kad išlaikytų rinkėjų palaikymą. Visas politikos formuotojų atpažintas kaip pagrindines partijas sieja tie patys politikos tikslai, tad jos sugeba nurungti kitų partijų siūlomas

šeimos politikos idėjas. Dėl to šeimos politikoje nevyksta jokie esminiai pokyčiai ir nuo pat nepriklausomybės atkūrimo nuosekliai formuojama santuoka paremtų šeimų stiprinimo politika.

Europos Sąjungos įtaka. Kaip dar vienas įtakos šeimos politikai šaltinis buvo nurodyta Europos Sąjunga. Europos Sąjungos įtaka nacionalinėms Sąjungos narių politikoms yra vadinama europeizacija (Maniokas, 2001). Visoms Europos Sąjungos narėms yra būdingas Europos vertybių integravimas, bendrų nuostatų laikymasis (ten pat).

Europos Sąjungos įtaka tyrimo dalyvių buvo vertinama nevienodai – vieni informantai Europos Sąjungos įtaką laikė teigiama, kiti – neigiama, dar kiti – nepakankama. Buvo pasakyta, kad ir Europos lygmeniu šeimos politikos sritis yra nepakankamai išplėtotą, silpna ir per daug konservatyvi. R. Žemaitė, remdamasi savo dalyvavimo įvairiuose Europos Sąjungos renginiuose patirtimi, teigia, kad ir Lietuvoje, ir apskritai ES šeimos politikoje per didelę galią turi patriarchalines ir tradicinėmis laikomas vertybes išpažįstantieji bei Bažnyčia. Tyrimo dalyvės teigimu, ir Europoje tokios tradicijos turi galias šaknis, nes būtent organizacijos, atstovavusios *tradicinę šeimą ir tradicines „vertybes“* (Žemaitė, R.), buvo pirmosios į Europos Sąjungos lygmenį iškėlusios šeimos politikos klausimus. S. E. Schram (1993) ir P. R. Huda (2001) teigimu, gerovės valstybė istoriškai buvo kuriama pasitelkiant lyčių skirtumus ir tariamą papildomumą. Kaip minėta, remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, sunkiausia išjudinti tas politiką formuojančias jėgas, kurios turi ilgą istoriją, yra nebekvestionuojamos dėl įtvirtinto *status quo*. R. Žemaitė pažymi, kad šeimos politikos sritis ES lygmeniu yra gerokai atsilikusi žmogaus teisių klausimais, palyginti su kitomis politikos sritimis, ir nors žmogaus teisių nuostata yra laikoma pamatine ir pagrindine Europos Sąjungoje, tačiau *tikrai labai dažnai šeimos politikos atstovavimo kontekste yra tokia abejotina ir neišpildoma* (Žemaitė, R.). Taigi, vadovaujantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, čia matomas vertybinis konfliktas tarp ES skelbiamų žmogaus teisių ir bažnytinių vertybių. Panašu, kad ir Europos lygmeniu konfliktą vis dėlto laimi tradicinė šeimos samprata, nes didžioji Europos dalis yra konservatyvi, dominuoja religija ir branduolinės šeimos vertybės. Nors, remiantis socialinio investavimo teorija (Vandenbroucke et al., 2011), tradicinių šeimų ir lyčių vaidmenų išlaikymas ir nebėra tinkamiausias sprendžiant ekonomines problemas, tačiau sunku išjudinti įsisenėjusias nuostatas, kurios tapo visuomenių santvarkos pamatu.

SADM atstovės ir šiuo metu Europos Parlamento moterų teisių komitete

dirbančios politikės A. Maldeikienės manymu, Europos Sąjungos lygmeniu šeimos politikos situacija, nors ir nėra ideali, tačiau yra geresnė nei Lietuvoje ir Lietuva turėtų labiau sekti ES pavyzdžiu, laikytis siūlomų rekomendacijų ir tendencijų, tokių kaip vaikų priežiūros paslaugų plėtimas, vienu motinų darbo valandų praradimo kompensavimas. Pasak tyrimo dalyvių, nors ES politika šeimos politikos klausimais taip pat pernelyg konservatyvi, Lietuvos politika yra dar konservatyvesnė, atsisakoma laikytis net ir tokių menkų rekomendacijų, bijant prarasti pozicijas, išjudinti patriarchatą ir bažnytinį idealą.

Kaip tik Lietuvos poziciją remiančią nuomonę išreiškia Seimo šeimos grupei ir valdančiajai daugumai tyrimo metu priklausęs politikas A. Dumbrava, kurio manymu, kai kuriose ES valstybėse priimti šeimą liečiantys įstatymai, taip pat įvairiose ES institucijose dominuojantis naratyvas yra pernelyg liberalūs. Politikos manymu, katalikiškos tradicijos, kuriančios tvirtas šeimas, paremtas vyrų ir moterų tarpusavio papildomumu, visur turėtų būti šeimos politikos pagrindas, turėtų būti stiprinamos „tikros šeimos“.

Taigi Europos Sąjungos šeimos politika taip pat yra ganėtinai konservatyvi, tačiau mažiau nei Lietuvoje. Vis dėlto Lietuva nesilaiko šeimos politikos klausimais siūlomų rekomendacijų, europeizacija šioje srityje yra menka. Europos Sąjungoje nesant didelio spaudimo vykdyti atviresnę šeimos politiką, jos pažangesnės idėjos nėra laikomos pakankamai įtakingomis, kad perkaltėtų Lietuvos šeimos politikoje dominuojančius šeimos politikos formuotojus.

NVO. Apie NVO svarbą, siekiant permainų tikslinių grupių atžvilgiu, jau užsiminta, pateikiant sėkmę patyrusį gausių šeimų pavyzdį. F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993) nevyriausybines organizacijas įvardija kaip svarbią ir stiprią politinę jėgą, kaip pokyčių iniciatorės, galinčias iškelti visų pamirštas tikslines grupes. Tačiau tyrime dalyvavę politikos formuotojai, kaip buvo matyti ir politinių dokumentų analizės metu, pažymi, kad, formuojant šeimos politiką, dominuoja krikščioniškomis vertybėmis besiremiančios organizacijos, kurias remia bažnyčių atstovai ir įvairių partijų nariai. Kaip pavyzdį tyrimo dalyviai įvardija A. Ramono įsteigtą, šiuo metu jo žmonos J. Ramonienės vadovaujamą Šeimos santykių institutą, kuriame siekiama „poroms ir tėvams augti [...] rasti būdų kalbėtis ir išgirsti vienas kitą, [...] prioritetinga [...] veiklos kryptis yra pagalba visai šeimai ir sveikų tarpusavio santykių kūrimas“ (Šeimos santykių institutas, 2021). Taigi institute, kuriam dabar vadovauja J. Ramonienė, siekiama stiprinti santuokas ir branduolinius šeimas, kurias kaip didžiausią vertybę ir nurodė ši tyrimo dalyvė. Kaip dar

vieną, didelę įtaką šeimos politikoje turinčią NVO politikos formuotojai įvardijo R. Žemaitės „Nacionalinį aktyvių mamų sambūrį“, kuris aktyviai kovojo už gausių šeimų teises. Nors šis sambūris siekia užtikrinti asmens gerovę ir remti visas šeimas, tačiau ši NVO politikams yra patraukli dėl ypatingo dėmesio daugiavaikėms šeimoms, kurios politikų yra laikomos vienomis svarbiausių šeimų. Informantai pažymi, kad pati sambūrio įkūrėja yra daugiavaikė mama, tad aktyviai ir kokybiškai atstovauja gausių šeimų interesams, prisidėjo prie šioms šeimoms palankių politinių priemonių siūlymo ir įgyvendinimo. „Nacionalinį aktyvių mamų sambūris“ prisidėjo ir prie vienu motinų šeimų gerovės, kai Seime buvo svarstoma apriboti antstolių išieškojimą tam tikrai skyrium gyvenančio tėvo pajamų daliai ir norima panaikinti vaikų išlaikymo fondą. Kaip paaiškėjo analizės metu, išsiskyrimo atveju atsakomybė už vaikų išlaikymą iš esmės yra paliekama tėvų tarpusavio susitarimui ir nėra dedama pastangų, kad šių susitarimų būtų laikomasi ar kitaip būtų apgintos vienos vaikus auginančios motinos ir jų vaikai, tad net ir vaikų išlaikymo fondą, kurį A. Dumbrava įvardijo kaip valstybės dosnumo išraišką, norėta panaikinti, tačiau vis dėlto, kilus dideliame pasipriešinimui, jis buvo paliktas. R. Žemaitė nurodo, kad yra nepakankamas vienu vaikus auginančių motinų atstovavimas tiek politikų, tiek organizacijų, trūksta mobilizavimosi. Šių šeimų interesų atstovavimo trūkumą R. Žemaitė sieja ir su visuomenėje vyraujančia neigatyvia nuostata, kuri nesikeičia, nes niekas nesiima bandyti ją išjudinti, niekas nenori prarasti savo pozicijų, krikščioniškų organizacijų dominavimas užkerta kelią kitiems interesams atstovaujantiems mobilizuotis dėl per mažo susidomėjimo jų problematika ir dėl to kylančio pavojaus negauti finansavimo, neturėti rėmėjų. R. Žemaitė nurodo, kad aiškius tikslus nusistačiusios NVO, gaunančios valstybės finansavimą, ir toliau eina ta kryptimi, kuri yra palaikoma finansiškai, nes ir NVO, siekdamos išlaikyti finansavimą, turi teikti tokias paslaugas ir kelti tokius tikslus, kurie turi paklausą ne tik tarp gavėjų, bet ir ministerijų bei savivaldybių lygmeniu. Politinių dokumentų analizės metu išaiškėjo, kad šeimos politikoje yra remiamos krikščioniškos ar tiesiog branduolinės šeimos ir gausių šeimų stiprinimo idėjas palaikančios NVO, nes ir skelbiamų konkursų projektuose nurodoma, kad organizacijos turėtų teikti tokias paslaugas ir puoselėti tokias vertybes, kurios skelbtų gerą žodį apie santuoka paremtas ir gausias šeimas, mokytų šeimas išlaikyti santykius, išvengti skyrybų, apie santykių kūrimą šviestų vaikus. Finansavimas skiriamas organizacijoms, kurios geriausiai atliepia tokius tikslus, vėliau dar pastiprinamos, jas nurodžius kitoms organizacijos kaip sektiną pavyzdį (taip buvo padaryta su Vaizgakiemio pavyzdžiu).

Taigi matyti, kad ir NVO lygmeniu dominuoja tradicines vertybes puoselėjančios organizacijos, nes jos atitinka politikoje keliamus tikslus, gauna finansavimą, vykdo tą veiklą, kuri yra stiprinama politiniu lygmeniu. O vienų vaikus auginančių motinų interesams atstovaujančių organizacijų nėra, nes šių motinų problematika nesidomi nei visuomenė, nei politikai, nekeliama pagalbos jiems tikslų skelbiamuose konkursuose. Buvo įsitraukęs tik „Nacionalinis aktyvių mamų sambūris“, kurio prioritetas yra gausių šeimų gerovė, tad jis ten ir nukreipia visas savo jėgas, o vienų vaikus auginančių motinų teises apgynė tik momentiška. Jų pasiektas pozityvus rezultatas rodo, kad NVO įsitraukimas yra išties galinga jėga formuojant politiką. Tačiau ir šioje srityje, kaip minėta, vienų motinų šeimos paliekamos likimo valiai, kai dėl marginalizacijos už jų interesus nebekovoja ne tik politikai ir organizacijos, bet ir jos pačios, neturėdamos nei pasitikėjimo politika, nei jėgų ir laiko.

Apibendrinant matyti, kad Lietuvos šeimos politikoje dominuoja familialistinės, krikščioniškos, konservatyvios ir patriarchalinės vertybės, joms atstovaujantys politikai ir NVO. Lietuvos šeimos politikoje vyrauja konservatyvių vertybių ir Bažnyčios monopolis – yra remiamos daugiausia krikščioniškos NVO, valdančiąjai daugumai priklauso krikščioniškas ir konservatyvias vertybes išpažįstančios partijos ir politikai, kurie priima svarbiausius sprendimus dėl šeimos politikos. Vis dėlto yra kvestionuotinas politikos formuotojų tikėjimo nuoširdumas, dažniau juo dangstomasi norint įtvirtinti konservatyvias vertybes, kurios atitinka rinkėjų daugumos poreikius dėl posovietinio mentaliteto, kai žmonės yra pripratę turėti aiškiai nurodytą gyvenimo kryptį, taip pat dėl konservatyvių partijų pataikavimo jiems ir vykstančio tarpusavio stiprinimo, įtvirtinant galios pozicijas ir institucionalizuojant konservatyvias vertybes. Šeimos politikoje jaučiama ir Europos Sąjungos įtaka, tačiau ir Europos Sąjungos šeimos politikos srityje nėra pakankamai atstovaujamos žmogaus teisės, dominuoja konservatyvios vertybės, kurios buvo daugelio gerovės valstybių pamatas, kūrimosi pradžia. Vis dėlto Europos Sąjungos politika yra gerokai atviresnė įvairovei, palyginti su Lietuvoje vykdoma politika, tačiau Lietuva Europos Sąjungos siūlomų rekomendacijų politikai tiesiog nesilaiko, nes esantieji valdančiojoje daugumoje mano, kad jos pernelyg liberalios ir renkasi sau priimtinesnį branduolinės šeimos stiprinimo politikos kelią. O vienoms vaikus auginančioms motinoms atstovaujančių NVO nesikuria dėl nepakankamo politikų ir visuomenės suinteresuotumo vienų vaikus auginančių motinų problematika, jų pačių nesimobilizavimo, dėl jaučiamos bejėgystės,

nuovargio ir laiko trūkumo. Visa tai lemia, kad Lietuvoje yra įsitvirtinusi branduolinės šeimos stiprinimo politika, kuri nuosekliai stiprinama nuo pat 1994-ųjų, ir nevyksta jokie esminiai pokyčiai vienų motinų šeimų atžvilgiu.

6.2.4. Politinių išteklių paskirstymas

Socialinių grupių padėtis labiausiai yra įtvirtinama paskirstant politinius išteklius – kam yra teikiama politinė parama, kam uždedama politinė našta (Schneider ir Ingram, 2004). Siekiant geriau suprasti, kaip ir kuo remiantis šeimoms yra paskirstomi politiniai ištekliai ir našta, kokia logika slypi po šiais įstatymais, buvo analizuojama politikų nuomonė apie kelis pagrindinius šeimos gerovę veikiančius įstatymus – Šeimos kortelės įstatymą, Darbo kodeksą ir Šeimų stiprinimo įstatymą (kartu su Šeimos koncepcija, kuri buvo Šeimų stiprinimo įstatymo pirmtakė). Analizuojant duomenis, buvo išskirtos subkategorijos identifikuojant, kas lėmė būtent tokių įstatymų priėmimą, jų turinį ir kaip tyrimo dalyviai juos vertina.

Šeimos kortelė. Šeimos kortelę politikos formuotojai vertino ypač skirtingai. Nors visi pripažino, kad iš esmės ji niekam nekenkia, tačiau daug kas neįžvelgė ir didelės naudos, tokią priemonę įvardijo kaip neesminę ir nedarančią realių, Lietuvos šeimos politikai reikalingų permainų. Kaip minėta įstatymų analizės dalyje, pasak H. Ingram ir A. Schneider (1991) bei F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993), politikai tikslines grupes, kurias laiko „priklausomomis“, dažniausiai siekia paremti labiau retoriškai, neinvestuodami didelių finansinių išteklių, o tik norėdami pamaloninti rinkėjus. Nors valdžiusiųjų partijų programose nurodoma, kad daugiavaikių šeimų situacijos gerinimas yra vienas šeimos politikos prioritetų, tačiau pagrindinis dėmesys vis dėlto skiriamas branduolinėms šeimoms, kurios visuomenėje laikomos etalonu.

A. Maldeikienė, I. Šimonytė, A. Armonaitė, A. Sysas ir SADM atstovė būtent ir pavadina šeimos kortelės įstatymą Lietuvos lenkų rinkimų akcijos-Krikščioniškų šeimų sąjungos, kuri, pasak jų, ir inicijavo šios kortelės įteisinimą, rinkimų akcijos dalimi, rinkiminiu triuku. Pasak tyrimo dalyvių, įsteigti tokią priemonę nereikia nei didelių laiko išteklių, nei finansinių investicijų, tačiau visuomenei galima pristatyti atliktą darbą – *Įstatymai yra tam, kad parodyt, kad padarei darbą, nes rinkėjai kai paklaus [...] galėsi pasakyti, kad daviau šeimos kortelę. Gal ji nėra kenksminga, bet nieko gero irgi* (Maldeikienė, A.). Kaip rodo statistika, gausios šeimos vis dar patiria skurdą, nors jis ir mažėja – EU-SILC (2019) duomenimis, 2019-aisiais metais

Lietuvoje skurdo 23,7 % šių šeimų, o 2014-aisiais net 56,1 %. Tačiau, tyrimo dalyvių nuomone, tokios priemonės kaip Šeimos kortelė skurdo iš esmės nemažina, nors kai kuriais atvejais ir gali palengvinti šeimų situaciją, tačiau didesnę poveikį turi padidinti vaiko pinigai, skiriami mamadieniai, būsto įsigijimo išlygos. I. Šimonytė ir SADM atstovė Šeimos kortelės įstatyme įžvelgia ir tam tikrą diskriminaciją, nes, siekiant padaryti įspūdį visuomenei, priimami tokie įstatymai, kuriais yra remiama tik tam tikra vaikų dalis, diskriminuojant (nors tai ir yra pozityvi diskriminacija) pagal jų skaičių šeimoje, tad matomas stiprus vertybinis interesas. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos atstovai ir J. Ramonienė nurodo, kad Lietuvoje išties aktyviai siekiama didinti gausių šeimų skaičių, nes jų yra mažai, jos yra svarbios sprendžiant demografines problemas, dėl to yra skatinamos suteikiant įvairias privilegijas. Taigi vienas iš interesų kortelę skirti pirmiausia gausioms šeimoms yra siekis didinti populiaciją, o gausios šeimos, politikos formuotojų nuomone, yra labiausiai nusipelnusios šiuo požiūriu.

M. Jankauskaitė įžvelgia kitą interesą – *ne iš to galo spręsti demografines problemas* ir dauginti gausių šeimų skaičių, taip pat riboti ir drausminti moteris – *kortelė irgi toks dar vienas drausminimas, kad tegu va vyrą susiranda, prisigimdo ir dar va kortelę gaus* (Jankauskaitė, M.). Politikos formuotojos teigimu, Šeimos kortelė yra dar vienas būdas pastiprinti patriarchalinės visuomenės moralinę dvasią, įtvirtinti moters – vaikų augintojos vaidmenį, nes, užuot skatinus siekti karjeros ir gerinus darbo sąlygas bei vaikų priežiūros paslaugas, politikų laikas yra skiriamas gausių šeimų kortelei įvesti. Tokių įstatymų fone, pasak tyrimo dalyvės, moterims tampa lengviau gimdyti daugiau vaikų nei siekti darbinių aukštumų ir nepriklausomybės nuo vyro bei valstybės. Tyrimo dalyvė nurodo, kad kortele siekiama įtraukti ir verslą, kuris solidarizuojasi su valdančiosiomis partijomis ir didina jų patrauklumą rinkėjams, tačiau noras padėti sunkiau gyvenančioms šeimoms yra tik pretekstas įtvirtinti savo vertybes ir valdžią, nes kitų sunkiau gyvenančių šeimų, pavyzdžiui, vienu motinų šeimų atžvilgiu, solidarizuotis nėra kviečiama. Taigi šeimos politikos formuotojai, siekiantys stiprinti gausių šeimų prestižą, į savo gretas įtraukia ir verslą, politiniams tikslams pasiekti yra mobilizuojamos ne tik valstybės, bet ir rinkos pajėgos (Esping-Andersen, 2009).

O štai viena kortelės iniciatorių R. Žemaitė nurodo, kad šeimos kortelė yra kilusi tarpukario Prancūzijoje ir visada buvo teikiama gausioms šeimoms. Tokia tradicija nusistovėjo visoje Europoje, tad šiuo pagrindu ir buvo orientuojamasi į gausias šeimas. Matyti, kad Šeimos kortelės atveju pasireiškia anksčiau aptartas ir Europos Sąjungoje jaučiamas tradiciškumas

šeimos politikos klausimais. Skirtingose šalyse, pasak informantės, kortelės gavėjų sąrašas praplečiamas, atsižvelgiant į šalies pažeidžiamiausias grupes, kurioms tokią priemonę suteikti matoma prasmė, pavyzdžiui, pensininkams. Lietuvoje buvo nuspręsta kortelę duoti ne tik gausioms šeimoms, bet ir šeimoms, kuriose auga vaikas su negalia. R. Žemaitė tokį pasirinkimą argumentuoja tuo, kad už vaiką su negalia tėvai yra atsakingi kur kas ilgiau nei už kitus vaikus ir, sukakus pilnametystei, tėvų atsakomybė už vaiką dažniausiai nesibaigia, o dažnai tęsiasi ir visą gyvenimą. Kaip aptarta politinių dokumentų analizės metu, šeimos, kuriose auga vaikai su negalia, yra laikomos „priklausomomis“ ir nors jos nėra tas šeimos tipas, kurį siekiama įtvirtinti Lietuvoje, tačiau yra garbinga jas remti, tik jos nėra laikomos tiek svarbiomis, kad būtų siekiama jų problemas spręsti iš esmės, sistemiškai, kaip kad branduolinių šeimų problemas. Vienų tėvų šeimos į kortelę nebuvo įtrauktos, nes **nenorima skatinti skyrium gyvenančių tėvų atsiribojimo nuo atsakomybės**. R. Žemaitė čia pati prieštarauja savo nuomonei, anksčiau iškėlus Konstitucijoje įrašytą nuostatą, kad abu tėvai turi būti atsakingi už vaiko rūpybą, kaip nepakankamai apsaugančią motinas ir jų vaikus ir stabdančią paramos steigimą. Pasak F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993), politikos formuotojai, dėl riboto racionalumo vedami emocijų, gali selektyviai, pagal situacijas, pasirinkti tą informaciją, kuri atitinka jų ginamą argumentą ir poziciją, dėl to galima manyti, kad R. Žemaitė šiuo atveju naudoja visus įmanomus argumentus pasirinktai kortelės pozicijai apginti, nes buvo viena šio įstatymo iniciatorių ir, norėdama išlaikyti savo poziciją, negali jo vertinti kritiškai, nors iš esmės ir palaiko vienų motinų šeimų politinio rėmimo poziciją. T. Tomilinas išreiškia nuomonę, kad, pradėjus įtraukti įvairias šeimas, tai nebebus niekuo ypatinga, o liks tik paprasta, komercinė, nuolaidų kortelė, tad atrinktos tik pažeidžiamiausios ar, H. Ingram ir A. Schneider (1997) teigimu, labiausiai paramos nusipelnusios šeimos. Matyti, kad, nors šeimos kortelės iniciatorės R. Žemaitės ir kortelę įteisinusių partijų vertybės šeimos politikos klausimais iš esmės išsiskiria, interesai Šeimos kortelės klausimu sutampa, nors ir dėl skirtingų priežasčių – R. Žemaitė nori padėti gausioms šeimoms, pati būdama daugiavaikė motina ir suprasdama šeimų situacijos komplikotumą, o politikai tikisi pademonstruoti gerą valią rinkėjams ir galbūt prisidėti prie demografinių Lietuvos problemų sprendimo. Kaip nurodo F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993), skirtingos politinės jėgos gali susivienyti, kai priimami įstatymai joms visoms teikia naudos.

Taigi šeimos kortelės klausimu jaučiamas didelis vertybinis susipriešinimas tarp politikos formuotojų – tie, kurie gina gausių šeimų

interesus ir priklausė valdančiosioms partijoms, laiko korteles demografinių problemų mažinimo galimybe ir nurodo, kad šeimos kortelė yra visuomenės, verslo ir politikų solidarumo pavyzdys, norint padėti šaliai svarbioms, tačiau sunkiau gyvenančioms šeimoms. Kiti politikos formuotojai mano, kad kortelė yra diskriminuojanti, nes aiškiai išskiriamos „nusipelnusios“ šeimos, nors jos net nėra labiausiai skurstančios. Taip pat nurodo, kad, nors kortelė ir nėra blogis iš esmės, tačiau tai nėra jokia reali parama šeimoms, o tik rinkiminis triukas, kad būtų galima parodyti savo pasiekimus rinkėjams. Išsiskiria tik R. Žemaitė, kuri viso interviu metu išreiškė tokias pačias vertybes kaip ir Šeimos kortelę kritikuojantys politikos formuotojai, tačiau šiuo atveju susivienija su konservatyviais vertybes ginančiomis partijomis, nes sutampa jų interesai, abi pusės gauna naudos. Būtent asmeninių interesų siekis yra stipriausia politikos varomoji jėga, lemianti, kam ir kaip yra paskirstomi politiniai ištekliai (Baumgartner ir Jones, 1993).

Darbo kodeksas. Darbo kodeksas yra vienintelis dokumentas, kuriame yra aiškiai išskiriama privilegija vieniems vaikus auginantiems tėvams. Kodekse vieniems vaikus auginantiems tėvams numatoma pailgintų atostogų galimybė, galimybė dirbti ne visą darbo laiką, dalį darbo laiko dirbti iš namų.

Vis dėlto Darbo kodekso išlygas teigiamai vertina ne visi politikos formuotojai. A. Maldeikienė, M. Jankauskaitė, R. Žemaitė ir J. Ramonienė įžvelgia ne realią pagalbą šeimoms, o, kaip ir nustatyta politikos dokumentų analizės metu, sąlygų diskriminacijai sudarymą. M. Jankauskaitė mano, kad papildomos lengvatos gali neigiamai veikti santykį su kitais kolegomis, kurie lengvatų negauna, A. Maldeikienė, R. Žemaitė ir J. Ramonienė įžvelgia darbdavių diskriminacijos grėsmę ir mažesnę galimybę įsidarbinti. Pasak tyrimo dalyvių, darbdaviai niekada neteiks pirmenybės tam asmeniui, kuriam reikės suteikti penkias papildomas atostogų dienas ir spręsti dilemą, kas tuo metu dirbs, kai nėra kompensacijos iš valstybės. Analizuojant dabartinius šeimos politikos įstatymus ir jų tikslus, jau buvo nurodyta, kad darbdaviai Lietuvoje nepalankiai vertina tokias išimtis, nes negauna jokios realios valstybės paramos priemonėms įgyvendinti (Kairienė, Jančaitytė ir Kolbergytė, 2009). R. Mason (2003) atlikto tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad tokio pobūdžio išlygos skatina darbdavių diskriminaciją, mažina karjeros galimybes. Informantės nurodo, kad Darbo kodekse numatytos priemonės niekaip negali teigiamai veikti vienu motinų šeimų, nes darbdaviai negauna jokios paramos valstybės lygmeniu, tad gali padėti motinoms tiek, kiek patys nori, o tai vyko ir be Darbo kodekso papildymų.

R. Žemaitė mano, kad, darant tokias išimtis, ne tik sumažinama galimybė

įsidarbinti, bet ir sukuriamos sąlygos išlygas gaunančiam asmeniui mokėti mažesnę atlyginimą. Informantė nurodo, kad liberalizuotas Darbo kodeksas suteikia daugiau laisvės ne motinoms, o darbdaviams, nes remiamasi ne tiek privalomybėmis, kiek paprasčiausia politine nuostata, paliekant valią darbdaviams patiems nuspręsti, ar ją vykdyti. Pasak H. Ingram ir A. Schneider (1991) bei F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993), tokiomis politinėmis priemonėmis yra kuriama situacija, kai galią turintiesiems suteikiama dar daugiau galios, o ir taip marginalizuotų grupių atžvilgiu sudaroma dar didesnė galimybė diskriminacijai ir pavaldumui. A. Maldeikienė taip pat įžvelgia, kad problema yra ne tik darbdavių diskriminacijos galimybė, bet ir siūlomų pagalbos priemonių neadekvatumas vienu vaikų auginančių asmenų atžvilgiu. Ji teigia, kad pirmiausia reikia analizuoti, kokie yra „vieniši tėvai“, nes dirbti nuotoliniu būdu gali toli gražu ne visi, ypač esantys didžiausioje atskirtyje – turintys žemesnę išsilavinimą, gyvenantys kaimuose, dirbantys ūkinius ir panašius darbus, dėl to Darbo kodekse taikoma parama negali būti pritaikoma realybėje.

Taigi tokio įstatymo punkto priėmimas yra tik dar vienas politikų noras pademonstruoti savo darbus rinkėjams. Vienu motinų šeimos nėra pakankamai stipri ir svarbi tikslinė grupė, kad būtų verta imtis jų problemas spręsti iš esmės, o ir vertybiškai politikams yra priimtinau stengtis mažinti tokių šeimų skaičių, stiprinant branduolines šeimas. Pasak šių politikos formuotojų, politikams tiesiog buvo lengviau kalbėti apie sąvokas ir įrašyti tam tikras nuostatas, o paskui galima pasisidėti sau pliusą, kad kažkuo pasirūpino, nes tokie įstatymai jokių realių sąnaudų nereikalauja ar pasekmių politikams neturi – nereikia jokių papildomų priemonių, išlaidų iš biudžeto, o našta perkeliama darbdaviams ir pačioms grupėms, šiuo atveju vienoms vaikų auginančioms mamoms.

Politikos formuotojų nuomone, noras gerinti motinų darbo sąlygas taip pat siejasi su siekiu *grąžinti motinoms atsakomybę, kad pastarosios būtų ne tariamai priklausomos nuo valstybės paramos, o pačios užsidirbtų pragyvenimui* (M. Jankauskaitė). Posovietinių gerovės valstybių tyrimai rodo, kad dėl šiose valstybėse itin stiprios familialistinės ideologijos darbo aplinka nėra pakankamai pritaikyta moterims (Blum, 2016). Dėl to posovietinėse valstybėse darbo kodeksai pakankamai neatsižvelgia į moteris-motinas, nėra pakankamų priemonių, kaip ir Lietuvos atveju, kai, nors ir nurodyta galimybė vienoms vaikų auginančioms motinoms pasinaudoti įvairiomis išlygomis, tačiau jos iš esmės nėra remiamos politiniu lygmeniu. Taigi, nors politikai nori tariamai sugrąžinti vienoms vaikų auginančioms motinoms atsakomybę už šeimos išlaikymą, nesudaro jokių realių sąlygų motinoms atliepti šį lūkestį, o

tik dar labiau apsunkina jų situaciją. Todėl, kaip ir minėta politinių dokumentų analizės metu, nors deklaruojama, kad Darbo kodekso pakeitimais norima padėti vienoms vaikų auginančioms motinoms, tikrasis politikų tikslas yra jas dar labiau susilpninti, nubausti, priversti „atkurti“ šeimas ir tapti priklausomomis nuo vyrų, „lyčių papildomumo“.

Tačiau, nors tokie pakitimai ir galėjo būti įvesti tik siekiant rinkėjų palaikymo, o ne realių pokyčių darbo ir šeimos derinimo srityje, ir iš tiesų išlaikoma ta pati, branduolinės šeimos stiprinimo politikos kryptis, žiūrint iš socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorijos perspektyvos, jau vien kalbėjimas apie šių grupių problematiką ir kuriamas šiek tiek pozityvesnis naratyvas apie vienas vaikų auginančias motinas yra svarbus žingsnis, tikintis realių pokyčių ir jų situacijos gerinimo (Schneider ir Ingram, 1993). Tokią nuomonę išreiškė V. Čmilytė-Nielsen ir A. Armonaitė. Jos mano, kad Darbo kodekso pakeitimai skatina solidarumą vienu tėvų šeimų atžvilgiu, didina visuomenės sąmoningumą.

Taigi, nors Darbo kodeksas yra vienintelis politinis dokumentas, atpažįstantis vienu vaikų auginančių motinų situaciją kaip specifinę, vis dėlto siūlomos priemonės gali neatitikti daugumos moterų poreikių ir sudaryti sąlygas darbdavių diskriminacijai, kai šie su moterims taikomomis išimtimis susijusias išlaidas turi padengti patys. Politikos formuotojų manymu, toks įstatymo pakeitimas buvo įvestas, siekiant rinkėjų palaikymo, matoma, kad rūpestis vienu motinų šeimų problematika yra labiau deklaratyvus, šeimos politika toliau formuojama branduolinės šeimos stiprinimo kryptimi. Vis dėlto vien dėmesio atkreipimas į vienu vaikų auginančių motinų šeimas jau gali būti pozityvus žingsnis, galintis vesti pokyčių link.

Šeimos politikos koncepcija ir Šeimų stiprinimo įstatymas. Vertinant šiuos įstatymus, vėlgi susidaro dvi šeimos politikos formuotojų stovyklos – išsiskyrė tradicijas ir krikščioniškas vertybes išpažįstančiųjų ir į žmogaus teises ir lygybę orientuotų šeimos politikos formuotojų nuomonės. Pirmieji šiuos įstatymus vertina itin pozityviai, kaip šeimos politikai suteikusius kryptį, ir kilusius kaltinimus dėl „nepilnų“ šeimų diskriminacijos atmeta teigdami, kad įstatymuose keliami tikslai buvo neteisingai interpretuojami. Tyrimo dalyviai, teigiamai vertinantys Šeimos politikos koncepciją ir Šeimų stiprinimo įstatymą, nurodo, kad kai buvo siekiama apibrėžti ir įvardyti šeimą, buvo kuriama terpė pripažinti, iškelti ir vienu vaikų auginančių motinų problemas, tačiau intencija buvo klaidingai suprasta ir priimta kaip diskriminacija. Pasak jų, tik pripažinus problemą – „šeimų byrėjimą“, galima pradėti ją spręsti. Politikos formuotojai teigia, kad, norint pozityvių pokyčių

visuomenėje, būtina pripažinti, kad šeima kartais tampa „nepilna“ ir jai reikia pagalbos. Tokia logika yra paremta ir „lyčių papildomumo“ sąvoka, siekiant atkreipti dėmesį, kad abu tėvai yra svarbūs ir šeima gali funkcionuoti daug sklandžiau, kai ją sudaro susituokę vyras ir moteris. O kai lieka tik vienas iš tėvų, iškyla „lyčių papildomumo“ problema ir šeimai gresia skurdas ir socialinė atskirtis, kaip anksčiau nurodė A. Dumbrava – subyrėjusi šeima nebėra šeimos politikos interesų laukas ir jos nariai yra patys atsakingi už savo situaciją. F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993) teigimu tai, kaip politikos formuotojai įvardija ir supranta problemas, veikia pasirenkamus politikos tikslus ir taikomas priemones. Šiuo atveju, siekiant sumažinti vienu motinų šeimų problemas, siūloma taikyti branduolinės šeimos stiprinimo politiką, kad liktų kuo mažiau vienu vaikų auginančių tėvų, taip pat, net ir patekus į tokią situaciją, būtų siekiama šeimas „atkurti“. Tačiau, remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, toks būdas spręsti problemas yra diskriminacinis, nes vienu tėvų šeimos yra išskiriamos kaip netinkamos, neatitinkančios vertybinių lūkesčių, nepageidaujamos, „deviantiškos“ (Schneider ir Ingram, 1993). Siekiama ne padėti šioms šeimoms spręsti gyvenimo situacijas tokias, kokios jos yra, o joms užkraunama visa našta ir keliamas reikalavimas keisti savo formą, norint gauti tinkamą paramą, išeiti iš skurdo ir būti gerbiama visuomenės dalimi. Tokios sąvokos kaip „nepilnos šeimos“, „lyčių papildomumas“ ir „šeimų byrėjimas“ yra diskriminacinės, kuria negatyvų socialinį vienu tėvų įvaizdį ir siunčia žinią tikslinėms grupėms ir visai visuomenei, kad vienu tėvų šeimos yra prastesnės už kitas šeimas, turinčios tam tikrą trūkumą, negalinčios vaikams ir visuomenei suteikti tiek, kiek „pilnos“ šeimos, o tai savo ruožtu prisideda prie negatyvaus politinio atsako susidarymo, ir vienu tėvų šeimų problematika nėra sprendžiama politiniu lygmeniu dėl savo nepageidaujamo ir nepakankamos svarbos visuomenėje.

Šeimos politikos koncepciją ir Šeimų stiprinimo įstatymą palaikantys politikos formuotojai mano, kad, priėmus šiuos įstatymus, buvo pagaliau aiškiai išskirti šeimos politikos tikslai ir uždaviniai, įkurta Šeimos taryba, kuri užtikrina, kad šeimų problematika niekada neiškristų iš politikų dėmesio lauko ir būtų nuolat vykdomi teigiami pokyčiai. Kadangi įteisinus įstatymą buvo įkurti papildomi dariniai politikos tikslams pasiekti, matyti, jog yra stiprinamos pajėgos, kad branduolinių šeimų stiprinimo politika galutinai įsitvirtintų kaip vienintelė šeimos politikos kryptis. Šeimos politikos dokumentų analizės metu taip pat buvo suprasta, kad, priimant tokius įstatymus, Lietuvoje buvo aiškiai pasirinkta šeimos politikos kryptis, kuri, nors anksčiau ir nebuvo aiškiai išskirta, buvo jaučiama nuo pat 1994-ųjų, ėmus

dominuoti konservatyvioms partijoms ir palaipsniui kuriant branduolinių šeimų stiprinimo ir kitų šeimų išstūmimo politiką. J. Ramonienė nurodo, kad orientacija į šeimų stiprinimą Lietuvoje yra pati tinkamiausia, nes tyrimai rodo, jog Lietuvos žmonės laimingiausi jaučiasi „pilnoje“ šeimoje, tik ne visada šeimas moka išlaikyti, tad prasminga, kad valstybė padėtų žmonėms tai padaryti. Vis dėlto, remiantis F. R. Baumgartnerio ir B. D. Joneso teorija, politikos formuotojai selektyviai renkasi informaciją, kuri paremtų jų nuomonę, o ne atskleistų problemos įvairiapusiškumą. Ir šiuo atveju matyti tokia tendencija, nes taip pat yra tyrimų, kurie rodo, jog šeimos gali būti daug laimingesnės išsiskyrusios nei gyvendamos destruktiviuose santykiuose, vaikai gyvendami tik su motina gali demonstruoti tokį patį pasitenkinimą gyvenimu ir tokius pačius pasiekimus, kaip ir gyvendami branduolinėse šeimose, esant palankioms sociopolitinėms sąlygoms (Hetherington ir Clingempeel, 2002). Būtent politikos formavimas ir visuomenės kultūra yra nurodomi kaip svarbiausi veiksniai, kurie sudaro vienų motinų šeimoms sąlygas susikurti laimingą gyvenimą (ten pat). J. Ramonienė remiasi kitais tyrimais ir yra įsitikinusi, kad branduolinių šeimų irimas yra didžiausia problema, ir nurodo, kad Konceptijos ir Šeimos stiprinimo įstatymai skirti ne tik spręsti šią problemą, bet ir nuo jos apsaugoti prevenciškai, atkreipiant ypatingą dėmesį į jaunimą – *O iš kitos pusės, ta prevencinė dalis – žvilgsnis į jaunimo pusę, į jaunimo parengimą ir žvilgsnis į santykių problemų sprendimą [...] pagalbos gali prireikti bet kuriame etape, svarbiausia, kad jinai būtų pasiekiami, kad būtų prieinama* (Ramonienė, J.). Pasak M. Jankauskaitės, nors mokymasis spręsti santykius ir yra svarbus, tačiau nereikėtų nuo pat mažumės vaikams skiepyti konservatyvios kultūros, kalbant tik apie susituokusius vyrus ir moteris, primetant bažnytines vertybes, kurios yra neatsiejama šių prevencinių programų dalis. Politikos formuotoja nurodo, kad tokios programos dar labiau skatina konservatyvią ir patriarchalinę kultūrą, vaikams jau nuo mažumės yra skiepijama, kad tik branduolinės šeimos yra vertybiškai svarbios, o visos kitos variacijos yra nepageidaujamos. Taip pat, kadangi trečdalis Lietuvos vaikų jau gyvena „nepilnose“ šeimose, jie gali tokiuose mokymuose patirti stigmatizaciją, gėdą, nepasitenkinimą, kad gyvena „nepilnoje“ šeimoje, kitų vaikų patyčias. A. Armonaitė ir V. Čmilytė-Nielsen mano, kad kalbėti apie „lyčių papildomumą“ ar „pilną šeimą“, kai vienų vaikus auginančių motinų šeimų skaičius yra vienas didžiausių šalyje, reikėtų labai atsargiai, nes gali būti diskriminuojamas labai didelis skaičius šeimų. Kaip nurodo socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, tam tikrų vertybių įskiepijimas ir jų tapimas kultūros dalimi užtikrina politikų ir jų skelbiamų vertybių įtvirtinimą, kai jų vienintelė skelbiama tiesa po truputį tampa visuomenės daugumos tiesa (Ingram ir Schneider, 1997). Be to, keliami

politikos tikslai palaikyti tik vieną šeimos tipą ir šią kryptį stiprinti skirtos kuriamos politinės priemonės bei finansų paskirstymas kuria atskirtį tarp šeimų ir vaikų, vienus, privilegijuotus, dar labiau privilegijuoja, o kitus dar labiau marginalizuoja. A. Armonaitės ir V. Čmilytės-Nielsen manymu, kaip ir nurodoma socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorijoje, bet koks idealaus šeimos vaizdinio iškelimas yra ir diskriminacinis, nerealus, ir įkalinantis, verčia kitus jaustis opozicijoje ir patirti nemalonumų įvairiose politinėse ir socialinėse situacijose, pasmerkia stigmatizacijai ir skurdui – *prastūminėjamas Lietuvoj kaip idealas, tai yra absoliuti mažuma tokių šeimų, o dauguma tuomet yra diskriminuojama ir skursta* (Jankauskaitė, M.). A. Pavilionienė Šeimos koncepciją ir Šeimų stiprinimo įstatymą vadina „sarginiais šunimis“, kurie gina nuo kitokių šeimos formų, ypač nuo tos pačios lyties partnerysčių. Nors iš politikos dokumentų analizės matyti, kad branduolinė šeima ir taip Lietuvoje visada turėjo privilegijuotą padėtį, ją siekiama dar labiau sustiprinti, remiantis didėjančiais skyrybų skaičiais ir vienu tėvų šeimų skaičiaus didėjimu, siekiant šias tendencijas sukontroliuoti, tačiau neatsižvelgiant į tai, kad statistika rodo, jog tokia politikos kryptis šių skaičių nemažina. Selektyvus politikos formuotojų informacijos atsirinkimas yra paremtas jų vertybėmis ir emocijomis, taigi matyti, kad branduolinės šeimos politika yra grynai vertybinė, nes jos sėkmė yra abejotina, skursta dauguma vieno labiausiai paplitusio tipo šeimos – vienu motinų šeimos. Vienu interesu paremta šeimos politika atspindi atpažintą Lietuvos šeimos politikoje susidariusį konservatyvių ir Bažnyčios vertybių šeimos politikos monopolį ir branduolinių šeimų *status quo*, kai visa politika yra nukreipta į tokių šeimų stiprinimą, kuriamos papildomos instancijos, tokios kaip Šeimų taryba, finansuojamos NVO ir jų projektai, kurie prisideda prie keliamų tikslų siekimo, kuriamos prevencinės programos ir kita, mobilizuojant visas jėgas branduolinės šeimos institutui „išgelbėti“.

Kaip matyti, nors Šeimos koncepcija ir Šeimų stiprinimo įstatymas teigiamai vertinami toli gražu ne visų politikos formuotojų ir nors jiems pavyko paskelbti negaliojančia Šeimos koncepcija, Šeimų stiprinimo įstatymas vis dar galioja. Šeimų stiprinimo įstatymas konservatyvias vertybes išpažįstančiųjų laikomas itin svarbiu dėl šeimos politikai suteiktos krypties ir tariamų Lietuvos visuomenės poreikių atliepimo, sąlygų „pilnoms“ šeimoms kurtis sudarymo, pagalbos „nepilnoms šeimoms“ teikimo padedant jas atkurti, taip pat prevenciškai padedant „pilnoms“ šeimoms, kad šios neiširtų ir nepatektų į tokią sudėtingą situaciją, taip pat mokant vaikus apie santykių kūrimą. O žmogaus laisvę ir teises išpažįstantieji politikos formuotojai mano,

kad tai yra konservatyvių partijų valdžios ir vertybių įtvirtinimas, kuris ne tik neteikia naudos, bet ir žaloja, diskriminuodamas daugumą Lietuvos šeimų, padaro jas nematomas, ne šeimos politikos interesą, nustumia į skurdą ir atskirtį. Taip pat matyti, kad pasirinktos tokios politinės priemonės kaip vaikų švietimas apie santykių kūrimą prisideda prie to, kad Lietuvoje ir toliau būtų kuriama patriarchalinė, familistinė, krikščioniška ir konservatyvi visuomenė.

7. VIENŲ VAIKUS AUGINANČIŲ MOTINŲ PATIRTIS

Atlikus politikos analizę ir išsiaiškinus, kad Lietuvos šeimos politikos kontekste vienos vaikus auginančios moterys ne tik negauna jokios išskirtinės paramos, bet ir yra stigmatizuojamos ir diskriminuojamos, palyginti su branduolinėmis ir gausiomis šeimomis, į kurias yra orientuoti Lietuvos šeimos politikos tikslai ir priemonės, toliau įgyvendinamas uždavinys išanalizuoti vienu vaikus auginančių motinų patirtis, kaip joms sekasi išsilaikyti tokių įstatymų kontekste, kaip jos vertina politiką, kaip jaučiasi. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (Schneider ir Ingram, 1993), marginalizuotoje padėtyje esančios socialinės grupės patiria nepalankių įstatymų naštą, joms sunkiau dalyvauti visuomenės gyvenime, taip pat jos yra linkusios neigiamai vertinti politiką, laikyti save nevisaverte visuomenės dalimi ir būti politiškai neaktyvios. Ankstesni tyrimai rodo, kad vienu motinų šeimoms yra sunku tose valstybėse, kuriose vykdoma joms nepalanki politika, o gerovės valstybėse, kuriose šioms šeimoms yra palankios politinės ir socialinės sąlygos, jos gali gyventi tokį patį visavertį gyvenimą kaip ir branduolinės šeimos (Hetherington ir Clingempeel, 2002). Analizuojant duomenis buvo išskirtos kelios kategorijos – veiksniai, lėmę, kad moterys pasirinko vienos auginti vaikus, stigmatizacijos ir diskriminacijos patirtis, laiko balansas, finansinė situacija, gaunama valstybės parama ir politikos vertinimas bei vaiko tėvo ir kitų vyrų įsitraukimas į šeimos gyvenimą. Gauti duomenys analizuojami taikant socialinio konstravimo ir politikos dizaino teoriją, kuri leidžia analizuoti ne tik politiką, bet ir tikslinių grupių patirtį – politikos ir gyvenimo politinėje sistemoje patirtį, gaunamų žinių interpretaciją ir nusistatymą vyriausybės atžvilgiu (Schneider ir Ingram, 1993).

7.1. Kelias į tapimą viena vaikus auginančia mama

Analizuojant šeimos politikos dokumentus, taip pat konservatyvias vertybes ginančių politikos formuotojų interviu, išryškėjo, kad vienu motinų šeimos yra suprantamos kaip vienalytė grupė, kuriai būdingos tos pačios savybės – negebėjimas tinkamai pasirūpinti vaikais, išlaikyti šeimą, noras pasipelnyti iš valstybės paramos, atsakomybės trūkumas. Tačiau tyrimo, kuriame dalyvavo vienos vaikus auginančios motinos, rezultatai rodo, kad jos yra kur kas sąmoningesnės ir jų šeimos situacijos yra labai individualios ir tikrai nėra nulemtos noro pasipelnyti iš valstybės ar negebėjimo išlaikyti šeimą. Kokios aplinkybės lėmė, kad moteris nusprendė ar liko viena auginti vaiką, yra labai individualu ir atspindi per įvairias gyvenimo trajektorijas ir

įvykius, net neįmanoma sukoduoti visų patirties subtilių (Zagel, 2014). Vis dėlto, nepaisant patirties subtilumo, momentas, dėl kurio moteris pasirenka (disertacijoje laikomasi nuostatos, kad moterys renkasi vienos auginti vaikus, nes, kad ir kokios būtų aplinkybės, lemiantis momentas, kai moteris lieka vaikus auginti viena, yra moters sprendimas keisti netenkinančias gyvenimo sąlygas, moteris nėra pasyvi savo gyvenimo dalyvė, turi galimybę rinktis vaikus atiduoti globoti kitiems) viena auginti vaikus, yra nesunkiai atpažįstamas ir įvardijamas pačių moterų, retrospektyviai reflektuojant savo patirtį (ten pat). Šiame tyrime dalyvavusios moterys vienos auginti vaikus liko nutraukusios santuoką (18 atvejų) arba išėjusios iš nesantuokinių santykių (12 atvejų). Tyrime taip pat dalyvavo viena našlė. Tos moterys, kurios niekada nebuvo susituokusios, dažniausiai rinkosi gimdyti vienos, partneriui atsisakius vaiko jau nėštumo metu (9 atvejai). Viena tyrimo dalyvė nusprendė viena auginti gimusį vaiką su negalia. A. Stankūnienės, M. Bublytės ir A. Maslauskaitės tyrimas rodo, kad dauguma moterų Lietuvoje pasilieka vaikus auginti vienos dėl skyrybų su vyru (43 %) arba, nors ir lieka oficialiai susituokusios, tačiau su vyru kartu negyvena (30 %) (2016). Politikos analizės metu buvo identifikuota, kad Lietuvos šeimos politikos įstatymų kontekste laikomasi nuostatos, jog moterys kaip tik dažniausiai turi santykius su vyrais, tačiau lieka oficialiai nesusituokusios, kad gautų tariamą valstybės paramą.

Prie skyrybų ir išsiskyrimų priežasčių buvo nurodyti jau minėtas partnerio vaiko atsisakymas dar nėštumo metu, vyrų smurtas ir priklausomybės, neištikimybė. Moterys pasakojo, kad patyrė vyrų kontrolę ir žeminimą, tad turėjo ištrūkti iš santykių, siekdamos apsaugoti save – *Jis buvo žiaurus, [...] pastoviai psichologinis smurtas [...] kartą mane trenkė į sieną (Š2), Aš negalėjau susitikinėti su savo šeima, negalėjau susitikinėti su draugais [...] padarytą vakarienę galėdavo tiesiog nuo stalo nubraukti [...] turėjau ištrūkti (V6), Dėl nuolatinio psichologinio smurto, nuolatinio žeminimo, o buvo ir fizinio smurto, finansiniai ribojimai visokie [...] vadino ubage, nevisprote (V10)*. Tos moterys, kurios sakė, kad iš santykių ryžosi ištrūkti dėl vyrų priklausomybių, paminėjo priklausomybes nuo alkoholio, narkotikų, lošimų. R. L. Collins et al. (2007) tyrime nurodoma, kad priklausomybės tiesiogiai koreliuoja su skyrybomis, o tyrime dalyvavusių moterų patirtis atspindi Lietuvos realijas, kur vyrų priklausomybės, ypač nuo alkoholio, vis dar yra viena didžiausių socialinių problemų (Tamutienė, 2014). Moterys taip pat pasakojo, kad ryžtis skirtis jas paskatino matomas vaiko patiriamas stresas ir baimė, kai noras apsaugoti vaiką ir sudaryti sąlygas jam augti saugioje aplinkoje moterims suteikė drąsos palikti disfunkcinius santykius. Taigi matyti, kad didesnė šių moterų problema yra ne negebėjimas kurti santykius,

o baimė išėiti iš smurtinių santykių. Politikoje, kur vienoms vaikus auginančioms motinoms sunku pačioms išsilaikyti, yra baisu netekti finansinės partnerio paramos, būti pasmerktai visuomenės, negauti paramos – *aš tiesiog bijojau to smerkimo, skurdo, galvojau, kad bus viskas, kad aš pražūsiu* (V10). Kaip pripažino šeimos politikos formuotojai, dabartinėje Lietuvos politinėje situacijoje nėra pakankamai ginamos moterų teisės, norint nesuteršti branduolinės šeimos įvaizdžio, kai net apie smurtą šeimoje nėra kalbama, o tik apie „smurtą artimoje aplinkoje“, o tai moterims taip pat siunčia tam tikrą žinią, moteris, patiriančias smurtą šeimoje verčia jaustis nevykėlėmis, vienišomis ir kad pačios yra kaltos – *nebūna juk smurto šeimoj, tai reiškia aš čia kažką blogai darau, aš čia nevykėlė esu [...] ir atrodė, kad čia tik man taip yra* (Š2). Apskritai matyti, kad tradicinės šeimos žlugimu ir atsakomybės už savo šeimine situaciją neprisiėmimu kaltinamos vienos vaikus auginančios motinos ne siekia pasinaudoti valstybe ir sąmoningai griauti šeimos institutą ar išvengti atsakomybės, tačiau kaip tik prisiima visą atsakomybę ir pirmiausia siekia apsaugoti savo vaikus, kurių, kurdama branduolinės šeimos politiką, pakankamai neapsaugo valstybė.

Moterys pasakojo, kad skyrybų ar išsiskyrimo procesas buvo labai sudėtingas, privertęs pergaltoti vertybes, ryžtis joms nusižengti. Pagrindinėmis vertybėmis buvo įvardytos branduolinės šeimos troškimas ir religiniai įsitikinimai. Moterims buvo sunku atsisakyti svajonės turėti branduolinę šeimą, rizikuoti prarasti turėtą santykį su Dievu ir bendruomene, patirti jos nepritarimą ir atstūmimą. Matyti, kad politikos analizės metu identifikuotas stigmatizacinis naratyvas apie vienas motinas, branduolinės šeimos ir bažnyčios išaukštinimas tiek politiniu, tiek visuomenės lygmeniu yra internalizuotas vienu vaikus auginančių motinų, kurios dėl savo negalėjimo atitikti šių standartų jaučiasi prastesnės, bijo, kad jas pasmerks aplinkiniai. Tyrimuose nurodoma, kad žmonės daug negatyviau vertina skyrybas ar apskritai joms nepritaria, stengiasi jų išvengti, kai turi stiprius religinius įsitikinimus, konservatyvias politines pažiūras ir tvirtus moralinius įsitikinimus, gyvena visuomenėje, kurioje dominuoja konservatyvios vertybės (Schovanec ir Lee, 2008).

Šiek tiek kitokia situacija yra motinų, kurios pastojo neplanuotai. Šiuo atveju jos pasakojo visuomenės spaudimą labiau jautusios dėl aborto, nes religingoje visuomenėje yra svarbiausia išsaugoti vaisių, o „vienišos motinystės“ klausimas tada tampa mažiau svarbus, jo aktualumas pasireiškia tik vėliau. Neplanuoto nėštumo atvejais, kai vyrai vaikų nenorėjo ir moterys turėjo pačios spręsti, ar gimdyti ir vaiką auginti vienoms, ar nutraukti nėštumą, moterų reakcija į situaciją priklausė nuo to, kiek jos pačios norėjo turėti vaiką,

kad ir kokios būtų visos išorinės aplinkybės. Norą turėti vaiką, nepaisant vyro neįsitraukimo, lėmė moterų amžius, kai tai galėjo būti paskutinė galimybė pagimdyti, finansinė situacija, kai vaiko auginimas vienai netaptų didele našta ar artimųjų palaikymas, kurie siūlė savo paramą ir pagalbą, taip pat bendras noras turėti vaikų – *Aš labai norėjau to vaiko, laikiau tai Dievo dovana* (K3). Taigi matyti, kad, siekiant moteris paskatinti gimdyti, o ne nutraukti nėštumą, reikėtų ne jas gąsdinti ir gėdinti, bet sudaryti joms geresnes sąlygas auginti vaikus, kad vaiko gimimas neįstumtų moterų į skurdą, vienos motinystė būtų labiau palaikoma politiniu ir visuomenės lygmeniu. Dabar, kaip rodo tyrimai, stipriai familializuotose gerovės valstybėse su kiekvienu vaiku padidėja motinų skurdo rizika ir nurodoma, kad dažniau vaikų susilaukti ryžtasi stipriai defamilizuotose valstybėse gyvenančios motinos, kur vaiko gimimas turi mažai įtakos ekonominei jų šeimų gerovei (Popova ir Navickė, 2019).

Tais atvejais (A1 ir B1), kai moterys pačios nesijautė pasiruošusios priimti motinos vaidmens, neturėjo gero santykio ne tik su vaiko tėvu, bet ir kitais artimaisiais, taip pat jautė prieštarigus vidinius vertybinius įsitikinimus, nėštumas sukėlė didžiulę sumaištį ir negalėjo išspręsti vidinio konflikto, sprendimą gimdyti ar nutraukti nėštumą atidėliojo tol, kol nutraukti tapo nebeįmanoma – *Visi sakė negimdyk negimdyk [...] ir tėvas vaiko prieš, mano mama prieš, [...] aš pati mama būt nenorėjau ir šiaip labai viena buvau, [...] bet tos visos reklamos kaip blogai abortai... [...] ir tiesiog sulaukiau laiko, kai nebegalėjau nieko padaryt (A1), Jis danas, [...] norėjo išsvengti visko [...], mes to santykio neturėjom, [...] aš Danijoj nieko nepažinojau, [...] bet abortas gėda, kokia po to kaltė visi tik ir kalba [...] pati sau taip ilgai slėpiau šitą faktą [nėštumą], kad atėjo diena, kai jau nieko padaryt buvo nebeįmanoma* (B1). Moterys sakė, kad, nors pačios norėjo nutraukti nėštumą, jautė bendrą visuomenėje nusistovėjusį požiūrį ir spaudimą, kad reikia gimdyti, ir turėjo daug informacijos apie tai, kokie išgyvenimai laukia nutraukus nėštumą (galima depresija, kaltė, gėda), tačiau niekas nepasakė, kas būtų, jeigu gimdytų to iš tiesų nenorėdamos ir tam nepasirengusios. Dėl konservatyvios ir Bažnyčios stipriai paveiktos šeimos politikos Lietuvoje daug dėmesio skiriama kovai su abortais, vaiko išsaugojimas, kaip pasakojo M. Jankauskaitė, yra svarbesnis už moters teises, tad politikoje siunčiama žinia, kad abortai yra nemoralu, socialinės reklamos teikia moteriai informaciją apie abortų žalą ir kokie galimai „genijai“ yra „nužudomi“, NVO teikia paramą vienoms vaikus pagimdžiusioms moterims. O moterims, kurios nori darytis ar pasidarė abortus, kaip ir pažymėjo tyrime dalyvavusios motinos, beveik nėra suteikiama jokios informacijos ir paramos, tad moterys rinkosi gimdyti vedamos ne noro, bet baimės. R. Wodak (2015) nurodo, kad

stipriai konservatyviose ir patriarchalinėse valstybėse yra kuriami įvairūs „tabu“ ir su jais siejamų asmenų socialinė ekskliuzija, kuri sudaro baimės politiką, kai žmonės, bijodami patirti atskirtį, laikosi jiems primetamų normų. Nors abi moterys pagimdė, tačiau taip pat abi su ašaromis pasakojo, kad tokio sprendimo gailisi ir yra nelaimingos, net ir praėjus keleriems metams nuo vaikų gimimo.

Taigi pasilikimas vienai auginti vaikus gali būti nulemtas neplanuoto nėštumo ir vaiko tėvo atsisakymo, taip pat skyrybų ar išsiskyrimo, kai moteris patiria smurtą, vyras turi priklausomybių, moterys įvertina, kad vaikui nesuteikiama pakankamai saugi aplinka. Neplanuotas nėštumas gali sukelti daug sumaišties, kai moterims lemiamus sprendimus tenka priimti vienoms, vyrams vaiko atsisakius ir trūkstant kitų artimųjų palaikymo, kai pačios moterys nėra pasiryžusios tapti motinomis, tačiau yra internalizavusios visuomenės nusistatymą prieš abortus, trūksta informacijos apie tai, ką reiškia gimdyti, kai vaiko iš tiesų nenorima. Skyrybos tampa sunkiu išgyvenimu, kai tenka pergaltoti religines ir branduolinės šeimos vertybes, atsisakyti su šeima susijusių svajonių ir rizikuoti statusu bendruomenėje. Apskritai matyti, kad stiprios, Lietuvos politikoje ir visuomenėje dominuojančios konservatyvios vertybės prisideda prie motinų šeiminių sprendimų priėmimo, jų patiriamų išgyvenimų tampant vienomis vaikus auginančiomis motinomis.

7.2. Stigmatizacijos ir diskriminacijos patirtis

Politikos analizėje buvo suprasta, kad vienos vaikus auginančios motinos yra stigmatizuojamos. Tai yra vienas opiausių ir didžiausių neigiamą įtaką moterų ir vaikų gyvenimui darančių elementų (Brown ir Moran, 1997; Peden et al., 2004). Stigmatizacija lemia, kad vienus vaikus auginančių motinų šeimos yra laikomos „deviantiška“ šeimų grupe (Schneider ir Ingram, 2004). Socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorijose nurodoma, kad stigmatizacija tiek politiniu lygmeniu, tiek plačiojoje visuomenėje ypač veikia tikslinių grupių (vienų vaikus auginančių motinų šeimų) gerovę, verčia jaustis nesvarbioms, trukdo jų problemoms patekti į politikų darbotvarkę (Schneider ir Ingram, 1993).

Visos šiame tyrime dalyvavusios motinos yra patyrusios tam tikrą stigmatizaciją tiek visuomenėje, kasdieniame savo gyvenime, tiek ją jaučia ir politiniu lygmeniu, kad yra nepakankamai vertinga šeima, kad pačios yra kaltos dėl savo šeiminių situacijos. Moterys pasakojo, kad Lietuvoje, kaip išryškėjo ir politikos analizės dalyje, dominuoja nusistatymas, kad vienos vaikus auginančios motinos yra iš esmės kaltos dėl savo susiklosčiusios

šeiminės padėtis, Lietuvoje yra stipri kaltės kultūra, kuri palaiko vienu motinų šeimų nerėmimą politikos lygmeniu – *Lietuvoj yra tas, kad tu viena, tai tu pati kalta [...] ir politikoj tas persiduoda, nes tokia kultūra* (A1). Kaip jau analizuota, toks naratyvas apie vienu motinų šeimas dėl negatyvaus politikos atsako per ilgą laiką, tokį diskursą kuriant nuo pat 1994-ųjų, yra tapęs Lietuvos kultūros dalimi ir akivaizdu, kad motinas tokia kultūra veikia, jos susiduria su įvairiomis žeminančiomis nuostatomis. Tyrimo dalyvės atpažįsta, kad visuomenėje aktuali „mergos su vaiku“ ir „benkartų“ tema, kuri Lietuvos kultūroje turi gilią šaknis – *Pas mus tautosakoj jau net labai daug visokių ten „sena merga“ ir panašiai, [...] socialiniuose tinkluose ten kai pažiūri, pasiskaitai komentary kokių [...] pačios kaltos [...] „benkartų“ prisigimdžiusios* (V3), *Vieniša mama, kuri net nebuvo ištekėjus, tai merga su vaiku* (Š2). Apskritai, informantės savo diskriminacijos patirtį sieja būtent su Lietuvos kultūrinio kontekstu, visuomenėje dominuojančiomis normomis, konservatyviomis vertybėmis ir įsisenėjusiu politiniu diskursu, kuriame joms ir jų vaikams suteikiami negatyvūs, žeminantys epitetai, siejant jas su prasta motinyste, piktnaudžiavimu išmokomis, tingumu. Taigi matyti, kad vienos vaikus auginančios motinos girdi šeimos politikos dalyje identifikuotas, politikų ir visuomenės joms siunčiamas negatyvias žinias, atpažįsta, kad yra siejamos su amoralumu, kad jų šeima yra nepageidaujamos formos.

Tyrimo dalyvės pasakojo, kad su tiesiogine stigmatizacija ypač susiduria mažesniuose miesteliuose, kur aktualios apkalbos – *Čia žmonės viską mato, girdi, reiškia savo sukniastas nuomones ir nėra man visiškai malonu* (A1). Matyti, kad stigmatizacija eina kartu su paternalizacija, kai normų neatitinkančias motinas visuomenė jaučiasi turinti teisę auklėti (Schneider ir Ingram, 1993). Informantė R1, viena auginanti tris vaikus, pasidalijo savo patirtimi apie tai, kaip miestelyje reaguoja į mamą, kuri viena augina net tris vaikus – *Jeigu išeini, tarkim, su tais vaikais trimis pasivaikščioti, tai jautiesi prieš kai kuriuos vos ne kaip prasikaltu. [...] visi šnairuoja, žiūri [...] dar komentary sulaukiu, [...] kažkokia visuomenės našta atrodai, [...] Lietuvoj tokie labai aiškūs standartai matosi kažkokie. /.../ žiūri kaip į beždžionę* (R1). Moteris pasakoja, kad tokių žvilgsnių susilaukia iš miestelio gyventojų, kurie puikiai žino jos situaciją, kad moteris išsiskyrė su smurtaujančiu ir šizofrenija sergančiu vyru, tačiau vis tiek žiūri į ją smerkiančiai, moteris dėl to patiria gėdą, vengia eiti į viešas vietas. Motinos teigimu, taip yra todėl, kad mažuose miesteliuose žmonės yra mažiau išsilavinę, turi siauresnę požiūrį, tad remiasi paplitusia norma, kad jos neatitinka „normalios“ šeimos įvaizdžio, visuomenėje yra įsivaizduojama, kad jei motina yra viena su vaikais, tai ji priklauso socialinei rizikai, gyvena iš valstybės išmokų, yra finansiškai

priklausoma nuo kitų paramos, ypač kai augina daugiau nei vieną vaiką. R1 pasakojo, kad, turėdama kelis vaikus, susilaukia aplinkinių smerkimo, kad, esant blogiems santykiams, sugebėjo susilaukti net kelių vaikų, o turėjo būti protinga ir „neprisigimdyti“, tačiau informantė turi dvynukus ir dėl tokių žmonių pasisakymų patiria frustraciją, jaučiasi neteisingai kaltinama ir smerkiama. Matyti, kad, kaip nurodoma E. Goffman (1983) etikečių klijavimo teorijoje, kai tam tikros grupės turi ilga stigmatizavimo patirtį, jos yra pradedamos vertinti kaip homogeniška grupė, joms visoms priskiriamos tos pačios savybės, nebematomos realios motinų situacijos ir patirtys, kurios gali labai skirtis nuo stereotipo.

Kita visuomenėje, pasak tyrimo dalyvių, dominuojanti nuomonė ir emocija yra gailestis bei užuojauta. Pagal Schneider ir Ingram (1993) tikslinių grupių kategorizavimą, šios visuomenės dalies vienos vaikus auginančios motinos yra matomos ne kaip „deviantiška“, o kaip „priklausomųjų“ grupė. „Priklausomieji“ yra laikomi nusipelnusiais gailesčio ir šiokios tokios paramos, tačiau taip pat yra matomi kaip nepajėgūs pasirūpinti savimi, patys spręsti savo situaciją, yra matomi kaip silpna visuomenės grupė, tad taip pat įprasta apie juos mąstyti stereotipiškai, jie matomi kaip homogeniška grupė (Schneider ir Ingram, 2004). Motinų manymu, žmonės pernelyg nuvertina moterų galimybes ir vaikų augimo sąlygas, laiko juos „nuskriaustaisiais“, nors pačios moterys savęs ir savo vaikų tokiais nelaiko – *Man sakydavo visada „vargšiuke, vargšiuke“, bet nesijaučiu aš vargšiuke, vargšiuke aš jaučiuosi, kai neturiu pinigų* (N1). Užuojautą mamos laiko visiškai nereikalinga ir keliančia nemalonių jausmus – *Visai nereikalinga ta užuojauta iš tikrųjų ir mane erzina* (V10). Motinos jaučiasi paternalizuojamos ir laikomos nepajėgiomis pačios auginti vaikus ir autonomiškai gyventi savo gyvenimą, jaučiasi laikomos nepakankamai protingomis, apleistomis, paliktomis – *Taip pašneka lyg stoviu ten viena vidury lauko* (V2). Motinos teigia, kad tokie įsivaizdavimai neatitinka jų realybės ir jas menkina, siekiama jas auklėti. Taigi matyti, kad stigmatizuojančios nuostatos dėl vienu motinų iškreipia supratimą apie tikras motinų situacijas ir patirtis, jos nebėra matomos kaip individualios, atskiros šeimos, joms primetami įsivaizdavimai varžo moterų galimybes ir padėtį visuomenėje.

Turėdamos tokią patirtį, tyrime dalyvavusiosios sakė, kad dažnai slepia, jog vienos augina vaikus, vengia šios temos, siekdamos išvengti nepageidaujamų reakcijų, vertinimų ir jų keliamų nemalonių jausmų. Moterų pasirinkimas slėpti savo šeiminei padėtį ir dėl jos kylančius sunkumus trukdo joms išreikšti savo balsą, kovoti už savo teises, o remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (Schneider ir Ingram, 1993), būtent

motinų matomumas ir kalbėjimas galėtų paskatinti pokyčius politikoje ir visuomenėje. Stigmos patirtis verčia stigmatizavimą patiriančius ir atpažinusius asmenis ieškoti stigmos įveikos būdų (Goffman, 1983). Tarp įveikos būdų yra slėpimas, atsitapatinimas nuo priskiriamų stigmatizacinių savybių, didelis pasipriešinimas joms, netgi perėjimas į stigmatizuojančiųjų pusę.

Moteryų pasakojimuose taip pat galima atpažinti atsitapatinimo nuo „kitų“ stigmos įveikos strategiją (Goffman, 1983), joms siekiant išvengti tapatinimo su valstybės išmokų gavėjomis. Moterys atpažįsta, kad Lietuvos visuomenėje ir politikoje gyvuoja nuostata, jog vienos vaikus auginančios motinos gyvena iš valstybės išmokų, yra priklausomos nuo valstybės paramos, todėl tyrimo metu nuolat siekė pabrėžti savo nepriklausomumą, įvardijo paramos gavėjas kaip „kitas“ mamas – *Nu man padeda tas, kad aš pati uždirbu, pati išsilaikau, tai dėl to aš negaliu kažkaip blogai jaustis, kaip kažkokia ten valstybės išnaudotoja (V7), Nu aš daug neturiu, bet tikrai negaliu sakyti, kad esu vargšė, gailėkit manęs, kaip ten kitos (K1), Aš ne iš tų mamų, kuri valstybės reikalautų, [...] jei negali visiškai išlaikyti, tai tada negimdyk (Š2)*. Nors siekis atsitapatinti nuo „kitų“ vienu vaikų auginančių motinų ir gali padėti laikinai geriau pasijausti, tačiau kelia susipriešinimą tarp pačių motinų – tų, kurios nori geresnės politinės situacijos, ir tų, kurios sako, kad joms nieko nereikia – *Dar yra labai didelis tų vienišų mamų viena kitos nepalaikymas. Ten mamų grupėj „Facebook“ vienos rašo apie tai, kad reikia tų lengvatų, o kitos rašo, kad aj čia lengvatos tik pašalpinėm i, kad atseit kai nori, tai viską gali (B1)*. Matyti, kad dėl stigmos patirties tarp pačių motinų vyksta skaldymasis, kuris taip pat buvo atpažintas kaip viena iš politikų strategijų, norint paauklėti motinas, įtvirtinti vieną teisingą gyvenimo būdą ir išlaikyti valdžią. Tyrimo, kuriame dalyvavo motinos, duomenys rodo, kad kai kurios vienos vaikus auginančios motinos išties yra internalizavusios politikų siunčiamas žinias, apskritai mamos yra pasidalijusios – tos, kurios labiau atliepia politikų ir visuomenės lūkesčius, ir tos, kurios kaip tik „teršia“ vienus vaikus auginančių motinų šeimų įvaizdį – *tos pašalpinės [...] tada taip ir gaunas, kad mes visos tokios atrodom (B1)*. Pasak V2, tokia reakcija yra mažiau paremta realybe, o daugiau baime būti sutapatintoms su šeimomis, patiriančiomis socialinę riziką, nes iš tiesų parama daugumai vienu vaikų auginančių motinų yra būtina, neatsižvelgiant į jų socialinę padėtį, ir nurodo, kad, pati būdama vadovė, esant tokiai sistemai, kokia yra Lietuvoje, negali išsilaikyti pati, be artimųjų paramos. T. Shildrick ir R. McDonald teigia, kad stigmatizacija tarp stigmatizuojamųjų, tarp „vargšų“ (angl. the poor), gali būti labai stipri jų pačių rate, dėl ilgos, istorijoje besitęsiančios stigmatizacijos ir iš to kylančios

priklausymo stigmatizuojamųjų grupei gėdos (2013). Moterys atpažįsta, kad tokie pasisakymai formuoja neigiamą vienu motinų įvaizdį visuomenėje, stabdo pokyčius. Motinų manymu, tarpusavio solidarumas ir saugi erdvė pasidalyti patirtimi esant tokioje situacijoje yra labai svarbu, gerinant mamų savijautą ir padėti visuomenėje. Tačiau iš tyrimo matyti, kad vienu motinų šeimų grupė yra labai nevienalytė, skiriasi motinų patirtis ir požiūris, tad jos skirtingai reaguoja į galimybę siekti paramos ir vienytis. Motinų išvalgos papildė ir politikos formuotojų išvalgas apie tai, kad dėl vienu vaikus auginančių motinų marginalizacijos trūksta jų atstovavimo, nėra joms atstovaujančių NVO, jos pačios nėra linkusios vienytis. Pasak Baumgartner ir Jones(1993) bei Schneider ir Ingram (1993), taip yra dėl negatyvaus politinio atsako, kai stigma internalizavusios socialinės grupės praranda norą kovoti už savo teises, trūksta tarpusavio solidarumo, niekas garsiai nekalba apie jų patiriamas problemas. Tarp tyrime dalyvavusių moterų buvo ir tokių, kurios, nors ir spaudžiamos visuomenės ir politikų, neprarado kritinio žvilgsnio ir išreiškė nuomonę, kad nėra gerai, jog mamos yra siejamos su „valstybės išlaikytinėmis“, kad negali prašyti ir gauti valstybės paramos nepraradamos orumo – *Normalios moterys tikrai prašyt nenori, nenori ten būt kažkokios išlaikytinės, bet norisi, kad ta pagalba kažkaip tai orumo neatimant būtų suteikiama* (Š1), *Aš nežinau Lietuvoj mums jokių lengvatų, bet labai girdžiu, kad geriau ir neprašyti, nes tuoj tada kaltinamos, kad ketiname apiplėšti valstybę, [...] tai stabdo progresą ir mus su vaikais nustumia į užribius ir skurdą* (V3). Iš motinų pasakojimų matyti, kad Lietuvoje yra apleistas socialinių teisių klausimas, asmenys negali pasinaudoti socialine parama, kai jos reikia dėl, kaip minėta, Lietuvoje stipriai konservatyvios šeimos politikos ir stiprėjančio neoliberalaus politinio konteksto, kuriame būdinga itin didelė paramos gavėjų stigmatizacija. Dėl to vienoms vaikus auginančioms motinoms paliekama visa atsakomybė už savo šeimos situaciją (Esping-Andersen, 1996).

Pasak moterų, politinėje Lietuvos sistemoje dažnai yra taikomi dvigubi standartai, sistema yra nesąžininga, remianti tam tikras grupes, išskirtas pagal neaiškius ir nelogiškus kriterijus, mamos ir jų vaikai yra smerkiami kaip neatitinkantys valstybėje keliamų lūkesčių, nes nepriklauso remiamų šeimų grupei – *Tarkim, apie pašalpas irgi... kodėl aš turiu blogai jaustis, jeigu man reikia paramos* (K4), *Kodėl turi viską gauti socialinės rizikos ar daugiavaikės šeimos* (P1). Moterys politiniu lygmeniu išvelgia kaltinimą, smerkimą, kuris prisideda ir prie bendro visuomenėje kuriamo negatyvaus naratyvo apie vienu motinų šeimas – *Didžiausia diskriminacija yra, sakyčiau, politiniu lygmeniu. Politikos lygmeniu tai yra absoliuti diskriminacija, tikrai, net ir ta*

terminologija yra kažkokia diskriminacinė (V2). Motinos mano, kad būtent politikoje vyksta esminiai pokyčiai ir pateikia tokius pavyzdžius kaip žmonės su negalia ir gausios šeimos. Motinos nurodo, kad būtent tada, kai apie šias grupes pradėjo pagarbiai kalbėti politikai, buvo pakeisti netinkami terminai, tokie kaip „daugiavaikės šeimos“ ir „invalidai“, ir visuomenėje toms grupėms atsirado pagarba, bendras visuomenės suinteresuotumas jų gerove, politikos lygmeniu pradėtos kurti paramos priemonės, tokios kaip Šeimos kortelė ir integrali pagalba į namus. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (1997), šias grupes nustojus demonizuoti ir įvardijus kaip „geras“ politikos lygmeniu, tiek šioms grupėms, tiek visuomenei politikos formuotojai pradėjo siųsti pozityvias žinias ir pradėjo vykdyti esminiai požiūrio ir politikos pokyčiai. Politikos analizės metu paaiškėjo, kad politikai vienoms vaikams auginančioms motinoms neskiria didesnių vaiko pinigų remdamiesi tuo, kad toks sprendimas gali sulaukti visuomenės pasipriešinimo. Tačiau nustatyta, kad pasirinkimas neremti vieno vaikų auginančių motinų ir negerinti jų situacijos yra sąmoningas politikos formuotojų pasirinkimas, nes jie supranta, jog tokias nuostatas galima keisti – politinėse programose kelia tokius politinius tikslus kaip branduolinės šeimos ir gausių šeimų prestižo didinimas, tačiau nesiekia kelti vieno vaikų auginančių motinų prestižo, nors ir atpažįsta, kad jos visuomenėje yra vertinamos nepalankiai. Motinų manymu, labai svarbu, kad politikai nustotų jas diskriminuoti ir bandyti „prakišti“ branduolinės šeimos idėją, nes kol bus tokia nuostata, motinų situacija nepasikeis.

Apibendrinant – matyti, kad moterys patiria stigmatizaciją tiek neformaliuose santykiuose, tiek politiniu lygmeniu. Vienos vaikus auginančios motinos jaučia, kad yra laikomos „blogomis“ motinomis, yra kaltinamos ar nereikalingai užjaučiamos dėl savo situacijos, yra nesvarbios ir nematomos politiniu lygmeniu, jaučia diskriminaciją, palyginti su kitomis šeimomis. Taip pat išvelgia, kad joms yra klijuojamos realybės neatitinkančios etiketės ir dėl to nematomos jų individualios situacijos, jos matomos kaip homogeniška grupė, jų atžvilgiu gajūs realybės neatitinkantys stereotipai. Be to, kartu su stigmatizacija, motinos patiria ir paternalizaciją. Dėl to moterys yra linkusios slėpti savo šeimines situacijas, stengiasi išsilaikyti pačios, neprašydamos paramos. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (Schneider ir Ingram, 1993), pačios motinos, kadangi apie jų problemas nėra garsiai kalbama, yra susiskaldžiusios, jų problemos nėra iškeliamos ir sprendžiamos politiniu lygmeniu, jos yra įveikiamos – priskiriamos paramos nenusipelnusiai, deviantiškai grupei. Jų įvaizdžio ir

padėties keisti nesiekia politikai, kuriems tokia situacija yra naudinga, vykdam branduolinių šeimų stiprinimo politiką.

7.2.1. Stigmatizuojamos tik moterys?

Atsižvelgiant į mokslinės literatūros ir politikos analizės metu išryškėjusias lyčių nelygybės problemas, tokias kaip skurdo feminizacija, didesnių motinystės reikalavimų kėlimas, palyginti su tėvystės reikalavimais, keliamais vyrams, tyrimo dalyvių buvo paprašyta pakomentuoti, ar yra susidūrusios su skirtinga žmonių nuomone apie vienas vaikus auginančias moteris, palyginti su vienais vaikus auginančiais vyrais.

Visos moterys atsakė, kad požiūris į motinas ir vyrus yra absoliučiai skirtingas. Tyrimo dalyvių nuomone, vyrai visuomenėje yra matomi ir pozicionuojami kaip „superherojai“, o vienos vaikus auginančios motinos yra nepastebimos, nelaikomos nusipelniusiomis dėmesio – *Nes požiūris yra, kad vieniša mama, nu ir kas kad su trim, o tėvas su vienu, tai jau viskas – super herojus, didvyris* (R1). Kad ir kokie vyrai būtų buvę ir kokias problemas kėlę šeimoje, pasak motinų, visuomenė yra visada linkusi kaltinti motiną, kad ši negebėjo išlaikyti santykių. Informantės taip pat pažymė, kad vyras, palikęs vaikus, yra laikomas visiškai priimtiniu ir netgi natūraliu fenomenu, o taip pasiėlgusios moterys yra laikomos padariusios nesuvokiamą ir netoleruotiną dalyką – *Visuomenės požiūris tikrai yra toks na, kad jis didvyris ir toks iškart, o tai kur ta mamytė, tai ką, negi jinai paliko, neįmanoma* (Ka1), *O dar jei mama atseit paliko vaikus, tai čia yra visuotinė tragedija* (V7). Politikos analizės metu buvo matyti, kad vyrai yra beveik neįtraukiami į vaikų priežiūrą, jie dažniausiai nemoka vaikų išlaikymo pinigų. Taip pat, nors tariamai vykdydami branduolinės šeimos stiprinimo politiką, politikai suponuoja, kad vaiką turi išlaikyti skyrium gyvenantis vyras, tačiau niekaip neprisideda prie šios nuostatos įgyvendinimo, neužtikrina, kad vyrai atliktų politikų nurodomą pareigą, vyrams paliekama daug laisvės. O vienoms vaikus auginančioms motinoms yra paliekama visa atsakomybė už šeimos išlaikymą, nesant nei tėvo, nei politinio rėmimo, jos yra labai ribojamos ir stigmatizuojamos.

Tokį atskyrimą ir skirtingus keliamus standartus moterys laiko lyčių nelygybės ir tradicinių lyčių vaidmenų pasiskirstymo padariniu ir vadina diskriminacija, kuri yra įsišaknijusi Lietuvos visuomenėje ir aktuali ne tik šios kartoms moterims – *Čia nuo sovietinių laikų toksai, kad vieniša mama yra nieko nuostabaus, bet buvo stigmatizuojamos irgi. [...] Tai jei norim lygybės, tai ir žiūrime vienodai* (N1). Stereotipai ir skirtingi lytims keliami reikalavimai, pasak tyrimo dalyvių, kaip nurodoma ir stigmatizacijos teorijoje (Goffman,

1963), iškreipia tikrovę ir yra nebematoma po etiketėmis slypinti realybė, moterys dėl to jaučiasi nepripažintos ir nesvarbios – *Man taip užknisdavo, kai man sakydavo „oj kaip fainai, kad tėvelis įsitraukia, va žiūrėk, koks geras, atvažiuo aplankyti“. Apie ką jūs šnekat? Ar jums atrodo, kad jeigu kartą į mėnesį atvažiuoja... (V2), Apskritai tėčiui užtenka laiko su vaiku praleist ir jis jau stebuklas. [...] Gal jis tai daro per mėnesį kartą, nesvarbu, iškart priskiriamos tokios ypatingos galios ir jis išaukštinamas. [...] Mes tokioj patriarchalinėj labai visuomenėj gyvenam (V6). EIGE duomenimis, Lietuva pagal lyčių lygybės indeksą vis dar yra žemiau Europos vidurkio, kuris yra 54,0, o Lietuvos – 43,6 (EIGE, 2020). M. Jankauskatė, A. Maldeikienė ir A. Armonaitė nurodė, kad Lietuvoje moterys skiria 6,5 karto daugiau laiko buičiai ir vaikų priežiūrai nei vyrai ir nurodo, kad moterims neužtikrinamos darbo ir šeimos derinimo sąlygos, nėra skirta pakankamai tinkamų paslaugų. Politikos formuotojos pridūrė, kad dėl lyčių nelygybės yra sunkiau ir vyrams, kurie jaučia spaudimą išlaikyti šeimą, taip pat yra pervargę ir nepatenkinti, tai rodo savižudybių rodikliai. Apskritai, politikos analizės dalyje pripažinta, kad lyčių nelygybė ir patriarchatas yra viena pagrindinių šeimos politiką formuojančių jėgų, o branduolinės šeimos politika yra vykdoma būtent tam, kad būtų išsaugoti šie vaidmenys ir patriarchatas; vienu motinų šeimos tada yra marginalizuojamos kaip keliančios patriarchatui pavojų.*

Motinos taip pat įžvelgia, kad, kai remiamasi stereotipais, stigmatizaciją ir diskriminaciją patiria ir vyrai. Pasak tyrimo dalyvių, visuomenėje vyrai yra matomi kaip didvyriai, o teisinėje sistemoje, skyrybų procese ar tokiose institucijose kaip „Sodra“ gali susidurti su stigmatizacija ir netgi diskriminacija, kylančia iš nusistovėjusio požiūrio, jog vaikus dažniausiai ir geriausiai augina mamos, o vyrai yra „laisvo oro direktoriai“ – *Turiu bičiulį, kuris augina vieną vaiką vienas. Tai jis pasipiktino, kad jis atėjo į Sodrą ir jam iškart sako – tai kiek tu čia laiko nemoki tų alimentų (R1), Manau, kad vyrų, auginančių vaikus, kadangi mažuma yra ir ta teismų praktika tokia, kad priskiria mamai, nors gali būt, kad ir ta mama daug blogiau auklės. Manau, kad vyrai turėtų jaustis skriaudžiami, kurie nori auginti vaiką ir tikrai yra to verti [...] matomi jie kaip laisvo oro direktoriai (V4). Taigi matyti, kad politiniu lygmeniu vyrams kuriama laisvė nuo įsipareigojimų vaikams vykdymo atsisuka prieš pačius vyrus, kai jie taip pat yra matomi kaip homogeniška grupė, realybę nugali stereotipai. Vyrai, pasak tyrimo dalyvių, kurie nori vieni auginti vaikus, yra laikomi keistenybe, į juos žiūrima įtariai, ieškoma užslėptų motyvų, netikima, kad vyras tiesiog nuoširdžiai galėtų norėti pats auginti vaikus. Ankstesniuose tyrimuose taip pat nurodoma, kad moterys Lietuvoje turi geresnių galimybių gauti vaiko globą dėl nusistovėjusių*

stereotipinių lyčių vaidmenų, nes moteris yra laikoma geriausia šeimos rūpintoja, o vyras finansiniu išlaikytoju, kuris iš esmės nėra įsipareigojęs prižiūrėti vaikus (Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016). Tai būdinga familialistinėms valstybėms, tokioms kaip Lietuva, kurių politikose dominuoja branduolinės šeimos išaukštinimas, kuriantis ir palaikantis aiškius lyčių vaidmenis – moterys atlieka buitines ir rūpybos darbus, o vyrai šeimą išlaiko finansiškai. Vis dėlto M. J. Dufur et al. (2010) atlikto ilgalaikio tyrimo rezultatai rodo, kad vienu vaikų auginančių tėvų vyrų ir motinų tėvystės stilius skiriasi labai nedaug, nėra jokių skirtumų tarp vaikų socialinių ir psichologinių savybių, akademinį pasiekimą, tad teigti, kad moterys geriau geba vienas auginti vaikus nei vyrai, nėra teisinga. Taigi matyti, kad stereotipinis vyrų pozicionavimas yra politikos formavimo rezultatas, nes tokios nuostatos taip pat neatitinka vyrų realybės.

Taigi dėl Lietuvoje išsisknijusių branduolinės šeimos ir tradicinių vyro ir moters vaidmenų pasiskirstymo vyrai, palikę vaikus, ir juos vienas auginančios motinos visuomenėje yra laikoma ganėtinai natūraliu reiškiniu. O vieni vaikus auginantys vyrai visuomenėje yra matomi kaip herojai, kurie atlieka moterims priklausančią darbą, nes vaikų auginimas tradiciškai nėra skirtas vyrams. Vis dėlto dėl tradicinių vaidmenų išsisknijimo šeimos klausimais diskriminaciją gali patirti ir vaikų auginimu suinteresuoti vyrai. Diskriminacija labiausiai pasireiškia teismų praktikoje, norint tapti pagrindiniais vaiko globėjais, nes įprasta manyti, kad geriausiai vaiku geba pasirūpinti mama. Vienas vaikus auginantis tėvas yra ne tik herojus, bet ir keistenybė, tad tokie teisminiai sprendimai yra priimami itin atsargiai. Matyti, kad tradicija tapę, institucionalizuoti stereotipai, nors vyrams suteikia daugiau laisvės, tačiau taip pat užkerta jiems galimybes veikti už vyriško stereotipo ribų.

7.2.2. Mamų santykis su sąvoka „vieniša motina“

Teorinėje darbo dalyje buvo aptarta kalbos įtaka socialiniam ir politiniam diskursui, tam, kaip tam tikros socialinės grupės ar problemos yra suvokiamos ir sprendžiamos, priimamos visuomenėje, kaip gali būti kuriamas „simbolinis smurtas“ tų grupių atžvilgiu (Bourdieu ir Passeron, 1977). B. Skeggs ir V. Loveday (2012) nurodo, kad tokie terminai kaip „lone mothers“, kurio lietuviškas atitikmuo yra „vieniša motina“, turi stigmatizuojančią konotaciją dėl sąsajos su vienišumo jausmu, kurį nebūtinai patiria mamos, vienas auginančios vaikus.

Nors sąvoką moterys vertina nevienodai ir kai kurių ji visiškai neskaudina, vis dėlto tyrimo dalyvės buvo linkusios pabrėžti, kad nesijaučia vienišos ir šis jausmas nepriklauso nuo to, ar turi vyrą, ar ne – *Į tą terminą jautriai nereaguuju, [...] bet vieniša aš tikrai nesijaučiu* (R1), *Aš nemanau, kad esu vieniša, nes neturiu vyro* (V1). Terminas „vieniša“ neatspindi tam tikrų santykių turėjimo ar neturėjimo, tačiau rodo santykių tiek su kitais, tiek su savimi kokybę – žmogus gali jaustis vienišas, būdamas su kitu, ar nesijausti vienišas būdamas vienas (Vaskelienė, 2006). Informantės taip pat nurodė, kad jos nėra vienišos ir negali būti laikomos tokiais jau vien dėl to, kad turi savo vaikus – *Pats terminas man neskamba gražiai, [...] jeigu aš auginu vaiką, tai aš jau ne viena, aš jau ne vieniša, aš turiu vaiką* (V9). Kaip minėta, ne visas motinas šis terminas skaudina ir jos nurodo, kad tiesiog lietuvių kalboje nėra tinkamesnio žodžio. Šioms motinoms atrodo, kad svarbiau, kokios asociacijos yra susijusios su šiuo terminu, ir mano, kad nustojus „vienišas motinas“ sieti su visuomenės degradavimu ir valstybės išnaudojimu, ir pats terminas netektų negatyvios konotacijos.

Kritiškai terminą vertinusios motinos pažymi, kad, kaip ir nurodoma tyrimuose, terminas gali tapti pagrindu diskriminacijai, tad yra būtina atkreipti į jį dėmesį ir ieškoti draugiškesnės, mažiau išskiriančios ir diskriminuojančios sąvokos, kuri palaiapsniui keistų ir visuomenės požiūrį į šias šeimas, kaip įvyko, kaip jau minėta, su gausiomis šeimomis ir žmonėmis su negalia. Būtent dėl su terminu siejamų konotacijų, pasak motinų, automatiškai visos vienos vaikus auginančios motinos yra siejamos su socialine rizika, vienišumo jausmu ir valstybės paramos išnaudojimu. O pagal tai atitinkami kuriami ir šeimos politikos įstatymai, formuojasi visuomenės nuomonė. Motinos mano, kad terminą pakeitus pagarbesniu, kur būtų labiau išryškinama motinystė, o ne vienišumas, savaime atkristų ir esamos konotacijos, nes terminas turėtų visai kitokį toną. Mamos, kaip ir žmogaus teisėms šeimų klausimu atstovaujantys tirti politikos formuotojai atkreipia dėmesį, kad ne tik terminas „vieniša motina“, bet ir sąvoka „nepilna šeima“ nėra tinkama, nes šitaip moteris norima paauklėti, išskirti iš „pilnų“ ir „nevienišų“ šeimų rato, kuriama politika, kuria siekiama šeimas „atkurti“, „panaikinti“ – *Aš kadangi iš „nepilnos“ šeimos, tai man visi gali aiškinti, kokias aš klaidas padariau ir ką čia daryt, kad vėl tapčiau „pilna“.* Apskritai visa politika taip dabar suformuota yra, kad mane ir mano vaiką yra siekiama panaikinti, nes mes ten kažkokio standarto neatitinkam, ir niekam neįdomu, kad to standarto neatitinkdami dabar daug laimingesni esam (V2.). Tokių terminų vartojimas moteris izoliuoja, paverčia pavaldžiomis galiai kitų, kurie jaučiasi turį teisę moteris „paauklėti“, o tai kas tampa „simbolinio smurto“ išraiška, daro įtaką

ne tik socialiniam naratyvui, bet ir politiniams sprendimams, nėra gilinamasi į realias situacijas, užstringama prie stereotipų (Bourdieu ir Passeron, 1977; Schneider ir Ingram, 1993). Iš motinų pasakojimų išryškėja, kad stereotipinis motinų siejimas su bloga motinyste pasireiškia ir kasdieniame jų gyvenime, kai vaikų poelgiai yra vertinami skirtingai remiantis vien tuo, kokiai šeimai jie priklauso – *jeigu vaikas mokykloj nusižengia iš pilnos šeimos, tai jis išleptęs, jeigu augantis tik su mama, tai ji negeba rūpintis vaikais* (V2). Matyti, kad dėl su vienu motinų negebėjimu tinkamai auklėti vaikų, kai šeimoje nėra vyro, siejamo stereotipo yra skirtingai interpretuojamos situacijos, stigmatizuojami ir vaikai. Nuo to, kaip yra suprantama problematika, priklauso ir jos sprendimo būdai – Lietuvoje siekiama sukontroliuoti vienas vaikus auginančias, nepajėgias vaikais pasirūpinti mamas. Branduolinės šeimos yra suprantamos kaip geriau besirūpinančios vaikais, kurios vaikais kartais rūpinasi gal net per daug. Tačiau tariamai per didelė meilė nėra laikoma tokia didele problema kaip vaikų nepriežiūra, tad siekiama stiprinti šias šeimas, o nepriežiūra kaltinamas vienas vaikus auginančias motinas bausti.

Taip pat matyti, kad po stereotipais pasimeta ir tai, kad išties vaikai ir motinos gali būti daug laimingesni „nepilnoje“ šeimoje, ir siekiant joms padėti, pasak motinų, nereikia bandyti jas „atkurti“, o padėti visavertiškiau funkcionuoti esamoje šeiminiėje situacijoje – *Jis [terminas] yra neteisingas. Turėtų ateiti kažkokia politinė srovė ir pastatyti į vietą [...] man reikia gal didesnių vaiko pinigų, bet tikrai ne vyro, vien tam, kad finansinę šeimos situaciją išspręst, nu kas per nesąmonė* (B1), *Aš kai važiauvau, atsimenu, ištuokos dokumentus pasiimti, manęs klausė, ar jūs esate vieniša mama, ir aš sakau, kad nu ne. Aš nepriskyriau savęs prie vienišų mamų. [...] Aš įsivaizduoju tada moterį, kurios išmirė visa giminė ir jinai viena ant pečių kalnuose nešiojasi savo vaiką ir tiesiog vieniša. [...] tai ir yra politikos formavimo klausimas, kaip dalykai yra dedami ir suprantami. Nes tai yra nuomonės formavimo būdas. [...] jis mane riboja [...] aš jokiais būdais nesu vieniša, o mano šeima nėra „nepilna“, [...] reikia ne atkurti mane, ne siūlyti kursiuokus apie santykių kūrimą, o padaryti, kad vaiką į gerą mokyklą leist galėčiau ir suspėčiau darbus nudirbt* (V2). Motinos nemano, kad jų šeimos yra „nepilnos“, o pasak jų, kaip tik atrodo daug labiau „pilnos“ ir vienalytės nei bloguose santykiuose su vyru, kai visų šeimos narių tarpusavio santykis buvo fragmentiškas, vyravo baimė, slapstymasis ir įtampa. Pasak išsiskyrusių motinų, po skyrybų visavertiškesni pasidarė tiek jų, tiek jų vaikų gyvenimai ir kaip tik apėmė pilnumo ir bendrumo jausmas, kurio neįtė iki išsiskyrimo, tad joms nereikia vyro, kad patirtų pilnatvę, tik reikia palankesnių politinių

sąlygų, kad galėtų visavertiškai atliepti vaikų poreikius. Tačiau motinos pažymi, kad visuomenėje ir politikoje vyrauja kita, niekuo nepagrįsta nuomonė, kuri riboja jų galimybes, motinos šioje vietoje pasigenda politikų įsikišimo, kurie imtųsi keisti tokią realybės neatitinkančią situaciją ir iš esmės vykdytų tokių stereotipų laužymo perversmą. Motinos teigia, kad turi ateiti nauja „politikos srovė“, nes dabar šeimos politikoje dominuojanti konservatyvi politikos srovė stereotipus tik dar labiau stiprina, teisingiausia laikydama branduolinę, santuoka paremtą šeimos formą ir atitinkamai formuoja politiką, taiko tokias vienoms vaikams auginančioms motinoms netinkamas politines priemones, kaip santykių stiprinimo kursai.

Apibendrinant – matyti, kad moterys nėra linkusios save laikyti „vienišomis“, supranta galimas termino pasekmes, tokias kaip stigmatizavimas ir sisteminis diskriminavimas, įtaką savo pačių identitetui ir politikos formavimui. Buvimas „vieniša“ siejamas su vienišumo jausmu, kuris nėra būdingas vienoms vaikams auginančioms motinoms vien dėl fakto, kad neturi vyro. Motinos nurodo, kad nėra vienišos, nes turi vaikus, turi kitus artimus santykius. Taip pat, pasak tyrimo dalyvių, terminas „vieniša motina“ Lietuvoje yra labai įsisenėjęs ir apipintas neigiamomis konotacijomis, tokiomis kaip bloga motinstė ir valstybės išnaudojimas, tad terminą reikėtų keisti, norint išjudinti šias nuostatas ir keisti politiką. Netinkamu motinos laiko ir terminą „nepilna šeima“, nes mano, kad šeimos „pilnumas“ priklauso ne nuo šeimos sudėties, o tarpusavio ryšio ir pilnatvės jausmo. Vartojami terminai gali tapti simbolinio smurto pagrindu – įsivaizduojant, kad vienos vaikams auginančios motinos yra „vienišos“, o jų šeimos „nepilnos“, politika kuriama taip, kad siekiama išlaikyti ir atkurti branduolines šeimas, kad „vienišų“ motinų ir „nepilnų“ šeimų neliktų, tad joms nėra taikoma tinkamų politinių priemonių. Motinos nurodo, kad yra patenkintos savo šeiminei padėtimi ir iš politikos tikėtąsi palankesnių sąlygų vaikų poreikių atliepimui sudarymo, o ne kursų, kaip kurti santykius, tad norėtų, kad į politiką ateitų nauja, mažiau konservatyvi srovė.

7.2.3. Vaikas ir jo šeimos supratimas

Atsižvelgiant į tai, kad, kaip buvo matyti, Lietuvos šeimos politikos kontekste keliama daug klausimų apie šeimos formos svarbą ir įtaką vaikų raidai, daug diskutuojama apie tai, kas yra šeima ir kokia ji turėtų būti, tyrimo metu buvo išsikeltas uždavinys išanalizuoti, ką iš tiesų vaikai laiko savo šeimos nariais, kaip, motinų manymu, jie supranta šeimą, kiek jų realybė

atitinka branduolinės šeimos stereotipą, yra jo paveikta. Kai kurios moterys apie tai su vaikais buvo kalbėjusios, kai kurios buvo atkreipusios dėmesį į vaikų piešinius šeimos tema.

Nors Lietuvos politiniame kontekste vienų motinų, auginančių vaikus, šeimos yra vadinamos „nepilnomis“, šio tyrimo duomenys rodo, kad visais atvejais į šeimos narių sąrašą vaikai įtraukia kur kas daugiau asmenų nei tik mamą, ir šeimos paveikslas toli gražu nėra „nepilnas“, taip pat išeina už branduolinės šeimos ribų. Sociologė I. Levin (1993), parašiusi ne vieną knygą apie šeimas ir jų variacijas, teigia, kad šeima negali būti objektyviai apibrėžta ir negalima visiems pritaikyti bendrų objektyvių kriterijų, nes kiekvienas asmuo į savo šeimos paveikslą įtraukia žmones ir net gyvūnus, kuriuos pats nusprendžia laikyti savo artimiausiais, savo šeimos nariais. Pritaikiusi šeimos žemėlapių metodą, tyrėja aptiko, kad šeimos forma ne tik nėra objektyvus darinys, bet ir gali kisti, tai priklauso nuo įvykusių santykių pasikeitimų (ten pat). Būtent santykis ir emocinis artumas yra pagrindiniai rodikliai, kuriais vaikai remiasi apibūdinami savo šeimą – *Buvo namų darbuose tema apie vaistus ir reikėjo pasakyti, kurie žmonės yra patikimi, kuriems galėtum pasakyti, kad tau skauda. Tai ji įvardino mane ir mano mamą. Nes mes dažniausiai ir būnam šalia, tai ne į tėtį kreiptis, o į mus, mes jos artimiausios* (K2), – pasakoja informantė, atkreipdama dėmesį, kad šeima laikomi tie asmenys, kurie vaikui yra prieinami, kuriais vaikas pasitiki. Kelios tyrimo dalyvės pasakojo, kad jų vaikų šeimos suvokimą sudaro labai įvairūs žmonės, visi, kieno jie jaučiasi mylimi – *Mažyliam šeima yra viskas – broliai, aš, teta, dėdė, kita teta, pusbrolis, pusseserė, močiutės, senelės, darželio draugai... (juokiasi). Kai paklausi kas juos myli ar nupiešk šeimą, tai ir pradeda varyt* (R1). **Naminiai gyvūnėliai** taip pat užima svarbią vietą vaikų gyvenime ir yra laikomi šeimos nariais – *Pastaruju metu dukra pradėjo piešt mane, save ir ten kur turi šuniuką, kačiuką ir jūrų kiaulytę. Ir ant šaldytuvo tokį užklįjavus – mes abidvi ir gyvūnai trys* (L1), *Centre aš, dukros iš abiejų pusių, tada būtina katė su vėžliu* (N1). Vaikai (kaip ir suaugę asmenys), pasak I. Levin (1993), gali labai prisirišti prie naminių gyvūnų, užmegzti su jais ypatingą emocinį ryšį, jausti jų raminantį poveikį ir juos laikyti tokiais pačiais svarbiais šeimos nariais kaip ir žmones.

Kaip matyti iš motinų pasakojimų, vaikai į savo šeimos paveikslą įtraukia tuos, kurių mylimi jaučiasi, į kuriuos, mano, kad gali atsiremti. Naminiai gyvūnai gali vaikams kelti tokius jausmus dėl jų nuolatinio buvimo šalia ir prieinamumo, o vaiko tėvas ir jo giminė gali būti daug tolimesni. Stebina, tačiau N1 yra vienintelė iš visų tyrimo dalyvių, kuri sakė, kad vaikas į šeimos piešinį įtraukia ir **giminaičius iš tėvo pusės** – *Tada seneliai iš tėvo pusės, jo*

sesuo (N1). Moteris pasakojo, kad vaiko santykiai su savo tėvu ir jo gimine geri, tad natūralu, kad vaikas juos įtraukia ir į piešinį. Iš tyrimo matyti, kad ne visi vaikai į šeimos narių sąrašą įtraukia ir tėtį, o tai priklauso būtent nuo turimo ryšio tiek iki skyrybų (kiek laiko gyveno kartu, koks buvo santykis), tiek ir po išsiskyrimo, o šeimos politikoje tikimasi, kad tėvas finansiškai išlaikys vaikus, su kuriais galbūt net neturi jokie santykio, nesant palankių sąlygų tam santykiui sukurti. Tyrime matyti, kad tik tie vaikai, kurie daug laiko gyveno su tėčiu ir turėjo ryšį su juo iki skyrybų, įtraukia jį į paveikslą net ir tuo atveju, kai dabar santykis nėra labai dažnas – *Mažiukai tėčio neįtraukia dažniausiai, ten kažkur toliau sąrašė yra, nes jie kai gimė, tai greitai po to aš ir išėjau. Šiaip mažiukai kai šeimą piešia, tai piešia mus keturis, o didysis piešia penkis, nes jis vis tiek kelis metus su tėvu gyveno, turėjo tą ryšį* (R1), *Jai šeima tai aš ir tėvas esam. Nors jie ten susitinka du kartus į metus, bet jis užėmė didelę vietą jos gyvenime ir tas ryšys išlikęs* (K1). Šalyse, kuriose yra silpnas tėvystės režimas (kaip ir Lietuvoje), įstatymai į vaikų priežiūrą nepakankamai įtraukia tėvus ir dėl to jie nesukuria su vaikais tokio artimo ryšio, nėra linkę vaikų remti finansiškai (Tereškinas ir Maslaukaitė, 2017). Stipriai familializuotose valstybėse orientuojamasi į tėvo darbinį užimtumą ir moters kaip vaikų rūpintojos vaidmenį, tad ne tik nėra sudaromos pakankamai palankios sąlygos tėvystės atostogoms, bet ir trūksta informacijos apie tėvystę, vyrai stokoja tėvystės įgūdžių, tai, nesprendžiant šios problemos politiniu lygmeniu, persiduoda iš kartos į kartą (ten pat). Tad, siekiant, kad tėvas, išsiskyres su vaiko motina, visavertiškai dalyvautų vaiko priežiūroje, svarbu atkreipti dėmesį į bendrą tėvystės politiką. Šeimos politikos formuotojai pabrėžia, kad, siekiant permainų, būtina keisti tėvystės kultūrą Lietuvoje, taip pat nesitikėti, kad tėvai finansiškai išlaikys savo vaikus, kai neturi su jais santykio ar yra linkę į destruktivų elgesį, o užtikrinti, kad būtų sudaromos palankios politinės sąlygos ir kad motinos ir jų vaikai būtų mažiau priklausomi nuo gal net ir visai niekada vaiko gyvenime nedalyvavusio tėvo, būtų užtikrinamas motinų ir vaikų saugumas.

Svarbus yra ir vaikų tėvų naujų šeimų sukūrimo klausimas. Politikos tyrimo dalyje buvo nurodyta, kad tėvai, kurie sukuria naujas šeimas, taip pat yra linkę mažiau laiko ir pinigų skirti vaikams iš ankstesnių santykių, tačiau šiame tyrime paaiškėjo, kad tai taip pat yra nulemta to, kokį santykį tėvas turi su šiais vaikais – kai santykis yra artimas, šie vaikai gali tapti ir naujųjų tėvų šeimų dalimi. Vaikų šeimos supratimas taip pat gali kisti, integruojant naujai tėvų sukurtas šeimas, jeigu jų dalimi tampa jie patys – *Jai šeima yra visi žmonės, kurie, vat būtent aš, tėtis [...]. Ir dabar dar atsirado piešiniuose neseniai ir sesutė netikra, [...] ji pas juos lankosi, jaučiasi labai priimta ir ten*

irgi yra jos šeima (V4), *Esam buvę ir visi piešiny su jo kita žmona. [...] Tai juokais vadinu mus modernia šeima, nes mes į jokių standartus netelpam (V2)*. Informantė V2 prabrėžia, kad šeimai neturėtų būti taikomi jokie standartai, kaip dabar yra Lietuvos šeimos politikoje, nes jie daro neigiamą įtaką vaikų savivertei, nors neturi realaus pagrindo – *visaip gali būti ir kiekvienas vaikas gali prisitaikyti sau, ir nesijausti joks ten keistas ar nepilnavertis, nes visaip būna ir visaip yra gerai. [...] tai formuoja juos, kaip jie jaučiasi. Jei nebūtų tokios griežtos normos, nereikėtų niekam „parintis“ ir aiškinti, kokia čia ta šeima, kas čia pas mus per šeima. Žiauriai daug įtampų nusimestų (V2)*. Šeimos apibrėžimai ir įsivaizdavimai apie tai, kokia turėtų būti šeima, eina kartu su visuomenėje keliamą moraline panika ir apibrėžimo neatitinkančiųjų stigmatizacija, diskriminacija tiek socialiniu, tiek politiniu lygmeniu. Tokios patirtys yra internalizuojamos ir ilgainiui neigiamai paveikia savivertę, identitetą ir gebėjimą funkcionuoti visuomenėje (Goffman, 1963). Informantė Ka1 pasidalijo savo patirtimi, kuri puikiai parodo, kaip visuomenės normų neatitikimo patirtis atsispindi vaiko pasaulio suvokime ir kasdienybėje – *Vieną kartą važiuom į IKEA kartu ir yra šeimos „parkingas“, ir sakau, kad prisiparkuojam čia, o ji man sako – mama, tu ką, gi negalima, taigi mes ne šeima, nes ženkliuke yra mamytė, tėvelis ir vaikai. Tai dar po to vis tiek ji nelabai manim patikėjo, kad galim ten statytis, nu ir pas ją labai matosi tas toks ilgesingas žiūrėjimas į kitas, pilnas šeimas ir sakymas, kad va čia bus mano tėtis ir taip toliau. **Tas sąvokų stereotipinių ir modelių bandymas atieškot, ir sukurti pas save. Labai jai to reikia, nes yra visur prisižiūrėjus, o pati neatitinka** (Ka1)*. Vaiko suvokimas, kad šeima yra tokia, kokia ji yra vaizduojama visuomenėje, trukdo vaikui save identifikuoti kaip šeimos dalį, vaikas jaučiasi šeimai nepriklausantis ir neturintis teisės į šeimai suteikiamas privilegijas. Politikoje ir visuomenėje branduolinė šeima yra iškeliamą kaip tinkamiausia, pirmiausia, tariamai ginant vaiko interesus, tačiau matoma, kad šitaip didelei daliai vaikų, kurie neatitinka branduolinės šeimos standarto, kaip tik yra daroma žala, tad, pasak žmogaus teisėms atstovaujančių politikos formuotojų ir motinų, siekiant apsaugoti vaikus, pirmiausia reikėtų nustoti diskriminuoti šeimas, nepriklausančias branduolinėms šeimoms.

Iš moterų pasakojimų paaiškėja, kad **vaikai turi ir savo įveikos strategijas**, atsakydami sau į klausimus apie šeimą, į tai, kad jų šeima neatitinka visur matomo šeimos įvaizdžio. Viena informantė pasakojo, kad kai jos vaikas mato atvaizduotas šeimas, kurias sudaro mama, tėtis ir vaikai, vietoj tėvo vaikas įvardija savo senelį – *Tarkim, žiūri ten filmuką ar reklamą, kur visa šeima išsišiepus dribsnius valgo, ir ten rodo vaikus ir tėvus, ir jis sako –*

čia mamytė, o čia senelis, kur ten realiai kažkieno atseit tėvas (B1). Vaikai vietoje tėčių taip pat įvardija kitus motinų draugus. Dar viena mama pasakojo, kad jos vaikas išsigalvojo tėvo mirtį – Vienu momentu jis sugalvojo, kad jo tėtis mirė [...] Mes jau kelis metus bandom jį perkalbėti, kad taip nėra, kad tėtis yra išvykęs, bet jis to nepripažįsta ir viskas (V8). Taigi matyti, kad stipriai visuomenėje įsišaknijęs ir visur vaizduojamas branduolinės šeimos modelis verčia vaikus kvestionuoti savo šeimos identitetą, bandyti užpildyti portretą, kuris tampa „nepilnas“ ir jų galvose. Dėl aiškaus šeimos vaizdavimo tiek viešojoje erdvėje, tiek televizijoje vaikai negeba suvokti, kad jų šeima tiesiog nėra tokios formos, tad, siekdami išspręsti šį vidinį konfliktą, pakeičia tėtį vaizduojančius personažus į kitus vyrus – senelius, motinų draugus, ar net sako, kad tėtis yra miręs dėl galbūt vaikui pernelyg neaiškios vaizduojamos šeimos ir jo asmeninės patirties situacijos. Tad branduolinės šeimos traktavimas kaip tinkamiausios vaikų saugumui ir poreikiams užtikrinti tik su motina augantiems vaikams daro daugiau žalos nei naudos – tiek marginalizuotos ir stigmą integravusios vienos vaikų auginančios motinos yra priešpriešinamos branduolinėms šeimoms, tiek vaikai yra priešpriešiami vaikams iš branduolinių šeimų, pirmųjų problemos ir identiteto problemos yra paliekami spręsti jiems patiems, politikams neturint intereso jiems padėti, paliekant visą atsakomybę jų šeimoms ir toliau formuojant utopinę branduolinių šeimų visuomenę. Tokios kultūros fone vaikai taip pat internalizuoja stigmą, jaučiasi nepakankamai geri, tai prisideda prie tolimesnių jų galimybių formavimo, suvokimo, kokia yra visuomenė, kas per žaidimas yra politika (Schneider ir Ingram, 2004). Matyti, kad branduolinės šeimos reikalavimai neatitinka vaikų realybės, o vaikai iš vienu motinų šeimų Lietuvoje sudaro apie trečdalį visų Lietuvos vaikų (Stankūnienė, et al., 2016).

Apibendrinus – matyti, kad vaikai šeimą supranta kur kas plačiau nei apima branduolinės šeimos sudėtis, nors Lietuvos šeimos politikos įstatymuose nurodoma, kad šeima turėtų būti paremta tik santuoka. Tai, ką vaikai įtraukia į savo šeimos narių sąrašą, priklauso nuo santykio artumo, o ne nuo santuokos buvimo ar nebuvimo. Dažniausiai į šeimos paveikslą įtraukiamos mamos, broliai ir seserys, seneliai, naminiai gyvūneliai. Tėčio įtraukimas į šeimos portretą priklauso nuo santykio artumo, o ne nuo to, kad tėtis gyvena skyrium, nėra susituokęs su mama. Net ir tais atvejais, kai tėvai gyvena skyrium ir netgi turi naujas šeimas, kai vaiko ryšys su tėvu artimas, vaikas jį įtraukia į šeimos paveikslą, taip pat gali į šeimos narių sąrašą įtraukti naujas tėvų šeimas. Čia svarbus politikos formavimas – defamilializuota šeimos politika, kai tėvas yra labiau įpareigotas ir mokomas rūpintis vaiku nuo

pat jo užmezgimo, taip pat iširus santykiams su motina, sudaro sąlygas tėvui ugdyti tėvystės įgūdžius ir kurti ryšį su vaiku, kuris išlieka nepaisant šeimos formos. Lietuvoje, esant išskirtai aiškiai ir griežtai šeimos formai, vaikai susiduria su sunkumais, bandydami integruoti savo šeimos išskirtinumą, palyginti su branduoline, visuomenėje vaizduojama šeima, kuri dominuoja televizijoje ir kitur viešojoje erdvėje. Branduolinės šeimos išaukštinimas veikia vaikų identitetą ir savivertę, verčia juos jaustis išskirtiniais ir nevisaverčiais, turinčiais mažiau teisių. Tad branduolinės šeimos stiprinimo politikos pagrindinis tariamai keliamas tikslas apsaugoti vaikus yra nepasiekiamas. Tai dar kartą rodo, kad tokia politika yra kuriama ne remiantis realiais tyrimais ir šeimų situacijomis ir noru suteikti realią pagalbą, o siekiant įtvirtinti tam tikras vertybes.

7.3. Laiko balansas

Tiek literatūroje nurodoma, tiek interviu metu išryškėjo, kad esant nepalankiai, branduoline šeima ir tradiciniais vyro ir moters vaidmenimis paremtai politikai, sunkiausia vienoms vaikams auginančioms moterims suderinti visus vaidmenis, sunku spėti aprėpti visas atsakomybes ir atlikti kasdienio gyvenimo užduotis (Kendig ir Bianchi, 2008). Moterims trūksta laiko visose gyvenimo srityse, jos patiria laiko trūkumą (angl. *time poor*) (ten pat). Motinų patiriamas laiko trūkumas daugiausia yra politikos formavimo padarinys, kai posovietinėse, familialistinėse gerovės valstybėse, kuriose siekiama stiprinti branduolines šeimas, kaip ir pripažino politikos formuotojai, nėra sudaromos pakankamai geros vaikų priežiūros sąlygos, taip pat sąlygos derinant vaikų priežiūros ir apmokamo darbo įsipareigojimus, trūksta darbo lankstumo ir kompensavimo už prarastas darbo valandas, kad būtų galima dirbti ne visą darbo dieną.

Moterys nurodo, kad daugiausia laiko atima darbas ir buitinis, trūksta laiko vaikams ir ypač savo poreikiams patenkinti – *Laiko balansas tai tragedija, nėra balanso visiškai, tai vaikai nukenčia, apie save išvis nekalbu* (R1). Siekiant suderinti šias sritis, kažkuri visada nukenčia.

7.3.1. Laikas sau – prabanga

Kalbėdamos apie laiko, kurį gali skirti vaikams, sau ir darbui balansą, visos moterys teigia, kad labiausiai trūksta laiko sau, sunkiausia patenkinti savo asmeninius poreikius – *Reikia laiką visada vogti nuo savęs. Buvo*

neseniai mokymai darbe ir ten darėm testuką apie poreikius – sporto, laisvalaikio, daug visko [...] ir pas mane viskas buvo nepatenkinta (V2). Moterys įvardija, kad laiko trūkumas sau yra nemaloni tema, kelianti įtampą, liūdesį ir nuovargį – **Labai skaudi yra ta laiko balanso tema, mano svajonė yra, kad aš galėčiau atidirbus savo tiesioginį darbą, galėčiau pareiti namo ir jau daugiau niekur nebeiti** (V10). Laikas sau yra svarbi kokybiško gyvenimo dalis ir jo trūkumas yra siejamas su padidėjusiu stresu ir depresyviais jausmais (Sanik ir Mauldin, 1986).

Motinos nurodo, kad nors laiko sau – laiko, skirto hobiams, socialinių ryšių kūrimui ir tiesiog poilsiui – trūkumas tikrai neigiamai veikia jų emocinę savijautą, tačiau teigia, kad vis dėlto labiausiai gaila, kad laiko nelieta savęs tobulinimui, kuris galėtų padėti siekiant karjeros. Motinos pasakojo, kad dėl vaiko gimimo ir susiklosčiusios situacijos ne gi negalėjo baigti studijų – **Man mokslai nuplaukė [...] viskas remiasi į laiką ir finansus [...] man dabar vienai reikia išsilaikyti, tai kada mokysies** (V1). Matyti, kad studijų tęsti motinos negali, nes, negaudamos valstybės paramos ir gyvendamos nepalankiomis politinėmis sąlygomis, savo laiką turi skirti apmokamam darbui, o likusį laiką vaikų priežiūrai, tad mokslams nebelineka vietos. Kitos tyrimo dalyvės taip pat minėjo, kad turėjo atsakyti kitų įvairių savęs tobulinimo galimybių, kurios ne tik būtų maloni savirealizacijos patirtis, bet ir padėtų siekiant karjeros – **Kad galėtum kažkokius kursus lankyti, kad galėtum patobulinti kalbos žinios ar galų gale pas psichologą nueiti arba pasportuoti, to nėra** (V6), **Labiausiai nukenčiu aš [...] norėčiau save tobulinti, kaip profesionalę, kursų kažkokių konditerių palankyt, mokslus pabaigti** (N3). Žmogiškojo kapitalo teorijos rodo, kad investavimas į žmogiškąjį kapitalą teigiamai veikia ne tik patį jį kaupiantį asmenį, bet ir prisideda prie ekonomikos plačiaja prasme stiprinimo (Blundel et al., 2005). O sumažėjusios moterų galimybės siekti savęs tobulinimo ir karjeros mažina jų žmogiškąjį kapitalą ir taip mažina jų galimybes darbo rinkoje. Nors Lietuvos politinė sistema sukuria tokią situaciją, kad moterys turi išsilaikyti savarankiškai, iš savo uždarbio, tačiau kartu nėra sudaromos pakankamos sąlygos, kad moterys galėtų siekti aukštesnės karjeros ir iš tiesų laisvai išsilaikyti iš savo pačių uždirbamų pajamų. Tikimasi, kad motinos išsilaikys iš darbo užmokesčio, tačiau tam nesudaromos palankios sąlygos, o kaip tik dar apsunkinamos, kai dėl Lietuvoje visą nepriklausomybės laikotarpį gyvavusios familializacijos nepakankamai išplėtos vaikų priežiūros paslaugos, dėl rėmimosi tradiciniais vyro ir moters vaidmenimis yra menkas darbo rinkos ir sąlygų lankstumas. J. Millar ir T. Ridge (2013) išskyrė, kad gerovės valstybėse, kuriose nėra kuriamos vienoms vaikams auginančioms motinoms palankios politinės

sąlygos, net ir tos mamos, kurios dirba net kelis darbus vienu metu, tačiau neturi aukštojo išsilavinimo ir papildomų finansinių išteklių, nepaisant didelio darbinio užimtumo, nepasiekia adekvataus gyvenimo standarto.

Moterys, kurios vis dėlto sugebėjo dirbti ir mokytis augindamos vaikus, nurodė, kad tokia situacija tapo įmanoma vaikams paaugus – abi mokslus tęsusios moterys sakė, kad į mokslus grįžo, kai vaikams suėjo aštuoneri. Ka1 pasakojo, kad, nors ir geba derinti vaiko auginimą, mokslus ir darbą, vis dėlto dėl tokio krūvio patiria daug streso, jaučia kaltę, kad skiria per mažai laiko vaikui, kuris dėl mamos darbo ir studijų turi savimi pasirūpinti savarankiškai, daug laiko praleisti vienas, nes motina neįperka auklės paslaugų, neturi kur vaiko palikti vakarais – *Sąžinė nuolatos griaužia, kad aš po darbų dviejų lekiu į universitetą, tada vaiką jau guldaui miegot kai grįžtu, o jei naktinė pamaina, tai yra buvę, kad ir per naktį viena pabūna [...] visada ji viena, neturiu kur palikt, auklės irgi nepasisamdysiu* (Ka1). V4 taip pat atkreipė dėmesį, kad mokslus baigti galėjo tik dėmesio ir rūpesčio vaikui sąskaita – *Kai magistrą dariau, buvo nerealiai sunku, tada dukrą labai skriaudžiau. Būdavo, tik „būk gera, eik į šoną“* (V4). Nepalankios sąlygos motinoms derinti darbinį užimtumą ir siekti mokslų verčia moteris arba mokslų atsisakyti, arba jų siekti vaikų sąskaita. Užsienio tyrimuose nurodoma, kad socialdemokratinėse, taip pat daug kur bismarkinėse gerovės valstybėse šios problemos yra sprendžiamos kuriant vaikų priežiūros, kur dirba profesionalūs auklėtojai, ar vaikų žaidimo kambarius mokslo įstaigose, taip pat sudarant sąlygas vaikus atsivesti į paskaitas (Pandey et al., 2004). Taikant tokias priemones, vaikai yra saugūs, gali praleisti laiką prižiūrimi suaugusiųjų, ruošdami namų darbus ar tiesiog socializuodamiesi, tad tokios priemonės teigiamai veikia ne tik moterų galimybes, bet ir vaikų gerovę, kurie yra ugdomi ir turiningai leidžia laiką (ibid.). Lietuvoje branduolinės šeimos politika formuojama taip, kad vyras siektų karjeros, o moterys visą savo dėmesį ir laiką skirtų vaikų priežiūrai, todėl tokios priemonės nėra kuriamos, nėra pripažįstamas jų poreikis ir svarba. Tad moterys ir karjeros klausimu lieka atsakingos už savo situaciją ir gali jos siekti tiek, kiek pačios yra pajėgios. Motinų prievolė atliepti politikoje keliamą reikalavimą finansiškai išsilaikyti pačioms verčia motinas aukoti vaikų interesus ir savo sveikatą, siekiant geresnės karjeros ir apsisaugojimo nuo skurdo.

Kai kurios mamos laiko savo poreikiams trūkumą išgyvena ypač skaudžiai. Informantės A1 ir B1, kurios nurodė, kad neatrado savęs motinos vaidmenyje ir jeigu atsuktų laiką atgal, ryžtųsi nėštumą nutraukti, pasakojo, kad laisvalaikio trūkumas yra didžiausias jų praradimas. Informantė A1, auginanti vaiką su negalia, su ašaromis pasakojo – *Aš dabar nieko negaliu sau*

leist, negaliu keliaut kur noriu, negaliu daryt ko noriu. [...] Man to labiausiai ir trūksta – laisvės, to, kad ką noriu, kada noriu [...] dabar net jei ir išėini į kokį žygį, tai „grūzinies“, kad ten mamai palikai, kad paskambins, turėsi grįžt. Neina atsipalaiduot, aš **neatsimenu kada esu atsipalaidavusi** [...] Ir dar jis kai su tuo autizmu, tai turi savo visokius keistus tenėjimo būdus ir panašiai, visi žiūri, **man gėda su juo** [moteris apsiverkia] (A1). Iš motinos pasakojimo ir reakcijos jaučiama, kad ji yra pervargusi, negali atlaikyti visuomenėje keliamo spaudimo būti „gera motina“ ir vaikui visada teikti pirmenybę, taip pat dėl nepakankamo visuomenės supratingumo negalios klausimu kiekvieną kartą išėjusi į gatvę yra persekiojama žvilgsnių ir tai dar labiau apsunkina motinos laisvės poreikį, taip pat galimybę dirbti. Lietuvoje, kur negalią patiriantys vaikai nėra visiškai įtraukti į visuomenę ir žmonės neturi pakankamai informacijos apie negalią turinčius asmenis ir bendravimo su jais patirties, tai vis dar kelia žmonėms nuostabą, tad, siekiant pokyčių, svarbu, kad vaikai visavertiškai dalyvautų vaikų priežiūros, formalaus ir neformalaus ugdymo sistemose kartu su kitais, negalios neturinčiais, vaikais (PPMI, 2021). Visavertis vaikų įtraukimas svarbus ir gerinant tėvų situaciją, mažinant jų našta, ypač skatinant dalyvavimą darbo rinkoje (ten pat). A1 nurodo, kad, būdama viena mama ir dar augindama neįgalų vaiką, jaučiasi, kad patiria dvigubą našta ir stigmatizaciją – tiek dėl to, kad vaiką augina viena, tiek dėl to, kad vaikas turi negalią. Ji nurodo, kad jos situacija yra ypač sunki – kai nėra tėvo ir prieinamų, tinkamų valstybinių paslaugų, tenka gyventi ribotą, uždarą gyvenimą, dirbti pamaininį darbą, kad, atidirbus dvi paras, būtų galima kitą savaitės dalį praleisti su vaiku. Pasak informantės, tokių paslaugų, kurios atlieptų jos ir vaiko poreikius, Lietuvoje ji nežino, nes negali vaiko nei leisti į darželį, nei naudotis atokvėpio paslaugomis, kadangi vaikui, sergančiam autizmu, nėra užtikrinamas reikiamas pakankamas pastovumas ir paslaugų tinkamumas. Menkas pasitenkinimas motinyste ir jos sukeltu dideliu asmeninių poreikių apribojimu koreliuoja su bendru mažu pasitenkinimu gyvenimu – moterys jaučiasi aukojančios savo gyvenimus, išreiškia depresyvius jausmus ir motyvacijos stoką – *Mano hobis yra mano darbas ir jam aš galiu tik 10 % laiko skirt, nes jinai [dukra] visą laiką aplinkui. Ten kažkokių knygų irgi skaityt negaliu, nesusikaupsi, kai ji ten būna, [...] aš net dirbdama iš namų ir tą vaiką vieną augindama, būna, kad į dušą nenuėinu savaitėm, aš negaliu pakęst šitos situacijos* (B1). B1 nurodo, kad ten, kur gyvena, jai nėra prieinamos nemokamos vaikų priežiūros paslaugos, o vežioti neturi kaip, tad vaikas visada būna namuose. Motinos, kurioms yra prieinamos vaikų priežiūros paslaugos, gali daugiau laiko skirti ne tik vaikams, bet ir sau, savo hobiams, o tai teigiamai veikia jų psichinę sveikatą, kartu ir vaikų, nes moterys turi daugiau energijos atliepti jų poreikius (Pandey, et al., 2004).

Vaikų priežiūros paslaugos yra svarbi ir vaikų ugdymo dalis – vaikų, kurie lanko darželius, geresni pasiekimai moksluose, geresni socialiniai įgūdžiai (European Commission, 2019). Tačiau Lietuvos šeimos politikos kontekste tam nėra skiriama pakankamai dėmesio, kai visos pajėgos mobilizuotos branduolinių šeimų stiprinimui.

Matyti, kad Lietuvoje nėra rūpinamasi „deviantiškomis“ laikomomis motinomis ir jų vaikais, jiems nesudaromos palankios sąlygos, nepaisant jų patiriamų sunkumų, siekiant išvengti skurdo ir išlaikyti darbinį užimtumą, siekti karjeros ir geriau apmokamo darbo, tačiau kartu atliepti vaikų poreikius, teikti jiems geriausią priežiūrą. Motinos yra pervargusios ir nelaimingos, o politiniu lygmeniu vaikų priežiūros ir darbo derinimo problemos nėra sprendžiamos ir visa našta krinta ant pečių pačių motinų, kurios ne tik nepajėgia atliepti visų atsakomybių, bet ir visiškai neturi laiko savo poreikiams ir pomėgiams.

7.3.2. Didžiausia laiko pyrago dalis – darbui

Motinų apmokamas darbas yra svarbiausias išteklius šeimos skurdui mažinti, todėl būtent jam moterys skiria daugiausia dėmesio (Christopher, 2001; Bonoli, 2006; 2013). Apmokamas darbas ir buitines darbas, pasak tyrimo dalyvių, iš jų ir jų vaikų atima daugiausia laiko– *Matau tik mašiną ir savo darbą* (A1). Kuo moterys daugiau dirba, tuo mažiau laiko gali skirti vaikams, taip pat dėl patiriamo nuovargio turi mažiau vidinių išteklių atliepti vaikų emocinius poreikius – *Grįžtu ir krentu į lovą, jau daugiau niekas neįdomu* (K11). Tyrimuose nurodoma, kad, lyginant įvairių tipų šeimas, matyti, jog mažiausiai laiko su vaikais praleidžia būtent vienos vaikus auginančios moterys (Sanik ir Mauldin, 1986; Kendig ir Bianchi, 2008). Pabrėžiama ir tai, kad, suvienodinus šeimų socioekonominius rodiklius, situacija pasikeičia ir vienos vaikus auginančios mamos su vaikais praleidžia, atvirkščiai, daugiau laiko, palyginti su kitų tipų šeimomis (ten pat). Tai Z. Baumanas vadina „slaptų darbo sąnaudų“ problema, kai, siekiant išlaikyti šeimą finansiškai, tenka „mokėti“ kitose srityse – aukoti savo psichologinę gerovę ir santykį su vaiku (Bauman cit. pagal Bernati et al., 2017). Tai tampa ne tik motinų, bet ir valstybės „slaptomis sąnaudomis“, nes, nesuteikiant tokioms šeimoms pagalbos, sudėtingose situacijose ir patirdamos didelius sunkumus auga būsimo visuomenės kartos, kurios, negavusios pakankamos paramos ir rūpesčio vaikystėje, gali turėti socialinių problemų suaugusios (ten pat). Motinos nurodo, kad vaikams ypač trūksta kokybiško motinų dėmesio, motinos neturi pakankamai laiko užtikrinti visavertei vaikų raidai, padėti

vaikams susidoroti su įvairiuose raidos etapuose kylančiais iššūkiais, užtikrinti jiems visavertę vaikystę – vaikai daug laiko praleidžia vieni, turi anksčiau nei kiti vaikai išmokti savimi pasirūpinti patys. Remiantis socialinio investavimo teorija, tokiu atveju valstybė patiria dar didesnius nuostolius nei padėdama mamoms ir vaikams sunkiais gyvenimo etapais (Wacquant, 2007; Vanhuysse ir Sabbagh, 2002; Cerami ir Vanhuysse, 2009).

Nors užsienio literatūroje nurodoma, kad vienos vaikus auginančios motinos dažnai dirba ne visą darbo dieną ar apskritai nedirba (Millar ir Ridge, 2013), šiame tyrime, siekdamos išsilaikyti Lietuvos politiniame kontekste, tyrimo dalyvės nurodė, kad dirba visu etatu ar net daugiau – *Daug dirbu, perdu darbus, nes dar vakarais važiuoju senelių paslaugyti, kad tų pinigėlių susirinkt* (V10), *Aš ir makiažus dariau, nelegaliai baigiamuosius darbus studentam rašiau, mokykloj dirbau ir dar privačiai tos anglų kalbos mokiau, dar mokykloj fotografuodavau ten [...] dar vasarą į Norvegiją važiuodavau braškių skint* (Š1). Moterys sakė, jog kelis darbus dirba tam, kad galėtų išvengti skurdo ir pačios išlaikyti save ir savo vaikus, galėtų jiems suteikti kuo geresnį gyvenimą. Motinos nurodo, kad nesitiki ir nenori paramos nei iš valstybės, nei iš artimųjų, o nori gyventi kuo autonomiškesnį gyvenimą, tad verčiau dirba kelis darbus, nei prašo finansinės paramos. Lietuvos šeimos politikos tyrimo metu išaiškėjo, kad viena iš priežasčių, kodėl vienoms vaikus auginančioms motinoms nėra teikiama parama, sudaromos palankios politinės sąlygos, o jos, atvirkščiai, yra baudžiamos, ir visa politika orientuojama į branduolinių šeimų stiprinimą, yra įsisenėjęs stereotipas, kad vienos vaikus auginančios motinos yra nepakankamai atsakingos, nori gyventi iš valstybės pašalpų, o ne dirbti. Žmogaus teises ginanti M. Jankauskaitė pažymėjo, kad tokia nuostata yra atgyvenusi, neatitinkanti realybės ir motinos iš tiesų nori dirbti, save realizuoti. Šiame tyrime su motinomis kaip tik išryškėjo tendencija, kad dirbti motinos nori ir siekia būti nepriklausomos, suteikti, ką gali geriausia, savo vaikams, kad ir kaip sunku būtų to pasiekti Lietuvos politiniame kontekste, tad, siekiant šių tikslų, tenka dirbti net ne vieną darbą. Kitose gerovės valstybėse vienų motinų noras dirbti yra kaip tik skatinamas, sudarant palankias darbo sąlygas, galimybę dirbti ne visą darbo dieną, tačiau gauti atlygį už visą darbo dieną, nes laikomasi nuostatos, kad motinos nori dirbti ir tinkamai pasirūpinti vaikais, tad atitinkamai formuojama ir politika (Kendig ir Bianchi, 2008). Lietuvos šeimos politikoje dominuojantis požiūris, kad motinos yra valstybės išlaikytinės, skatina kitokių priemonių kūrimą, kuriomis siekiama vienoms vaikus auginančioms motinoms ne padėti, o jas sankcionuoti už netinkamą gyvenimo būdą ir tariamą neatsakingumą, kuriant branduolinėms šeimoms palankią politiką, siekiama pademonstruoti, kad

„doras“ gyvenimo būdas bus apdovanotas (V2).

Galimybės ir sunkumai darbo rinkoje. Iš tyrimo išryškėjo, kad lengviau suderina visas gyvenimo sritis ir daugiau pasitenkinimo jaučia tos mamos, kurios dirba pagal lankstų darbo grafiką. Kelios informantės pasakojo, kad jų gyvenimą lengvina darbas pamainomis, kai lieka daug išėjinių, kurių metu gali skirti kokybiško laiko vaikams, taip pat atrasti laiko sau, nors kyta papildomų sunkumų prižiūrint vaiku – *Pas mane darbas pamaininis – dirbu keturias, keturias laisvos. Tai turiu laiko vaikui ir sau laiko, kai vaikas eina į mokyklą (G1), Dirbau po dvi paras, o penkios laisvos [...] Per tas laisvas tada neleidavau jos į darželį, pabūdavom kartu. Tai tos paras buvo labai gerai, nes nuo 8 iki 5 būtų buvę niekaip* (V2). Tuo metu, kai moterys dirba pamainomis, neapsieinama be artimųjų pagalba – jie tuo metu prižiūri vaikus, nes nėra tinkamų vaikų priežiūros įstaigų, motinos neįperka auklės paslaugų. Vis dėlto darbas pamainomis yra patogesnis, nes, nors vaikai kurį laiką turi pabūti vieni, tačiau motinos gali jais visavertiškai rūpintis kitas dienas – nuvesti pas gydytojus, į būrelius, kokybiškai kartu praleisti laiką. Tačiau, kadangi nėra užtikrinama vaikų priežiūra valstybės lygmeniu, kai artimieji negali prižiūrėti vaiko, kai dirbamas pamaininis darbas, būna atvejų, kai vaikams tenka pabūti vieniems, net ir per naktį. Tada moterys juos kuruoja telefonu. Motinos pasakojo, kad ir vaikams, ir motinoms tokiais atvejais būna neramu, jie išgyvena baimę, moterys jaučia kaltę. Pasak jų, tokioje situacijoje praverstų auklės, kuri galėtų ateiti į namus, paslauga, vaikui būtų mažiau pokyčių, nes žinotų, kad visada ateina tas pats žmogus ir pačiam niekur nereikia važiuoti. Tačiau, pasak motinų, samdant auklę tokiam ilgam laikui, nebeapsimokėtų dirbti, nes auklei tektų sumokėti daugiau nei pusę atlyginimo, o valstybė nekompensuoja nė dalies tokių išlaidų. Valstybei nepakankamai rūpinantis vienus vaikus auginančių motinų šeimomis, dalį atsakomybės perima išplėstinės motinų šeimos, kurios negali užtikrinti paramos teikimo tęstinumo, tad valstybė per daug atsakomybės palieka šeimoms, dabartinėmis politinėmis sąlygomis jos nėra pajėgios atliepti visų vaikų poreikių vienos. Dėl to vienas vaikus auginančios moterys, kurios nori dirbti ir būti „geromis mamomis“, patiria valstybės „bausmę“, kai nesudaromos sąlygos tam įgyvendinti ir moterys turi arba aukoti laiką su vaikais, arba finansinę gerovę (Christopher, 2002). Radikaliosios feministės S. Duncan ir R. Edwards (1999) tikina, kad darbo rinkos nepritaikymas yra rezultatas patriarchalinės visuomenės, kur karjeros pasiekimai yra siejami tik su individo valia, o vienos motinos šiame kontekste atrodo kaip papildomos paramos reikalaujanti našta visuomenei. Darbo rinkos nepritaikymas

moterims yra vienas iš skurdo feminizacijos elementų.

Kalbant apie darbo lankstumą, motinoms tampa svarbus darbdavių ir kolegų asmeninis geranoriškumas, jų noras atsižvelgti į sudėtingą moterų situaciją ir joms padėti. Palankiai nusiteikę darbdaviai ir kolegos leidžia moterims vaikus atsivesti į darbą (pvz., po pamokų) ar išvažiuoti parvežti jų namo, išeiti į mokyklos renginius, taip pat ligos ar kitokio incidento atveju – *I koncertus ten visokius „muzikalkėj“ [...] pavyksta nueiti, nes darbdavys iš tikrųjų atsižvelgia [...] yra sąlygos pasiimti su savimi į darbą* (Ka1). Taip pat, esant lanksčiam grafikui ir palankiam darbdavių ir kolegų nusiteikimui, moterims šie sudaro sąlygas pirmoms išsirinkti, kaip sudėlioti darbo grafikus, kad joms būtų patogų, atsižvelgiant į šeiminius įsipareigojimus – *Susidėlioti galėdavau darbą taip, kad būtų patogų, visą grafiką* (H1), *Vidury dienos paskambina iš darželio ir turi ten per valandą tą vaiką pasiimti ir išleidžia [...] vien dėl to ir esu šitoj darbo vietoj, kad yra toks geranoriškas, pozityvus darbdavio ir kolegų požiūris* (V5). Darbdavių jautrumas moterų šeiminei situacijai yra pagrindinis paramos išteklius, derinant darbo ir vaikų auginimo pareigas, nors tai ir neturėtų būti vien darbdavių atsakomybė. Motinų teigimu, darbdaviai ir kolegos supranta motinų situacijos sudėtingumą, taip pat mato, kad dėl daromų išimčių nenukenčia jų darbo kokybė, o kaip tik pagerėja, kai, norėdamos atsidėkoti, jos padirba savo laisvu laiku, ramiai jausdamosi dėl vaikų saugumo ir gerovės gali visiškai atsiduoti darbui. Vis dėlto motinos nurodo, kad tai nėra patogų darbdaviams, kurie darbo valandomis turi galvoti, kuo pakeisti nuo darbo trumpam atleistas motinas. Matyti, kad politiniu lygmeniu nepakankamai remiamas vaikų priežiūros ir darbo pareigų derinimas tampa darbdavių atsakomybę ir jų, taip pat motinų našta, nes darbdaviai turi rūpintis žmogiškųjų išteklių planavimu, o motinos turi dirbti ne darbo laiko valandomis, kad darbdaviams šią našta sumažintų, toliau gautų jų paramą.

Motinos žino ir Darbo kodekse joms numatomas galimybes, tačiau jas vertina nevienodai ir vis tiek sieja galimybę naudotis išlygomis su pačių darbdavių geranoriškumu. Tokį patį pastebėjimą buvo išreiškusios ir žmogaus teises ginančios politikos formuotojos. Jos nurodė, kad Darbo kodekso papildymai yra iš esmės nereikalingi, nes ir be jo viskas priklauso nuo darbdavių geros valios. Viena informantė pasakoja, jog jai pavyko susitarti, kad galėtų iš darbo išeiti anksčiau kasdien, išskaidant mamadieniams priklausančias laisvas dienas – *Darbą kaip ir turėčiau baigti šeštą, bet kadangi dėl to vaikų skaičiaus, man skaitosi du mamadieniai, kad priklauso, tai mes su direktore du mamadienius tuos išskaidėm, tai gaunasi, kad aš neimu mamadienių, bet kiekvieną dieną dirbu valanda mažiau* (R1). Moteris nurodo,

kad, dirbant bibliotekoje, darbdaviui svarbiau, kad moteris būtų darbo vietoje kiekvieną dieną piko valandomis, o paskutinė darbo dienos valanda būna labai rami, dažnai neužaina nė vienas žmogus. Taigi matyti, kad šioje situacijoje dėl motinai daromų išlygų darbdavys nepatiria jokio nuostolio. Taip ir Darbo kodekse, kaip teigė politikos formuotojai ir rodo ankstesni tyrimai (Kairienė, Jančaitytė ir Kolbergytė, 2009), jei vienoms vaikus auginančioms motinoms numatytos išlygos būtų remiamos politiniu lygmeniu, darbdaviai mielai jas taikytų ir tai netaptų motinų diskriminacijos pagrindu. R1 labai teigiamai vertina mamadienius, tačiau pabrėžia, kad juos gauna ne dėl to, kad yra viena vaikus auginanti mama, bet dėl to, kad yra daugiavaikė mama. Kitos tyrimo dalyvės taip pat išskiria, kad Darbo kodekse numatoma galimybė gauti mamadienius būtų neįkainojama vertybė, tačiau apribojimas, kad reikia turėti mažiausiai du vaikus, daugumai mamų tokią galimybę panaikina. Mamos mano, kad joms turėtų būti suteikiama teisė į mamadienius net ir turint vieną vaiką, atsižvelgiant į savitą vienų vaikus auginančių motinų situaciją. Pasak tyrimo dalyvių, mamadieniai galėtų būti ne tik puiki proga skirti dėmesio vaikui, kurio visuomet trūksta, bet ir sutvarkyti kai kuriuos konkrečius su vaikais susijusius reikalus – *Ten net vaiką pas gydytoją galėtum susiplanuot kažkaip nuvežt arba ten į mokyklą nueit pasikalbėt su mokytojais, tai nėra tokių sąlygų* (V3). Taigi matyti, kad motinoms trūksta ne tik su vaikais leidžiamo laisvalaikio, bet ir laiko atliepti svarbiausius vaikų poreikius, netgi susijusius su sveikata ir ugdymu, kai nėra sudaromos pakankamai geros darbo ir motinystės išipareigojimų derinimo galimybės. Motinoms, siekiant finansiškai išlaikyti šeimą, visada tenka pirmenybę teikti darbui. T. Haux (2011) kritikuoja gerovės valstybes, kuriose yra ypač sureikšminamas darbas, ir teigia, kad jose nuo „socialinio piliečio“ buvo pereita prie „piliečio darbininko“ modelio. Autorės teigimu, toks modelis sukelia dar didesnę spaudimą mamoms, kurios vienos augina vaikus ir sunkiai gali suderinti darbo ir vaiko auginimo atsakomybes. Kaip matyti, Lietuvos politikų tariamas bandymas šias problemas spręsti iš esmės nesuteikia motinoms jokios paramos, nes vis tiek viskas priklauso nuo darbdavių asmeninių savybių ir nuostatų, o priemonės, kurios tikrai galėtų pagerinti šeimos situaciją, daugumai vienų vaikus auginančių motinų negalioja dėl diskriminacijos pagal vaikų skaičių.

Kitos tyrime dalyvavusios motinos pasakoja, kad dėl Darbo kodekse daromų išimčių dažnai susiduria su darbdavių abejingumu, neigiamu požiūriu, todėl yra nelengva prašyti to, kas moterims priklauso, bijoma užsitraukti darbdavių ir kolegų nemalonę – *Kaip pavyzdys, Darbo kodekso numatytos ilgesnės atostogos, bet aš nepažįstu nė vieno žmogaus, kuris ta paslauga*

pasinaudotų. Mūsų darbdaviai to netoleruoja ir čia tipo išskirtinės sąlygos kažkokios, tiek iš darbdavių, tiek iš kolegų perspektyvos ir niekas nenori savęs į tokią poziciją dėti tada (V3). Istoriskai susiformavo, kad motinoms yra ne tik keliami nerealiūs motinystės, vaikų auklėjimo standartai, bet lygiai taip pat vienoms vaikus auginančioms motinoms nepavyksta atitikti ir idealaus darbuotojo standarto bei lygiavertiškai dalyvauti darbo rinkoje (Brumley, 2014). Moterys sakė susidūrusios ir su atvira darbdavių diskriminacija – *Yra pas mus numatyta, kad tėvams vieniems auginantiems vaikus priklauso papildomos penkios atostogų dienos per metus. Tai vienam darbe aš vos išmušiau tas dienas, tai aš tada jaučiaus tokia net ir pažeminta, [...] jinai net su pašaipėlėm tokiom, kad „gal tu ten su kuo nors gyveni ir čia apsimesi“.* Tai tikrai buvo labai nemalonu, kad tai, kas tau priklauso pagal įstatymą, dar turi išmušinėti (V9). Motinų pasakojimai dar kartą išryškina, kaip ir pripažino kai kurie politikos formuotojai, kad politiniu lygmeniu finansiškai neremiamos Darbo kodekso išimtys gali tapti ne paramos motinoms šaltiniu, o dar vienu diskriminavimo pagrindu. Politikos formuotojai nurodė, kad šios išimtys dar daugiau laisvės suteikia darbdaviams, o ne motinoms, kurių galimybės gali net suprastėti. Informantės pasakojime išryškėjusi darbdavio nuostata, kad gal moteris tik apsimesa viena vaikus auginančia motina, siejasi su politinių dokumentų ir politikos formuotojų interviu metu išryškėjusiu požiūriu, kad vienoms vaikus auginančioms motinoms parama nėra teikiama ir turi būti teikiama labai atsargiai, atsižvelgiant būtent į tai, kad jos gali apsimesti, jog gyvena vienos, bet iš tiesų turėti vyrus. Vis dėlto ankstesniuose V. Stankūnienės et al. (2016) tyrimuose nurodoma, kad kaip tik dažniau motinos gyvena vienos, nors lieka oficialiai susituokusios. Tačiau politikoje nuo 1994-ųjų pradėtas kurti negatyvus diskursas vienų motinų atžvilgiu yra stipresnis už naują tyrimų informaciją ir motinų realybę dėl įsitvirtinusio negatyvaus diskurso ir stigmatizacijos, kuri persiduoda visai visuomenei ir jos nusistatymui tikslinių grupių atžvilgiu (Schneider ir Ingram, 2004; Goffman, 1983).

Moterys pasakoja, kad jų kaip darbuotojų teisės apskritai nėra pakankamai apsaugotos, nesudarius vaikų priežiūros ir darbo derinimo galimybių, motinos ne tik kad sunkiau derinta šias sritis, bet ir apskritai nėra patrauklios, konkurencingos darbo rinkoje, susiduria su diskriminacija bandydamos įsidarbinti. Pasak tyrimo dalyvių, kai kurie darbdaviai, sužinoję, kad jos vienos augina vaikus, garsiai išreiškė susirūpinimą, kad jos negebės derinti darbo ir šeimos atsakomybių, kad vaikai dažnai sirgs, o jos prašys visokių išlygų – *Įsidarbinant, kai eini ir sakai, kad viena augini vaiką, tai darbdavys pradeda sakyti „oj čia sirgs vaikas ir kaip tada, visokios išveiginės*

dar“ (V4), *Vienus esu padavus į lygių galimybių kontrolierių, nes ten pradėjo klausinėti, tai kaip aš čia viena, kiek vaikui metų ir kaip čia derinsiu dabar viską ir ko aš iš jų prašysiu. Suprantu, kad svarbu, bet ne taip, kad be jokio supratimo, o tai tu čia sugebėsi ar ne, prašinėsi visko ar ne. Į tokią lentynėlę „vieniša mama“ įkišo ir nepriėmė į tą darbą* (V2). V2 pasakojo, kad, nors perdavė situaciją lygių galimybių kontrolieriui, dar nėra gavusi jokio atsakymo šiuo klausimu, tad negalėjo plačiau pakomentuoti valstybės atsako į tokią motinai kilusią problemą. Viena tyrimo dalyvė pasakojo, jog jai buvo tiesiai pasakyta, kad, nepaisant idealios jos kandidatūros, ji nebus priimama į darbą dėl savo šeiminių padėties – *Moteris pasakė, kad jūsų CV yra idealus, bet yra vienas didelis minusas – jūs turit vaiką viena. Ir tai buvo viskas* (H1). Pasak H1, darbdaviui šiuo atveju buvo svarbiausia darbuotojo nuoseklumas, kad nekiltų trūkių darbe, o faktas, kad moteris viena augina vaikus, kaip tik ir kelia pavojų, kad nuoseklumo gali trūkti, nes darbdaviai supranta, kad motinai reikės įvairių išlygų, ypač susirgus vaikui ar iškilus kitoms šeiminiams situacijoms, kai vaiku turės rūpintis būtent mama. Matyti, kad darbdaviai supranta, kokia sudėtinga yra vienu motinų šeimų situacija, kai visa vaikų priežiūros atsakomybė krinta būtent ant motinų pečių, šiuo klausimu nepakanka valstybės paramos, taip pat darbdaviams nėra suteikiama parama, kuri padėtų užtikrinti darbo tęstinumą net ir laikinai pasitraukus dirbančiai vienai vaikų auginančiai motinai. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (Schneider ir Ingram, 1993), nesant pakankamo vienu motinų šeimų rėmimo politiniu lygmeniu ir tinkamai formuojamos šeimos politikos, kuri gerintų jų darbinio krūvio ir vaikų priežiūros prieinamumo situaciją, vienu motinų šeimoms tampa „našta“ darbdaviams ir kolegoms, tad susilaukia nepasitenkinimo ir diskriminacijos savo atžvilgiu. Taigi galima teigti, kad ne patys darbdaviai nėra geranoriški, o nėra sudaromos palankios sąlygos darbdaviams vykdyti Darbo kodekse numatytas išlygas ir kitaip padėti moterims derinti vaikų auginimo ir darbinius įsipareigojimus.

Tyrimo dalyvavusios motinos nurodo, kad darbo rinkos srityje norėtų daugiau ir realesnės valstybės paramos, sudarant moterims geresnes galimybes derinti darbo rinkos ir motinystės atsakomybes. Motinos įvardijo didesnio lankstumo galimybę, galimybę dirbti trumpesnės darbo valandas, tačiau gauti atlyginimą už visą darbo dieną – *Kad būtų kažkaip prisitaikyt galima, kad lankstumo daugiau būtų* (P1), *Užsieny yra, kad dirba mama puse etato, o valstybė damoka tą kitą puselę. [...] būtų faina žinoti, kad galėčiau dirbti mažiau ir daugiau skirti laiko vaikui* (V2). Kaip konkretų lankstumo trūkumo pavyzdį V2 nurodo motinystės atostogas – *Kodėl atmetama galimybė grįžt į darbo rinką pirmais vaiko metais, kas nusprendė, kad mama metus turi*

sėdėti, nu kodėl? (V2). Informantė B1 teigia, kad paramos darbo sferoje trūkumas ne tik trukdo dirbti, bet ir nepagerina motinų santykio su vaiku, nors yra tikimasi, kad ilgos motinystės atostogos užtikrina kokybišką dėmesį vaikui – *Jie įsivaizduoja, kad jeigu ten tris metus sėdėsi namie, nedirbsi, tai skirsi vaikui laiką visą, bet taip nėra, tu pradėdi „ignorą“ įsijungti, [...] tas uždaras gyvenimas stogą nurauna ir tas vaikas įkyrėja per visus galus, [...] nebūtų 24/7 šalia, tai dar daugiau tos šilumos tada būtų* (B1). Ilgos motinystės atostogas yra familialistinės valstybės šeimos politikos rezultatas. Familialistinėse gerovės valstybėse sudaromos geros sąlygos motinoms gimus vaiko ilgai likti namuose ir rūpintis vaikais, tačiau politika yra orientuota į branduolinių šeimas, kai, kol moteris rūpinasi vaiku, vyras uždirba pinigų (Mason, 2003). Tokios politikos kontekste yra rūpinamasi moters rūpintojos vaidmens puoselėjimu, o ne jos karjeros galimybėmis, dėl to familialistinėse šalyse nėra pakankamai išplėtotų vaikų priežiūros paslaugų, nėra sudaromos geros vaikų priežiūros ir darbinio užimtumo derinimo sąlygos, taip pat dėl darbe kylančių įtrūkių sumažėja ateityje gaunamos senatvės išmokos (Mason, 2003). Tačiau šiame tyrime išryškėjo įdomus momentas, jog politikų siekis, kad motinos pačios kuo daugiau dėmesio ir priežiūros suteiktų mažamečiams vaikams, gali tapti žalingu ne tik motinoms, bet ir patiems vaikams, kai uždara gyvenimą gyvenančios ir nuo nuolatinio buvimo su vaikais pervargusios motinos gali pritrūkti motiniškos šilumos ir rūpesčio, tad dar kartą matoma, kad tariamai vaikų gerove besirūpinanti šeimos politika nepakankamai apsaugo vaikus, kai neatsižvelgiama į individualias šeimų situacijas ir norima, kad viskas veiktų pagal idealizuotą, tradiciniais lyčių vaidmenimis paremtą šabloną. Feministės apskritai teigia, kad motinystė nėra tiek natūrali, kiek teigia konservatyvių pažiūrų ir patriarchalinių tradicijų šalininkai, o yra kultūriškai ir socialiai konstruojama, tad politikų noras išlaikyti išgalvotus lyčių vaidmenis ir spaudimas motinoms prisiimti visą vaikų priežiūros atsakomybę gali neigiamai paveikti labai daug motinų ir vaikų (Silva, 2005).

Logistiniai sunkumai. Tyrimo dalyvės, ypač iš didelių miestų, tokių kaip Vilnius, Kaunas ir Klaipėda, pasakojo, kad darbo ir šeimos pareigų derinimą apsunkina ir sudėtingi logistiniai sprendimai, bandant suspėti viską aprėpti vienoms – *Šiai dienai daugiausia laiko atiduodu darbui ir logistikai* (K3), *Labiausiai tai tie mobilumo turbūt visi iššūkiai, kad negali laisvai judėti, kada tau reikia, turi visada viską labai suplanuoti, kur vaiką palikti ar pasiimti* (V6). Tai yra dar vienas iš Z. Baumano nurodomų slaptų sąnaudų, kai dalyvavimas darbo rinkoje pareikalauja įdėti daug pastangų ir finansinių išteklių, sprendžiant logistinius klausimus (Bauman cit. pagal Bernati et al.,

2017).

Moterims papildomų rūpesčių kelia skirtingos darbo, gyvenamoji ir vaikų ugdymo vietos. Daug iššūkių kelia vaikų vežiojimas į ir iš ugdymo įstaigų, taip pat į popamokinius būrelius – *Tu žinai, kad visur viena turi suvežiot. Dar ten po mokyklos būrelis. Tai aš su kolegom pietų nevalgau, o važiuoju į mokyklą. Jam dar būna valandą keramika, tai sėdžiu mašinoj ir laukiu nevalgius* (V8). Daugiausia sunkumų kyla su darželinio amžiaus ir pradinukais vaikais, nes pastarieji niekur negali važiuoti vieni, privaloma nuolatine suaugusiųjų palyda. Taigi dar kartą išryškėja motinų situacijų individualumas, kai vaikų negalia ar mažas amžius lemia dar didesnius sunkumus motinoms. Dėl to, kaip parodė gerovės valstybių literatūros analizė, socialdemokratinėse ir konservatyviose gerovės valstybėse, kur vienoms vaikus auginančioms motinos yra numatoma parama, jos dydis ir sąlygos priklauso ir nuo auginamų vaikų amžiaus, mažamečius vaikus auginančioms motinoms yra sudaroma ypač daug išlygų, dauguma paramos priemonių yra teikiamos iki vaikui sueina 16 metų.

Moterys, nespėdamos visko aprėpti, turi ieškoti kitų sprendimų ir dažniausiai renkasi atsisakyti vaikų popamokinės veiklos ar, jei leidžia finansinė situacija, samdyti auklę, kuri suvežiotų vaikus – *Ant galo teko pasisamdyt tokią mergaitę, kad po darželio ją paimtų ir namie ten valandžiukę pabūtų* (V3), *Bandėm po darbo du kartus per savaitę į būrelį eiti vakarais, tai irgi toks nusikalimas būdavo, kad atsisakėm* (V9). Kaip minėta, moterys patiria laiko trūkumą, o kelionės, kai reikia apvažiuoti skirtingas vietas, atima dar daugiau laiko, apsunkindamos ir taip sunkią moterų situaciją (Turner ir Grieco, 2000). Sudėtingos transporto sąlygos taip pat yra šeimos politikos formavimo klausimas, kurio sprendimas tampa svarbus siekiant, kad vienos vaikus auginančios moterys sėkmingai dalyvautų darbo rinkoje ir būtų užtikrintas jų vaikų saugumas bei švietimas (ten pat). Politinės priemonės galėtų apimti vaikų taksi paslaugų apmokėjimą, miestuose veikiančius mokyklos autobusus, darželių teikiamas transporto paslaugas, kuro išlaidų kompensavimą ir kita. Lietuvos šeimos politika, kaip minėta, tariamai labiausiai suinteresuota vaikų gyvenimo sąlygų gerinimu, ir čia neužtikrina vaikų iš vienu motinų šeimų švietimo poreikių patenkinimo, kai dėl transporto problemų motinos negali vaikų leisti į darželius ar neformaliojo ugdymo užsiėmimus, kurie yra svarbi vaikų žmogiškojo kapitalo formavimo dalis. Tai dar kartą rodo, kad iš tiesų šeimos politika yra formuojama ne siekiant geriausių vaikų interesų, o siekiant sukurti konservatyviomis vertybėmis grįstą „tvarkingą“ visuomenę.

Iš tyrimo dalyvių pasakojimų išryškėjo, kad mažuose miestuose ir

miesteliuose su logistika yra lengviau, nes viskas yra arčiau, vaikai daug kur gali nueiti vieni, o ir juos pasiimti neužtrunka tiek daug laiko, yra paprasčiau – *Iš mokyklos tiesiai pas mane į darbą ateina ir ten abu pabūnam. Tai gerai, kai tas Rietavas toks mažiukas (R1), Pirmas dalykas, kodėl išsikrausčiau iš Vilniaus, tai, kad nespėjau visiškai nieko, negalėjo jokių būrelių lankyti [...] O čia mokykla šalia. [...] Viskas daug patogiau (P2).* Moterys taip pat atkreipia dėmesį, kad miestuose ypač sunku toms, kurios neturi savo transporto ir naudojasi viešojo transporto paslaugomis. Pasak tyrimo dalyvių, vienai auginant vaiką, jį pasiimti iš ugdymo įstaigos vidury darbo dienos, neturint nuosavo transporto, yra neįmanoma ir gelbėja tik pailgintos dienos mokyklos grupės, kurių kokybė moterys abejoja, tačiau apskritai vertina teigiamai, nes šioms yra vienintelis moterų išsigelbėjimas. Dabar, pasak tyrimo dalyvių, įsigyti automobilį, rūpintis jo priežiūra ir dar mokėti už kurą tampa per didelė prabanga, kurios dauguma motinų negali sau leisti. Kaip parodė A. Maslauskaitės (2014) tyrimas, dėl nepritekliaus vienos vaikus auginančios motinos patiria vartojimo atskirtį ir, kaip matyti, ne visos gali sau leisti turėti net tokį praktinį ir kasdienį dalyką kaip automobilis, kuris yra neatsiejama šeimų gyvenimo dalis, gerinanti vaikų užimtumo galimybes. PPMI (2021) tyrime nurodoma, kad nuosavo transporto turėjimas netgi pagerina formaliojo švietimo prieinamumą, kai tėvai gali nuvežti vaikus į galbūt atokiau esančias, bet geresnėmis laikomas švietimo įstaigas.

Apibendrinant – matyti, kad vienos vaikus auginančios motinos, siekdamos išlaikyti savo šeimą ir išlikti kuo autonomiškesnės, turi itin didelį darbinį užimtumą. Labiausiai moterys pasigenda darbo sąlygų lankstumo, o gelbsti darbdavių geranoriškumas, kai šie atsižvelgia į motinų situaciją ir leidžia savo darbą atlikti lankstesnėmis sąlygomis. Nors išlygas numato ir Darbo kodeksas, vis dėlto sprendimo galia yra palikta darbdaviams, tad moterų galimybės priklauso nuo jų valios. Kai nėra pačių darbdavių noro padėti motinoms, matyti tendencija, kad Darbo kodekse numatomos išimtys yra tiesiog nepanaudojamos ar tampa moterų diskriminacijos šaltiniu tiek siekiant įsidarbinti, tiek jau dirbant. Darbo rinkoje moterys pasigenda lankstumo, kad galėtų grįžti kada nori iš motinystės atostogų, kad valstybė sudarytų sąlygas derinti darbo ir vaikų priežiūros atsakomybes. Vienos vaikus auginančios motinos taip pat norėtų gauti mamadienius, net ir augindamos tik vieną vaiką. Motinos atkreipia dėmesį, kad darbinių ir motinystės įsipareigojimų derinimą apsunkina ir nepalankios logistinės aplinkybės. Turėjimas vienoms suspėti visur lemia didelį stresą mamoms ir sumažėjusias galimybes vaikų ugdymui, kuris yra įvardijamas kaip vienas Lietuvos

politikos prioritetų. Apskritai matyti, kad, nors politikų yra tikimasi, kad vienos vaikus auginančios motinos prisiims atsakomybę už vaikų išlaikymą, taip pat keliama moralinė panika, kad jos yra linkusios gyventi iš valstybės paramos, iš tiesų vienos vaikus auginančios motinos dirba labai daug, siekia visiškos autonomijos, tačiau nesulaukia tinkamos valstybės paramos, patiria dar didesnę politikų kuriamą naštą, kai jų pastangos yra neįvertinamos ir, negerinant sąlygų, motinos turi pačios rasti būdų, kaip išlikti nepalankioje sistemoje – ieškosi nors ir mažiau apmokamų, bet patogesnių pamaininių darbų, siekia megzti gerą santykį su darbdaviais, atidirbdamos už jų padarytas išlygas savo laisvu laiku, atiduoti visas jėgas stengdamosi baigti mokslus, kad galėtų gauti geriau apmokamus darbus.

7.3.3. Trūksta laiko vaikams

Kalbant apie laiką, jo balansą ir didelį darbinį užimtumą, ypač jautri tema yra laiko, kurį moterys gali skirti vaikams, trūkumas. Motinos jaudinasi, kad vaikams neskiria pakankamai kokybiško dėmesio, kad negali atliepti visų jų poreikių, vaikai turi anksčiau subręsti ir išmokti savimi pasirūpinti patys. Kaip išryškėjo analizuojant literatūrą, vienu vaikus auginančių motinų vaikai dažnai yra siejami su didesnėmis psichologinėmis problemomis, prastesniais mokymosi pasiekimais, delinkventiniu elgesiu, ir tai tampa dar vienu motinų stigmatizacijos šaltiniu – jos siejamos su bloga motinyste, kaip nurodoma Lietuvos šeimos politikos dokumentuose – „palieka vaikus likimo valioj“ (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1999; 2000). Tačiau tyrimuose nurodoma, kad vaikų gerovę lemiantys veiksniai yra ne motinų vaikų auginimo įgūdžių stoka, o galimybių vaikams skirti daugiau laiko nebuvimas dėl didelio motinų užimtumo ir pervargimo (Carlsund et al., 2013; Weinraub et al., 2002). Šiame tyrime matyti, kad vienos vaikus auginančios motinos pirmenybę teikia būtent vaikams ir jiems laiko skiria tiek, kiek gali aukodamos visus savo asmeninius interesus.

Kalbėdamos apie kokybiškai su vaikais praleidžiamo laiko trūkumą, moterys išreiškė didelį apgailestavimą ir norą vaikams skirti kur kas daugiau dėmesio – *Kaip sako lietuviai, kad reikia vaikams po trisdešimt minučių per dieną skirt, tai aš tikrai neskiriu. Aš tokia bloga mama (R1), Labiausiai nukenčia vaikas. Penkias dienas ji eina į darželį, susitinkam tik vakare ir tai pavalgyt, nusipraust, [...] kai dar savaitgalį turiu dirbt, kadangi per du darbus, tai ji manęs nemato [...] Manau, kad jai labai trūksta dėmesio ir man dėl to labiausiai gaila, bet negaliu tokioj situacijoj nieko padaryti (K1).* Moterys pritaria, kad nepakankamas kokybiško dėmesio vaikams kiekis gali

neigiamai atsiliepti jų savijautai ir raidai, dėl to mano esančios blogos motinos, tačiau jaučiasi bejėgės situaciją keisti. Nuolatinis jaudinimasis dėl vaikų gerovės neigiamai veikia ir pačių mamų savijautą, jos sakosi jaučiančios kaltę, apgailestavimą ir stresą dėl susiklosčiusios situacijos, kad negali būti pakankamai geros motinos. Kaip matyti iš literatūros analizės (Huppatz ir Goodwin, 2010) ir politikoje keliamų tikslų, gera motina yra laikoma ta, kuri visą savo gyvenimą skiria vaikams, ima trejų metų motinystės atostogas ir pati atliepia visus vaikų poreikius, taip pat yra graži ir laiminga ir augina gražius, laimingus ir išsilavinusius vaikus. Motinos jaučia tokius visuomenės reikalavimus ir nurodo, kad sunku būti laimingoms, kai nuolat yra pervargusios, negali vaikams suteikti viso, kas geriausia, kad ir kaip to norėtų, vaikai taip pat negali būti laimingi, kai turi daug laiko praleisti vieni, matyti nepatenkintas ir nuolat stresą patiriančias mamas. Pasak tyrimo dalyvių, negalėdamos atliepti tokių motinoms keliamų reikalavimų, jos patiria įtampą, o dėl to tampa tik dar labiau nelaimingos ir dar prasčiau geba atliepti vaikų poreikius. Taigi matyti, kad šiuo atveju svarbų vaidmenį taip pat vaidina stigmatizuojančios visuomenės nuostatos ir politinis diskursas. Tyrimai rodo, kad tose visuomenėse, kur vienu tėvų šeimos yra priimanamos kaip norma ir yra kuriamos lygiavertės sąlygos joms funkcionuoti, vaikų ir motinų stresas yra daug mažesnis, o dėl to gerėja ir įvairūs jų gyvenimo rodikliai, nenukenčia vaikų raida (Di Stefano ir Cyr, 2014).

Matomas akivaizdus kokybiško laiko vaikams trūkumo ryšys su pačių motinų nuovargiu, prasta emocija savijauta ir persidirbimu, kai, net ir turėdamos šiek tiek laisvo laiko, pritrūksta vidinių išteklių vaikų emociniams poreikiams atliepti – *Aš žinau, kad jai trūksta mano švelnumo, bet kai tu grįžti namo pavargęs, viskas jau tik erzina* (K1), *Sunkiausia tuos tokius emocinius poreikius patenkinti, nes jau išvargsti per visą dieną* (V6). Mamos pasakoja, kad vaikai ir patys skundžiasi, kad jiems trūksta laiko su mamomis, kad jie mato, jog šios per daug dirba ir turėtų daugiau laiko skirti vaikams – *Ji jau pradeda klaust, kada nedirbsiu, jau labai pasiilgsta, [...] ji sako „mama, ar tu gali nedirbti ir su manim pabūti“* (K2), *Man vaikas jau pati sako, kad ten, tarkim, sekmadienį negaliu nieko daryti, turiu būti su ja. [...] ji man tiesiog duoda velnių, kad vaikui reikia laiko su mama* (L1). Kadangi tyrime paaiškėjo, kad net patys vaikai sako, kad jiems trūksta dėmesio ir prašo mamų praleisti su jais daugiau laiko, matyti situacijos rimtumas – net vaikams tiesiogiai išreiškus nepriteklių, moterys neturi nei laiko, nei vidinių išteklių jų poreikius atliepti, o politika ir toliau ignoruoja šiuos vaikus ir jų poreikius, nesiekia gerinti jų situacijos, jų neapsaugo. Vaikai, suprasdami motinų situacijos sudėtingumą, taip pat gauna „žinias“ iš politikos formuotojų ir

visuomenės apie savo vertę, o tai veikia jų identitetą, pasitenkinimą valstybės sistema ir priklausymo visuomenei jausmą, jų tolesnį dalyvavimą politinėje ir visuomenės veikloje (Schneider ir Ingram, 1991). Kaip nurodė M. Jankauskaitė, politika turėtų būti formuojama taip, kad vaikai jaustųsi visuomenės dalimi, galėtų ja pasitikėti, o ne būtų izoliuoti ir nepatenkinti jų poreikiai, dėl ko vėliau patys sunkiau integruojasi į visuomenę, rodo prastesnius mokslo ir karjeros pasiekimus. K. Christopher (2002) kritikuoja konservatyvias politines sąlygas ir teigia, kad vaikai, augantys skurde, vėliau labai sunkiai jį įveikia ir dažniausiai skurdo ratas sukasi ne per vieną kartą, o tai valstybei ilgainiui kainuoja dar daugiau. Tokiame politiniame kontekste vaikai iš vienų tėvų šeimų turi kur kas prastesnes gyvenimo ir mokymosi sąlygas, o vėliau galimybes išlikti konkurencingoje rinkoje, palyginti su vaikais iš branduolinių ar gausių šeimų (Sharte ir Bolte, 2012).

Matydamos sudėtingą šeimos situaciją ir jausdamos vaikų patiriamą jų dėmesio trūkumą, moterys stengiasi kompensuoti prarastą laiką ir laisvadienius praleisti vien su vaikais – *Darbo dienom labai trūksta, bet jau tada laisvadieniai yra ne man, o jai skirti* (K2), *Tai mes visada sutariam, kad ten, tarkim, aš šiandien dirbsiu, bet tada savaitgalį eisim koku pėsčiųjų taku ar panašiai* (V3). Vaikų įtraukimas į visą moterų laisvalaikį atima laiką iš tos laiko pyrago dalies, kurią moterys galėtų skirti asmeniniams savo poreikiams tenkinti, tačiau tyrimo metu išryškėjo, kad vaikų gerovė moterims yra absoliutus prioritetas. Kitas būdas, kuriuo mamos stengiasi sukurti erdvės kokybiškam laikui su vaikais praleidimui, yra tam tikros rutinos, ritualų turėjimas. Tada laikas, nors jo ir nedaug, yra skiriamas tik vaikams – *Joms tikrai labai dėmesio trūksta, [...] turim visokius ritualus, kaip, tarkim, būtinai vakarieniaujam kartu [...] Ryte irgi jau anksčiau keliuosi, pusryčius šiltus darau, kartu pavalgom* (N1), *Kai dirbdavau po tris paras, jai palikdavau tokias dovanėles, kad ji kasdien atsidaro ir žino, kad jau viena diena praėjo ir kai dovanėlės baigsis, tada grįš mama. [...] ir po to bliaudavau dar valandą, kad aš tokia „lėva“ motina* (V2). Moterų refleksijos atspindi jau minėtą vienų motinų šeimų realybę, kad vienų vaikus auginančių motinų vaikams dėl motinų dėmesio trūkumo kylantys emocijų ir elgesio sutrikimai yra ne pačios šeimos formos ar moterų buvimo „blogomis motinomis“ padarinys, o nepalankių socioekonominių, politinių sąlygų rezultatas (Carlsund et al., 2013; Weinraub et al., 2002). Kadangi visos tyrime dalyvavusios moterys, net ir tos, kurios nėra iki galo patenkintos savo sprendimu gimdyti, pabrėžė, kad svarbiausia jų gyvenime yra vaikai, akivaizdu, jog moterys nėra „blogos mamos“, sąmoningai neskiriančios vaikams dėmesio, neturinčios motinystės įgūdžių ir kita. Užsienyje atliktas G. Di Stefano ir F. Cyr (2014) tyrimas rodo,

kad, sukontroliavus išorinius veiksmus ir sukūrus palankią socioekonominę terpę, taip pat užtikrinus, kad politika sudaro terpę vienoms vaikus auginančioms motinoms būti labiau atsipalaidavusioms ir joms netenka patirti tiek daug depresyvių ir nerimo jausmų, motinos atliepia vaikų poreikius ne prasčiau ir net geriau, nei branduolinės šeimos ir šeimos tipas *per se* nedaro jokio poveikio vaikų raidai ir gerovei, jie nedemonstruoja agresijos, nerimo ir kita. Taigi, norint, kad vienos vaikus auginančios motinos įveiktų visus vaikų auginimo sunkumus ir būtų atliepti vaikų poreikiai, svarbiausia teigiamo politikos naratyvo ir tinkamų politikos priemonių kūrimas šių šeimų atžvilgiu. Lietuvoje, kaip minėta, motinoms ne tik nėra teikiama parama ir jos yra stigmatizuojamos, bet ir kuriama našta, kai šitaip tikimasi jas paskatinti „atkurti“ šeimas, yra siekiama nubausti už tariamą nemoralumą ir negebėjimą tinkamai pasirūpinti vaikais, nors, kaip rodo tyrimo rezultatai, politikai patys sudaro sąlygas, apsunkinančias motinų galimybes atliepti vaikų poreikius, taigi ir patys tinkamai nepasirūpina vaikais.

Vaikų atsakomybė, auklėjimas ir ryšys su mama. Dėl moterų patiriamo laiko trūkumo ir įvairių vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugų trūkumo vaikai turi anksčiau išmolti pasirūpinti savimi, prisiimti daugiau atsakomybių nei kiti tokio paties amžiaus vaikai.

Tyrime dalyvavusios moterys pasakoja, kad jų vaikai turi savarankiškai atlikti kai kurias praktines užduotis, tokias kaip savarankiškas kėlimasis į mokyklą ar pietų pasiruošimas. Tačiau taip pat pabrėžia, kad vaikų niekada nepalieka be koordinavimo ir įdeda papildomų pastangų šių darbų palengvinimui, užsiima „nuotoliniu auklėjimu“ – *Ir jis man pats atsikelia į mokyklą [...] grįžta iš mokyklos, o aš vakare grįžtu kokią septintą. Bet ten būna jam pagaminta, paruošta. [...] Ir kai keliasi ten užsistato žadintuvą, bet aš darbe žinau, kada jau ten jį turėjo pakelti, ir tada paskambinu dar* (G1). Šiuo atveju taip pat svarbus darbdavių ir kolegų geranoriškumas, ne visiems patinka, kad darbo metu moterys skiria laiko skambinti vaikams, ypač kai tokių problemų sprendimas nėra palaikomas politiniu lygmeniu.

Iš informančių pasakojimų matyti, kad vaikai ne tik turi daugiau patys pasirūpinti savimi, kol motinos dirba, bet ir apskritai daug laiko praleisti vieni, patiria vienišumo ir nesaugumo jausmus – *I mokyklą ir namo pats, bet jisai gal ne visuomet saugiai jaučias, nes būna vienas namuose* (V10). Mamos pažymi, kad jų vaikai greičiau užaugo, anksčiau bręsta, elgiasi ir mąsto ne taip, kaip kiti jų amžiaus vaikai – *Jie daug vieni būna, pagal metus, lyginant su bendraamžiais, yra tokie labiau suaugę, nes ten rūpi jau ten, kad išsiurbti kambary, kad mama galėtų parėjus atsisėsti, savaitgaliais jie man ir pusryčius*

padaro, ir kavos (K4). K4 pasakojime išryškėja ankstesniuose tyrimuose iškeltas momentas, kad vaikai iš vienu motinų šeimų yra patys linkę daugiau prisiimti atsakomybės, nori padėti mamoms, matydami jų rūpesčius (Nixon et al., 2012). Informantė V2 mini negatyvias tokios pagalbos teikimo ir ankstyvos brandos pasekmes ir konstatuoja, kad jos dukteriai trūksta vaikiškumo ir savotiško gyvenimo džiaugsmo – *Aš manau, kad ji yra mažas suaugęs, neturi tokio spontaniškumo ir laisvumo kaip kiti vaikai, tokio lengvo naivumo, kvailumo, kvailiojimo, jinai pagalvoja, ką daro, nėra tokia laisva ir atsipalaidavusi (V2)*. Ka1 pasakojo, kad jos duktė pasižymi ne tik ankstyva psichoemociene, bet ir fizine branda (mergaitei anksti prasidėjo mėnesinės ir kiti kūno pokyčiai), ir tai sieja su dėl šeiminių padėties kylančiu poreikiu anksčiau užaugti. Ankstesni tyrimai rodo, kad vaikai iš vienu motinų šeimų dėl šeiminių padėties keliamų uždavinių pasižymi ankstyva tiek emociene, tiek fizine branda (Weiss, 1979). Vaikai pašąmoningai jaučia, kad, norėdami išlikti atšiauriame pasaulyje, turi patys už save prisiimti atsakomybę, greičiau suaugti (ten pat). Tokie reikalavimai vaikams taip pat yra siejami su šeimų patiriamu skurdu ir iš to kylančiu intensyviu motinų darbinium užimtumu (Taylor ir Conger, 2014). Pakeitus socioekonominės sąlygas, vaikai neturi ankstyvos brandos požymių ir jų raida nesiskiria nuo vaikų iš kitokio tipo šeimų raidos (ten pat).

Vaikams ryšys su motinomis yra ypač svarbus, nes jos yra pagrindinis, o kartais ir vienintelis asmuo, nuolat besirūpinantis visapuse jų priežiūra (Taylor ir Conger, 2014). Moterys savo santykius su vaikais apibūdina kaip ypač artimus ir ypatingus, siejamus labai stipraus ryšio – *Šiaip geri mano santykiai su vaikais. Jam, vyresnėliam, užėina kartais tokia meilė, tokia būseną, kad jisai vos ne iki ašarų, ateina, apsikabina ir sako – aš taip tave myliu. [...] Jisai taip net pasako, kad ką aš be tavęs daryčiau, [...] tokia kažkokia baimė, nes jau patirties turi, tai nežinau. Vieną kartą net pareiškė, kad jei tu numirsi, aš nusižudysiu (R1), Pas mus yra su tuo vaiku labai stiprus ryšys (A1)*. Motinos nurodo, kad jų ryšys su vaikais yra toks stiprus dėl to, kad būtent jos su vaikais visada leisdavo daugiausia laiko, rūpinosi jų pagrindiniai poreikiais ir kita, o tėvui išėjus apskritai liko vienintelis asmuo, kuris nuolat yra šalia ir jais rūpinasi. Tokie motinų pasakojimai siejasi su anksčiau analizuotu jų pastebėjimu, kad vaikai savo šeimos nariais laiko tuos asmenis, į kuriuos jaučiasi galį remtis, tad jie tampa svarbiausiais žmonėmis vaikų gyvenime. Kaip minėta, svarbus ir politikos formavimo vaidmuo – kiek palankios sąlygos šalyje sudaromos tėvui visavertiškai dalyvauti auginant vaiką, kiek dėmesio yra skiriama vyrų informavimui ir tėvystės įgūdžių ugdymui, kad tėvai taip pat galėtų užmegzti su vaikais tokį artimą ryšį.

Pasak motinų, ryšys sustiprėja ir po skyrybų – *Ir po skyrybų tas ryšys su vaiku daug net stipresnis, nes esi jau vienas ir pats daugiau pastangų dedi, kad atstoti ir tą, ir tą* (K2). Ryšys po skyrybų sustiprėja, nes tiek motinos, tiek vaikai kartu išgyvena emociškai sunkų laikotarpį ir remiasi vienas į kitą. Taip pat, kadangi skyrybos įvyksta dėl tarp tėvų esančios nesantaikos, dažnai dėl vyrų priklausomybių, tiek motinoms, tiek vaikams kyla palengvėjimas, vaikai ir motinos pradeda kurti gyvenimą kartu, pagal savo taisykles. Pasak motinų, jos daug labiau išklauso vaikus, atsižvelgia į jų nuomonę ir jausmus. Taigi matyti, kad J. Ramonienės išreikšta nuomonė ir pastebėjimai apie atliktus tyrimus, kurie rodo, kad tiek vaikai, tiek suaugusieji Lietuvoje yra laimingiausi būdami santuoka paremtoje šeimoje, ir bendra konservatyvių politikos formuotojų nuomonė, kad vaikų poreikiai geriausiai užtikrinami branduolinėse šeimose, neatitinka vienu vaikų auginančių motinų ir jų vaikų realybės, nes, kaip rodo tyrimas, šeimose gali būti priklausomybių ir smurto, tad išsiskyrimas vaikus ir motinas veikia daug geriau, nei buvimas tokiuose santykiuose. Tokios motinos istorijos papildo žmogaus teises ginančių politikų įžvalgas, gal dėl Lietuvoje vykdomos tokios stiprios ir konservatyvios branduolinės šeimos stiprinimo politikos motinos ir vaikai nėra pakankamai apsaugomi. Motinų tapimo vienomis vaikus auginančiomis motinomis istorijos rodo, kad dėl stigmatizacijos ir skurdo pavojaus jos ilgai pasilikdavo destruktiviuose santykiuose su vyru, ir būtent noras apsaugoti vaikus privertė jas ryžtis skirtis. Vis dėlto net ir tokiu atveju, kai pabėgo iš destruktivių santykių, vienos vaikų auginančios motinos neišvengia stigmatizacijos ir diskriminacijos – dėl galią šeimos politikoje turinčiųjų politikos formuotojų įsitikinimų joms nėra sudaromos palankios politinės sąlygos, tad taip pat nėra užtikrinamas šių šeimų saugumas.

Mamos akcentuoja ir tarpusavio pagarbos bei pasitikėjimo svarbą, suaugusiojo ir vaiko santykio ribų išlaikymą, kad šis nepereitų į „draugų“ santykį – *Aš nenoriu būti jų drauge, bet kad jos saugiai jaustųsi emociškai, galėtų pasipasakoti, būti savimi* (N1), *Santykis su vaiku yra maksimaliai draugiškas, bet vis tiek ne per daug familiarus, su ribom, kad aš vis tiek esu mama. [...] ir ji man labai atvira, daug pasakoja ir labai tuo džiaugiuosi, kad sukūriau tokį santykį* (Ka1). Moterys siekia išlaikyti vaiko ir suaugusiojo bendravimo ribas, kad neapkrautų vaikų suaugusiųjų problemomis, jaučia pavojų, kad ryšys gali tapti pernelyg artimas ir vaikams gali būti perduodama pačių motinų patiriama įtampa. Dėl ryšio artumo ir intensyvumo vienu motinų šeimose jis gali tapti difuzinis, tad svarbu, kad moterys išlaikytų ribas ir neperduotų, neperkeltų visų savo emocijų, patiriamos gyvenimo naštos vaikui (Larson ir Gillman, 1999; Nixon et al., 2012). Kai kurios tyrimo dalyvės

pripažįsta, kad joms ne visada pavyksta išlaikyti ribas ir vaiko ir motinos vaidmenys gali pasimesti, susikeisti – *Akcentuoju, kad pirmiausiai aš esu mama. Kartais gal tos rolės ir pasimeta [...] Abidvi mokomės (V4), Būna kartais, kad aš jau pavargus, išsekus nuo gyvenimo ir jaučiu, kad jai užkraunu dalį to, nors ji yra vaikas ir niekaip čia ne jos yra atsakomybė, kaip į vyrą tarsi pradedu remtis (V2)*. Moterys, patirdamos sunkius išgyvenimus ir neturėdamos su kuo pasidalyti šia našta, nejučia ją perduoda vaikams. Ankstesniuose tyrimuose nurodoma, kad moterų išgyvenami depresiniai ir nerimo jausmai gali ne tik paveikti vaikų gerovę vaikystėje, bet ir internalizuoti išlikti jau suaugus (Larson ir Gillman, 1999). Todėl yra svarbu, kad motinos gautų reikiamą paramą, kad joms būtų sumažinta vaikų auginimo ir kartu emocinė našta ir pavyktų išlaikyti reikiamas ribas, tinkamai pasirūpinti vaikais (Nixon et al., 2012). Kad motinos labiau pasitikėtų savo autoritetu ir gebėjimu auginti vaikus, svarbios ir politinės žinios, visuomenės nuostatos (ten pat). Kai motinos patiria spaudimą ir jaučia visuomenės kaltinimą, kad nėra pakankamai geros motinos, o ne supratingumą ir palaikymą dėl sudėtingos situacijos, yra linkusios būti labiau depresiškos, patirti daugiau socialinės izoliacijos ir mažiau pasitenkinimo gyvenimu. Vaikams taip pat turėtų būti sudaromos sąlygos kurti socialinius ryšius už šeimos ribų, prieinamos neformalaus ugdymo paslaugos, kad motinos nebūtų vienintelis emocinės paramos šaltinis, šeimoms turėtų būti prieinama šeimos terapija (Nixon et al., 2012). Lietuvos atveju, kaip matyti, motinos yra stigmatizuojamos ir diskriminuojamos, joms kuriama politinė našta, neužtikrinamas paslaugų vaikams prieinamumas, nėra efektyviai mažinamas jų skurdas ir jie apskritai nėra pakankamai apsaugomi.

Apskritai matyti, kad mamos turi išskirtinį ryšį su vaikais, nes ryšį su vaikais mezga nuo pat jų pradėjimo, yra stabiliausiai ir artimiausiai jų gyvenime dalyvaujantis asmuo, į kurį vaikai remiasi visais gyvenimo atvejais. Esant familializuotam šeimos politikos kontekstui, tėvai mažiau įsitraukia į vaikų auginimą, nesukuria tokio artimo ryšio, dėl to motinos tampa svarbiausiu suaugusiuoju vaikų gyvenime, ypač kai nutrūksta santykiai su vaiko tėvu. Mamos siekia kurti saugią vaikams aplinką ir išsaugoti vaikystę, neapkraudamos jų problemomis, nors pripažįsta, kad kartais dėl gyvenimo įtampos nepavyksta išlaikyti šių vaidmenų. Čia taip pat svarbus politikos vaidmuo, kai motinoms nėra sudaromos pakankamai geros sąlygos derinti vaikų priežiūros ir darbo atsakomybes, jos negauna jokių atokvėpio paslaugų, patiria stigmatizaciją ir neturi kur remtis, politikos lygmeniu nėra užtikrinamas įvairių priežiūros ir ugdymo paslaugų prieinamumas vaikams.

Siekia išauginti dorais žmonėmis. Kadangi moterims trūksta laiko, kurį galėtų skirti vaikams, ir jos dažnai siejamos su „bloga motinyste“, vaikų apleistumu ir negebėjimu jų tinkamai auklėti, tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, kaip motinos auklėja savo vaikus, kokias vertybes siekia jiems įdiegti. Motinos pasakojo, kad vaikus moko atjautos, meilės ir priėmimo. Tai daro, pirmiausia, leisdamos savo vaikams patiems būti savimi ir mokydamos save mylėti, neleisti savęs skriausti kitiems – *Šiaip aš stengiuos jo nevaržyti kiek galiu, suteikti jam laisvę būti savimi. [...] Stengiuosi parodyti, kad visus galima mylėt (A1), Buvo mokykloj kai ją apspardė ir aš mokytojai pasakiau, kad gerai, kad ano vaiko negėdino viešai, bet jis turi atsiprašyti, nes aš dukrą mokinau, kad niekas neturi teisės jos mušti (V2).* Kelios mamos paminėjo, kad daug dėmesio skiria vaikų atjautos, įsijautimo į kitus mokymui, skatina vaikus savanoriauti ar kitaip prisidėti prie paramos tiems, kuriems labiausiai reikia pagalbos – *Aš jai duodu kišenpinigius ir ji iš jų perka saldumynus, ir žaislus, ir turi kažkiek paaukoti iš tų pinigų (V2), Vyresnįjį aš vesdavausi pasavanoriauti į „Maisto banką“, taip pat į senelių namus, kur dirbdavau (V10).* Nors motinos pačios yra sudėtingoje situacijoje ir joms trūksta paramos, užjaučia dar sunkiau gyvenančiuosius ir, remdamosi savo patirtimi, gali būti empatiškos kitų skausmui ir to paties moko savo vaikus. Motinos mokina vaikus, kad visi žmonės ir gyvūnai nusipelnė meilės, kad negalima tyčiotis iš kitų, nereikėtų spręsti apie juos pagal išorines savybes – *Kad nebūtų ten stereotipinio to dalinimo, kaip tarp vaikų būna ten „bomžas“, „ne bomžas“, stengiuosi jai įdiegti vertybę, kad kiekvienas žmogus yra geras, tik jo poelgiai gal buvo blogi (Ka1).* Motinos moko vaikus žiūrėti giliau už esančių stereotipų, nes, kaip minėta, pačios jaučiasi, kad joms neteisingai primetami stereotipai, dėl kurių patiria stigmatizaciją, paternalizaciją, negauna valstybės paramos.

Motinos vaikams taip pat akcentuoja santykių kūrimo ir šeimos puoselėjimo svarbą, nurodo, jog joms svarbu, kad jų vaikai žinotų apie vyrų ir moterų santykius, tad, negalėdamos to parodyti savo pavyzdžiu, pavyzdžių ieško artimųjų ir draugų šeimose, su vaikais tiesiog kalbasi apie porų santykius – *aš kažkaip suprantu, kad savo pavyzdžiu neparodysiu, o ta meilė gi vis tiek yra svarbus dalykas [...] tai pas krikšto tėvus, pas draugu mato [...] tada mes pakalbam apie tai (P1).* Nors motinos nemano, kad branduolinė šeima, paremta santuoka, yra vienintelis geras šeimos tipas, tačiau mato galimą savo šeiminės situacijos įtaką vaikams, tad stengiasi šią galimą spragą užpildyti. Taigi, nors politikos analizės metu buvo nustatyta, kad vienių vaikus auginančių motinų šeimas konservatyvūs politikai sieja su tradicinės šeimos pamato žlugimu, matyti, kad ir čia politikos formuotojus veikia emocijos,

moralinė panika, nes, net būdamos vienomis vaikus auginančiomis motinomis, jos stengiasi vaikams sudaryti įvairias galimybes ir kompensuoti šeimos formos galbūt keliamus trūkumus.

Tyrimo dalyvavusios motinos taip pat pasakojo, kad nerimą joms kelia mintis, jog galbūt jų vaikai nepakankamai mato gerų vyrų pavyzdžių. Ankstesniuose tyrimuose taip pat nurodoma, kad tėvo ir pozityvaus vyriško modelio trūkumas gali neigiamai paveikti vaikų savivertę, socializaciją, pasiekimus, gali skatinti delinkventinį elgesį (Hearn, 1998; MacCallum ir Golombok, 2004). Tačiau motinos sąmoningai atsižvelgia į šią riziką ir stengiasi į vaikų gyvenimus įtraukti kitus artimus vyrus, pavyzdžiui, savo tėvus ar brolius, vaikų trenerius – *Jie šiaip turi senelį, su kuriuo artimi, šilti labai santykiai, su sesės vyru irgi neblogas santykis, mano brolis į tą sąrašą patektų. Dar didysis treniruotes lanko, [...] jis ten tokį vyrą mato. Bet iš senelio labiausiai* (R1). Konservatyvūs kritikai baiminasi, kad vienos vaikus auginančios motinos negeba užauginti vyriškų ir tinkamų vyrų, gerų ateities sutuoktinių ir tėvų (MacCallum ir Golombok, 2004). Tačiau tyrimai rodo, kad vyriškumo lygis tarp vyrų, augusių vienos motinos ir dviejų tėvų šeimose, nesiskiria (ten pat). Priešingai, yra išvelgiama ir pozityvių savybių – vyrai, augę vien su motina, išreiškia daugiau teigiamų moteriškais laikomų charakteristikų, tokių kaip emocinis jautrumas ir šiluma, kurie vėliau padeda kuriant santykius ir auginant vaikus (MacCallum ir Golombok, 2004).

Apskritai, tokie motinų pasakojimai ir vaikams skiepijamos vertybės rodo, kad politiniuose dokumentuose ir kai kurių šeimos politikos formuotojų bei moterų pasakojimuose išryškėję visuomenės išreikšti nuogastavimai, kad vienos vaikus auginančios motinos negeba pačios tinkamai auginti vaikų, yra nepagrįsti. Priešingai, motinos skiria ypatingą dėmesį vaikų doros ugdymui, kalbėjimui apie šeimos vertybes, tarpusavio santykius. Tyrimuose nurodoma, kad tais atvejais, kai vaikai auga tik su mama saugioje aplinkoje, kur mama rodo didelį emocinį įsitraukimą ir meilę, vaikai yra mažiau konfliktiški, turi aukštesnį emocinį intelektą, didesnę savivertę, mažesnę polinkį į alkoholio vartojimą, palyginti su branduolinėse šeimose augusiais vaikais (Golombok ir Badger, 2010). Šiame tyrime dalyvavusios motinos nurodo, kad, nors jaučiasi persidirbusios, pervargusios ir užmirštos, stengiasi nepasiduoti bejėgystei, savęs gailėjimui ir neapykantai, ir savo pavyzdžiu nori vaikams parodyti, kad kiekvienas žmogus yra vertas laimės ir meilės ir gali išgyventi bet kokius sunkumus, ypač turėdamas bendruomenės paramą.

7.3.4. Finansinė šeimų situacija: moterų vertinimas

Kaip matyti, sunkumų dėl laiko balanso kyla dėl didelio motinų darbinio užimtumo, skirto sumažinti finansinį nepriteklių ir pačioms išlaikyti šeimą, negaunant valstybės paramos. Kaip aptarta teorinėje darbo dalyje, vienu vaikų auginančių motinų šeimų yra labiausiai skurstanti šeimų grupė ir skusta net trečdalis visų tokių šeimų (Skučienė et al., 2018; Kotwal ir Prabhakar, 2017). Tai lemia ne tik moterų, bet ir jų vaikų skurdą dėl šių šeimų neremiančios politinės sistemos, nepritaikytų vaikų priežiūros ir darbo sistemų, lyčių nelygybės, skurdo feminizacijos ir konservatyvių vertybių dominavimo.

Finansai daugumos mamų buvo paminėti kaip viena silpniausių sričių jų šeimų gyvenime – *Nu ten labiausiai su finansais tos problemos, kad ir tuos poreikius norint patenkinti, tiek savo, o ypač vaiko* (P1). Bandydamos išspręsti finansinio nepritekliaus problemas, moterys ne tik dirba per kelias darbo vietas, bet ir nuolat kruopščiai planuoja finansus, naudojami artimųjų pagalba. Pasak tyrimo dalyvių, norint išlikti, svarbiausia mokėti susidėlioti finansinius prioritetus, pirmiausia padengiant svarbiausias išlaidas, o tik tada žiūrint, ar dar kas lieka įvairiems norams patenkinti – *Aš visada paskaičiuoju savo mėnesio pajamas, atimu nuomą, „komunalus“ ir paskui likusius padalinu maistui, o tada žiūriu, ar dar kas malonumams lieka* (V1). Įveikdamos finansinį nepriteklių, moterys turi atsisakyti kai kurių vartojimo malonumų, pirmiausia savo, tačiau tenka riboti ir vaikų poreikius, net ir susijusius su ugdymu – atsisakyti kai kurių brangesnių būrelių, vaikai negali lankyti tiek popamokinės veiklos užsiėmimų, kiek norėtų, nėra galimybės keliauti, dažnai net nuvykti į teatrą. Kaip nurodyta logistinių sunkumų poskyryje, ne visos motinos net išgali išlaikyti savo transportą, o tai dar labiau sumažina vaikų užimtumo galimybes ir apsunkina motinų atsakomybių gerinimo situaciją.

Tačiau moterys iš paskutiniųjų stengiasi atliepti kuo daugiau vaikų poreikių ir vaikų galimybė tobulintis yra absoliutus finansinis mamų prioritetas – *Visada stengiamės bent į kokį teatrą karts nuo karto nueiti [...] mama visada sutauptys tokiems dalykams pinigėlių* (Š2). A. Maslauskaitės (2014) tyrimas parodė, kad moterų ir jų vaikų vartojimo galimybių ribotumas tampa vienu iš socialinės atskirties veiksnių. Neturint pakankamai lėšų vaikų išsilavinimui, vaikai atsiduria dar sudėtingesnėse sąlygose, siekiant išsilaisvinti iš skurdo, nes jie turi nelygias startines pozicijas, palyginti su kitais vaikais (Duncan et al., 2000). Pasak F. R. Baumgartner (1993), negatyviai politikoje pozicijuojamos grupės (šiuo atveju vienos vaikus auginančios motinos) yra ne vienintelės, kurios patiria stigmatizaciją,

diskriminaciją ir skurdą, tačiau marginalizuojamos ir su jomis siejamos kitos grupės, šiuo atveju vienu motinų vaikai, kuriems dėl nepalankaus politikos formavimo vaikystėje tampa daug sudėtingiau išeiti iš skurdo.

Kaip minėta, siekiant išspręsti finansines problemas, moterims tenka remtis ir į artimuosius – skolintis iš jų pinigų, priimti finansinę ir kitokią pagalbą – *Vaikščiodavau su skaičiavimo mašinėle dėdamasi kiekvieną prekę [...] reikėdavo pasiskolinti, pasiprašyti, kad padėtų kažkas (V2), Buvo toks vienas laikotarpis, kai ištiktųjų neturėjom ką valgyti, bet uošvienytė atnešdavo tokias cukinijas sumarinuotas ir valgydavom (Š1)*. Kalbant apie finansus ir artimųjų paramos svarbą, moterų istorijose išryškėjo ir finansinės padėties bei gyvenamojo būsto ryšys. Išaiškėjo, kad vienos vaikus auginančios mamos ne visada išgali būstą ne tik įsigyti, bet ir nuomotis, tad tenka gyventi pas kitus artimuosius, pavyzdžiui, tėvus ar senelius – *Dabar su finansais viskas tvarkoj, bet tik dėl to, kad pas mamą gyvenu (P1), Negalėčiau niekaip finansiškai išlaikyti, kad atskirai gyvent nuo tėvų (E1)*. Nors įstatymuose yra numatoma galimybė gauti paramą būstui nuomotis, kaip minėta politikos analizės dalyje, ji taikoma tik tokiu atveju, kai motinos gyvena žemiau skurdo ribos ir būstas nuomojamas legaliai, dėl ko kyla būsto kaina, tad, net gaunant paramą, labiau apsimoka nuomotis nelegalų būstą ir negauti kompensacijos. Socialiniai būstai yra sunkiai prieinami, prastos kokybės, lokalizuoti mažiau saugiuose rajonuose (PPMI, 2021). Socialiniuose būstuose neužtikrinamas net būtinausių poreikių, tokių kaip pakankamas šildymas, vandentiekis, privati erdvė šeimos nariams ar apšvietimas, patenkinimas, tad gyvenimas tokiuose būstuose neužtikrina vaikų saugumo ir sveikatos poreikių, stumia juos į dar didesnę skurdą ir socialinę atskirtį (ten pat).

Tyrimo dalyvės, kurios gyvena su kitais artimaisiais, sutaupo ne tik pinigų, kuriuos skirtų nuomai, bet sumažėja ir mokesčių, įvairios buitinės ir maisto išlaidos. Be to, kaip minėta, moterys teigiamai vertina artimųjų pagalbos prižiūrint vaikus veiksnį, kai vaikai neturi būti paliekami vieni, nereikia mokėti už jų priežiūrą, o moterys gali dalyvauti darbo rinkoje. Vis dėlto motinos norėtų gyventi atskirai, kad jaustųsi labiau nepriklausomos, galėtų turėti savo šeimos taisykles, daugiau laisvės suteikti vaikams. Motinos nurodo, kad gyvenimas kartu su kitais artimaisiais verčia jas taikytis prie jų taisyklių, tad trūksta galimybių save išreikšti tiek joms, tiek vaikams. Vis dėlto tyrime jaučiama tendencija, kad vienos vaikus auginančios motinos, neturėdamos palankių politinių sąlygų ir siekdamos išvengti skurdo, daugeliu atveju yra priverstos remtis į artimuosius.

Artimieji – pagalba Nr. 1. Kaip pagalbą teikiančios dažniausiai buvo įvardijamos tyrimo dalyvių mamos, taip pat buvo minėti tėčiai, seserys ir broliai, seneliai, kiti giminaičiai, artimi draugai, kolegos, kurie, pasak motinų, užpildo valstybės paliktas spragas. Remiantis G. Esping-Andersen (2009), kai politikai nepasirūpina savo piliečiais, svarbiausi tampa rinkos sprendimai ir rėmimasis į šeimą. Šiame tyrime kaip tik ir matyti, kad motinos, negaudamos valstybės paramos, turi daug dirbti (rinkos sprendimai), taip pat tampa priklausomos nuo šeimos paramos. Motinos, gaunančios artimųjų paramą vaikų priežiūrai, nurodė, kad jų vaikams tenka mažiau suaugusiųjų gyvenimo naštos, jie ilgiau gali džiaugtis nerūpestinga vaikyste, nuolat šalia turėdami suaugusiuosius, neturėdami tiek daug laiko praleisti vieni, kaip vaikai, kurie gyvena tik su mama. Tyrimuose nurodoma, kad vaikų, kurie gyvena ne tik su mama, bet ir su seneliais ar kitais artimaisiais, yra geresni kognityviniai gebėjimai (Dunifon ir Kowaleski-Jones, 2007). Tai siejama su tuo, kad vaikai gauna daugiau suaugusiųjų dėmesio ir įvairiapusės paramos, gali labiau atsipalaiduoti (ten pat). Taigi, jeigu motinos pačios galėtų vaikams skirti daugiau laiko, kaip jau analizuota, tai taip pat turėtų teigiamą įtaką vaikų raidai ir savijautai. Tyrimai rodo, kad laikas su artimiausiais šeimos nariais vaikams turi dar daugiau naudos (Dunifon ir Kowaleski-Jones, 2007).

Artimieji tampa ir pačių motinų emocinės paramos ištekliumi. Motinos jaučiasi, kad turi į ką remtis, dėl to patiria mažiau streso, susidarius nenumatytoms aplinkybėms, ramiau jaučiasi dėl nenuspėjamos ateities, kad iškilus problemų, neliks vienos. Vis dėlto motinos nurodo, kad artimieji neturėtų būti toks svarbus, ypač instrumentinės paramos šaltinis, kad jie tampa tokie svarbūs, nes užpildo valstybiniu lygmeniu paliktas spragas – valstybiniu lygmeniu nesprenžiamos darbo sąlygų, vaikų priežiūros galimybių, motinų būsto ir finansinio nepritekliaus problemos tampa ne tik pačių motinų, bet ir jų artimųjų, dažnai jau pensinio amžiaus tėvų, našta. Taigi vienu motinų patiriamos problemos, nesprenžiamos politiniu lygmeniu, paliečia platesnį ratą žmonių.

Kitų pagalbos prašymas ir priėmimas moterims vis dėlto kelia dviprasmiškus jausmus – nors yra malonu turėti paramos šaltinių, tačiau norisi gyventi nepriklausomai, nesinori nuolat iš kitų prašyti pagalbos. Tyrimo dalyvės sakė, kad nuolatinis pagalbos prašymas taip varžo, kad dažnai moterys verčiau renkasi atsisakyti savo mažiau būtinų poreikių, nei prašyti pagalbos – *Turiu pastoviai prašinėti ir prie kitų taikytis, [...] norėtųsi savarankiškumo man [...] atrodo jau geriau niekur neit, negu tos pagalbos prašinėti* (B1). Moterys pagalbos prašyti nenori ir todėl, kad baiminasi sulaukti neigiamų reakcijų, negatyvių asociacijų, kylančių dėl stigmatizacinės nuostatos vienu

vaikus auginančių moterų atžvilgiu, kad pačios yra kaltos ar yra blogos motinos – *Aš pagalbos niekada neprašau, nes bijau, kad man pasakys, kad aš pati kalta* (Š3), *Labai blogai jaučiuosi, kai reikia pagalbos dėl vaiko prašyt, kad ten pažiūrėtų ar kažką, nes tada jautiesi, atrodai kažkokia bloga mama, pradeda dar aiškinti kaip gyventi* (V3). Pagalbos prašymas moteris verčia jaustis nesavarankiškomis ir paternalizuojamomis, jos yra linkusios užsidaryti. Politinės sąlygos, kai nesukurta pakankamų galimybių vienoms motinomis funkcionuoti ir gyventi nepriklausomai, stumia jas į priklausomybę nuo kitų, mažina savarankiškumą, neleidžia imtis norimos veiklos (Ingram ir Shneider, 1991). Tačiau iš moterų pasakojimų taip pat išryškėjo, kad pagalbos prašymo patirtis siejasi ir su santykio artimumu – kuo santykis glaudesnis, tuo pagalbos prašyti lengviau – *Jeigu iš mamos ta pagalba, tai viskas gerai, kažkaip natūraliai, bet jeigu ten reikia uošvienės prašyt, tai dar kažkaip bandai išsisukti ten be to* (K2). Vis dėlto, net ir esant artimam santykiui, motinos nurodo, kad nenori būti priklausomos nuo kitų malonės, nenori kitų apkrauti savo problemomis ir daug mieliau naudotųsi valstybės paslaugomis, kurios yra kur kas mažiau asmeniškios, motinos jaučiasi turinčios joms teisę, nes moka didelius mokesčius.

Apibendrinant – matyti, kad vienos vaikus auginančios motinos patiria ypač didelį laiko trūkumą, nes turi vienos prižiūrėti vaikus ir finansiškai išlaikyti šeimą, o finansų visada trūksta. Dėl to daugiausia laiko moterys skiria darbui, dažnai dirba netgi per kelis darbus, daugiau nei vienu etatu, papildomų sunkumų kelia logistika, kai moterys vienos nespėja visur suvežioti vaikų, dėl to gali nukentėti jų popamokinė veikla. Labiausiai laiko trūksta savo pačių ir vaikų poreikiams patenkinti, tačiau, nepaisant to, motinos daro viską, kad vaikams suteiktų kuo daugiau – kuria su jais ritualus ir kokybiškai leidžia laisvalaikį, auklėja ir nuotoliniu būdu, siekia išauginti gerais žmonėmis. Tokie tyrimo rezultatai rodo, kad motinos nėra negebančios auginti vaikų, kaip suponuojama visuomenėje ir politikos lygmeniu, tačiau negali vaikams skirti visko, kas geriausia dėl nepalankių politinių sąlygų. Kai politinės sąlygos nėra palankios, svarbiausiu motinų paramos šaltiniu tampa jų artimieji, dažniausiai tėvai, broliai ir seserys, seneliai, kurie gali padėti tiek prižiūrint vaikus, tiek finansiškai, suteikdami gyvenamąją vietą, tiek emociškai – užpildo valstybės paliktas spragas, nors pagalbos prašymo patirtis ir ne visada yra maloni, nes yra sietina su paternalizmu, sumažėjusia motinų autonomija.

7.4. Santykis su vaiko tėvu

Kaip matyti iš šeimos politikos analizės, Lietuvos valdančiųjų šeimos politikos formuotojų yra nurodoma, kad net skyrium gyvenantis vaiko tėvas yra atsakingas už vaiko priežiūrą ir išlaikymą. Tokios politikos kontekste vaiko išlaikymo pinigų mokėjimas yra labai svarbus finansinis išteklius vienoms vaikams auginančioms motinoms, tad svarbu analizuoti, kiek iš tiesų tėvai prisideda prie vaiko išlaikymo ir priežiūros.

Šiame tyrime matyti tokia pati tendencija kaip ir statistikoje – dauguma vienu vaikų auginančių motinų vaiko paramos pinigų iš tėvo negauna. Moterys, kurios gauna alimentus iš tėvo, sakė, kad vyrai juos moka priteistus arba savanoriškai. Tais atvejais, kai alimentai buvo priteisti, buvo dar labiau pakenkta vyro su motina ir vaiku santykiui, vyko sudėtingi ir ilgi teismo procesai – *tai buvo kažkoks košmaras, kuris aš net nebežinau jau kiek laiko jis tęsėsi /.../ ten tokios dramos buvo [...] po to išvis nieko iš jo negirdėjau, tik pinigai į sąskaitą ateidavo* (A1). S. L. Braver et al. (2005) pažymi, kad, siekiant, kad vyras bendrautų su vaiku, yra svarbu, kad jis nepatirtų didelių konfliktų su motina. Apskritai matyti, kad šeimos politika, kurioje yra remiamasi abiejų tėvų vaiko išlaikymo prievole, gali būti žalinga, kai, nesant gero santykio ir pinigus verčiant mokėti per prievartą, gali kilti dar didesni nesutarimai, dėl teisminių procesų sudėtingumo dar labiau apsunkinama motinų situacija. Tyrimuose taip pat nurodoma, kad tėvo atsitraukimas po skyrybų vaikams daro mažesnę žalą nei priverstinis įsitraukimas, kai vaikai turi išgyventi tėvų konfliktus, jaučia tėvo frustraciją ir dėl to jaučiasi jų nemylimi, o tai neigiamai veikia vaikų savivertę ir identitetą (Kruk, 1992)

Kai alimentai mokami savanoriškai, tai siejasi su vyro santykių su vaiku palaikymu, jie yra suinteresuoti vaikų gerove, tad gali mokėti netgi didesnius vaiko išlaikymo pinigus nei priklauso – *Iš tikrųjų daugiau biškį moka nei reiktų, nei priteista* (K1). K1 atveju vaiko tėvas, nors ir gyvena užsienyje, tačiau nuolat su dukteria bendrauja telefonu, grįžęs į Lietuvą ima kartu ją atostogauti, stengiasi dalyvauti darželio renginiuose. Moteris mano, kad vaiko tėvo norą mokėti didesnius alimentus kaip tik ir lemia jo su vaiku užmegztas artimas ryšys dar iki išsiskyrimo su motina, moteris nurodo, kad tėvas labai laukė vaiko gimimo ir įsitraukė į vaiko priežiūrą nuo pirmųjų jo gyvenimo dienų. Ankstesni tyrimai kaip tik ir nurodo, kad vyro noras vaikus paremti finansiškai yra susijęs su bendru jo ryšių su vaiku turėjimu (Allan ir Crow, 2001).

Apskritai, finansiškai prie vaiko išlaikymo šiame tyrime daugiausia prisideda tie vaikų tėvai, kurie prieš tai su moterimis buvo susituokę, su

vaikais gyveno ne vienus metus, tad užmezgė artimą ryšį. Yra vienas atvejis, informantės E1, kur tėvas reikšmingai prisideda finansiškai, taip pat prie vaiko auklėjimo, nors nėštumas buvo neplanuotas, įvyko ne santuokoje. Ši situacija iš kitų išsiskiria tuo, kad vyras norėjo su vaiko mama išlaikyti santykius ir kurti santuoką bei šeimą, bet sprendimą skirtis priėmė pati moteris. Tad, nepaisant santykio su vaiko mama, vyras vis tiek norėjo dalyvauti vaiko gyvenime, noriai prisirišė tėvo vaidmeniui. Taigi matyti, kad tėvo įsitraukimą į vaiko finansinį išlaikymą ir priežiūrą lemia tėvo ir vaiko artumas, tėvystės pareigos jausmas, tėvystės įgūdžių turėjimas. Kaip minėta, tyrimuose nurodoma, kad tėvų gebėjimas kurti santykį su vaiku lemia, kiek jie įsitraukia ir į finansinį vaikų išlaikymą (Gupta et al., 2008).

L. Braver et al. (2005), analizavę „Tėvas visam gyvenimui“ (angl. *Dads for Life*) prevencinę programą vyrams, kurie nėra nuolatiniai savo vaikų globėjai, nurodo, kad, siekiant išsaugoti ar sukurti vaiko ir tėvo ryšį, svarbiausia yra mokyti vyrus tėvystės įgūdžių, o ne sankcionuoti. Tėvystės įgūdžių lavinimo svarbą, taip pat motinos indėlio svarbą, kuriant vaiko ir tėvo santykius, pažymėjo ir informantės. Motinos nurodė, kad, nors tėvas iš pradžių pats nerodė iniciatyvos bendrauti su vaikais, tačiau mamos, tikėdamos tėvo svarba vaikų gyvenime, stengėsi inicijuoti jų kontaktą, mokyti vyrus, kaip bendrauti su vaiku, ir tėvai po truputį labiau įsitraukė į vaikų priežiūrą, patys ėmė rodyti iniciatyvą – *iš pradžių mokiau, kad paklausk, kaip sekas mokykloj, nusivesk į kiną, [...] vėliau paprašydavau, kad pas dantistę nuvestų, o po to ir pats jau klausdavo, kad gal kažko reikia* (V2). Atsižvelgiant į tokius motinų pasakojimus, matyti ir šeimos politikos formavimo svarba – kaip nurodoma tyrimuose, vyrams turėtų būti daugiau skiriama paramos, ugdomi jų tėvystės įgūdžiai, sudaromos geresnės sąlygos į vaikų priežiūrą įsitraukti nuo pat vaiko gimimo, o tada jie ir finansiškai prie vaikų išlaikymo prisideda savanoriškai. Vykdoma prievartos ir sankcionavimo politika tik kiršina, taip pat ne visada duoda norimą rezultatą – tėvai ir toliau nemoka vaiko išlaikymo pinigų, skola gali būti atgaunama jau po tėvo mirties, vaikams dažniausiai suaugus, nors parama reikalingiausia būtent vaikystėje, kai vaikai patys negali savęs išlaikyti (PPMI, 2021). Kaip parodė Lietuvos šeimos politikos analizė, dėl vykdomos branduolinės šeimos politikos nesusituokę tėvai iš esmės iškrinta iš šeimos politikos akiračio, jiems patiems paliekama pagrindinė atsakomybė. Siekiant pozityvių pokyčių vaikų ir tėvų santykyje iširus vyro santykiams su motina, svarbu, kad į tėvo santykio su vaiku palaikymo stiprinimą būtų orientuotos įvairios taikomos teisės normos, nepaliekant tokios didelės autonomijos tėvų susitarimui, susitarimų neformalumui ir savieigai, kaip dabar yra Lietuvoje (Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016).

Tyrimo metu taip pat išryškėjo, kad vaikų ir tėvų tarpusavio santykio neskatina, taip pat finansinės paramos iš tėvo neprašo tos motinos, kurios mano, jog vyro dalyvavimas vaiko gyvenime yra žalingas – *Buvo, kad jis pas mus atvažiavo kelis kartus [...] tai mažoji jau klausdavo manęs, kada jis važiuos namo. [...] Jis įnešdavo destrukcijos, pradėdavo aiškinti, kaip mums gyventi, [...] aš po to jo neprileidau, [...] pinigų jis niekad nemokėjo, bet ir neprašyčiau* (N1). Motinos, susiduriančios su vyrų destruktiviomis tendencijomis, nenori prašyti jų finansinės paramos bijodamos, kad jie gali tuo pasinaudoti ir pradėti manipuliuoti teisėmis į vaiką, ne iš tiesų norėdami megzti ryšį su vaiku, tačiau siekdami atkeršyti motinoms. Matyti, kad politiniu lygmeniu yra neįvertinamas ir tai, kad kai kurie vyrai gali turėti destruktivių tendencijų ir priverstinis vaiko pinigų mokėjimas gali sukelti dar didesnių nemalonumų motinoms ir jų vaikams – ne tik sudėtingi teismo procesai, bet ir vyrų charakteristikos vaidina svarbų vaidmenį, tad, siekiant apsaugoti motinas ir vaikus, svarbu atitinkamai formuoti politiką, sumažinti motinų priklausomybę nuo vyrų, kuri, kaip identifikuota tyrimo metu, Lietuvoje yra itin didelė.

Taigi apskritai matyti, kad daugiausia įtakos vyro bendravimui su vaikais turi jo paties savijauta tėvo vaidmenyje ir turimi tėvystės įgūdžiai, iki išsiskyrimo su vaiku užmegzto ryšio stiprumas. Šiame tyrime matomas akivaizdus vyrų tėvystės įgūdžių trūkumas ir destruktivaus bendravimo polinkiai. Kaip minėta, Lietuvoje yra vykdoma silpnos tėvystės šeimos politika, tad tėvams trūksta įgūdžių ir informacijos, kaip rūpintis vaikais. Vienas iš pagalbos tėvams šaltinių yra moterų pakantumas ir pagalba, vyrui kuriant santykius su vaiku. Atsižvelgiant į tai, svarbu politikoje atkreipti dėmesį į tėvystės įgūdžių ugdymą tiek jau gyvenant skyrium, tiek nuo pat vaiko užmezgimo, sudarant sąlygas tėvams daugiau įsitraukti į vaikų auginimą. Šiuo metu teikiama galimybė tėvams pasiimti tėvystės atostogas yra pirmas pozityvus žingsnis, tačiau taip pat reikėtų įvertinti finansinio praradimo rodiklį, siekiant, kad daugiau tėvų pasinaudotų tėvystės atostogų galimybe. Taip pat svarbu įvertinti, kad būna ir itin destruktivių tėvų, kurių bet koks įsitraukimas į vaikų gyvenimą neturėtų būti skatinamas, turėtų būti mažinama moterų priklausomybė nuo vyro indėlio ir tokiais atvejais taikomos pakankamos papildomos priemonės.

7.5. Motinų Lietuvos šeimos politikos vertinimas, gaunama ir trūkstama valstybės parama

Remiantis politikos analizės rezultatais, matyti, kad vienoms vaikus auginančioms motinoms nėra teikiama jokia papildoma valstybės parama, išskyrus Darbo kodekse numatomas išimtis, kurios, kaip paaiškėjo, iš esmės nėra vertinamos teigiamai, gali sudaryti darbdaviams sąlygas diskriminuoti. Atsižvelgiant į tokius tyrimo rezultatus, buvo analizuojama, kaip vienos vaikus auginančios motinos vertina Lietuvos šeimos politiką, kokią paramą iš tiesų gauna ir kokios paramos joms labiausiai trūksta. Jau fragmentiškai, kituose skyriuose, buvo analizuota, kad motinos tikisi didesnės finansinės paramos, palankesnės būsto politikos, labiau pritaiktų darbo sąlygų. Šiame skyriuje bus aptartos dar trys motinų nurodytos probleminės sritys, kuriose joms itin trūksta paramos – sveikatos, vaikų ugdymo ir švietimo bei teisinėje sistemoje.

7.5.1. Vienų vaikus auginančių motinų gaunama valstybės parama Lietuvoje

Parama, kurią gauna visos šeimos. Kaip vertingiausią valstybės paramą, kuri yra skiriama visiems vaikams ir visoms šeimoms, moterys nurodė vaiko pinigus – *tik vaiko ta pašalpa kas mėnesį tai čia vedęs ar nevedęs, kaip ir visi. [...] Tie pinigai tai gerai, aš į jos sąskaita tiesiog dedu, čia jos pinigai, jai taupau* (K1). Kalbėdamos apie vaiko pinigus kaip pozityvų elementą moterys išskiria tai, kad, norint gauti paramą, nėra jokių sudėtingų reikalavimų, kuriuos reikia atitikti, dėl to nėra ir jokios stigmatizacijos – *Ką tikrai gerai padarė, tai yra vaiko pinigai – nes nediferencijavo, neskirstė, nepridarė ten biurokratinių pinklių visokių, manau, kad šitą dalyką padarė labai europietišškai* (B1). Tačiau dėl savitos savo šeimos situacijos motinos tikėtusi gauti didesnius vaiko pinigus, kaip ir gausios šeimos, šiuo atveju moterys jaučiasi diskriminuojamos. Gausios šeimos, motinų ne kartą minėtos kaip esančios panašiai sudėtingoje situacijoje, tačiau gaunančios daug didesnę valstybės paramą, palyginti su vienomis vaikus auginančiomis motinomis, su kiekvienu vaiku gauna papildomą 41,2 eurų išmoką (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2021). Kaip nustatyta tyrimo metu, gausios šeimos turi gerą atstovavimą NVO lygmeniu, yra remiamos valdančiosios daugumos politinių partijų, apskritai yra vertinamos kaip itin vertinga šeima, gerinanti Lietuvos demografinę situaciją, tad jai skiriama daug dėmesio ir sudaromos palankios politinės sąlygos, kad rastųsi daugiau tokių šeimų. Didesni vaiko pinigai skiriami, kaip ir Šeimos kortelės atveju, ir

vaikams su negalia, nors, kaip analizuota anksčiau, ši parama iš esmės neprisideda prie šių vaikų gerovės kėlimo. Al taip pat pasakojo, kad vaiko pinigų didinimas yra paradoksalus, nes atitinkamai padidėjo ir savivaldybių teikiamų paslaugų vaikams su negalia, tad šeimos, kurios naudojami tokiais paslaugomis, nejaučia jokio pinigų pagrausėjimo. Didesni vaiko pinigai taip pat skiriami skurstančioms šeimoms, kurioms paramą valstybė skiria, siekdama apsaugoti vaikus nuo absoliutaus skurdo. Abi šios vaikų grupės politiniu lygmeniu yra laikomos „priklausomomis“ (Igram ir Schneider, 1997). Vienos vaikus auginančios motinos ir jų vaikai laikomi „deviantinių“ šeimų grupe, kaip ir paramos būstui atveju, čia taip pat patiria valstybės bausmę, nes, dėdamos visas pastangas neatsidurti skurde, negauna jokios paramos, jų šeiminių situacijos sudėtingumui nesant pakankamu kriterijumi didesniems vaiko pinigams gauti. Motinos nurodo, kad suteikiami 72 eurai nėra pakankama parama ir joms yra nuostabu, kad joms neskiriami didesni vaiko pinigai, nors jos yra labiausiai skurstanti grupė Lietoje po bedarbių, tad mano, kad tai yra politikų siekis „susidoroti“ su vienu motinų šeimomis. Šeimos politikos analizės metu kaip tik ir išryškėjo, kad šeimos politikos formuotojai, atstovaujantys šeimų įvairovei, taip pat nurodė, kad motinoms reikėtų skirti didesnius vaiko pinigus, o konservatyvias vertybes palankantieji ir politinę galią turintys šeimos politikos formuotojai nurodė, kad didesnių pinigų neskiria, norėdami motinas apsaugoti nuo visuomenės pasipriešinimo, nors interpretuojant duomenis teigta, kad tai yra tik politikų priedanga, nes gausių šeimų ir branduolinių šeimų atžvilgiu, jie deda dideles pastangas ir mobilizuoja jėgas ne tik kurdami joms įvairias priemones, bet ir daug dėmesio skirdami jų prestižo didinimui, kuris yra nurodomas kaip vienas iš šeimos politikos tikslų. Taigi motinų pastebėjimas, kad politikai nori su jomis „susidoroti“, nėra be pagrindo, nes jie nori mažinti vienu vaikų auginančių motinų šeimų skaičių, įvardydami jas kaip demografinę problemą, ir nori didinti santuoka paremtų šeimų, kurias laiko vertingiausiu visuomenės dariniu, paplitimą.

Kita motinų minėta valstybės parama, kuri nėra susijusi su jų šeimine padėtimi, yra motinystės atostogos. Tyrimo dalyvės atkreipia dėmesį, kad, naudojantis motinystės atostogomis, yra svarbus anksčiau gauto atlyginimo dydis ir iki vaiko gimimo turėtas darbo stažas, tad džiaugiasi, kad iki gimdymo sugebėjo tenkinti šiuos kriterijus, nes išmokų motinoms, iki vaiko gimimo dalyvavusioms draudimo sistemoje, ir nedalyvavusioms dydis labai skiriasi – *Kai vaikas gimė, kadangi dar nebuvo praėję dvylika mėnesių nuo paskutinio darbo, ten dar susidarė dar padorios tos motinystės išmokos. Jeigu nebūtų buvus mano ta alga tada gera, [...] tada visiškai blogai būtų buvę* (B1). Taigi

matyti, kad vaiko gimimas nėra pakankamas kriterijus adekvačiai paramai gauti, yra keliamas neoliberalioms politikoms būdingas reikalavimas paramą iš esmės užsidirbti, jos „nusipelnyti“ (Schneider ir Ingram, 2004). Tačiau taip pat, kaip buvo minėta analizuojant darbo rinkos keliamus sunkumus, motinos nurodo, kad šalyje dominuojant familializmui, motinystės atostogos yra pernelyg iššęstos, dėl to nukenčia moterų karjera, nėra pritaikytos vaikų priežiūros paslaugos. Motinos nurodė, kad dėl ilgų motinystės atostogų, neturėdamos su kuo pasidalyti vaikų priežiūros našta ir neįpirkdamos vaikų priežiūros paslaugų, kurios valstybiniame sektoriuje nėra prieinamos vaikams iki dvejų metų, ilgai į darbą negali grįžti dirbti net dalies darbo dienos. Motinystės atostogos taip pat yra paremtos branduolinės šeimos ir tradicinių lyčių vaidmenų modeliu, kai tikimasi, kad vyras šeimą išlaikys finansiškai, o motina atsiduos vaikų priežiūrai, tačiau vienu motinų šeimų atveju toks modelis nėra tinkamas, nes jos vienos yra atsakingos ir už vaikų priežiūrą, ir už finansinį vaikų išlaikymą. Be to, toks modelis kuria dar didesnę atskirtį tarp lyčių, įkalina tėvus redukuotuose vaidmenyse, sumažina jų galimybę rinktis, kai nėra kuriamos lanksčios sąlygos ir galimybės įvairovei. Kaip minėta, familialistinėse valstybėse yra tikimasi, kad tokia politika didina gimstamumą ir mažina šeimų skurdą, tačiau G. Esping-Andersen (2009) nurodo, kad yra atvirkščiai – šiose valstybėse matomas ryškus gimstamumo sumažėjimas, o šeimų skurdas ne mažėja, bet didėja.

Parama, gaunama dėl kitų socialinių aspektų. Informantės K3, V1, V7 ir Ka1 yra pasinaudojusios **socialine parama**. Ka1 pasinaudojo ir socialine stipendija, suteikiama universitete – *Dar gavau socialinę pašalpa, kadangi mano šeima neturėjo pakankamai pajamų ir dar socialinę stipendiją universitete* (Ka1). Ka1, kuri pasakojo, kad vos sugebėjo suderinti vaiko priežiūrą, darbo ir studijų atsakomybes, nurodo, kad, nors ir vertina jai suteiktą paramą, tačiau būtų daug labiau patenkinta, jeigu būtų pavykę išvengti skurdo, valstybei sudarant geresnes sąlygas derinti visus šiuos dėmenis. Paramos teikimas tik patekus į visišką skurdą yra būdingas neoliberalioms politikoms, kai tikimasi, kad šeimos išsilaikys pačios iš darbinio užimtumo, nesigilinant į jų individualias situacijas (Esping-Andersen, 2009). Kaip buvo analizuota, tokia situacija be valstybės paramos ne tik laikinai nustūmė motiną į skurdą, bet ir neigiamai paveikė vaiko gerovę – jis daug laiko turėjo leisti vienas, jam trūko mamos dėmesio ir paramos. V7 taip pat naudojasi būsto nuomos kompensacija – *Gaunu būsto nuomai kompensaciją, nes neturiu turto ir pajamos nepakankamos* (V7). V7, kaip ir Ka1, nurodo, kad valstybė turėtų sudaryti palankesnes sąlygas vienų motinų šeimoms, kad šioms nepatektų į

socialiai remtinų grupę, turėtų būti vertinamos ir skatinamos jų pastangos išsilaikyti pačioms, o ne tik teikiama parama, kai moterys nebeišsilaiko ir patenka į skurdą, iš kurio išėiti daug sunkiau, ypač kai skurdo priežastimi tampa prarastas darbas dėl negalėjimo jo suderinti su vaiko priežiūra. Kai įstatymai yra kuriami siekiant sumažinti „subyrėjusių šeimų“ skaičių, neskiriant vienu motinų šeimoms tinkamo politinio dėmesio, moterys yra stumiamos į skurdą ir priklausomybę nuo socialinių išmokų (Gordon, 1998 cit. pagal Teo, 2013).

Informančių A1, K4 ir V11 vaikai gauna **našlaičių išmokas**, kurios yra skaičiuojamos pagal mirusio tėvo atlyginimą, tad K4 gauna 160 eurų per mėnesį, o V11 120 eurų per mėnesį. A1 pasakojo, kad našlaičio išmokos dydžiui įtaką daro ir vyro turimų vaikų skaičius. Tai tampa ypač keblu tada, kai vaikai yra ne vienos moters – *jo yra trys vaikai, [...] tai ten gavosi kiekvienam vaikui po 75 eurus į mėnesį, kadangi skirsto ne pagal namų ūkius, o pagal vaikus* (A1). Motinos manymu, toks įstatymo punktas yra neapgaltotas, nes, aukštinant branduolines šeimas, neatkreipiamas dėmesys, kad vaikai gali būti skirtingų motinų ir tuo atveju parama tampa labai menka ir neteikia jokios realios naudos, nukenčia su skirtingomis motinomis gyvenantys vaikai. Taigi matyti, kad net ir šiuo klausimu politikoje yra spraga, kai, nesigilinant į individualias šeimų situacijas ir jų realybę, tačiau visiems taikant tą patį branduolinės šeimos standartą, šešėlyje lieka jo neatitinkančių šeimų vaikai.

A1 ir A8 vaikai gauna papildomas išmokas, nes **turi negalią**. P3 gauna išmokas dėl savo pačios negalios. Tačiau motinos nurodo, kad ir šiame įstatyme yra spragų, nes vaikų gaunamos išmokos yra priskaičiuojamos prie šeimos pajamų (kaip ir vaiko pinigai), o dauguma savivaldybių teikiamų paslaugų yra mokamos ir jų kaina priklauso nuo šeimos turimų pajamų. Tokiu atveju vaikų gaunama valstybės parama tiesiog vėl grįžta į valstybės biudžetą per kitus kanalus, o vaikų tie pinigai nepasiekia ir vaikų, turinčių negalią, skurdas iš tiesų nėra mažinamas. Motinos mano, kad tai yra dar vienas politinis triukas, kai politikai gali pasirodyti, kad padeda Lietuvos pažeidžiamiausiems, tačiau iš tiesų yra suinteresuoti tik savo valdžia ir noru pralobti, kuo mažiau pinigų išleisdami tiems, kurie jiems neatneša jokios realios naudos. Motinos nurodo, kad nesinaudoja ir Šeimos kortele, kurios taip pat nelaike jokia parama, nes reikia papildomai gaišti laiko ir sukti galvą kokiose parduotuvėse kokias nuolaidas galima gauti, ir jos yra tokios menkos, kad labiau apsimoka apsipirkti bet kokio prekybos centro nukainuotų prekių skyriuje. Taikomos nuolaidos pramogoms apskritai nėra prieinamos, nes motinos patiria dvigubą našta – vienos augina vaikus su negalia, tad turi dar

mažiau tiek finansinių, tiek laiko išteklių, kad galėtų su vaikais pramogauti. Motinos taip pat nurodo, kad ir šiuo atveju politika yra orientuota į branduolines šeimas, kai tikimasi, kad tėvas uždirbs pinigus, o motina vaikščios su Šeimos kortele ir pramogaus su vaiku, atlieps visus jo poreikius, tad nereikia kurti jokių paslaugų ir gerinti sistemos, o užtenka suteikti kortelę ir šiojią tokią finansinę paramą sauskelnėms įsigyti. Kaip buvo matyti analizės metu, vaikai su negalia Lietuvos politiniame kontekste, remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (Schneider ir Ingram, 2004), yra laikomi „priklausomųjų“ grupe, tad politikai remia juos daugiau tik retoriškai, norėdami parodyti savo aukštą moralę rinkėjams, nes šios grupės atstovai neteikia jokios realios politinės naudos. O vienos vaikus auginančios motinos yra išvis neriamos, kaip „deviantiškos“, ir šitaip vienoms vaikus su negalia auginančioms motinoms sukuriama dviguba našta.

R1 ir Š3 gauna papildomą paramą **dėl turimų vaikų skaičiaus**. R1 gauna paramą, nes augina tris vaikus – *Didysis dar gauna nemokamą maitinimą, irgi kaip daugiavaikis [...] Dar ten mokesčiai kažkokie sumažinti yra, kažkoks ten pajamų mokestis, bet irgi, kad daugiavaikė. Kaip daugiavaikė ir daržely pusę kainos tik moku* (R1). Š3 gavo vienkartinę išmoką, nes **pagimdė dvynukus** – *Vienintelis dalykas, ką gavau, tai kai gimsta daugiau nei vienas vaikas, tai duoda 215 eurų ar kažkas tokio ir moka iki kol vaikams sueina du metai* (Š3). Tokias išmokas moterys vertina teigiamai ir priduria, kad panašaus požiūrio Lietuvos šeimos politikoje reiktų ir į vienu motinų šeimas, nes jų situacijos sudėtingumas yra iš esmės panašus. Motinos taip pat nurodo, kad didesnė parama vienoms vaikus auginančioms motinoms galėtų turėti dar geresnių rezultatų, nes motinoms reikia pakankamai mažai paramos, svarbiausia kurti sisteminės galimybes, o ne trukdžius. Taip pat net ir menka finansinė parama gali labai pagerinti vienu motinų situaciją, nes, turėdamos vieną ar du vaikus, jos mažiau išleidžia tokiems vaikų poreikiams kaip drabužiai, joms reikia mažiau gyvenamojo ploto, kuris tampa viena pagrindinių problemų gausioms šeimoms, tad motinos galėtų daugiau pinigų skirti vaikų ugdymui ir kultūrai ar dirbti trumpiau ir skirti daugiau dėmesio vaikams. Tačiau, kaip rodo politikos analizė, padidinti vaiko pinigai ir kitokia parama vienoms vaikus auginančioms motinoms nėra teikiama, baiminantis, kad bus skatinamas tokių šeimų kūrimasis, o gausių šeimų kūrimasis yra pageidaujamas. Kaip nustatyta, Lietuvos šeimos politikos kontekste santuoka paremtos šeimos išsaugojimas tampa svarbesnis už vaikų gerovę, šie, augdami tik su vienu iš tėvų, nepaisant skurdo, nėra remiami dėl priklausymo nepageidaujama šeimoms tipui.

Parama gaunama dėl to, kad moterys vaikus augina vienos. Tyrimo dalyvės **negalėjo nurodyti jokios išskirtinės paramos**, kurią yra gavusios dėl to, kad vienos augina vaikus. Tačiau kai kurios moterys sakė, kad, kaip išsiskyrusios moterys, kurių buvę vyrai atsisakė mokėti alimentus, yra pasinaudojusios **vaikų išlaikymo fondo paslauga**. Tyrimo dalyvių manymu, tai nėra tikra valstybės parama, nes valstybės biudžetas iš esmės nuo to nenukenčia, mat pinigai vis tiek yra atgaunami iš vaiko tėvo – *Kol vyras nemokėjo alimentų buvau porai mėnesių kreipusis į tą vaiko fondą, ten porą mėnesių gal gavau tiktai, [...] gauni ten tuos 68 ar kiek ten eurų. Bet tuos pinigus jie po to išieško iš vaiko tėvo. Tai realiai tiek, kad pačiai nereikia, bet ne valstybės ta parama* (G1). Mamos taip pat atkreipia dėmesį, kad parama yra tikrai menka ir nesiekia net pusės minimalių alimentų dydžio, kuris skaičiuojamas pusiau dalijant minimalų mėnesinį atlyginimą – *Gaunu po 70 eurų, nes tai maksimali suma, už kurią tikrai išgyvent vaikui neįmanoma* (Ka1). Interviu su politikos formuotojais metu išryškėjo, jog politika formuojama taip, kad po skyrybų būtų labiau apsaugomas vyras, o ne moteris – yra numatoma minimalių poreikių suma, kuri yra atimama iš vyrų pajamų sumos ir tik nuo tos sumos yra skaičiuojami mokėti priklausantys alimentai. O moterų minimalūs poreikiai nėra skaičiuojami. R. Žemaitė nurodė, kad Seime taip pat kelis kartus buvo svarstyta panaikinti vaikų išlaikymo fondą, tačiau ji su savo organizacija ir kitais aktyvistais išsikovojo, kad vaikų fondas būtų paliktas gyvuoti. A. Dumbrava nurodė, kad fondą norėta panaikinti, nes išsiskyrę tėvai nebėra valstybės rūpestis, kadangi nelieka šeimos, tad jų situacija nebėra šeimos politikos interesų laukas. A. Dumbravos požiūris puikiai atspindi dabartinę Lietuvos šeimos politiką, kai visiems atvejams yra taikomas branduolinės šeimos šablonas, o šeimos, kurioms jis netinka, yra paliekamos pačios rūpintis savo situacija. Matyti, kad ir šiuo atveju, laikantis branduolinės šeimos idealo, tėvams yra paliekama visa atsakomybė ir laisvė tvarkytis patiems, nėra jokių adekvačių politinių priemonių, kurios gerintų vaikų išlaikymą.

Tam tikras paramos galimybes, pasak moterų, veikia ir **vaiko tėvo įrašymas ar neįrašymas į gimimo liudijimą**. Informantė A1 susidūrė su būtinybe įrašyti tėvą į vaiko gimimo liudijimą, norėdama gauti privilegijų dėl vaiko negalios – *Kažko jis ten dėl savo negalios negavo, kai esi vienas, tai teko tėvą priverstiniu būdu įrašyti, kad tos išmokos priklausytų* (A1). Tėvo įrašymas ar neįrašymas gimimo liudijime turi įtakos ir galimybei gauti nuolaidą darželyje – *Daržely prašiau nuolaidos kažkada, tai sakė, kad vaiko tėvas turi būti liudijime įrašytas* (V8), *Tik kai vaiko tėvas miręs ar dingęs be žinios nuolaidą [daržely] gali gauti, kai nėra jo gimimo liudijime* (B1).

Tyrimo dalyvės taip pat pasakojo, kad vaiko tėvas į gimimo liudijimą turi būti būtinai įrašytas norint gauti socialinę pašalpą. Dėl to galimybė laisvai rinktis, ar įrašyti vaiko tėvą į gimimo liudijimą ar ne, remiantis asmenine situacija ir tėvo dalyvavimu vaiko gyvenime, tampa suvaržyta ir renkantis tenka apgalvoti, kokia parama gali būti dėl to prarandama ar gaunama. Motinos, norėdamos gauti paramą, yra priverstos įrašyti vaiko tėvą, neatsižvelgiant į jo dalyvavimą vaiko gyvenime, turimą santykį. Kaip nurodė žmogaus teises ginantys politikos formuotojai, dėl patriarchalinės sanklodos Lietuvoje nėra pakankamai ginamos motinų ir vaikų teisės. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, tokie reikalavimai yra skirti kontroliuoti „deviantiškomis“ laikomas grupes, kurios neatitinka normos ir priimtinomis laikomų vertybių, tad yra siejamos su sukčiavimu ir piktnaudžiavimu valstybės išmokomis (Baumgartner, 1993; Schneider ir Ingram, 1993). Kaip jau aptarta, valstybės šeimos politika yra suformuota taip, kad abu tėvai yra laikomi atsakingais už vaiko išlaikymą, tad skyrium gyvenantis tėvas taip pat yra įpareigotas finansiškai išlaikyti vaiką. Siekiant sukontroliuoti vyro finansinio indėlio panaudojimą, vyras turi būti įtrauktas į gimimo liudijimą, kad būtų galima susekti ir pirmiausia išsiaiškinti, ar tėvas remia vaiką finansiškai, ir šitaip galbūt išvengti vaikų rėmimo iš valstybės biudžeto. Matyti, kad, gyvuojant familializmo ideologijai, motinos yra stumiamos būti priklausomos arba nuo vyro, arba nuo valstybės, tačiau bet kuriuo atveju joms nėra tiesiog sudaromos orios sąlygos kurti savo šeiminių gyvenimą ir pačioms išsilaikyti finansiškai.

Apibendrinant – iš tyrimo rezultatų matyti, kad dauguma motinų yra gavusios vienokią ar kitokią paramą iš valstybės, tačiau dažniausiai ne dėl to, kad vienos augina vaikus – motinos gali gauti išmokas dėl vaikų negalios, našlaičių išmokas, socialinę paramą, kaip ir visos mamos, gauti motinystės atostogų išmokas, vaiko pinigus. Dėl to, kad vienos augina vaikus, yra pasinaudojusios valstybinio vaikų paramos fondo išmokomis, taip pat pora mamų paminėjo, kad galėjo gauti nuolaidą darželyje. Vis dėlto motinos nurodo, kad teikiama parama iki galo neatliepia jų poreikių, matyti, kad daugiausia orientuojamasi į finansinę paramą, padedant kriziniais laikotarpiais ar esant itin sudėtingoms situacijoms, tačiau finansinė parama gali net ir nepasiekti jos gavėjų, kai kartu brangsta teikiamos paslaugos, kaip yra vaikams su negalia teikiamų papildomų vaiko pinigų atveju. Visoje šeimos paramos sistemoje taip pat išvengiama branduolinės šeimos politikos formavimo įtaka, nes ne iki galo išspręsti našlaičių išmokų klausimai, neapgalvota, kaip tokiomis priemonėmis kaip Šeimos kortelė galėtų

pasinaudoti vienas vaikus auginančios motinos. Dėl tos pačios priežasties nepakankamai gerai veikia ir vaikų išlaikymo fondo priemonė, taip pat, norint gauti nuolaidas darželyje ar socialines išmokas, tenka į vaiko gimimo liudijimą įrašyti vaiko tėvą, nes Lietuvos šeimos politikoje, kur laikomasi nuostatos, kad už vaiko išlaikymą yra atsakingi abu tėvai, pirmiausia yra bandoma paramą gauti iš vyro, o tik tuo atveju, kai tai neįmanoma, suteikiama valstybės parama. Taigi dabartinės šeimos politikos kontekste motinos yra stumiamos arba į priklausomybę nuo vyro, arba nuo valstybės, nėra kuriama jokių priemonių, kurios garantuotų jų autonomiją ir padėtų išsilaikyti pačioms, nepatekti į skurdą. Apskritai matyti, kad vienas vaikus auginančios motinos vien dėl savo sudėtingos šeiminių situacijos beveik negauna jokios paramos ir tokie moterų pasakojimai paneigia vienoms vaikus auginančioms motinoms klijuojamos „valstybės išnaudotojų“ etiketės pagrįstumą. Nors politikoje vengiama jas remti dėl tokios nuostatos, kaip buvo pripažinta politikos analizės metu, ji yra paremta stereotipu, stigmatizacija ir emocijomis, nes motinos nuo pat 1994-ųjų tiesiog negauna jokios paramos, kurią būtų galima ir verta išnaudoti. Taigi dar kartą matyti, kad tokie politikų pasisakymai, deklaruojami kaip tiesa, yra tik priedanga, kad jie galėtų visuomenėje ugdyti jiems priimtinausias vertybes ir nesusilaukti rinkėjų pasipriešinimo, vienas vaikus auginančias motinas pozicionuojant kaip „deviantiškas“.

Parama visoms šeimoms	Parama dėl ypatingų socialinių situacijų	Parama dėl to, kad vienas augina vaikus
<ul style="list-style-type: none"> • Vaiko pinigai • Apmokamos motinystės atostogos 	<ul style="list-style-type: none"> • Socialinės išmokos • Našlaičių išmokos • Negalios išmokos • Išmokos, gimus dvynukams • Parama gausioms šeimoms • Šeimos kortelė (nesinaudoja, bet žino, kad tokia parama yra galima) 	<ul style="list-style-type: none"> • Vaikų išlaikymo fondo parama • Kai kuriais atvejais galimybė gauti nuolaidą darželyje

4 pav. Valstybės parama, kuria yra pasinaudojusios vienos vaikus auginančios motinos

7.5.2. Moterų ir jų vaikų sveikata ir sveikatos sistema

Moterų sveikata yra jautri tema vienų vaikų auginančių motinų atveju, nes daro didelę įtaką jų darbo galimybėms, finansinei šeimos situacijai, jų galimybėms pasirūpinti vaikais (Kotwal ir Prabhakar, 2017). Tai yra vienas iš jų pažeidžiamumo aspektų, į kurią turi būti atsižvelgiama politikos lygmeniu (ten pat). Sveikatos problemų turinčios motinos susiduria ir su vidinių išteklių vaikų poreikiams atliepti trūkumu, o tai savo ruožtu neigiamai veikia vaiko santykį su mama, vaiko raidą, paties sveikatą (Kotwal ir Prabhakar, 2017).

Tyrimo dalyvės pasakojo patyrusios gimdymo traumą, persirgusios vėžiu, turinčios hemorojų. Viena tyrimo dalyvė pasakojo apie traumuojančią gimdymo patirtį – *Mano gimdymas buvo be proto sunkus ir aš realiai dukterį pirmą kartą mačiau po 10 dienų, o gimė ji mėnesiu anksčiau nei turėjo. Man buvo vidinis kraujavimas, darė ekstracezarį, buvo labai traumuojantis laikas (P3)*. Yra atlikta nemažai tyrimų, kuriuose nurodoma, kad sunki gimdymo patirtis turi traumuojančių pasekmių tiek motinai, tiek vaikui, moteriai gali išsivystyti potrauminio streso sindromas (Reynolds, 1997; Callister, 2004; Graaf et al., 2018). Tokiu atveju gali prireikti profesionalios pagalbos, o neformaliu lygmeniu yra svarbus artimųjų palaikymas, laiko poilsui skyrimas (Graff et al., 2018). Šiuo atveju informantei padeda jos mama. Motina, patyrusi gimdymo traumą, nurodė, kad jai labai trūko paramos, susidūrė su psichologų neprofesionalumu ir gydytojų šaltumu, kai buvo verčiama jaustis kalta, kad taip jautriai reaguoja, nes gydytojai tariamai padarė viską, ką galėjo, ir ji turėtų būti supratingesnė. Moteris pasakojo šiuo laikotarpiu nebuvo pajėgi pati pasirūpinti vaiku, jautėsi išsekusi ir jai labai trūko emocinio palaikymo. Šiuo atveju svarbiausiu motinos paramos šaltiniu, jos negavus iš sveikatos priežiūros specialistų, taip pat tapo neformalus socialinis tinklas – jos tėvai, kurie buvo vieninteliai, kurie ją užjautė, pasirūpindavo verkiančiu kūdikiu, kai motina pervargusi miegodavo.

Dar dvi tyrimo dalyvės sakė, kad persirgo vėžiu – *Po to aš susirgau vėžiu ir dar mano vėžys buvo nekompensuojamas ir turėjo atlikti kaulų čiulpų transplantaciją, kuri virš 100 000 eurų kainuoja (V8)*. V8 nurodo, kad toks vėžio gydymas yra labai brangus ir nekompensuojamas valstybės, tad jai pasisekė, kad turėjo pasiturinčių artimųjų ir šiek tiek santaupų, tačiau dar dabar nėra atidavusi visų skolų. Informantės savo ligas sieja su persidirbimu ir stresu. Jos pasakojo, kad, daug laiko skirdamos darbui, bandydamos įveikti visus gyvenime kilusius sunkumus, nuolat patirdavo stresą, labai mažai miegodavo, nespėdavo pavalgyti ir kitaip pasirūpinti savo sveikata, tad gydytojai teigė, kad tai galėjo sukelti piktybinio vėžio plitimą. Literatūroje

nurodoma, kad vienas iš vėžį sukeliančių ar neleidžiančių pasveikti veiksnių yra nuolat besitęsianti streso patirtis (Moreno-Smith et al., 2010). Stresas taip pat siejamas su virškinimo problemomis (Armata et al., 2008). Informantė Š1 sakė, kad nuo streso jai kartojasi hemorojus. Literatūroje nurodoma, kad ne tik stresas, bet ir skurdas daro neigiamą įtaką moterų sveikatai – moterys negali įpirkti brangaus, kokybiško gydymo, kokybiško maisto, įvairių sveikatingumo paslaugų (Wolfe ir Hill, 1991; Broussard, 2010). Interviu metu moterys pasakojo, kad, nors yra pervargusios, negali sau leisti pasidaryti masažo, nueiti į SPA ar kitaip atsipalaiduoti, kaip minėta, ne visada spėja pavalgyti ar suvalgo kas pasitaiko po ranka, nesilaikydamos sveikos mitybos rekomendacijų. Kaip nurodyta anksčiau analizėje, motinos, patirdamos laiko trūkumą, visą dėmesį skiria darbiniam užimtumui ir vaikų poreikiams, tad pasirūpinti savo poreikiais joms nebelieka laiko. Motinos taip pat atkreipia dėmesį, kad, nors ligų priežastis yra stresas, ligų turėjimas sukelia dar didesnę stresą, ypač kai už gydymą reikia mokėti didelius pinigus, kaip V8 atveju, kai nėra gaunama pakankamai paramos. Motinos nurodo, kad ligos tapo dar didesniu sunkumu, bandant tinkamai pasirūpinti vaikais, ieškant, kur juos palikti, kai reikėdavo gultis į ligoninę. Taigi matyti, kad gyvenimas nepalankioje politinėje sistemoje, kai motinos vienos turi pasirūpinti visais gyvenimo reikalais ir išlaviruoti nepritaikytoje sistemoje, neturėdamos laiko pasirūpinti savimi ir nuolat patirdamos stresą, neigiamai veikia moterų sveikatą ir dar labiau apsunkina jų galimybę įveikti visus gyvenime pasitaikančius sunkumus, taip pat pablogina jų finansinę padėtį.

Didelį nerimą moterims kelia ir vaikų sveikatos sutrikimai. Vaikų ligos ir negalia yra nelaimė visoms šeimoms, bet ypač vieniems vaikus auginantiems tėvams, nes visa rūpinimosi vaiku našta nugula ant vieno suaugusiojo pečių (Bernati, 2017). Vaikų ligos tampa finansiniu išbandymu, sukelia įtrūkius darbe, taip pat gali apskritai paveikti galimybę siekti norimos karjeros – *Jinai labai sirgo nuo vienerių iki trijų metų. Buvo ištisas sirgimas, kiekvieną mėnesį, man reikėjo važinėti kartu su ja į ligonines – ir į Panevėžį, ir į Vilnių, ir gulėjo ji daug [...] dvi savaites serga, savaitė namie, savaitė daržely [...] Tai kaip man tada dirbt? (B1), Ta jo negalia visą gyvenimą ēda, nei su juo ką veikt, nei kur išeit, nei dirbt normaliai (A1).* Motinos teigė, kad dėl vaikų ligų turi jiems skirti ypač daug laiko ir dėl to negali pasirūpinti nei savimi, nei savo karjera, dėl to praranda pajamų, ligos išmokos nėra pakankamos, tad tenka dar labiau remtis į artimuosius. Vaikams su negalia, kaip jau rašyta, nėra pakankamų priežiūros ir užimtumo paslaugų, tad motinos negali visavertiškai dalyvauti darbo rinkoje. Vaikų ligos ir negalios, kai nėra pakankamos valstybės paramos sistemos, dar labiau stumia

vienas vaikus auginančių motinų šeimas į skurdą (Bernati, 2017).

Pasak motinų, trūksta dėmesio ir psichologinei sveikatai, kuri yra itin svarbi ir paveikia visas gyvenimo sritis. Visos tyrime dalyvavusios informantės pasakojo turėjusios vienokių ar kitokių sunkumų, ypač tos, kurios skausmingai išgyveno skyrybas ar liko vaikus auginti vienos po neplanuoto nėštumo ir vyro atsisakymo auginti vaiką. Moterys pasakojo, kad dėl sunkių skyrybų patirčių, nenorėjimo prisiimti motinos vaidmenį ir kitų gyvenimo stresų jautė / jaučia didelį nuovargį, nenorą rūpintis savimi, net išsimaudyti, nemeilę vaikams, susierzinimą ir nepakantumą jų atžvilgiu. Motinos, kurios turi psichoemocinių sunkumų, yra nepakantesnės savo vaikams, negali atliepti jų poreikių (Rosman ir Yoshikawa, 2001; Goodman, et al., 1994).

Informantė A1 prisipažįsta, kad dėl prastos psichologinės savo būklės negali atliepti visų vaiko poreikių, neretai praranda kantrybę ir pradeda ant vaiko rėkti ar jį ignoruoti. Motinos nuomone, siekiant spręsti tokias problemas, pagalbos sistemoje pirmiausia reikia atkreipti dėmesį ne į vaikus, o į motinas, ir suteikti joms paramą, kad jos turėtų išteklių deramai rūpintis savo vaikais – *Aš galvoju, kad nuo mamos psichologinės būsenos viskas prasideda, kad ji galėtų ir tam vaikui padėti. Yra svarbu motinai suteikti pagalbą, o ne tik apie tą vaiką. Mama augina vaiką, o ne vaikas mamą, ir nuo to ir reikėtų pradėti* (A1). Motinos mano, kad jeigu būtų lengviau prieinama psichologų pagalba ir apskritai visuomenėje būtų daugiau kalbama apie vienu vaikus auginančių motinų patiriamus sunkumus, jos nesijaustų tokios vienišos, atstumtos ir netikusios, galėtų atviriau apie savo patirtis ne tik kalbėti, bet ir su jomis susitaikyti pačios viduje, o tada sumažėtų streso ir galėtų daugiau meilės ir šilumos skirti savo vaikams. Informantės nurodo, kad Lietuvoje trūksta psichologo pagalbos tęstinumo ir prieinamumo. Moterys pasakojo, kad, norėdamos gauti psichologų konsultaciją, turėjo ilgai laukti eilėje, kad suteikiamas dešimties nemokamų konsultacijų paketas yra nepakankamas, kad sudėtinga dalyvauti konsultacijose, kai tuo metu nėra kur palikti vaikų. Taigi matyti, kad ir šiuo atveju dėl vaikų priežiūros paslaugų prieinamumo trūkumo ir neišgalėjimo įpirkti auklės paslaugų motinos patiria ribotą prieigą prie joms itin svarbių paslaugų, kurios veikia ne tik jų pačių, bet ir jų vaikų gerovę.

Problemų kyla ir dėl vaikų psichologinės sveikatos. K4 pasakojo, kad savo lėšomis kreipėsi į psichologus po vaikų tėvo mirties – *Atsimenu, kad kai vyras numirė, kad vaikams pranešti tą informaciją, aš privačiai mokėjau vaikų psichologei, kad kažkaip pranešti, kad kiek įmanoma mažiau padarinių tų būtų* (K4). Moteris kreipėsi į specialistus, nežinodama, kaip tinkamai vaikams pranešti tragišką žinią, rūpindamasi jų gerove ir norėdama, kad šis įvykis juos

kuo mažiau traumuojų. Tačiau net ir tokioje sudėtingoje situacijoje turėjo ieškoti privačios psichologės ir mokėti pinigų, nes, norint vaiką nuvesti nemokamai, būtų reikėję registruotis pas šeimos daktarę, laukti eilėje. Moteris atkreipia dėmesį, kad nėra vaikams draugiškos krizinės psichologinės pagalbos, būtų galima nebent vežti į ligoninę, bet tai vaikams sukeltų tik dar didesnį stresą ir baimę, arba kreiptis į visuomenės sveikatos centrus, kuriuose būna didelės eilės, skiriamos tik penkios konsultacijos, psichologams dažnai trūksta kompetencijos konsultuoti būtent vaikus (PPMI, 2021). Siekiant tęstinio vaikų konsultavimo, taip pat susiduriama su ilgomis eilėmis, labai limituotu konsultacijų skaičiumi – Lietuvoje vaikams skiriama trisdešimt nemokamų konsultacijų per metus, jeigu yra nurodoma šeimos gydytoja, gali būti papildomai skiriamos dar dešimt konsultacijų, o privačiai pirkti vaikams tęsines psichologo paslaugas motinoms yra tiesiog per brangu.

Kalbant apie psichologinę pagalbą, buvo minėtas ne tik tiesioginių psichologų konsultacijų, bet ir **paramos centrų bei savivalbos grupių trūkumas** – *turėtų būti kažkokios galbūt bendruomenės, grynai vienišų mamų, kur ten būtų, tarkim, kažkokios paskaitos edukacinės, parama tarpusavio [...] ir kad vaikus tuo metu kas pažiūrėtų (V1), Aš galvojau, kad galėtų vienišų tėvų stovyklos kažkokios, kur galėtume visi ir mes susitikti, ir vaikai (V3)*. Ir kalbėdamas apie psichologų konsultacijas, ir apie savitarpio pagalbos grupes moterys akcentuoja, jog svarbu, kad tuo metu būtų prieinama vaikų priežiūra, nes tik tada galima kokybiškai ištraukti į veiklą, taip pat užtikrinti, kad tą laiką prasmingai praleistų ir vaikai. Paramos grupės, pasak motinų, padeda jausti bendrumą su kitais tokioje pačioje situacijoje esančiais asmenimis, taip pat suteikia galimybę rasti pagalbos vieni kitiems būdų, kartu leidžiant laisvalaikį, kartais pasidalij vaikų priežiūros atsakomybėmis, apskritai mobilizuotis ir galbūt įkurti organizacijas, kurios galėtų būti pirmas žingsnis sprendžiant vienų vaikų auginančių tėvų problemas politiniu lygmeniu. Motinos nurodo, kad dabar, nors ir teikiama tam tikra pagalba, tačiau ir čia yra neįvertinami prieinamumo klausimai, nepagalvojama apie tuos asmenis, kurie negali savo vaikų palikti namuose su sutuoktiniais, nors tokiems asmenims psichologinė parama nėra nė kiek mažiau reikalinga.

Apskritai matyti, kad tiek pačių motinų, tiek jų vaikų sveikatos sutrikimai padaro vienų vaikų auginančių motinų situacijas dar sudėtingesnes – tampa dar sunkiau atliepti vaikų poreikius, kyla darbo, vaikų priežiūros ir finansinių problemų. Tyrimo rezultatai rodo, kad esant nepalankiai politikai ir iš to kylančiam itin dideliu laiko trūkumui, motinos neturi pakankamai laiko ir kitų išteklių kaip reikiant rūpintis savo sveikata, patiria daug streso, tad galbūt

ir tai sukelia rimtesnes ligas. Motinos nurodo, kad itin jautrus dalykas yra motinų ir jų vaikų psichinė sveikata, tad svarbus sveikatos paslaugų prieinamumas, kuris šiuo metu nėra pakankamas – tenka laukti itin ilgose eilėse, neužtikrinamas konsultacijų tęstinumas, motinos, kai nori konsultuotis, neturi kur palikti savo vaikų. O privačios konsultacijos yra pernelyg brangios. Taip pat svarbus vaikų su negalia klausimas – jiems trūksta tiek sveikatos paslaugų, tiek vaikų priežiūros prieinamumo, motinos turi skirti ypač daug dėmesio jų priežiūrai, tad dar labiau sumenksta jų galimybės dirbti, vaikų poreikiai yra brangesni, o gaunama finansinė parama ir teikiamos paslaugos šeimų patiriamų problemų neatliepia.

7.5.3. Patirtis su vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugomis

Kaip ne kartą minėta tyrimo analizės metu, vienoms vaikus auginančioms motinoms vienos svarbiausių paslaugų yra vaikų priežiūros paslaugos. Prieinama kokybiška vaikų priežiūra yra vienas svarbiausių elementų, siekiant užtikrinti vienų motinų šeimų gerovę, ypač karjeros galimybes (Andren, 2003; Kimmel, 1998). Tyrime dalyvavusios motinos tvirtai pabrėžė, kad vaikų priežiūros paslaugos nėra pakankamai išplėtos, lanksčios, prieinamos ir būtent šis klausimas yra viena didžiausių spragų Lietuvos šeimos politikos kontekste. Kaip analizuota politikos tyrimo dalyje, vaikų priežiūros sistema nėra išplėta dėl familialistinės Lietuvos šeimos politikos, kai dėmesys yra skiriamas ne moterų karjeros ir vaikų priežiūros atsakomybių derinimui, bet tradicinių lyčių vaidmenų išsaugojimui, ir tradiciškai buvo sudaromos sąlygos ilgoms motinystės atostogoms, bet dėl to nėra pakankamai išplėta vaikų priežiūros sistema. Motinos nurodo, kad priežiūros paslaugų neprieinamumas mažina jų galimybes mokytis, dirbti, turėti laiko sau, motinos tampa priklausomos nuo artimųjų pagalbos. Įvardydamos pagrindines prieinamumo problemas, moterys nurodė vietų valstybiniuose darželiuose trūkumą, diskriminaciją laukiant eilėje valstybinių darželių, paslaugų vaikams su negalia trūkumą, bendrą kokybės trūkumą, privačių darželių brangumą, paslaugų lankstumo trūkumą, paslaugų mažiausiems vaikams (nuo 0 iki dvejų metų) trūkumą.

Moterys sakė, jog didžiausia su darželiais susijusi problema yra ta, kad nėra kur palikti mažiausius vaikus ir apskritai yra jaučiamas vaikų priežiūros paslaugų lankstumo trūkumas – *Kad pas mus nėra galimybės leisti į lopšelius yra „tupizmas“ didžiausias. Aišku smagu, kad norim tuos vaikus ilgai auginti, bet tikrai ne visos motinos gali, [...] turi būti ir alternatyva* (V2). V2 sieja vaikų priežiūros paslaugų nelankstumą su Lietuvoje vykdoma šeimos politika,

kai koncentruojamasi į ilgą motinystės atostogą ir moteris skatinamos kuo ilgiau mažamečius vaikus auginti pačios. Kaip rašyta, tokią pačią nuomonę turi ir šeimų įvairovės teises ginantys šeimos politikos formuotojai. Jie nurodo, kad tai yra ilgametės familializmo kultūros pasekmė, kai sudaromos sąlygos branduolinėms šeimoms, siekiant, kad vaikai kuo ilgiau būtų su mama, o vyras uždirba pinigų. Vis dėlto toks modelis tinka ne visoms šeimoms ir ne visoms moterims. Kaip minėjo B1, tai, kad motina prabūna su vaiku dvejus metus, dar nereiškia, kad tie metai yra kokybiški, kai motina yra pervargusi, izoliuota ir negali savęs realizuoti. V2 taip pat mano, kad toks šeimos politikos formavimas tinka ne visoms motinoms ir yra būtina motinystės atostogų trumpinimo galimybė, turi būti siūlomos vaikų priežiūros alternatyvos, kurios sudarytų sąlygas šeimoms priimti dėl motinystės atostogų sprendimus pagal individualias situacijas, o ne remiantis bendru, primestu šablonu – *Ir kad galėtum grįžt į darbo rinką ir pirmaisiais metais su daliniu apmokėjimu [...] Kad būtų kažkokie „day care“ centrai, kad palikt vaikus būtų galima, kad ir porai valandų. [...] Tie patys kažkokie bendruomeniniai namai, miegamuosiuose, kur ateitų senoliai šaškėm pažaisti ir mamos kokią paskaitėlę paklausti, nes esi absoliučiai atskirtas nuo pasaulio (V2).* Valstybėje vykdant familialistinę politiką, politikos formuotojai nėra suinteresuoti gerinti mažiausių vaikų priežiūros paslaugų prieinamumą, nes tai nutolintų juos nuo keliamų politikos tikslų, tad valstybiniuose darželiuose paslaugos vaikams nuo 0 iki dvejų metų yra beveik neprieinamos (PPMI, 2021). Matyti, kad paslaugos yra neteikiamos vaikams iki tokio amžiaus, iki kurio yra numatomos apmokamos motinystės atostogos. Tyrimai rodo, kad priežiūros paslaugų tokio amžiaus vaikams prieinamumas gerokai sumažina vienų vaikų auginančių motinų šeimų skurdo rodiklius ir patekimo į skurdą riziką (Misra et al., 2012).

Motinos taip pat pasakojo, kad darželiuose negavo vietų, patyrė diskriminaciją dėl šeiminių padėties, nes pirmenybė yra teikiama tiems vaikams, kurių abu tėvai registruoti tame pačiame būste – *Vilniuj pagal tas tvarkas į pirmą vietą šoka tie vaikai, kurių abu tėvai yra registruoti Vilniuje, ir aš visada krentu į eilės apačią, nesvarbu, kad mano situacija sudėtingesnė kaip vienos mamos (V5).* V5, turinti 2,5 metų sūnų, tyrimo metu vis dar buvo negavusi vietos savo sūnui valstybiniame darželyje. Tyrimo dalyvė mano, kad toks pirmenybės teikimas neturi jokio loginio pagrindo ir gali būti nebent visiškai vertybinis, kur motina yra sankcionuojama už tai, kad vaikus augina viena, ir matytų, kad, „grįžusi į doros kelią“, galėtų „geriau gyventi“ – *Visų pirma, su tais darželiais kai ten krenti į apačią, tai tarsi nubaudžia tave, čia jau tokia diskriminacija gaunasi [...] ir taip esu viena, ir dar už tai baudžia.*

[...] ir tie prioritetai kažokie yra neskaidrūs [...] grįžk į doros kelią ir geriau gyvensi (V5). Kaip paaiškėjo tyrimo metu, Lietuvoje netrūksta politinių sankcijų vienoms vaikų auginančioms motinoms, kurios, nors ir nėra aiškiai išreiškiamos, tačiau jas atskleidžia mažos detalės, moterims keliami reikalavimai, politikoje taikomos priemonės. Čia taip pat galima manyti, kad tokia nuostata yra siekiama skatinti branduolinių šeimų kūrimąsi, kai išlygos daromos tiems tėvams, kurie gyvena kartu.

Valstybiniuose darželiuose pirmenybė teikiama ir vaikams, kurių brolis ar sesuo jau mokosi tame pačiame darželyje. V5 mano, kad šiuo atveju ir vėl išlošia branduolinės ir gausios šeimos, kurios gali pirmos į vaikų priežiūros įstaigas leisti visus savo vaikus, yra sudaromos sąlygos, kad vaikų nereikėtų vežti į skirtingus darželius. Atsižvelgiant į tai, kad visa šeimos politika yra formuojama taip, kad geriausios sąlygos būtų sudarytos branduolinėms šeimoms, galima daryti prielaidą, kad ir šiuo atveju yra numatytas toks kriterijus, remiantis būtent šia nuostata. Motina nurodo, kad dauguma vienu vaikų auginančių motinų turi po vieną vaiką, tačiau jo patekimas į darželį motinai yra dar svarbesnis, kad motina galėtų dirbti ir šeimą išlaikyti finansiškai, o nuvežimo problema taip pat yra aktuali, kai viena motina turi suspėti suderinti visas gyvenimo sritis, tad darželiuose joms turėtų taip pat būti teikiama pirmenybė ir užtikrinama vieta įstaigose, esančiose arčiausiai namų.

Remiantis tokiais moterų pasakojimais, galima daryti prielaidą, kad ir vaikų priežiūros sistemoje remiamasi ne realiu poreikiu ir šeimų situacija, o asmeniniais interesais – norint stiprinti tam tikras vertybes ir padėti vertingomis laikomoms šeimoms, o vaikų iš vienu motinų šeimų pažeidžiamumas nėra atpažįstamas. Remiantis socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, privilegijos suteikiamos toms grupėms, kurios yra laikomos jų nusipelnusiomis, vertingomis, kurioms paramą skirti yra naudinga, nepaisant to, kokioms tikslinėms grupėms šios paramos išties labiausiai reikia, neatsižvelgiant į realias šeimų, laikomų paramos nenusipelnusiomis, situacijas (Schneider ir Ingram, 1993). Matyti, kad, nepaisant sudėtingesnės vienu vaikų auginančių motinų situacijos, ji nėra sprendžiama politiniu lygmeniu ir jos ne tik negauna paramos norėdamos gauti vaikų priežiūros paslaugas, bet dar yra diskriminuojamos, tad ir čia išryškėja, kad vienos vaikų auginančios motinos nėra Lietuvos šeimos politikos plotmėje laikoma paramos nusipelnusia šeimų grupe (ten pat).

Tyrimo dalyvės sakė, kad kur kas geresnė situacija yra su privačiais darželiais, kurie teikia paslaugas bet kokio amžiaus vaikams, paslaugos yra lankstesnės. Galima manyti, kad taip yra todėl, kad privatūs darželiai yra suinteresuoti pelnu, todėl jie remiasi rinkoje esančiu paslaugų poreikiu, o ne

tam tikromis vertybėmis. Tai, kad privačiame sektoriuje yra paslaugų mažiausiems vaikams, rodo, jog toks poreikis tikrai egzistuoja ir kad valstybiniu lygmeniu tokių paslaugų nėra siūloma vien dėl vertybinių įsitikinimų, kurie, turėdami ilgą istoriją, prisidėjo prie tokios vaikų priežiūros sistemos susiformavimo, kokia ji yra dabar. Vis dėlto privačios įstaigos motinoms yra prabanga ir informantės, kurios leidžia savo vaikus į privačias mokyklas ar darželius, pasakojo, kad negalėtų to padaryti vien iš savo pajamų – *Tas darželis [privatus] labai geras, ir tos auklėtojos labai geros, [...] bet per abu 400 eurų išeina jau čia tą valstybės paramą gavus, nors antram dar ir 30 % nuolaida [...] be salės pagalbos neapsieinu* (Š3), *I mokyklą vedu privačią, nes kitaip neturiu laiko [...] jau tik su salės pagalba tą mokyklą kažkaip įperku* (V2). Taigi, norint vaikams užtikrinti kokybišką priežiūrą ir ugdymą, moterims vėl tenka remtis į artimuosius. O valstybės teikiama 100 eurų parama vaikams, kurie negavo vietų valstybiniuose darželiuose, pasak motinų, yra labai menka, nes darželių kainos miestuose yra apie 400 ir daugiau eurų, tad, net ir gaudamos paramą ir 1000 eurų atlyginimą, o dar susimokėjusios nuomą ir už patarnavimus, motinos atsiduria skurde. Mažesniuose miestuose gyvenančios motinos, kurioms privačios darželių paslaugos yra ne tokios brangios, kaip Š1, kuri gyvena Šiauliuose, pasakojo, kad atitinkamai gauna ir mažesnius atlyginimus, tad ir vėl *lieka ant nulio* (Š1).

Motinos reiškė nuoskaudą dėl didelės privačių darželių kainos. Tie darželiai yra daug geresnės kokybės, kur kas praktiškesni vienu motinų šeimų atveju, o dažnai ir vienintelis variantas dėl vietų valstybiniuose darželiuose trūkumo. Motinos pasakojo, kad, negavus vietos valstybiniuose darželiuose, privatūs darželiai joms dažniausiai yra neįperkami, tad tenka ieškoti vaikų priežiūros pagalbos neformaliame socialiniame tinkle. Tais atvejais, kai moterys negauna vietos nemokamuose valstybiniuose darželiuose ir negauna pagalbos neformaliame socialiniame tinkle, jos susiduria su dilema – ar apskritai verta dirbti apmokamą darbą, kai pusę atlyginimo tenka atiduoti privatiems darželiams ar apmokant auklės paslaugas – *Už darželį pusę atlyginimo sumokėt ar auklei vos ne visą, [...] tai nebeapsimoka dirbt. Ir turiu tokių savo rate, kur nori eit dirbti, bet neturi kur vaiką palikt, tai ir neina, nes nenori algos ant tų darželių padėt* (Š3). Tokiu atveju motinos nedalyvauja darbo rinkoje būtent dėl to, kad neturi kur palikti vaikų, o vaikų priežiūros paslaugų kainos tokios didelės, kad, kol vaikai paaugs, logiškiau yra rinktis gyventi iš valstybinės ir artimųjų teikiamos paramos. Tyrimuose nurodoma, kad būtent mažamečių vaikų motinos, kurios negauna nemokamų vaikų priežiūros paslaugų ir negali įpirkti privačių darželių, dažniausiai

iškrinta iš darbo rinkos (Letabier, 2017; Huda, 2001). Kaip minėta, Lietuvos šeimos politikoje yra tikimasi, kad motinos pačios išsilaikys iš savo darbinio užimtumo, norima mažinti tariamą jų valstybės išnaudojimą, tačiau tuo pačiu metu yra sudaromos tokios sąlygos, kad šio reikalavimo tampa neįmanoma įvykdyti, ir pati politika motinas stumia gyventi iš valstybės išmokų. Ypač sudėtinga situacija, kaip jau buvo užsiminta ankstesniuose skyriuose, yra motinų, kurios vienos augina vaikus su negalia – joms trūksta vaikams tinkamų priežiūros ir ugdymo paslaugų, turėdamos vienos rūpintis vaikų priežiūra ir bandydamos išlaikyti darbinį užimtumą, susiduria su itin dideliais sunkumais. Nors šiuo metu Lietuvoje vykdoma įtraukiojo ugdymo politika, tačiau bendrieji darželiai nėra pakankamai pasiruošę priimti turinčius negalią ir kitų specialiųjų ugdymo poreikių vaikus, nes trūksta žmoniškųjų išteklių, auklėtojų pasirengimo, specialiųjų pedagogų ir kitų mokymosi pagalbos specialistų (PPMI, 2021). Sudėtinga ir kaimuose gyvenančių vaikų situacija. Nors jie ir nesusiduria su tokia vietų trūkumo darželiuose problema, kaip mieste gyvenantys vaikai, tačiau dažnai neturi transporto, kuriuo galėtų pasiekti vaikų priežiūros įstaigas, nes transportas yra užtikrinamas tik priešmokyklinio ugdymo vaikams, kuriems ugdymas yra privalomas (PPMI, 2021). Kaip tik su transporto problema susiduria B1, kuri pasakojo, kad yra pervargusi, neturi išteklių atliepti dukters poreikius, negali pakankamai laiko skirti darbui ir kaip vieną iš viso to priežasčių nurodė tai, kad jos vaikas visada yra namuose, nes motina, neturėdama automobilio, negali jo nuvežti į darželį.

Informantės išreiškė pasipiktinimą, kad net ir valstybiniuose darželiuose, taip pat mokyklose vaikų priežiūra ir mokslas iš esmės nėra nemokami, nors taip ir nurodoma Konstitucijoje. Motinos teigia, kad mokyklose ir darželiuose vis dar gajos rinkliavos – *Ten ant kokios spintelės liepia mestis, tai ant kilimo mergaitėm ir panašiai, nu tai „blemba“ nemokama priežiūra, nemokamas ugdymas* (K3), tenka mokėti už stojamuosius – *Yra viena mokykla, kur man irgi patraukli, bet stojamasis 400 eurų ir kas mėnesį gaunasi 180 eurų su maitinimu, nors valstybinė tipo* (K3), kanceliarines prekes, pratybas ir mokyklinės uniformas – *Mūsų mokslas nėra nemokamas kaip kad Konstitucijoje įvardinta, nes išleisti vaiką į mokyklą yra pakankamai brangu. Uniformom galėtų būt kažkokios nuolaidos, tos kanceliarinės visos ir pratybos kiek kainuoja* (V4). Informantės teigia, kad tokios išlaidos, kurios galbūt nesudaro didelių sunkumų kitoms šeimoms, joms jau kelia problemų, nes, kaip rašyta vienu motinų finansinės savo situacijos vertinimo skyriuje, motinos labai kruopščiai planuoja savo biudžetą, tad kiekvienos netikėtos, papildomos išlaidos gali reikšti, kad tą mėnesį motinos negalės susimokėti mokesčių ar nuvesti vaiko į kultūrinį renginį. Europos Komisijos duomenims,

vieno vaiko išleidimo į mokyklą išlaidos Lietuvoje vidutiniškai siekia 240–280 eurų, taip pat kiekvieną mėnesį atsiranda papildomų finansinių išlaidų (European Commission, 2021). Motinos mano, kad visi vaikai turėtų būti mokymosi priemonėmis aprūpinti iš valstybės biudžeto, kad būtų visiems sudaromos lygios startinės pozicijos, nebūtų paramą gaunančiųjų stigmatizacijos. P. Vanhuysse ir C. Sabbagh (2004) nurodo, kad vienas į vaiką investuotas doleris vėliau valstybei sutaupo penkis dolerius, kurie skiriami įvairioms nepakankamai savarankiško suaugusiojo problemoms spręsti.

Dabar Lietuvoje, pasak motinų, daugiausia investuojama į geriausiomis laikomas mokyklas ir ten besimokančiuosius, tad didinama ne lygybė, o atskirtis. Kaip rodo socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija, politikos formuotojai, siekdami didžiausios naudos ir galingųjų rinkėjų palaikymo, investuoja į jų rėmimą, tad jie tampa dar galingesni ir turtingesni, o politikų dėmesio nesulaukiančios pažeidžiamos grupės tampa dar pažeidžiamesnės ir yra visiškai nustumiamos į pakraščius, mažėja jų galimybės įveikti skurdą (Schneider ir Ingram, 2004). Motinos išreiškia susirūpinimą, kad dėl valstybiniame sektoriuje tarp mokyklų esančios didelės nelygybės formuojasi elitinės mokyklos, kuriose teikiamos geriausios ugdymo paslaugos, dirba geriausi mokytojai, vaikai, baigę šias mokyklas, įstoja į geriausius universitetus. Pasak motinų, valstybė investuoja į tas mokyklas, o kitos yra paliekamos likimo valioje, jose mokosi labiau nepasiturintys vaikai, kurių ugdymu dažniausiai mažiau susirūpinę tėvai, kurie gyvena prastesniuose rajonuose ir jiems dėl transporto trūkumo prieinamos tik šalia esančios, „paprastos“ mokyklos. Su tokia problema susiduria ir vienos vaikus auginančios motinos, kurios, kaip rašyta, ne visos turi nuosavą transportą. Labiausiai dėl to yra nusiminusios kaimuose gyvenančios motinos, kurios nurodo, kad jų vaikai negali pasiekti miesto mokyklų, o kaimo mokyklose yra itin prasta situacija – yra jungtinės klasės, trūksta laboratorijų ir kita. Todėl pažeidžiamų grupių vaikai gauna prastesnės kokybės ugdymą, prasčiau išlaiko egzaminus, mokyklose formuojasi savotiški nepasiturinčių ir vaikų iš šeimų, patiriančių socialinę riziką, getai, kur patenka ir daugelis vaikų iš vienu motinų šeimų, kurios taip pat neišgali vaikų nuvežti į atokiau esančias, geresnes mokyklas, negali įpirkti privačių mokyklų. Tokiu atveju, kai valstybė nepakankamai investuoja į pažeidžiamiausius vaikus ir nesukuria lygias galimybes užtikrinančios švietimo sistemos, yra neskiriama pakankamai išteklių pažeidžiamiausių vaikų talentų atpažinimui ir puoselėjimui, vaikų gyvenimo galimybes lemia ne gabumai, o tėvų investuoti pinigai. Vaikams pasidaro kebliau išbristii iš skurdo (Vanhuysse ir Sabbagh, 2004). Taigi dar kartą matyti, kad kol politiniuose dokumentuose motinos yra

kaltinamos dėl vaikų patiriamų sunkumų, dėl jų pačių tariamai nepakankamų motinystės įgūdžių, sudėtingas vaikų situacijas daugiausia formuoja nepakankamas jų integruotumas ir lygių galimybių pažeidžiamiausiems vaikams nesudarymas.

Taip pat tiek valstybiniuose darželiuose, tiek mokyklose trūksta mokymosi paramos specialistų, tokių kaip socialiniai pedagogai ir psichologai, ypač kaimo vietovėse, tad nėra užtikrinama ne tik formaliojo ugdymo kokybė, bet ir vaikams būtinų specialistų kokybė (Švietimo valdymo informacinė sistema, 2021; Švietimo mokslo ir darbo ministerija, 2020). Tai ypač aktualu vaikams, turintiems negalias ir kitų specialiųjų poreikių turintiems vaikams, kuriems reikia mokymosi pagalbos specialistų paramos, daugiau individualaus dėmesio. V8, auginanti sūnų su negalia, kaip tik ir pasakoja, kad mokykloje sūnus negauna pakankamai kokybiškų ugdymo paslaugų, jam trūksta individualaus mokytojos dėmesio, nėra nuolatinės mokymosi pagalbos specialistų paramos. Motina taip pat nurodo, kad dėl jos vaiko buvimo klasėje kyla ir tėvų pasipriešinimas, nes jie mano, kad vaiko su negalia buvimas klasėje stabdo kitų mokinių galimybes mokytis. Matyti, kad dėl visiškai nesutvarkytos sistemos vaikas nėra visavertiškai integruotas ugdymo sistemoje, taip pat patiria stigmatizaciją. Vienai vaiką su negalia auginančiai ir dirbančiai motinai mokyklos nepajėgumas visavertiškai dirbti su vaiku taip pat kelia papildomų sunkumų, kai, iškilus menkiausiai problemai, mokytojai kviečia atvykti mamą. Kaip jau rašyta, „priklausomomis“ laikomoms socialinėms grupėms visada teikiama nepakankama, labiau retorinė parama (Schneider ir Ingram, 2004). Tad ir šiuo atveju matyti, kad, nors numatoma visus vaikus su negalia įtraukti į bendrąją ugdymo ir švietimo sistemą, tačiau nėra taikomos pakankamos priemonės, kurios užtikrintų kokybišką tokių tikslų pasiekimą.

Tokią situaciją, kai, norint gauti kokybiškas paslaugas reikia mokėti nemažus pinigus, moterys mato ir vaikų neformaliame ugdyme, popamokinėje veikloje – *Aš negaliu po 40 eurų jį visur vest kur jis nori. [...] Jau nuvežt reikia laiko ir pinigų. Ugdymas juk svarbus yra ir šalies ateičiai (K3), Dabar tipo nemokami būreliai atsirado, bet jie yra šūdas [...] tokia nelygybė visur (V2)*. Nemokami būreliai, mamų manymų, ne tik yra mažiau kokybiški, tačiau taip pat sunkiai prieinami, o pasirinkimas neatitinka įvairių vaikų poreikių. Mamų manymu, popamokinės veiklos prieinamumas yra ne mažiau svarbus mažinant socialinę atskirtį ir gerinant šalies ateitį – *Būtų faina, kad būtų apmokama ta popamokinė veikla, kad būtų taip visiems galima daryti, tada būtų ta socialinė atskirtis mažinama (V2)*. Ypač mažas popamokinės veiklos pasirinkimas yra kaimo vietovėse, taip pat vėl iškyla

logistikos problema, kai mokyklinis autobusas vaikus namo veža po pamokų, o po popamokinės veiklos užsiėmimų vaikai neturi kaip grįžti. Kaip jau minėta, dėl tokių problemų motinoms dažnai tenka atsisakyti neformaliojo vaikų ugdymo.

Tokia pati situacija yra ir su vaikų vasaros atostogomis – *Didžiausias visada klaustukas yra, kur tą vaiką dėti per vasaros atostogas [...] vienas irgi per daug laiko praleidžia, kai nėra kam padaboti prie kompo sėdi ar bastosi kur, aš iki galo net negaliu žinoti, ką daro ir man irgi labai neramu, nuolat ant telefono būnu* (Ka1). Ir šiuo atveju moterys turi remtis artimųjų pagalba, patirti visus su pagalbos prašymu susijusius nemalonumus, užkrauti našą artimiesiems, dažniausiai jau pensinio amžiaus tėvams. Moterys mano, kad didelė pagalba tiek joms, tiek jų vaikams ir jų ateičiai būtų vasaros stovyklos, kurioms ne visos gali skirti lėšų. Motinos mano, kad vaikų vasaros stovyklų klausimas turėtų būti sprendžiamas valstybiniu lygmeniu, nes tai yra aktualu daugumai šeimų, taip pat gali suteikti daug gero vaikams, kurie ateina iš skirtingo pasirengimo šeimų, o stovyklose gali sutikti įvairių žmonių, daug ko išmokti, įgyti socialinių įgūdžių. V8 pasakojo, kad vasaromis kooperuojasi su kitomis mamomis, tačiau taip pat nurodo, kad tokios problemos turėtų būti sprendžiamos valstybiniu lygmeniu – *Turim grupę vienišų mamų, kur jos kooperuojasi ir prižiūri vaikus viena kitos, nemokamai, tai viena, tai kita. Tai kodėl negalima to išspręsti valstybės lygmeniu. [...] Vasaromis aš tada dirbu iš namų ir pas mane tada čia būna toks vaikų darželis. [...] Tarkim, viena mergaitė autistė, kampe jinai pas mane visą dieną prasėdi [...] „Tele2“ pasidaro vasaros stovyklas savo darbuotojų vaikams, o savivaldybė nieko nepadaro* (V8). Pasak tyrimo dalyvės, tokių problemų sprendimas valstybiniu lygmeniu suteiktų naudos ne tik šeimoms, bet ir bendrai šalies gerovei, kai vaikai, ypač vyresni, turėdami kuo užsiimti, „nesišlaistyti“ gatvėmis ir nesėdėtų prie kompiuterių, o sveikai ir turiningai leisdami laiką, sutaupytų pinigų, skirtų sveikatos sutrikimams gydyti, gatvėse prieieštiems grafičiams uždažyti. Neformalus vasaros metu vykdomas mokyklinis ugdymas galbūt prisidėtų prie pasiekimų mokykloje gerėjimo, tad vėliau vaikai galėtų stoti į universitetus, gauti geresnius darbus ir prisidėti prie bendro šalies ekonominės situacijos gerinimo (Vanhuysse ir Sabbagh, 2004).

Tyrimo dalyvės taip pat sako, kad labai vertintų, jeigu galėtų gauti nors kiek nemokamų auklės paslaugų. Motinos nurodo, kad joms apskritai labai trūksta atokvėpio paslaugų, kai galėtų saugiai palikti vaikus ir nusidirbti reikiamus darbus ar tiesiog pailsėti ir pailsėjusios kokybiškiau rūpintis savo vaikais. Pasak motinų, tokios paslaugos atlieka prevencinę funkciją ir saugo motinas nuo perdegimo, atveria galimybę vaikams gauti daugiau kokybiško

motinų dėmesio, būti laimingesniems ir paskui geriau susikaupti mokykloje, ir kita. Kai kurios informantės yra girdėjusios, kad nemokamų auklių paslauga viena ar kita forma Lietuvoje egzistuoja, nevyriausybiniam sektoriuje, tačiau pasigenda jos prieinamumo, nes yra keliami reikalavimai (šiais atvejais vaikų amžiaus), kurių mamos gali neatitikti – *Vilniuj yra centras kažkoks, kur nemokamai kartą per mėnesį leidžia palikt vaiką, bet iki septynių metų. Ir aš skambinu, sakau, kad mano vaikui devyni, ir prašiau, kad pažiūrėtų kartais porą valandų, nes einu į savipagalbos grupes tėvams, patiriantiems sunkumų ten šalia [...] ir jie griežtai ne, nes jam devyni metai, o ne septyni* (V8), *Lyg ir yra kažkas, kad apie keturias valandas gali vaikus pažiūrėt, bet tik nuo dviejų metų, tai mano per mažiukas, nēr kur dėt* (R1). Ir apskritai Lietuvos šeimos politikoje, ir nevyriausybines pagalbos sistemoje pasigendama lankstumo, individualaus priėjimo, ir tai taip pat yra bendros Lietuvos politikos pasekmė, kai organizacijos, norėdamos gauti finansavimą, turi laikytis griežtų taisyklių, kurios buvo numatytos projektuose, veikia sudėtingas biurokratinis aparatas.

Taigi matyti, kad vaikų priežiūros ir ugdymo klausimai yra vieni opiausių vienu vaikų auginančių mamų gyvenimuose, siekiant suderinti vaikų auginimo ir darbinio užimtumo atsakomybes, išvengti skurdo ir užtikrinti vaikams gerą ateitį. Daugiausia problemų kelia nemokamų ikimokyklinio ugdymo paslaugų trūkumas, ypač mažiausiems vaikams, teikiamų paslaugų lankstumo trūkumas, taip pat didelė nelygybė tarp brangių, palyginti su valstybinėmis įstaigomis, privačių darželių ir mokyklų, mokslo kokybės nelygybė tarp pačių valstybinių mokyklų. Net ir esant nemokamam mokslui Lietuvoje, švietimo sistemoje yra slaptieji mokesčiai, susidarantys dėl mokyklose renkamų rinkliavų, išlaidų kanceliarinėms prekėms, aprangai ir kitų, atsirandančių, leidžiant vaikus į mokyklą. Problemų kyla ir dėl popamokinės veiklos, vasaros atostogų, kai motinos neįperka kokybiškų ir norimų būrelių, vaikai neturi kuo užsiimti per vasaros atostogas, kai motinos turi dirbi ir neturi pakankamai lėšų leisti vaikus į mokamas vasaros stovyklas. Moterys įžvelgia ne tik nepalankią situaciją savo atžvilgiu, bet ir didelę vienu motinų auginamų vaikų socialinę nelygybę, kurią valstybės lygmeniu, nes vaikai šiuo atveju taip pat laikomi nenusipelnusiais paramos (Schneider ir Ingram, 1993). Didžiausią atskirtį patiria vaikai, kurie ne tik gyvena tik su vienu iš tėvų ir šie negali įpirkti kokybiškų vaikų priežiūros ir popamokinės veiklos paslaugų, bet ir patiria kompleksinę atskirtį, papildomai sukeltą turimos negalios ar gyvenimo Lietuvos kaimo vietovėse ir prastesniuose miestų rajonuose. Politikos lygmeniu keliami nuogastavimai, kad vienos

vaikus auginančios motinos nepakankamai prisiima atsakomybę už savo šeimą ir yra linkusios naudotis valstybės parama dabar vykdomos politikos kontekste yra ne mažinami, bet didinami, kai vaikų priežiūros ir neformalaus ugdymo neprieinamumas apsunkina motinų galimybes dirbti, motinos patiria politikos našta, turi pačios ieškoti būdų, kaip spręsti politiniu lygmeniu neišspręstas sisteminės problemas, patiria papildomą stresą ir joms tampa dar sunkiau atliepti „gerai“ motinai keliamus reikalavimus.

7.5.4. Trūksta teisinės paramos

Nors, kaip aptarta ankstesniame skyriuje, vieni vaikus liekantys auginti tėvai vyrai taip pat susiduria su stigmatizacija ir diskriminacija teisinėje ir socialinės paramos sistemose, vis dėlto, tyrimo dalyvių vertinimu, po skyrybų moterų situacija yra sudėtingesnė nei jų buvusių vyrų ir moterų yra per menkai ginamos konfliktinėse vaiko globos klausimų situacijose – *Būtų gerai padėti toms, kurias vyrai labai puola dėl vaiko globos, nors realiai niekada tais vaikais nesirūpino. [...] o valstybė tada gręžia iš motinų pinigų – jos turi susimokėti, kad buvo paduotos į teismą [...] Eina, braunasi, vaikus tąso, ten grasina. Turėtų kitaip reaguoti, kai moteris praneša, kad vyras neduoda ramybės* (K1). Mamos išvelgia esančioje sistemoje spragų, kai tėvas gali pretenduoti į dar negimusio vaiko šimtaprocentinę globą, ar tais atvejais, kai smurtaujantys ir principų vedami tėvai kėsina į vaikų globą, nors niekada su vaiku nekūrė jokio ryšio, tad nėra apsaugomos ne tik motinos, bet ir vaiko teisės – *Jis kovojo dėl to vaiko, nežinia kodėl jis jo norėjo, nes dabar visai nebendruoja, tik man pakenkt norėjo, [...] kai vaikas gimsta, jis tėvams yra po pem procentų, nesvarbu, kad aš jį ten devynis mėnesius nešiojau, [...] laimėjau tik per plonybes, kad vaikų teisėms dalykų, kurių žadėjo, neįvykdė [...] tai ar šitaip sistema vaikus gina* (V5). Tyrimo metu jau buvo pripažinta, kad Lietuvos šeimos politikos kontekste yra labiau ginami tėvų interesai, o motinų ir vaikų teisės nėra pakankamai apsaugomos, nes Lietuvoje dominuoja patriarchatas, apie motinas yra kuriamas stigmatizuojantis naratyvas ir kuriama kaltės kultūra, tad nėra pakankamai gilinamasi į motinų situacijas ir patiriamus rūpesčius.

Tyrimo dalyvių teigimu, Lietuvoje teismo procesai yra labai ilgi, sudėtingi, taip pat trūksta nemokamų paslaugų, prastesnė jų kokybė, yra keliami rigidiški reikalavimai, kai mamos negali gauti nemokamų teisinių paslaugų, jeigu jų pajamos yra didesnės nei nustatyta, reikia rinkti vaikų išlaidų čekius, siekiant įrodyti, kad vyro mokami alimentai yra naudojami teisingai. Kaip nurodo Schneider ir Ingram (1993), bet kokia parama, teikiama

jos nenusipelnusiomis laikomoms grupėms, įgyvendinama taikant kontrolę ir stigmatizuojant paramos gavėjus. A1 taip pat iškelia problemą, kad sudėtingi ir nemalonūs teismo procesai blogina ir tėvų tarpusavio santykius, tad nėra pats tinkamiausias būdas šeiminei situacijoms spręsti. Tyrimuose nurodoma, kad tais atvejais, kai tėvas ne pats inicijuoja tėvystės teismo procesus, jis yra linkęs dar labiau šalintis vaiko auginimo atsakomybės, kyla dar priešiškesnis nusistatymas vaiko motinos atžvilgiu (Baum, N., 2004). Papildomas stresas kyla ir vaikams, kurie taip pat gali būti tiesiogiai ar netiesiogiai įtraukiami į šį procesą, patirti sunkius išgyvenimus dėl tėvų nesantaikos. Apskritai, motinų manymu, dabartinė teisinė sistema yra suformuota taip, kad vyrai gali kerštauti moterims, manipuliuodami vaiku, toliau prieš jas smurtauti, kenkti finansiškai. Moterys jaučiasi nepakankamai apsaugotos, pasigenda aktyvesnio vaikų teisių atstovų dalyvavimo, mano, kad nepakankamai apsaugomi jų vaikai. Motinos mano, kad, siekiant apsaugoti vaikus, vaikų ir skyrybų klausimai apskritai neturėtų būti sprendžiami teismuose.

Informantė Š2 pasakojo, kad vaikų teisių atstovai nepakankamai dalyvauja skyrybų atveju, keičiasi darbuotojai, kurie nebežino šeimų situacijų, yra pametamos tam tikros bylos ir su šeimomis galų gale apskritai nebesusisiekiama – *Aš iki šiol iš vaikų teisių negavau jokio skambučio. [...] Ir dabar tam procese dalyvauja vaikų teisių atstovė, bet jau visiškai ne ta, su kuria mes bendravom, ir vaikų teisėse nėra jokio įrašo apie mus (Š2).* Motina nurodo, kad vaikų teisių atstovų dalyvavimas skyrybų procese yra ypač svarbus, siekiant užtikrinti vaikų saugumą, tad būtina užtikrinti kokybišką jų darbą, sklandų institucijų tarpusavio bendradarbiavimą. Vaikų teisių apsaugos tarnyba yra pagrindinė vaikus sauganti instancija ir motinos visai nebijo jų įsikišimo, noriai dalyvautų ir tėvystės mokymuose, šeimos terapijoje ar kituose užsiėmimuose, yra pasiryžusios bet kam, kas pagerintų jų vaikų situaciją tiek skyrybų metu, tiek po jų, tačiau tokių paslaugų negauna – *Kai buvo iškvieistos vaikų teisės, tai mane iškvietė į Matulaičio kažkokį ten paramos, tai buvo susirinkimas ir susirinkime buvo nustatyta, kad pagalbos man nereikia. Bet kad iš geros valios ateit pakonsultuot, pagalbos pasiūlyt, tai nieko (V8).* Motinos sako, kad žino, jog vaikų teisių atstovai gali siųsti tokioms paslaugoms, ir teigia, kad jos svarbios visoms šeimoms, tačiau vėlgi neužtikrinamas jų prieinamumas. Tyrimai rodo, kad Lietuvoje išties trūksta vaikų teisių apsaugos, net ir įvykus vaikų teisių perversmui, įvedus tokius etatus kaip atvejo vadybininko, trūksta įvairių institucijų tarpusavio bendradarbiavimo, yra didelė darbuotojų kaita, neužtikrinamas darbo ir teikiamos paramos nuoseklumas, kai kurios paslaugos nėra suteikiamos, nes

neužteka specialistų (PPMI, 2021).

Apibendrinus matyti, kad informantės neišvengia santykių su vaiko tėvu sprendimo, pasitelkiant teisinę sistemą, kurią įvardija kaip nepakankamai apsaugančią moterų ir vaikų teises. Teismo procesai, pasak moterų, yra ypač sudėtingi, ilgi, brangūs ir dar labiau pablogina santykius su vaiko tėvu, o kartu vaikų savijautą. Kokybės pasigendama ir vaikų teisių atstovų darbe, nors jie turėtų būti pagrindinė vaikus sauganti instancija, tačiau savo darbą ne visada atlieka kokybiškai, nors yra įvairių paslaugų, jos nepasiekia vienu vaikus auginančių motinų. Taip pat iškeliamas paslaugų kainos problema ir nepakankamo pasitikėjimo motinomis problema – motinos nurodo, kad tėvai gali pretenduoti net į negimusį vaiką ir kitaip manipuliuoti sistema, norėdami joms pakenkti, o motinos turi mokėti didelius pinigus advokatams, norėdamos apsaugoti savo vaikus. Taip pat motinos, norėdamos išsikovoti vaiko pinigų, turi rinkti įvairius čekius ir įrodinėti, kad paramos nusipelnė. Taigi matyti, kad konservatyvių šeimos politikos formuotojų nurodoma nuostata, kad po išsiskyrimo tėvai iš esmės nebėra šeimos politikos rūpestis, lemia, kad motinos turi pačios kovoti už savo ir vaikų teises, pasitelkdamos teismus, kurie dar labiau apsunkina jų ir jų vaikų situaciją.

DISKUSIJA

Šiuo darbu buvo siekiama nustatyti, kokia Lietuvoje yra šeimos politika ir vienu motinų šeimų padėtis šios politikos kontekste, taip pat ištirti vienu vaikus auginančių motinų patirtis šiame kontekste. Tikslui pasiekti buvo taikomi kokybiniai tyrimo metodai – analizuojami Lietuvos šeimos politikos įstatymai nuo pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, atliekami pusiau struktūruoti interviu su Lietuvos šeimos politikos formuotojais ir vienomis vaikus auginančiomis motinomis. Tyrimo rezultatai analizuojami pasitelkiant H. Ingram ir A. L. Schneider (1997) socialinio konstravimo ir politikos dizaino bei F. R. Baumgartner ir J. D. Jones (1993) politikos formavimo teorijas.

Ankstesniuose tyrimuose buvo nurodoma, kad vienu vaikus auginančių motinų šeimos yra labiausiai skurstanti šeimų grupė, o jų skaičius ir paplitimas didėja (Brady ir Burroway, 2012; Fouarge ir Layte, 2005; Skučinenė et al., 2018). Dėl tokios socialinės situacijos vienu vaikus auginančių motinų šeimos yra laikomos naująja socialine rizika, kurią būtina spręsti politiniu lygmeniu, tačiau taip pat nurodoma, kad dabar taikoma šeimos politika daugelyje šalių yra nepajėgi gerinti tokių šeimų situaciją (Bonoli, 2013; 2007). Literatūroje teigiama, kad šeimos politiką ir vienu motinų patirtis apimantys tyrimai galėtų padėti suprasti realią šeimų situaciją, įsigilinti, kokios yra pagrindinės skurdo ir atskirties priežastys, kokiais būdais būtų galima užtikrinti, kad moterys ir jų vaikai patirtų kuo mažiau suvaržymų, kad jiems būtų prieinama daugiau išteklių ir apskritai pagerinta jų gyvenimo kokybė (May, 2004). Disertacijos išvados kaip tik ir papildo iki šiol mokslinėje literatūroje atliktus tyrimus, atsakydamos į klausimą, kas lemia tokį didelį vienu motinų šeimų skurdą ir kas lemia, kad nepaisant šio skurdo, jos gali būti neremiamos politiniu lygmeniu. Pagrindiniai tyrimo rezultatai rodo, kad nepalanki vienoms vaikus auginančioms motinos situacija kuriama tada, kai politikoje keliamas tikslas išsaugoti ir stiprinti branduolinės šeimos institutą, o vienu vaikus auginančių motinų šeimas „atkurti“. Tokiu atveju taikomos šeimos politikos priemonės neatitinka motinų poreikių, joms yra kuriama politinė našta (Schneider ir Ingram, 2004). Jos negauna nei išskirtinės valstybės paramos, nei turi pritaikytų sąlygų efektyviai funkcionuoti, kai nėra išvystyta darbo ir vaikų priežiūros derinimo sistema, trūksta vaikų priežiūros paslaugų prieinamumo ir lankstumo.

Pasitelkus H. Ingram ir A. Schneider (2004) bei F. R. Baumgartner ir B. D. Jones (1993) teorijas, nustatyta, kad, nors branduolinė šeimos politika

paribyje palieka daugelį standarto neatitinkančių šeimų, tokios politikos įsitvirtinimas yra nulemtas familialistinių, konservatyvių, patriarchalinių ir bažnytinių vertybių, kai siekiama išlaikyti tradicinius lyčių vaidmenis, iškeliamas tariamas branduolinių šeimų moralumas. O tokioje politinėje terpėje vienu vaikų auginančių motinų atžvilgiu yra keliamą moralinę paniką (Goodwin ir Huppertz, 2010; Zatlner, 2014; Goode, 1994), vykdoma baimės politika (Wodak, 2015), motinos yra laikomos „deviantiška“ (Schneider ir Ingram, 2004) šeimų grupė ir dėl to joms nėra teikiama jokia parama, jos yra marginalizuojamos. Net ir demografiniai visuomenės pokyčiai yra interpretuojami per „pilnų šeimų byrėjimo“ prizmę, ir toks situacijos interpretavimas lemia, kad vykdoma dar aršesnė branduolinių šeimų stiprinimo politika, norint ją įtvirtinti, vienu vaikų auginančių motinų šeimų atžvilgiu kuriamas stigmatizuojantis diskursas. Pasak E. Goffmann (1983) ir S. Svallfors (2003), tais atvejais, kai socialinės grupės patiria ilgą stigmatizaciją, ji yra internalizuojama ir tampa visuomenės ir kultūros dalimi, tad nebėra kvestionuojamas stereotipų pagrindumas, su stigma asocijuojamos grupės nepakečia savo situacijos net vykstant pokyčiams visuomenėje. Tai, savo ruožtu, išprovokuoja negatyvų politikos atsaką (Schneider ir Ingram, 2004), kai rinkėjai palaiko konservatyvius politikus, kurie siekia stiprinti branduolinės šeimos institutą, ir yra dar labiau įtvirtinama šių politikų galia, susikuria konservatyvių politikos formuotojų monopolis (Baumgartner ir Jones, 1993), kai jie ne tik sudaro valdančiųjų daugumą, bet ir remia konservatyvioms vertybėms atstovaujančias NVO, vykdo visuomenės švietimo apie branduolinių šeimų ir santuokos svarbą veiklą. Politikos formuotojams yra būdingas ribotas racionalumas (Schneider ir Ingram, 2004), kai vertybiniai įsitikimai ir noras išsaugoti valdžią lemia, kad jie nevertina savo politikos kritiškai, atsirenka savo vedamą politiką remiančią informaciją. Todėl, net ir natūraliai keičiantis visuomenėms ir Lietuvos atveju matant, kad, nors nuo 1994-ųjų vykdoma branduolinių šeimų rėmimo ir vienu vaikų auginančių motinų šeimų skaičiaus mažinimo politika, skyrybų skaičius tik didėja (Stankūnienė et al., 2016), o vienu vaikų auginančių motinų šeimų skurdas gilėja (Skučienė, et al., 2018), politikos tikslai ir priemonės nėra keičiami. Ir tokiu atveju vienu vaikų auginančių motinų šeimos patenka į socialinę ir skurdo riziką (Fouarge ir Layte, 2005). Šiuo metu Lietuvoje vienu vaikų auginančių motinų šeimos patiria didžiausią skurdo riziką, palyginti su kitų tipų šeimomis (Stankūnienė et al., 2018). Matyti, kad šeimos politika šių šeimų nėra pajėgi apsaugoti, nes to net nesiekia, kai galutinis šeimos politikos tikslas – užtikrinti visų šeimų gerovę (Zimmerman, 1995) – tampa mažiau svarbus už tam tikrų vertybių ir savo politinės galios išlaikymą.

Ankstesniuose tyrimuose nurodoma, kad geriausia vienu motinų šeimų situacija yra tose valstybėse, kuriose šeimos politika yra stipriai defamilizuota (Popova ir Navickė, 2019). O. Sjoberg (2004) ir L. Wacquant (2009) įrodė, kad šeimos politikos defamilializacija veikia motinų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes, skatina nepriklausomybę nuo valstybės paramos, didina šeimos vartojimo galimybes, taip pat formuoja teigiamą visuomenės požiūrį į vienu motinų šeimas, dėl to vyksta teigiamas politinis atsakas (Baumgartner ir Jones, 1993). Disertacijos tyrimo rezultatai rodo, kad defamilializacija yra svarbi, nes griaua su vienu motinų šeimomis siejamus neigiamus socialinius konstruktus, ardo familialistinėms politikos būdingą lyčių nelygybės ir papildomumo idėją ir kartu nustumia į šalį patriarchatą, tad atsiranda vietos šeimų įvairovei. Branduolinių šeimų politika yra šeimų įvairovės rykštė (Esping-Andersen, 2009), taip pat, kai siekiama išlaikyti tradiciniais laikomus patriarchalinius lyčių vaidmenis ir normas, valstybės politika tiesiogiai kuria skurdo feminizaciją (Orloff, 1996). Kai yra pripažįstami šeimų įvairovės poreikiai ir politikoje veikia individualistinis požiūris, o ne visiems taikomas vienodas branduolinių šeimų šablonas, politika formuojama taip, kad lygios galimybės būtų sudarytos visoms šeimoms, kad ir kokios formos jos būtų, tad atsižvelgiama į vienu vaikus auginančių motinų patiriamus sunkumus ir skiriama atitinkama parama, kuri atitiktų jų poreikius ir sudarytų geresnes sąlygas atliepti visus gyvenimo išsipareigojimus (Esping-Andersen ir Korpi, 2016; Hagerupsen, 2017). Tokių valstybių pavyzdžiai rodo, kad vaikų priežiūros paslaugos ir darbo lankstumo galimybės yra svarbiausi elementai siekiant užtikrinti vienu motinų šeimų nepriklausomybę ir gerovę, taip pat svarbi papildoma parama, kuri sumažina turimo tik vieno šeimos maitintojo sukeltą nepriteklių (Letablier, 2018; Andren, 2003; Huda, 2001). Disertacijos tyrimas rodo, kad, nors defamilialistinės politikos vykdymas geriausiai atliepia įvairių šeimų poreikius ir geriausiai apsaugo jas nuo skurdo, tokios politikos „prasimušimo“ galimybes labai riboja kultūrinės aplinkybės, tad tokia politika neprasiskina kelio Lietuvoje. Nors Lietuvoje yra politikos formuotojų, kurie laikosi nuostatos, kad reikia griauti familialistinę politiką, tačiau jie nenu gali įsitvirtinusio konservatyvaus šeimos politikos monopolio (Baumgartner ir Jones, 1993). Taip atsitinka dėl to, kad trūksta visuomenės susidomėjimo vienu vaikus auginančių motinų problematika – vienu motinų šeimų problematikai žiniasklaidos ir mokslininkai neskiria pakankamai dėmesio, nėra vienu vaikus auginančių motinų interesams atstovaujančių NVO, nesimobilizuoja ir pačios vienos vaikus auginančios motinos, kurios, internalizavusios neigiamas politikų žinias, politiką laiko nesąžiningu žaidimu (Schneider ir Ingram, 2004), taip pat yra pervargusios, patiria laiko trūkumą (Kendig ir Bianchi, 2008), yra susikaldžiusios tarpusavyje dėl baimės

būti siejamomis su valstybės išnaudojimu.

O familialistinėje Lietuvoje motinoms nėra ne tik teikiama papildoma politinė parama, bet ir teikiamos politikos priemonės neatitinka vienu vaikų auginančių motinų ir jų poreikių – sudaroma galimybė ilgoms motinystės atostogoms, tačiau dėl to trūksta vaikų priežiūros paslaugų, yra finansuojami sužadėtinių kursai, švietimas šeimos kūrimo klausimais, suteikiama parama šeimoms įsigyjant pirmąjį būstą (tai vienu motinų šeimoms nėra prieinama dėl jų prastos finansinės padėties). Politika formuojama pagal naudos principą (Schneider ir Ingram, 2004) ir remiamos vertingiausiomis laikomos šeimos, pavyzdžiui gausios šeimos, kurios tariamai didina populiaciją ir prisideda prie demografinių problemų sprendimo, tad joms mokami didesni vaiko pinigai, suteikiama šeimų kortelė, skiriami medaliai, siekiama gerinti jų prestižą ir kita. O vienos vaikų auginančios motinos pačios yra laikomos demografinė problema, tad siekiama jų skaičių mažinti ir dėl to joms nesuteikiama jokia išskirtinė parama. Išskirtinių privilegijų gauna tik Darbo kodekse, o ir šios tyrimo metu buvo pripažintos kaip labiau retorinės, skirtos aukštai politikų moralei pademonstruoti, o vienoms vaikų auginančioms motinoms nedavė jokios naudos, priešingai, padidino galimybes jas diskriminuoti.

Vienų vaikų auginančių motinų šeimų padėtis yra paveikta ir politikoje vartojamos kalbos, kuri įtvirtina tam tikrus stereotipus, gali tapti „simbolinio smurto“ išraiška (Bourdieu ir Passeron, 1977; Skeggs ir Loveday, 2012). Disertacijos tyrime nustatyta, kad Lietuvos šeimos politikoje itin daug dėmesio yra skiriama diskusijoms apie šeimos ir kitas susijusias sąvokas, jos kelia aštriausius politikų konfliktus. Kadangi tam tikrų sąvokų įtvirtinimas lemia, kaip yra suprantama problema ir kokia bus pasirinkta politikos kryptis, kyla toks didelis skirtingiems interesams atstovaujančių politikos formuotojų pasipriešinimas. Lietuvoje įtvirtintos tokios sąvokos kaip „nepilna šeima“, „lyčių papildomumas“, „šeimų byrėjimas“, vienu vaikų auginančių motinų šeimos yra įvardijamos kaip demografinė problema, siejamos su valstybės išnaudojimu, tad taikomos priemonės siekia vienu vaikų auginančių motinų šeimas „atkurti“ ir stiprinti branduolines šeimas, taip pat jaučiamas neigiamas visuomenės nusistatymas vienu vaikų auginančių motinų atžvilgiu, jos kasdieniame gyvenime patiria stigmatizaciją, dėl kurios renkasi labiau izoliuoto būdo gyvenimą, slepia savo šeimos statusą. Žalingas yra ir „vienišos motinos“ terminas, nes suponuojama, kad vienos vaikų auginančios motinos jaučiasi vienišos (Vaskelienė, 2006), o tai taip pat atitinkamai veikia nuostatą jų atžvilgiu, kai vartojamos sąvokos yra apipintos stereotipais ir vienu vaikų auginančių motinų šeimos yra matomos kaip homogeniška grupė. Šitaip kuriamas naratyvas trukdo atsikratyti institucionalizuotų stereotipų ir įsigilinti

į tikrąją motinų situaciją, pamatyti kokios motinos ir jų situacijos yra iš tiesų. I. Greener (2002) nurodo, kad socialinės politikos efektyvumas priklauso nuo politikos formuotojų turimų nuostatų dėl tam tikros socialinės grupės ir gebėjimo pažvelgti giliau už esamų įsisenėjusių konstrukto, pastebėti struktūrinius suvaržymus. Šis tyrimas kaip tik ir rodo, kad vienos vaikus auginančios motinos neatitinka politikoje ir visuomenėje nusistovėjusio stereotipo ir ne tik nesijaučia vienišos, „nepilnos“ ir „subyrėjusios“, bet ir negauna jokios valstybės paramos, kurią tariamai galėtų išnaudoti. Tyrimo rezultatai rodo, kokie stiprūs ir žalingi yra stereotipai, kai visuomenėje ir politikoje neteisinga nuostata įsisenėjusi taip, kad net nematoma, jog Lietuvoje nėra jokių papildomų politikos priemonių, kad vienoms vaikus auginančioms motinoms būtų galima gyventi išnaudojant valstybės paramą. Lietuvoje taip pat siekiama kurti moterų priklausomybę nuo vyro, tam pasitelkiant lyčių papildomumą ir santuokos instituto išlaikymo ir skatinimo politiką, tikintis, kad tai yra geriausia terpė vaikams augti ir žmonės tokiose šeimose yra laimingiausi, tačiau ir šis stereotipas neatspindi vienu vaikus auginančių motinų realybės. Jos pasakojo, kad tiek jų, tiek jų vaikų emocinė būseną labai pagerėjo, nutraukus destruktivius santykius. Kaip pažymėjo žmogaus teises ginantys Lietuvos šeimos politikos formuotojai, Lietuvoje, keliant branduolinę šeimos idealą, yra pamirštama, kad šeimose gali būti smurto ir priklausomybių, tad tokiu atveju yra nepakankamai apsaugomos motinos ir jų vaikai.

Nepalankioje politinėje aplinkoje siekiančios išlikti vienu motinų šeimos susiduria su daugeliu finansinio nepritekliaus ir vartojimo atskirties, teisinių, vaikų priežiūros ir darbo lankstumo, sveikatos, vaikų poreikių atliepimo problemų, stigmatizacija ir diskriminacija, laiko trūkumu (Kendig ir Bianchi, 2008). Vienoms vaikus auginančioms motinoms, negaunant reikiamos valstybės paramos, dažnai tenka dirbti daugiau nei vieną darbą, aukoti laiką su vaiku, vaikų edukacinius poreikius, remtis artimųjų pagalba, savarankiškai spręsti darbinis rūpesčius, kliaujantis darbdavių geranoriškumu ir dirbant papildomas valandas. D. Kuvonytė-Būdelienė (2017) analizavo tarpgeneracinės paramos modelius vienu motinų šeimose ir atskleidė, kad vaikų seneliai ir kiti artimieji gali būti svarbūs tiek finansiniu požiūriu, tiek prižiūrint vaikus, nes sudaro palankesnes sąlygas motinoms dalyvauti darbo rinkoje. Tačiau šiame tyrime paaiškėjo, kad rėmimasis į artimuosius tampa dar vienu išbandymu vienoms vaikus auginančioms motinoms – jos praranda autonomiją, turi susidurti su nemalonia pagalbos prašymo patirtimi, tad matyti tendencija, kad dažnai motinos verčiau atsisako kai kurių poreikių, nei prašo pagalbos. Pagalbos teikimas eina kartu su paternalizacija (Schneider ir

Ingram, 1993), motinos jaučiasi kaip našta. G. Esping-Andersen (2009) nurodo, kad šeimos parama tampa tokia svarbi tada, kai motinoms gerovės neužtikrina rinkos sprendimai – jų darbinis užimtumas, ir nėra teikiama paramos valstybės lygmeniu.

Todėl, siekiant sukurti kuo didesnę savo šeimos autonomiją ir būti kuo mažiau priklausomoms nuo artimųjų, būtent darbui motinoms tenka skirti daugiausia laiko ir išteklių, jos gali dirbti net kelis darbus. Anksčiau užsienyje atliktuose tyrimuose buvo nurodoma priešingai, kad dažniau motinos renkasi darbus ne visą darbo dieną, kad galėtų daugiau laiko skirti vaikams (Millar ir Ridge, 2013). Tačiau Lietuvos politiniame kontekste tai tampa neįmanoma, kai motinų ir jų vaikų neremia nei valstybė, nei vaiko tėvas. V. Kanopienės (2015) kokybiniame vienu vaikų auginančių motinų šeimų socialinių, ekonominių ir demografinių sąlygų tyrime nurodoma, kad būtent tai, jog motinos negauna paramos nei iš vaikų tėvų, nei iš valstybės, lemia tokį didelį skurdą. Statistika ir šio tyrimo rezultatai rodo, kad vyrai dažniausiai motinoms nemoka vaikų išlaikymo pinigų. Kadangi Lietuvoje daugiausia dėmesio skiriama santuoka paremtoms šeimoms, kai tėvų situacija neatitinka tokio lūkesčio, tėvams nėra suteikiama pakankamai paramos ir daug paliekama jų laisvai valiai ir savieigai (Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016). Nors vaiko tėvo finansinis vaiko išlaikymas Lietuvoje yra laikomas privalomu, tačiau tyrimo rezultatai rodo, kad dabar taikoma teismų ir prievartinio vaiko išlaikymo pinigų mokėjimo politika neveikia – neužtikrina motinoms išmokų, taip pat motinų ir vaikų saugumo. Vyro sankcionavimas tik apsunkina santykius, motinos turi daug investuoti finansiškai, laiko ir savo emocijų įrodinėdamos savo paramos nusipelnymą sudėtinguose teismo procesuose, kurie tik dar labiau pablogina santykius su vyru, neigiamai veikia vaiko ir motinos savijautą. Ankstesni tyrimai rodo, kad veiksmingiausia šeimos politika yra ta, kuri skatina tėvo atsakomybę ir įsitraukimą į vaiko priežiūrą nuo pat jo užmezgimo, sudaro palankias tėvystės atostogų sąlygas, yra ugdomi tėvystės įgūdžiai, o tai savo ruožtu padidina tikimybę, kad ir nutrūkus santykiams vyras išlaikys santykius su vaiku, savanoriškai ir dosniai rems jį finansiškai (Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016; Yamashita, 2016). Kaip rodo disertacijos tyrimo rezultatai, dėmesys, skiriamas tėvystės įgūdžių ir tarpusavio santykių gerinimui su motina ir vaiku, taip pat duoda geresnių rezultatų nei tėvo sankcionavimas ir skyrybų atveju. Kai vyrai yra linkę į destruktivų elgesį ir motinos nenori su jais turėti jokio ryšio, net gauti vaiko išlaikymo pinigų, kad užtikrintų savo ir vaikų saugumą, svarbu, kad įsikištų politika, kuri teiktų tokiose situacijose esančioms motinoms adekvačią paramą. Dabar taikomos išmokos iš Vaikų išlaikymo fondo yra labai menkos, taip pat, kaip parodė

politikos tyrimo rezultatai, vis kyla grėsmė, kad ir šis fondas bus panaikintas, nes tyrimo metu valdančiojoje pozicijoje buvę politikos formuotojai laikosi nuostatos, kad santuoka neparemtos šeimos nėra šeimos politikos interesų laukas. Tokių nuostatų įsigalėjimas pasireiškia ir tuo, kad neatsižvelgiama į tai, jog vyras gali turėti vaikų su skirtingomis moterimis, jo mirties atveju, kai vaikams skiriama fiksuota našlaičių išmoka, kurią reikia dalytis tarp vaikų, ir jei jų jie gyvena skirtinguose namų ūkiuose, tokia parama lieka labai menka. Be to, tėvo prievolė išlaikyti vaiką finansiškai riboja motinų teises ir pasirinkimo laisvę į gimimo liudijimą neįtraukti vaiko gyvenime visiškai nedalyvaujančių tėvų, nes valstybėje yra keliamas reikalavimas, kad, norint gauti socialinę ar kitokią paramą, vaiko tėvas turi būti įrašytas. Šitaip siekiama kontroliuoti „deviantiškumis“ (Schneider ir Ingram, 2004) laikomas, tariamai valstybės paramą siekiančias išnaudoti motinas, kad valstybė, žinodama vaiko tėvą, pirmiausia galėtų patikrinti, ar jos negauna paramos iš jo. Taip pat ir norint išvengti bet kokio šių šeimų rėmimo valstybės lygmeniu, pirmiausia siekiama, kad būtų gaunama visa įmanoma parama iš tėvo.

Dėl vykdomos familialistinės politikos, kaip jau užsiminta, nepakankamai užtikrinami ir vaikų, augančių tik su motina, gerovė ir saugumas. Ankstesni tyrimai rodo, kad vienu motinų šeimose augantys vaikai yra laikomi rizikos grupe, dažniausiai demonstruojančia blogesnius mokymosi rezultatus, polinkį į priklausomybes ir deviantinį elgesį, o suaugę – negebėjimą kurti stabilius santykius, prastus karjeros pasiekimus (Neyer, 2006; Cohen, 1972; McLanahan ir Booth, 1989; Duncan et al., 2000; Esping-Andersen ir Billari, 2015). Lietuvoje atliktuose tyrimuose nurodoma, kad vaikai iš vienu vaikų auginančių motinų šeimų patiria didesnę skurdą ir turi prastesnes gyvenimo sąlygas, palyginti su vaikais, auginamais branduolinėse šeimose (Šileika ir Zabarauskaitė, 2008). Europos vaikų teisių garantijoje (Europos Komisija, 2021) vaikai, augantys tik su vienu iš tėvų, yra nurodomi kaip viena pažeidžiamiausių grupių, kuriems reikia skirti ypatingą dėmesį, taikant politines priemones ir siekiant užtikrinti lygias galimybes. Užsienio tyrimai rodo, kad, suvienodinus politines kontekstines sąlygas, vaikų iš vienu vaikų auginančių motinų šeimų rodikliai nebūna prastesni, palyginti su vaikų, gyvenančiais branduolinėse šeimose (Letablier, 2018; Huda, 2001).

Lietuvos šeimos politikoje vaikų pažeidžiamumą lemia sisteminės spragos ir neteikiamas papildomas rėmimas, kai politika formuojama remiantis idėja, kad vaikų prastesnes sąlygas, pasiekimus ir emocinę gerovę lemia vienu motinų negebėjimas pasirūpinti vaikais, ir dėl to yra skatinamas vaikų auginimas branduolinėse šeimose, kuriamos atitinkamos politinės priemonės. Disertacijos tyrimo rezultatai rodo, kad motinoms vaikų gerovė

yra absoliutus prioritetas ir vienus vaikus auginančios motinos skiria visus savo laiko ir finansinius išteklius vaikų gerovei užtikrinti. Motinos visą savo laisvą nuo darbo laiką skiria vaikų poreikiams patenkinti, atsisakydamos savo asmeninių poreikių ir netgi tobulėjimo galimybių. Taip pat ir didžiausia finansų dalis yra skiriama vaikų poreikių patenkinimui, ugdymo ir švietimo galimybių gerinimui, kultūrinei veiklai ir kita. Motinos daug dėmesio skiria vaikų vertybių ugdymui, netgi mokydamos apie santykius, suvokdamos, kad vaikai neturi tokio pavyzdžio savo šeimoje. Taigi matyti, kad vienos vaikus auginančios motinos nėra „blogos“ (Goodwin ir Huppertz, 2010), o vaikų prastesni rodikliai yra ne dėl šeimos formos *per se*, o netinkamai kuriamų sąlygų valstybės lygmeniu (Letablier, 2018; Huda, 2001).

Tik su motinomis augančių vaikų ir pačių motinų situaciją apunkina sisteminės spragos, kai, nesant palankių politinių sąlygų, motinos nuolat patiria stresą, pervargimą, tad negali atliepti visų vaikų emocinių poreikių. Taip pat, patirdamos didelį laiko trūkumą (Maldonado ir Nieuwenhuis, 2015; Christopher, 2001), negali vaikams skirti tiek laiko, kiek norėtų, negali užtikrinti jų popamokinės veiklos ir nuolatinės priežiūros, kai, siekiant suderinti visas gyvenimo sritis, tenka dirbti pamaininį darbą, netgi naktimis. Pasak motinų, šitaip ir susiformuojama didesnis jų vaikų pažeidžiamumas, kai jie negauna pakankamai motinų dėmesio, neturi nuolatinės suaugusiųjų priežiūros, tad turi anksčiau išmokti pasirūpinti savimi, subręsti.

Dėl sudėtingos finansinės situacijos taip pat yra apribojamas motinų ir jų vaikų vartojimas ir kitos galimybės. A. Maslauskaitės (2014) tyrimo rezultatai rodo, kad vienu vaikų auginančių motinų šeimos patiria vartojimo atskirtį – nerealizuojami kelionių, būsto gerinimo, laisvalaikio, sporto ar grožio paslaugų poreikiai. Disertacijos tyrimo duomenys papildė šias išvagas ir rodo, kad motinos negali sau leisti net ir svarbiausių dalykų, kurie užtikrintų jų ir jų vaikų sveikatą, kokybišką priežiūrą ir švietimą – jos neįperka sveikatinimo paslaugų, psichologo konsultacijų, privačių darželių ar mokyklų paslaugų, neturėdamos nuosavo transporto, negali vaikų nuvežti į galbūt atokiau esančias, bet geresnes valstybines mokyklas, turi atsisakyti vaikų neformaliojo ugdymo.

Valstybėje, laikanti naudos principo ir taikant „galingųjų“ (Schneider ir Ingram, 2004) rėmimą, kuriama didelė vaikų nelygybė ir atskirtis, pažeidžiamų šeimų vaikai turi prastesnes startines pozicijas, tad ir vėliau jiems sunkiau susikurti autonomišką gyvenimą (Duncan et al., 2000). Dabartiniame Lietuvos šeimos politikos kontekste valstybės lygmeniu vaikams nesudarytos palankios vaikų priežiūros, formaliojo ir neformaliojo ugdymo sąlygos, sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumas, nėra teikiama papildoma

finansinė parama (pvz., padidinti vaiko pinigai), nepaisant didelių skurdo rodiklių. Tyrimų (PPMI, 2021) rezultatai rodo, kad vaikams nėra užtikrinamas transportas į ikimokyklinio ugdymo įstaigas ir popamokinės veiklos užsiėmimus, trūksta vietų darželiuose, nėra siūloma pakankamai priežiūros paslaugų mažiausiems vaikams, yra maža nemokamo neformaliojo ugdymo pasiūla, neužtikrinama vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, integracija. Tokiu atveju, kai nevyksta pakankamas investavimas į vaikus (Vanhuysse ir Sabbagh, 2014), jie nesukuria žmogiškojo kapitalo (Blundel et al., 2005), daugiau laiko praleidžia neprasmingai, tad gali prastėti jų elgesys ir emocinė sveikata, o dėl to ir užaugus jiems tampa sunkiau įveikti skurdą, kurti autonomiškus suaugusiųjų gyvenimus (Duncan et al., 2000). Disertacijos tyrimo rezultatai rodo, kad tai taip pat siejasi su branduolinės šeimos stiprinimo politika, kai tikimasi, kad motinos mažamečius vaikus augins pačios, o finansiškai šeimą išlaikys tėvas, tad nėra kuriama palanki vaikų priežiūros sistema, neatsižvelgiama, kad neišspręstos transporto problemos užkerta kelią paslaugas gauti tiems vaikams, kurie auga tik su mama, ir jos nespėja, taip pat ir neturi lėšų visur nuvežti vaikų, turėdamos dirbti, neatsižvelgiama į šeimų, patiriančių dvigubą našta, situacijos sudėtingumą, kai vienos motinos augina vaikus su negalia ar turinčius kitų specialiųjų poreikių vaikus, nėra pakankama parama slaptoms mokymosi išlaidoms padengti (Bauman cit. pagal Bernati et al., 2017).

Tyrimai rodo, kad sudaromos geresnės galimybės vaikų priežiūros ir darbo pareigų derinimui (Letablier, 2018; Andren, 2003; Huda, 2001), užtikrinamas vaikų priežiūros paslaugų lankstumas ir prieinamumas, vienoms vaikus auginančioms motinoms teikiama finansinė parama ir parama įvairiomis paslaugomis, atsižvelgiant į jų ypač sudėtingą situaciją ir neapkraunant jų jokiais papildomais ribojimais, kontrole ir stigmatizavimu, lemia, kad tik su motina gyvenantys vaikai rodo ne tik tokius pačius rodiklius kaip vaikai, augantys branduolinėse šeimose, bet turi ir papildomų pozityvių savybių, tokių kaip didesnis jautrumas (Sjoberg, 2004; Wacquant, 2009; MacCallum ir Golombok, 2004). Taigi matyti, kad, siekiant mažinti vaikų skurdą ir nelygybę, yra svarbu nustoti „bausti“ vienas vaikus auginančias motinas ir sudaryti palankias sąlygas joms auginti vaikus.

Tyrimo rezultatai rodo, kad, siekiant mažinti vienu vaikų auginančių motinų ir jų vaikų skurdą, svarbiausia vienoms vaikus auginančioms motinoms sudaryti geras darbo ir vaikų priežiūros derinimo sąlygas, didinti vaikų priežiūros paslaugų prieinamumą ir lankstumą, gerinti psichinės sveikatos paslaugų prieinamumą, suteikti motinoms atokvėpio galimybių,

užtikrinti vaikų užimtumo po pamokų ir vasaros metu galimybes, geros kokybės švietimo prieinamumą ir mažinti mokslui reikalingas išlaidas, suteikti motinoms adekvačią finansinę paramą, ypač tais atvejais, kai ji nėra gaunama iš vaiko tėvo, taip pat koreguoti vaiko išlaikymo pinigų sistemą ir teismų praktiką. Kad tokia politika galėtų būti pradedama įgyvendinti Lietuvoje, turi būti mažinamas konservatyvių, familialistinių ir patriarhalinių vertybių monopolis šeimos politikoje. Reikia peržvelgti su vienomis vaikus auginančiomis motinomis siejamus stereotipus, tokius kaip valstybės išnaudojimas, branduolinės šeimos instituto griovimas ir negebėjimas tinkamai pasirūpinti vaikais, mažinti vienu vaikų auginančių motinų atžvilgiu politikoje kuriamą stigmatizuojantį diskursą, daugiau dėmesio skirti šeimų įvairovės ir individualių situacijų sukeltiems poreikiams analizuoti ir tenkinti, mažinti motinų priklausomybę nuo vyro.

Tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija (Schneider ir Ingram 2004) puikiai tinka interpretuoti tokios pažeidžiamos tikslinės grupės kaip vienu vaikų auginančių motinų šeimos problematiką. Ankstesniuose tyrimuose šiai temai analizuoti, teorija buvo taikoma tik interpretuojant politikos priemones, tačiau disertacijos tyrime teorija padėjo apimti tiek politikos formavimą, tiek vienu motinų patirtis ir atskleisti, kaip motinų patirtis yra paveikta politinio, socialinio konteksto. Tokia šios teorijos traktuotė leido panaudoti visus jos teikiamus išteklius – atskleisti politikoje dominuojančius tikslus ir taikomas priemones, jų pasirinkimo priežastis, nulemtas dominuojančių vertybių. Teorija leido analizuoti ir vienu vaikų auginančių motinų patirtis politinėje terpėje - susieti kaip politikoje dominuojantys diskursai atsispindi vienu vaikų auginančių motinų ir jų vaikų savęs vertinime, požiūryje į politiką, politiniame aktyvume. Taikant socialinio konstravimo ir politikos dizaino teoriją ir siekiant atskleisti analizuojamos tikslinės grupės problematiką visais aspektais, kokybinė tiek politikos dokumentų, tiek politikos formuotojų, tiek tikslinės grupės patirčių analizė gali padėti perprasti analizuojamos problematikos įvairiapusiškumą, atrasti išsiskiriančių požiūrių ir kliūčių pokyčiams taškus bei padėti iš naujo įvertinti esamus konstruktus, jų įtaką ir legitimumą.

Tyrimo ribotumai ir tolesnių tyrimų galimybės

Nors tyrimu buvo siekiama apimti visą šeimos politikos ir vienu motinų šeimų situacijos kompleksiskumą, tačiau tyrimo duomenys yra riboti, nes, pasirinkus kokybinių tyrimų taikymą, buvo įmanoma apklausti palyginti nedidelę politikos formuotojų ir vienu vaikų auginančių motinų grupę. Į šį

tyrimą nepavyko įtraukti politikų iš visų partijų, ypač trūko Lietuvos krikščionių demokratų atstovų, nebuvo Lietuvos lenkų rinkimų akcijos-Krikščioniškų šeimų sąjungos ir kitų partijų atstovų, kurie neatsiliepė į kvietimą dalyvauti tyrime arba atsisakė. Daugiausia tyrime dalyvavo žmogaus teisėms ir šeimų įvairovei atstovaujantys šeimos politikai. Tai paveikė ir tyrimo rezultatus, nes labiausiai atspindimos būtent šių politikų išvalgos, pozicijos ir vertinimai, konservatyviųjų politinių partijų nuostatos labiau vertinamos, remiantis šeimos politikos dokumentų analize ir politikos formavimo teorijomis (Schneider ir Ingram, 2004; Baumgartner ir Jones, 1993). Daugiau balso suteikus konservatyvioms vertybėms atstovaujantiems politikos formuotojams, galbūt išryškėtų daugiau Lietuvos šeimos politikos formavimo niuansų. Be to, atlikus tyrimą, pasikeitė Seimo sudėtis ir valdančiąją daugumą sudarė liberalioms idėjoms atstovaujantys politikos formuotojai. Atsižvelgiant į tai, kad tyrimo metu buvo atpažintas jų visai kitoks šeimos politikos ir vienu motinų šeimų problematikos interpretavimas, gali būti, kad keisis šeimos politikos tikslai, bus perskirstomi politiniai ištekliai. Tai taip pat rodo, kad keičiasi ir rinkėjų nuostatos, nebėra tokia stipri konservatyvių rinkėjų dalis. Vienu vaikus auginančių motinų šeimos yra įvairiomis aplinkybėmis socialiniame kontekste besiformuojančios šeimos, kurių situacija gali keistis, keičiantis kontekstui, įstatymams, politikos formuotojams (Greener, 2002; May, 2004).

Tyrimo rezultatus riboja ir motinų, dalyvavusių tyrime, patirčių ribotumas. Nors buvo siekiama įtraukti kuo didesnę motinų įvairovę iš įvairių Lietuvos vietų ir socioekonominių situacijų, vis dėlto matyti, kad dominuoja aukštąjį išsilavinimą turinčios motinos, daugiausia tyrimo dalyvių gyvena Vilniuje. Tai lemia, kad tyrime mažiau įsigilinta į kaimo vietovėse ir miesteliuose gyvenančių motinų patirtis, trūksta motinų, kurios gyvena itin sunkiomis socioekonominėmis sąlygomis patirčių analizės. Kadangi ankstesni tyrimai rodo, kad motinų išsilavinimas yra vienas esminių veiksnių, mažinančių motinų skurdą ir socialinę atskirtį (Blundel et al., 2005), galima manyti, kad motinos, kurios neturi tokio aukšto išsilavinimo ir socialinių išteklių, kaip tyrime dalyvavusios motinos, patiria dar didesnę skurdą ir atskirtį, jų vaikai susiduria su dar didesnėmis vartojimo, ugdymo, sveikatos ir kitomis problemomis. Galima daryti prielaidą, kad tokių motinų tyrimo metu nepavyko pasiekti dėl to, kad jos turi mažesnę prieigą prie technologijų, patirdamos dar didesnius sunkumus, neturi laiko, o gal ir įgūdžių, naudotis socialinėmis medijomis, nuo kurių ir buvo pradėta ieškoti tyrimo dalyvių. Taip pat aukštąjį išsilavinimą turinčios motinos gebėjo rafinuotai reflektuoti savo patirtis ir pačios jas siejo su Lietuvos politikos kontekstu, o mažiau šioje

sirtyje išsilavinusios motinos galbūt savo situaciją interpretuotų visiškai kitaip ir dėmesį problematikai skirtų kitais aspektais. Todėl, siekiant suprasti vienu vaikų auginančių motinų šeimų problematikos rimtumą, gylį ir visas subtilybes, reikėtų analizuoti ir didžiausioje atskirtyje gyvenančių motinų patirtis.

Kadangi tyrimo metu nustatyta, kad išlaikant vaikus beveik nedalyvauja tėvai, tyrimo duomenis galėtų praplėsti interviu su skyrium gyvenančiais tėvais atlikimas. Interpretuojant motinų ir politikos formuotojų pasisakymus, buvo prieita prie išvados, kad menką tėvų įsitraukimą daugiausia lemia Lietuvos šeimos politika, kurioje yra silpnas tėvystės režimas (Tereškinas ir Maslauskaitė, 2017; Maslauskaitė ir Kuconytė, 2016), neskiriama pakankamai dėmesio tėvų įgūdžių, ypač po išsiskyrimo, ugdymui, keliamas reikalavimas tik teikti finansinę paramą, kurios neteikimas yra sankcionuojamas ir dar labiau pablogina šeimos santykius. Remiantis tokiais įžvalgomis, būtų svarbu suprasti, kas iš tiesų slypi už vyrų nenoro mokėti vaikų išlaikymo pinigus, kiek tai paveikta jų pačių finansinės situacijos ir kitų gyvenimo iššūkių, kiek tai susiję su negebėjimu ar nesuinteresuotumu megzti santykius su vaiku, kiek tai susiję su vyro santykiais su vaiko motina, kokios pagalbos reikėtų vyrams, ko jiems trūksta ir su kokiomis sistemineis spragomis jie susiduria. Tokio tyrimo rezultatai galėtų praturtinti vienu motinų ir šeimos politikos formuotojų įžvalgą, pateikti naujų argumentų, kurie galbūt paneigtų ir šiuo požiūriu apie vyrus susiformavusį stereotipą.

Tyrimas dalyvaujant vaikams galėtų labiau atskleisti, kaip jų nepakankamas apsaugojimas politiniu lygmeniu veikia jų patirtis, pasitenkinimą gyvenimu, ko jie jaučiasi, kad jiems trūksta, su kokiomis patirtimis susiduria, kaip vertina savo šeimos situaciją, kiek jiems aktuali stigmatizacijos problema. Vaikai gali geriau atskleisti savo situacijos ypatumus, kuriuos svarbiais laiko jie patys (PPMI, 2021). Tyrimo, kuriame dalyvautų vaikai, duomenys galėtų papildyti motinų duomenis apie tai, kaip vaikai supranta šeimą, su kokiais buitinais ir emociniais sunkumais susiduria, kaip juos veikia įvairių veiklų trūkumas, daug laiko vieniems praleidimas, kaip jie tvarkosi su gyvenime kylančiais sunkumais. Tokie rezultatai galėtų papildyti duomenis apie tai, kokie vaikų galimybių ribojimai, kokios interakcijos, ko trūkumas ir kokia vidinė logika lemia, kad vaikai iš vienu motinų šeimų yra linkę į delinkventinį elgesį, rodo prastesnius mokslo pasiekimus, patiria daugiau psichologinių sunkumų (Lipman et al., 2002; Weihrauch et al., 2014; Blum et al., 2000; Carlsund et al., 2013; Manning ir Lamb, 2003; Vanassche et al., 2014).

Tyrimo rezultatus taip pat nulėmė specifinis Lietuvos kontekstas,

posovietinėms gerovės valstybėms būdinga politika ir kultūra, šalies ekonominis lygis ir net dydis. Tad tyrimas atspindi tik Lietuvos situaciją. Kitose valstybėse atlikti tokio pobūdžio tyrimai galėtų parodyti visai kitokius rezultatus ir atskleisti visai kitokius šeimos politikos ir vienu motinų šeimų problematikos niuansus. Siekiant iki galo suprasti, kaip vykdoma šeimos politika veikia vienu vaikus auginančių motinų gerovę, būtų naudinga analizuoti skirtingas gerovės valstybes, atlikti jų lyginamuosius tyrimus, kad būtų iki galo suprasta, kaip ir kokie elementai kuria vienu vaikus auginančių motinų ir jų vaikų skurdą bei galimybes.

IŠVADOS

1. Socialinio konstravimo ir politikos dizaino teorija aiškina, kad kai kurių socialinių grupių problemos nėra sprendžiamos politiniu lygmeniu, nepaisant didelio šių grupių pažeidžiamumo dėl tarp politikos formuotojų ir visuomenėje dominuojančių vertybių. Šitaip net ir demokratinėse gerovės valstybėse įtvirtinama ne piliečių lygybė, o atskirtis, kai politiniai sprendimai priimami remiantis ne realiomis tikslinių grupių situacijomis, o vertybinėmis, įsisenėjusiomis nuostatomis. Atitinkančios pageidaujamas vertybes grupės yra remiamos valstybės įvairiomis priemonėmis, o jų neatitinkančios, „deviantiškomis“ laikomos socialinės grupės nėra remiamos. Politikos elitas formuoja negatyvų politikos atsaką pažeidžiamų grupių atžvilgiu, dėl to pažeidžiamiausios socialinės grupės, negaudamos paramos, tampa dar pažeidžiamesnės.

2. Vienų motinų šeimos Lietuvoje yra laikomos „deviantine“ šeimų grupe, vyksta negatyvus politikos atsakas. Atkūrus nepriklausomybę, vienų vaikų auginančių motinų šeimos palaipsniui traukėsi iš politikos akiračio, iš pradžių buvusios išskirtos kaip reikalaujančios papildomos paramos, vėliau pradėtos gretinti su dviejų tėvų šeimomis ir joms pradėti taikyti tokie patys reikalavimai, norint gauti paramą, nepaisant turimų didesnių poreikių, galimybių ir patiriamo skurdo. Politiniuose dokumentuose vienų motinų šeimos minimos tik fragmentiškai, buvo pradėtos sieti su piktnaudžiavimu valstybinėmis išmokomis, demografinėmis problemomis ir negebėjimu tinkamai auginti vaikų, vadinamos „nepilnomis“. Darbo kodeksas numato tik keletą išlygų, kurios nėra remiamos iš valstybės biudžeto. Negatyvi politinė vienų motinų šeimų poreikių atskirtis nesukuria sąlygų motinų autonomijai stiprinti, o kaip tik kuriama našta.

3. Lietuvos šeimos politikoje dominuoja konservatyvios, familialistinės, krikščioniškos ir patriarchalinės vertybės, yra susidaręs jų monopolis, tad privilegijuojamos branduolinės šeimos. Šeimos politikos formuotojai apsiriboja tik normatyvinėmis diskusijomis apie tai, kokia turi būti šeima, nepaisant neatliepiamų vaikų iš vienų motinų šeimų poreikių. Dominuojant konservatyviai šeimos politikos vertybinei tradicijai, šeimos politikos idėjos, kurios atlieptų visų šeimų poreikius, nepaisant jų formos, nėra pakankamai populiaros, pralaimi galios kovą prieš branduolinę šeimą stiprinančią politiką. Tarp konservatyvias vertybes palaikančių rinkėjų ir politikų vyksta

politinė apykaita, kai šie vieni kitus stiprina, ir taip įsitvirtina konservatyvios šeimos politikos monopolis. Visuomenėje ir politikoje įsisenėjęs negatyvus, stigmatizuojantis diskursas vienu motinų šeimų atžvilgiu šeimas padaro „autsaiderėmis“, tad tiek valdantieji politikai, tiek įvairios organizacijos neatstovauja vienu motinų šeimų interesams, nėra vienu motinų šeimų interesams atstovaujančių NVO. Pradėjus vienu motinų šeimas traktuoti kaip nepageidaujamą šeimos formą, jos daugiau niekada nebuvo ir nėra remiamos politikos lygmeniu, išskirtinai dėl to, kad vienos augina vaikus. Konservatyvi, branduolinės šeimos idėja paremta šeimos politika yra tokia stipri, kad išlaiko savo pozicijas, net ir keičiantis valdančiosioms partijoms, kai valdančiojoje daugumoje iškyla ir socialdemokratinės ar liberaliosios partijos.

4. Šeimos politika lemia ir vaiko tėvo įsitraukimo ypatumus. Lietuvoje, kur dominuoja tradicinės branduolinės šeimos modelis, yra nesudaromos pakankamos sąlygos vyrams dalyvauti vaiko priežiūroje nuo gimimo, nėra skiriama pakankamai dėmesio jų tėvystės įgūdžių ugdymui, tad tėvai, nesukurdami artimo ryšio su vaikais, iširus santykiams su vaiko motina, yra linkę nusišalinti nuo tėvystės pareigų. Politikoje remiantis abiejų tėvų privalomybe išlaikyti vaikus, tais atvejais, kai tėvas yra žalingas vaikų gerovei ar tiesiog atsisako prisidėti prie finansinio vaiko išlaikymo, Lietuvos šeimos politikoje yra nepakankamai apsaugomos motinos ir vaikai, jiems nėra skiriama adekvati valstybės parama tėvo indėlio trūkumui kompensuoti. Motinų ir vaikų interesai nėra pakankamai apsaugomi ir dėl Lietuvos politikoje keliamo reikalavimo, norint gauti bet kokią paramą, į vaiko gimimo liudijimą įrašyti vaiko tėvą, neatsižvelgiant į tai, koks yra santykis ir tėvo dalyvavimas vaiko gyvenime.

5. Dėl nepalankios šeimos politikos krypties vienu motinų šeimos yra labiausiai skurstanti šeimų grupė Lietuvoje, patirianti stigmatizaciją ir diskriminaciją, ne tik finansų, bet ir laiko trūkumą. Lietuvos šeimos politikos kontekste vienos vaikus auginančios motinos susiduria su daugeliu finansinių, teisinių sunkumų ir paslaugų nepritaikymu sveikatos, socialinėje, vaikų priežiūros, formalaus ir neformalaus švietimo, darbo sistemos srityse. Lietuvoje motinos negauna finansinės paramos, nepaisant didelio jos poreikio, nebent patenka į visišką skurdą, nėra pakankamai išplėtos vaikų priežiūros paslaugos, motinoms sudarytos nepakankamos sąlygos derinti darbinius ir šeiminius įsipareigojimus, tad motinos savo jėgomis turi derinti šeimos ir darbo rinkos reikalavimus, dėl to patiria laiko trūkumą, didelį stresą ir nuovargį, sveikatos pablogėjimus. Sveikatos, ypač psichinės, sistema taip pat

nėra pakankamai pritaikyta individualiems poreikiams atliepti. Visuomeniniu ir politiniu lygmeniu patiriama stigamtizacija ir diskriminacija bei laiko trūkumas, nuovargis neleidžia mobilizuotis, atstovauti savo interesams politikoje. Motinos linkusios nuslėpti savo šeimines padėtį, siekdamos išvengti „valstybės išnaudotojų“ etiketės. Siekis išsilaikyti pačioms, remiantis tik artimųjų pagalba, uždaras gyvenimo būdas užsklendžia kasdienės įtampos rate, dėl to nėra pakankamai atliepiami ir jų vaikų poreikiai.

6. Vaikai, augantys tik su motina, patiria skurdo ir socialinės atskirties riziką, susiduria su daugiau psichologinių ir kasdinių sunkumų. Tokią vaikų patirtį iš esmės lemia ne „blogas“ motinystės stilius ir netinkama šeimos forma, kaip suponuojama Lietuvos šeimos politikos dokumentuose, o nepalanki politinė terpė. Nepritaikytos sistemos kontekste vaikams tenka daug laiko praleisti vieniems, be suaugusiųjų priežiūros, jie negali gauti geriausių vaikų priežiūros, formalaus ir neformalaus švietimo paslaugų, turi ribotas kultūrinio ugdymosi galimybes. Be to, vaikai patiria didelę skurdo riziką, visokeriopą vartojimo deprivaciją. Nėra pakankamai atliepiami ir vaikų emociniai poreikiai, kai to padaryti negali nei pervargusios motinos, nei yra teikiamos pakankamos paslaugos valstybės lygmeniu. Patirdami su motina kokybiškai leidžiamo laiko trūkumą vaikai dažniau išreiškia liūdesį dėl motinų įtempto gyvenimo, yra linkę mažiau jas apkrauti savo vaikiškais rūpesčiais, anksčiau subręsti, perimti dalį motinų patiriamos naštos. Dėl valstybėje aukštinamo branduolinės šeimos modelio vaikai susiduria su identiteto problemomis, jaučiasi mažiau vertingi, palyginti su vaikais, augančiais su abiem tėvais. Iš esmės matyti, kad tiek švietimo, tiek sveikatos, tiek socialinėje srityse nėra atsižvelgiama į vaikų šeimines situacijos savitumą ir jos sukeltus papildomus sunkumus, mažinančius galimybes džiaugtis nerūpestiga vaikyste.

2 išvada patvirtina 1 ginamąjį teiginį: „1. Lietuvos šeimos politika neatliepia vienu motinų šeimos turimų didesnių poreikių vaikų priežiūros paramai, piniginei paramai, darbo sąlygų pritaikymui, logistikos keliamų sunkumų mažinimui dėl nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje vykstančio negatyvaus šeimos politikos atsako“.

3 išvada patvirtina 2 ginamąjį teiginį: „2. Lietuvos šeimos politikoje tarp įvairių politinių jėgų išskirtinai dominuoja konservatyvios tradicinės vertybės, pirmenybę teikiančios tradiciniam šeimos modeliui, nepripažįstančios didesnės paramos poreikio vienu mamų šeimoms ir jose augantiems vaikams“.

5 ir 6 išvada patvirtina 3 ginamąjį teiginį: „3. Dėl negatyvaus politikos atsako vienu motinų šeimos savo kasdienybėje patiria didelį finansų ir laiko trūkumą, pervargimą ir įtampą, negali patenkinti visų vaikų poreikių, vaikų poreikių patenkinimas ir saugumas taip pat nėra užtikrinami valstybės lygmeniu“.

4 išvada patvirtina 4 ginamąjį teiginį: „4. Dominuojanti šeimos politika neskatina skyrium gyvenančio tėvo įsitraukimo į vaiko gyvenimą, o apsiriboja finansine vaiko išlaikymo prievole, tačiau tokia politika ne visada sėkminga“.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Ahrons, C. R. 2007. „Family ties after divorce: Long term implications for children“. *Family Process*, 46 (1). Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1545-5300.2006.00191.x?casa_token=124e11FPbagAAAAA%3AEZZDzL6JOX3VADboD8fUtcTilxL5k5Aft_9FKb1tzV2IWY9yztZwiVr73ixUOI1ztqSb8zPWZhi2mFE>. [Žiūrėta 2020 lapkričio 4 d.].
2. Aidukaitė, J. 2009. „Old welfare state theories and new welfare regimes in Eastern Europe: Challenges and implications“. *Communist and Post-Communist Studies*, 42 (1). Prieiga per internetą: <<https://online.ucpress.edu/cpcs/article-abstract/42/1/23/108>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.]
3. Aidukaitė, J. 2010. „Welfare regimes in Central and Eastern Europe: A new type of welfare regime“. *Ekonomika*, 92 (4). Prieiga per internetą: <<https://www.journals.vu.lt/ekonomika/article/view/969>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.]
4. Aidukaitė, J. 2014. „Gerovės valstybių patirtis vertinant socialinio teisingumo principo įgyvendinimą švietime: Švedijos, Škotijos ir Vokietijos atvejai“. *MRU Repository*. Prieiga per internetą: <<https://repository.mruni.eu/handle/007/12264>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.]
5. Akgunduz, Y. E. ir Plantenga, J. 2014. „Childcare in the Netherlands: Lessons in privatisation“. *European Early Childhood Education Research Journal*, 22 (3). Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1350293X.2014.912900?casa_token=8BrE3qBNgk4AAAAA%3AzR6ZWOW2BCehSmD3XTtha6v0007xhpJwCy9eoLB4ed_V-aX_da0HgSb6bd12eksx6F0-42YB7tzRVw>. [Žiūrėta 2020 spalio 20 d.]
6. Albelda, R. 1999. „Women and poverty: Beyond earnings and welfare“. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 39 (5). Prieiga per internetą: <<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1062976999000253>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.]
7. Allan, G. ir Crow, G. 2001. *Families, Households and Society*, p. 81–83. Pelgrave: Basingstone, UK.
8. Albertini, M. ir Dronkers, J. 2009. „Effects of divorce on children’s educational attainment in a Mediterranean and catholic society“. *European Societies*, 11 (1). Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616690802248042?casa_token=G2xXDU9svlgAAAAA%3AkwlchWbB8F7UKxxU8f-o67Wvub>

- 715okWBKBN44MFxNZ_jnogJ_FQ4nai8Wfg-P-rHKPxj3Pi9OFog>.
[Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
9. Andren, T. 2003. „The choice of paid childcare, welfare, and labour supply of single mothers“. *Labour Economics*, 10 (12). Prieiga per internetą: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0927537103000046?casa_token=ji0ucNhIoJoAAAAA:tKvPqgavETFX2eCMWbE3mwAOIW6fWJkTwTHHHheliQZlqK3kjmnuTvB2N0OZA_vmHVBzfz32Pw>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
 10. Appleby, D. W. ir Palkovitz, R. 2007. „Factors Influencing a Divorced Father's Involvement with His Children“. *Department for Counselor Education and Family Studies*. Prieiga per internetą: <https://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=ccfs_fac_pubs>. [Žiūrėta 2020 spalio 23 d.].
 11. Armata, M. P. ir Baldwin, D. R. 2008. „Stress, optimism, resiliency, and cortisol with relation to digestive symptoms or diagnosis“. *Individual Differences Research*, 6 (2). Prieiga per internetą: <<https://web.b.ebscohost.com/abstract?direct=true&profile=ehost&scope=sit e&authtype=crawler&jrnl=1541745X&AN=32779259&h=i7YXTGIMpSW1Cmp1jIUq%2frDwjtygUaCaavvMXv4LNav0YbehCfYMN3MjlvZc5AoTl6q6ZQaQCyeWeRGehSgSmw%3d%3d&crl=c&resultNs=AdminWebAuth&resultLocal=ErrCrlNotAuth&crlhashurl=login.aspx%3fdirect%3dtrue%26profile%3dehost%26scope%3dsite%26authtype%3dcrawler%26jrnl%3d1541745X%26AN%3d32779259>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
 12. Bailey, M., et al. 2006. „Special session – not many women in engineering – so why should I care? Bridging Gender Gaps and Stereotypes“. *IEEE*. Prieiga per internetą: <<https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/4116974>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
 13. Bankole, A., Singh, S. ir Haas, T. 1998. „Reasons why women have induced abortions: Evidence from 27 countries“. *International Family Planning Perspectives*. Prieiga per internetą: <https://www.guttmacher.org/sites/default/files/article_files/2411798.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
 14. Barcela-Martin, E. ir Moro-Eidigo, A. I. 2013. „Gender and poverty risk in Europe“. *Feminist Economics*, 19 (2). Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13545701.2013.771815?casa_token=GXJNp7RIyF0AAAAA%3AawsGwTgbxSJ4DtSQbgpoAemUI1g2ZH1v2CD4dWe47nbmiAgp1F_FBqp0qa9QQ4Cds1lAXqouxTE-uqw>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
 15. Barnes, S. L. 2008. „A case study of the working poor single mothers experience: An analysis of the structure versus agency discourse“. *Journal of*

- Poverty*, 12 (2). Prieiga per internetą:
<<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10875540801973575>>.
[Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
16. Bartlett, K. T. 1999. „Feminism and family law“. *Family Law Quarterly*, 33 (3). Prieiga per internetą:
<https://www.jstor.org/stable/25740221?seq=1#metadata_info_tab_contents>.
[Žiūrėta 2020 spalio 29 d.].
 17. Baum, N. 2004. „Divorce process variables and the co-parental relationship and parental role fulfillment of divorced parents“. *Family Process*, 42 (1). Prieiga per internetą:
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1545-5300.2003.00117.x?casa_token=287kcsqLxJgAAAAA%3AZnysQqlArjWeCD7F107yKLctFyxLX94Qik17xce3HpTspX1PA6rGLNp4Ly-1tiPsguszCyobwrs2y04>.
[Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
 18. Baumgartner, F. ir Jones, B. 1993. *Positive and Negative Feedback in Politics*. Prieiga per internetą: <<https://fbaum.unc.edu/books/dynamics/ch1.pdf>>.
[Žiūrėta 2021 spalio 22 d.].
 19. Belle, D. 1982. *Lives in Stress: Women and Depression (SAGE Focus Editions)*. SAGE Publications Inc.
 20. Berger, P. L. ir Luckmann, T. 1967. *The Social Construction of Reality: A Treatise in The Sociology of Knowledge*. Anchor Books: The United States of America.
 21. Berton, F., Bureau, M. Ch. ir Rist, B. „Father figures and cultural diversity in France“. *Men and Masculinities*. Prieiga per internetą:
<<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1097184X17727799>>.
[Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
 22. Biller, H. B. 1974. *Fathers and Families: Paternal Factors in Child Development*. Greenwood Publishing Group: Auburn House, Westport, Connecticut, London.
 23. Blavoukos, S. ir Bourantonis, D. 2014. „Identifying parameters of foreign policy change: An eclectic approach“. *Cooperation and Conflict*, 49 (4). Prieiga per internetą:
<https://www.researchgate.net/publication/270610127_Identifying_parameters_of_foreign_policy_change_An_eclectic_approach>.
[Žiūrėta 2020 lapkričio 3 d.].
 24. Blum, R. W., Beuhring, T., Shew, M. L., Bearinger, L. H., Sieving, R. E. ir Resnick, M. D. 2000. „The effects of race/ethnicity, income and family structure on adolescent risk behaviors“. *American Journal of Public Health*, 90 (12). Prieiga per internetą:

- <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1446419/>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
25. Blum, S. 2016. „Family Policies in Post-Socialist Welfare States: Where Are They Located in the European Worlds of Welfare?“. *Rethinking Gender, Work and Care in a New Europe*, p. 21–46. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/chapter/10.1057%2F9781137371096_2>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
 26. Blundel, R. et al. 2005. „Human capital investment: The returns from education and training to the individual, the firm and the economy“. *Fiscal Studies. The Journal of Applied Public Economics*, 20 (1). Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-5890.1999.tb00001.x?casa_token=6NmCzmFIS14AAAAA:kpA9C6Gmn3-Z0wDQZiLXZR3fdtirtl9VnkDStxdACdwLM8sD2yQ5mwMHJSJaQE1CWsSM-t85EOKxG0k>. [Žiūrėta 2020 spalio 20 d.].
 27. Boney, V. M. 2008. „Divorced mothers' guilt: Exploration and intervention through a postmodern lens“. *Journal of Divorce & Remarriage*, 37 (3–4). Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J087v37n03_04?casa_token=fZdvadB87tgAAAAA:Bp46pn26lrOulyrOcZASIAVSGrkV2HKB8e8WJ4h7MWkwpYCOTfLtXsUr46tSpLT9O87oqP14Ozrws3g>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
 28. Bonoli, G. 2006. „New social risks and the politics of post-industrial social policies“. *The Politics of Post-Industrial Welfare States: Adapting Post-War Social Policies to New Social Risks*. P. 4–26. Routledge. Taylor & Francis Group. London and New York.
 29. Bonoli, G. 2007. „Time Matters: Postindustrialization, New Social Risks, and Welfare State Adaptation in Advanced Industrial Democracies“. *Comparative Political Studies*. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0010414005285755>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
 30. Bonoli, G. 2013. *The Origins of Active Social Policy: Labour Market and Childcare Policies in a Comparative Perspective*. Oxford University Press. United Kingdom.
 31. Bourdieu, P. ir Passeron, J.-C. 1977. „Foundations of a Theory of Symbolic Violence“. *Reproduction in Education, Society and Culture*, London and Beverly Hills: Sage, 1–68.
 32. Boyd, S. B. et al. 2015. *Autonomous Motherhood?: A Socio-Legal Study of Choice and Constraint*. University of Toronto Press.
 33. Brady, D. ir Burroway, R. 2012. „Targeting, Universalism, and Single-Mother Poverty: A Multilevel Analysis Across 18 Affluent Democracies“.

Demography, vol. 49. Prieiga per internetą:

<<https://link.springer.com/article/10.1007/s13524-012-0094-z>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].

34. Brady, D. ir Kall, D. 2008. „Nearly universal, but somewhat distinct: The feminization of poverty in affluent western democracies, 1969–2000“. *Social Science Research*, 37 (3). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/23666866_Nearly_universal_but_somewhat_distinct_The_feminization_of_poverty_in_affluent_Western_democracies_1969-2000>. [Žiūrėta 2020 spalio 06d.].
35. Braver, S. L., Griffin, W. A. ir Cookston, J. T. 2005. „Prevention programs for divorced nonresidential fathers“. *Family Court Review: An Interdisciplinary Journal*, 43 (1). Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1744-1617.2005.00009.x?casa_token=Sxy8b4RHuucAAAAA%3A3g4ay6cPIIz_bKm19RsgHUHYm4UONKOCsXtdmVNm2Jg-gGrKrZNsZjawdXf4w_jhlsyaynW0fas-wQ>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
36. Broen, A. N., Moum, T., Bodtker, S. B. ir Ekeberg, O. 2005. „Resons for induced abortion and their relation to women's emotional distress: A protective, two-year follow-up study“. *General Hospital Psychiatry*, 27 (1). Prieiga per internetą: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0163834304001306?casa_token=yOko6kXHI7oAAAAA:OBRQBHR6vWXgL7964_Q2pz0p5ELR8wH7tZ3pHIVnP2t_M1eH47_oIAyZBfHoz5F0qEmPUYfcZss>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
37. Broussard, C. A. 2010. „Research regarding low-income single mothers' mental and physical health: A decade in review“. *Journal of Poverty*, 14 (4). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10875549.2010.518003>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
38. Brown, G. W. ir Moran, P. M. 1997. „Single mothers, poverty and depression“. *Cambridge University Press*, 27 (1). Prieiga per internetą: <<https://www.cambridge.org/core/journals/psychological-medicine/article/single-mothers-poverty-and-depression/06716D9E358BB5A202BC686AC429D47D>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
39. Brown, R. T. et al. 2008. „Single parents of children with chronic illness: An understadied phenomenon“. *Pediatric Psychology*, 33 (4). Prieiga per internetą: <<https://academic.oup.com/jpepsy/article/33/4/408/1746186?login=true>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].

40. Bruch, S. K., Ferree, M. M. ir Soss, J. 2010. „From policy to polity: Democracy, paternalism, and the incorporation of disadvantaged citizens“. *American Sociological Review*, 75 (2). Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0003122410363563?casa_token=C0nP_O4C-FcAAAAA%3A8—RAzmKibKOCqMFiyGKZaxWFJhPuT4nEyaTiNXk_fMnklASGdi44ZfO3rBADsBieZoZDxk6b0GBwA>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].
41. Brumley, K. M. 2014. „The gendered ideal worker narrative: Professional women's and men's work experiences in the new economy at a Mexican company“. *Gender & Society*. Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0891243214546935?casa_token=zJ61M6_DZ7MAAAAA%3ApZUILLTXkDLSxxrHzgK01cL3Xt_gfD_9zG0tcCcKC2b4lqaLUwaGDxC_sZ6VDVqqDTFNIrWIGN0JvA>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
42. Bull, T. ir Mittelmark, M. B. 2009. „Work life and mental wellbeing of single and non-single working mothers in Scandinavia“. *Scandinavian Journal of Public Health*, 37 (6). Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1403494809340494?casa_token=OHsIc2_-624AAAAA:cxKoLxoiWsyZDeZZoGncGePMpkiZov5OkF4i0D8yrGGhZnaiqT8CHujVCqQta7J1-TelpMfQYtqNBA>. [Žiūrėta 2020 spalio 28 d.].
43. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend. 2012. „Alleinerziehende in Deutschland – Lebenssituationen und Lebenswirklichkeiten von Müttern und Kindern“. *Monitor Familienforschung. Beiträge aus Forschung, Statistik und Familienpolitik*. Prieiga per internetą: <<https://www.bmfsfj.de/resource/blob/76232/4abc9c3b6124fccc2766fd4cc11e87c/monitor-familienforschung-ausgabe-28-data.pdf>>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 16 d.].
44. Callister, L. C. 2006. „Making meaning: Women's birth narratives“. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 33 (4). Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1177/0884217504266898?casa_token=rWNup0bNd9gAAAAA:0M5dCOXfmNDj35oWvBdwAuL4mpoDepwQUd0gDTcwhiNj0ZuJOBlaGGHW80kwySVKfCy4EhkPsMyNG9w>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
45. Carlsund, A., Eriksson, U., Lofstedt, P. ir Sellstrom, E. 2013. „Risk behaviour in Swedish adolescents: Is shared physical custody after divorce a risk or a protective factor?“. *The European Journal of Public Health*, 23 (1). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/221882096_Risk_behaviour_in_Swedish_adolescents_Is_shared_physical_custody_after_divorce_a_risk_or_a_protective_factor>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].

46. Carney, J. ir Wade, T. J. 2002. „Single parent mothers and mental health service use“. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, vol. 37. Prieiga per internetą: <<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s00127-002-0539-6.pdf>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
47. Carney, J. et al. 2003. „Stress, social support and depression in single and married mothers“. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, vol. 38. Prieiga per internetą: <<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s00127-003-0661-0.pdf>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
48. Carpenter, B. 2003. „Sustaining the family: Meeting the needs of families of children with disabilities“. *British Journal of Special Education*, 27 (13). Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1467-8527.00176?casa_token=amMZKuLCbjcAAAAA:cAAojzeztOIE19A9t8n3QCx-92V6WI-X6pOEIeYvj4mdWo3NJgfkCS4_wuCbWo4J5mF9NfjGRLsxgLE>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
49. Centro partija – Tautininkai. *Centro partijos-Tautininkų trumpoji programa. Rinkimai 2020*. Prieiga per internetą: < <https://centropartija.lt/rinkimai/>>. [Žiūrėta 2020 rugpjūčio 15 d.].
50. Cerami, A. ir Vanhuysse, P. 2009. *Post-Communist Welfare Pathways. Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*. Pelgrave Macmillan.
51. Chambers, D. 2012. *A Sociology of Family Life: Change and Diversity in Intimate Relationships*. Polity Press: United Kingdom.
52. Charmaz, K. 2008. „Constructionism and the Grounded Theory Method“. Holstein, J. A. ir Gubrium, J. F. *Handbook of Constructionist Research*, p. 397–412.
53. Christopher, K. „Extensive Mothering: Employed Mothers' Constructions of the Good Mother“. *Gender & Society*. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0891243211427700>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
54. Chzhen, Y. ir Bradshaw, J., 2012. „Lone parents, poverty and policy in the European Union“. *Journal of European Social Policy*. Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0958928712456578?casa_token=43a-SjZHV7EAAAAA%3AlsZvtPHMgKGOqNrKEf7w72MZidtkLuARIZmp3XGFhXPFmzZm0u5StO2WK92I5Zfr67orALfZ612Jfw>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
55. Christopher, K., England, P. ir Smeeding, T. M. 2002. „The Gender Gap in Poverty in Modern Nations: Single Motherhood, the Market and the State“. *Sociological Perspectives*. Prieiga per internetą:

- <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1525/sop.2002.45.3.219>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
56. Chzhen, Y. ir Bradshaw, J. 2012. „Lone parents, poverty and policy in the European Union“. *Journal of European Social Policy*. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0958928712456578>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
57. Civita. 2016. „Finansinių paskatų ir paslaugų jaunoms ar vaikus auginančioms šeimoms plėtros galimybių analizės tyrimas“. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/seima/seimos-politika/SADM%20seimos%20politika_galutine%20ataskaita.pdf>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 13 d.].
58. Civitta. 2016. „Demografijos, migracijos ir integracijos politika Lietuvoje“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija. Prieiga per internetą: <https://epilietis.lrv.lt/uploads/epilietis/documents/files/Tyrimo%20ataskaita.pdf>. [Žiūrėta 2020 m. vasario 21 d.].
59. Cohen, S. 1972. *Folk devils and moral panics the creation of the Mods and Rockers (1st ed.)*. Routledge Classics, London and New York. Prieiga per internetą: <https://infodocks.files.wordpress.com/2015/01/stanley_cohen_folk_devils_and_moral_panics.pdf>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 15 d.].
60. Coley, R. K. 1998. „Children’s socialization experiences and functioning in single-mother households: The importance of father and other men“. *Child Development*, 69 (1). Prieiga per internetą: <<https://srcd.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-8624.1998.tb06144.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
61. Collier, R. 2006. *Feminist Legal Studies and the Subject(s) of Men: Questions of Text, Terrain and Cotext in the Politics of Family Law and Gender*. Feminist Perspective on Family Law. Routledge. Cavendish: Taylor & Francis Group, p. 235–258.
62. Collier, R. ir Sheldon, S. 2008. *Fragmenting Fatherhood: A Socio-legal study*. Hart Publishing: Oxford and Portland, Oregon.
63. Collins, R. L., Ellickson, P. L. ir Klein, D. J. 2007. „The role of substance use in young adult divorce“. *Addiction* 102 (5). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/6339038_The_role_of_substance_use_in_young_adult_divorce>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
64. Corbin, J. ir Strauss, A. 2008. *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory (3rd edition)*. Sage Publicaitons.
65. Crockett, L. J., Eggebeen, D. J. ir Hawkins, A. L. 1993. „Father’s presence and

- young children's behavioral and cognitive adjustment“. *Journal of family issues*. Prieiga per internetą:
<<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/019251393014003002>>.
[Žiūrėta 2020 spalio 09 d.]
66. Crosier, T., Butterworth, P. ir Rodgers, B. 2007. „Mental health problems among single and partnered mothers: The role of financial hardship and social support“. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42 (1).
67. Darbo partija. *Apie partiją*. Prieiga per internetą:
< <https://www.darbopartija.lt/apie/>>. [Žiūrėta 2020 rugpjūčio 16 d.]
68. Davies, L. 2012. „Lone parents: Unemployed or otherwise engaged?“. *People, Place and Policy Online*, 6 (1). Prieiga per internetą:
<<https://doi.org/10.3351/ppp.0006.0001.0003>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.]
69. Deacon, B. 2000. „Eastern European welfare states: The impact of the politics of globalization“. *Journal of European Social Policy*. Prieiga per internetą:
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/a012487?casa_token=RaruVplp0xQAAAAA:kdkhQXc6Df52eFFIfhQ2sDghW8GjWLQKdrK5_YXmsqH95kuqjrWgO8vO_N47r8KjxCnPav-8epi4>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.]
70. Demografinių tyrimų centras. 2017. *Demografija visiems*, Nr. 4. Prieiga per internetą:
<https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/35051/1/ISSN2351-6857_2017_N_4.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.]
71. Denzin, N. K. 1978. *Sociological Methods*. New York: McGraw-Hill.
72. Destro, L. ir Brady. D. 2010. *Does European-Style Welfare Generosity Discourage Single Mother Employment?* Research in the Sociology of Work, vol. 22. Prieiga per internetą:
<https://www.researchgate.net/publication/235275796_Does_European-Style_Welfare_Generosity_Discourage_Single-Mother_Employment>.
[Žiūrėta 2020 spalio 28 d.]
73. Dery, D. 2000. „Agenda Setting and Problem Definition“. *Policy Studies*, 21 (1). Prieiga per internetą:
<<https://college.sapir.ac.il/sapir/dept/publicadmin/research/dery4.pdf>>.
[Žiūrėta 2020 spalio 28 d.]
74. Dewaele, A. et al. 2011. „Families of choice? Exploring the supportive networks of lesbians, gay men, an bisexuals“. *Journal of Applied Social Psychology*, 41 (2). Prieiga per internetą:
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1559-1816.2010.00715.x?casa_token=cxdwq3KNIhsAAAAA%3AIIHzmsmyei21nIVndo4ROmTqICXQMU2WeCQAnZ-_6VuO6zB1bTf53zDYj0S0FFNSITShOsHCEIwuKQg>. [Žiūrėta 2021

vasario 2 d.].

75. Di Stefano, G. ir Cyr, F. 2014. „Child adjustment following parental separation: The role of maternal well-being, parenting quality, and household income“. *Journal of Child Custody*, 11 (1). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15379418.2014.892802>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
76. Dominelli, L. ir Strega, S. 2002. „Undeserving Mothers: Social Policy and Disadvantaged Mothers“. *Canadian Review of Sociology*. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/30051295_Undeserving_Mothers_Social_Policy_and_Disadvantaged_Mothers>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
77. Dowd, N. E. 1995. „Stigmatizing single parents“. 18 Harc. Women’s L. J. 19. University of Florida Levin College of Law Research Paper. Prieiga per internetą: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hwlj18&div=6&id=&page=>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
78. Dreman, S. 1991. „Coping with the trauma of divorce“. *Journal of Traumatic Stress*, 4 (1). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/jts.2490040109>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
79. Due, P. ir Holstein, B. E. 2008. „Bullying victimization among 13 to 15 year old children: Results from two comparative studies in 66 countries and regions“. *Journal of Adolescent Medicine and Health*, 20 (2).
80. Dufur, M. J. et al. 2010. „Sex differences in parenting behaviours in single-mother and single-father households“. *Journal of Marriage and Family*, 72 (5). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1741-3737.2010.00752.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
81. Duncan, S. 2005. „Mothering, class and rationality“. *Sociological Review*, 53 (1). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/251219601_Mothering_class_and_rationality>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
82. Duncan, G. J. ir Brooks-Gunn, J. 2003. „Family poverty, welfare reform, and child development“, *Child Development*, 71 (1). Prieiga per internetą: <<https://srcd.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1467-8624.00133>>. [Žiūrėta 2020 spalio 05 d.].
83. Duncan, S. ir Edwards, R. 1999. *Lone Mothers, Paid Work and Gendered Moral Rationalities*. Palgrave MacMillan.
84. Dunifon, R. ir Kowaleski-Jones, L. 2007. „The influence of grandparents in single-mother families. *Journal of Marriage and Family*, 69 (2). Prieiga per

- internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1741-3737.2007.00377.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 28 d.].
85. EIGE. 2016. „Consolidated Annual Activity Report“. Prieiga per internetą: <<https://eige.europa.eu/about/documents-registry/consolidated-annual-activity-report-eige-2016>> [Žiūrėta 2019 m. spalio 15 d.].
 86. Ellison, M. A. ir Hall, J. E. 2003. „Social stigma and and compounded losses: Quality-of-life issues for multiple-birth families“. *Fertility and Sterility*, 80 (2). Prieiga per internetą: <<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0015028203006599>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
 87. Erhel, Ch. ir Guergoat-Lariviere, M. 2013. „Labor market regimes, family polivies, and women's behavior in the EU“. *Feminist Economics*, 19 (4).
 88. Esping-Andersen, G. 1996. *Welfare States without Work: The Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy*. Welfare States in Transition-National Adaptations in Global Economics, p. 66–87. SAGE Publications Ltd, London.
 89. Esping-Andersen, G. 2005. „Education and Equal-Life Chances: Investing in Children“. *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*, 147–163. Pelgrave McMillan, London.
 90. Esping-Andersen, G. 2009. *Incomplete Evolution: Adapting Welfare States to Women's New Roles*. Polity.
 91. Esping-Andersen, G. ir Billari, F. C. 2015. „Re-theorizing Family Demographics“. *Population and Development Review*, 41 (1). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/273793153_Re-theorizing_Family_Demographics>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 13 d.].
 92. Esping-Andersen, G. ir Korpi, W. 2016. „From Poor Relief to Institutional Welfare States: The Development of Scandinavian Social Policy“. *International Journal of Sociology*, 16 (3–4). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15579336.1986.11769910>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
 93. European Commission. 2020. *The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee*. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/rights-child/eu-strategy-rights-child-and-european-child-guarantee_en>. [Žiūrėta 2020 rugpjūčio 17 d.].
 94. European Commission, 2021. Study on the economic implementing framework of a possible EU Child Guarantee Scheme including financial foundation. Final Report. Prieiga per internetą: <<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/fb5ea446-ad4e-11eb-9767-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-206966798>>.

- europe/6866BD6D059D5AC771AFD8E3AF5FDF83>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
101. Fritzell, S., Vannoni, F., Whitehead, M. et al. 2011. „Does unemployment contribute to the health disadvantage among lone mothers in Britain, Italy and Sweden? Synergy effects and the meaning of family policy“. *Health & Place*, 18 (2). Prieiga per internetą:
<https://www.researchgate.net/publication/51718095_Does_unemployment_contribute_to_the_health_disadvantage_among_lone_mothers_in_Britain_Italy_and_Sweden_Synergy_effects_and_the_meaning_of_family_policy>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
102. Gamache, S. J. 2008. „Confronting nuclear family bias in stepfamily research“. *Marriage & Family Review*, 26 (1–2). Prieiga per internetą:
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1300/J002v26n01_04>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
103. Gearing, R. E. ir Campbell, S., 2000. „Deconstructing mother guilt: Single Mothers can effectively raise an emotionally healthy and well-developed male child“. *Journal of the Association for Research on Mothering*, 2 (1).
104. Giddens, A. ir Sutton, W. 2013. *Sociology. 7th Edition*. Polity Press.
105. Gillies, V. 2005. „Meeting parent's needs? Discourses of “support” and “inclusion” in family policy“. *Critical Social Policy*, 25 (1). Prieiga per internetą:
<https://www.researchgate.net/publication/273590943_Meeting_Parents%27_Needs_Discourses_of_Support_and_Inclusion_in_Family_Policy>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
106. Goffman, E. 1963. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. A Touchstone Book. Published by Simon & Schuster Inc: New York, London, Toronto.
107. Gokovali, U. 2013. „Everyone's own poverty: Gendering poverty alleviation policies in Turkey“. *Women's Studies International Forum*, 41 (1). Prieiga per internetą:
<<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277539513000174>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
108. Golombok, S. ir Badger, S. 2010. „Children raised in mother-headed families from infancy: A follow-up of children of lesbian and single heterosexual mothers, at early adulthood“. *Human Reproduction*, 25 (1). Prieiga per internetą:
<<https://academic.oup.com/humrep/article/25/1/150/694281>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
109. Goode, E. ir Ben-Yehuda, N. 1994. *Moral Panics: Culture, Politics, and Social Construction*. Annual Review of Sociology. Prieiga per internetą:
<<https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.so.20.080194.001>>

- 053>. [Žiūrėta 2020 spalio 28 d.].
110. Goodman, S. H., Adamson, L. B., Riniti, J. ir Cole, S. 1994. „Mothers' expressed attitudes: associations with maternal depression and children's self-esteem and psychopathology“. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 33 (9). Prieiga per internetą: <<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/7995792/>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
111. Goodwin, S. ir Huppertz, K. E. 2010. *The Good Mother – Contemporary Motherhoods in Australia*. Sydney University Press: Australia, p. 1–56.
112. Graaff, L. F., Honig, A., Pampus, M. G. ir Stamrood, C. 2018. „Preventing post-traumatic stress disorder following childbirth and traumatic birth experiences: A systematic review“. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica*, 97 (6). Prieiga per internetą: <<https://obgyn.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/aogs.13291>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
113. Gray, P. B. et al. 2016. „Romantic and dating behaviors among single parents in the United States“. *Personal Relationships*, 23 (3). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/304913910_Romantic_and_dating_behaviors_among_single_parents_in_the_United_States>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
114. Graziano, P. R. 2011. „Europeanization and domestic employment policy change: Conceptual and methodological background“. *Governance. An International Journal of Policy, Administration and Institutions*, 24 (3). Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-0491.2011.01533.x?casa_token=-b_-z572cSEAAAAA%3Ac130UV4G4_q3gbcztU9GcOqXzqkdYENZ3H02HLQEYga8bzctIBBxRqtcR6jICJ-eeZMLg5gbxDbWs4A>. [Žiūrėta 2020 spalio 29 d.].
115. Grandchamp, K. 2014. „Single mothers and welfare: A new perspective“. *Monthly Labour Review*. Prieiga per internetą: <<https://go.gale.com/ps/anonymous?id=GALE%7CA367198418&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=00981818&p=AONE&sw=w>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
116. Greener, I. 2002. „Agency, social theory and social policy“. *Critical Social Policy*. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/026101830220040701>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
117. Gumuliauskienė, A., Butvilas, T. ir Butvilienė, J. 2008. „Tėvų emigraciją patyrusių vaikų globos ir socialinės gerovės užtikrinimas: ekspertų požiūris“. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 4 (20). Prieiga per internetą:

- <<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367164732018/>>. [Žiūrėta 2020 spalio 23 d.].
118. Gupta, N. D., Smith, N. ir Verner, M. 2008. „Perspective article: The impact of Nordic countries' family friendly policies on employment, wages, and children“. *Review of Economics of the Household*, 6 (1). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/5156865_PERSPECTIVE_ARTICLE_The_impact_of_Nordic_countries%27_family_friendly_policies_on_employment_wages_and_children>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
119. Gursoy, F. ir Sezer, F. 2019. „Disabled Children and Their Fathers“, p. 165–169. *Recent Studies in Health Sciences*. St. Kliment Ohridski University Press, Sofia.
120. Hammersley, M. ir Atkinson, P. 1983. *Ethnography Principles and Practise 3rd edition*. Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York. Prieiga per internetą: <https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/641149/mod_resource/content/1/Martyn%20Hammersley%2C%20Paul%20Atkinson%20-%20Ethnography_%20Principles%20in%20Practice-Routledge%20%282007%29.pdf>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 15 d.].
121. Hawthorne, B. 2000. „Split custody as a viable post-divorce option“. *Journal of Divorce & Remarriage*, 33 (3–4). Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J087v33n03_01?casa_token=BD7SRDDNoq4AAAAA:CQ21MLfrdf2Wcn6b91FmoBGi7wSHrNip3IOrevZbsCe3yBNx9z2S8nATOJcdyH05usZqMPau-roL>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
122. Haux, T. 2012. „Activating lone parents: An evidence-based policy appraisal of welfare-to-work reform in Britain“. *Social Policy and Society*, 11 (1). Prieiga per internetą: <<https://www.cambridge.org/core/journals/social-policy-and-society/article/activating-lone-parents-an-evidencebased-policy-appraisal-of-welfaretowork-reform-in-britain/8659E74B030B344D89698BD31587CC48>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
123. Hearn, J. 1998. „Troubled masculinities in social policy discourses“. *Men, Gender Devisions and Welfare*. Psychology Press.
124. Hemerijck, A. ir Visser, J. 1999. „The Duch Model: An obvious candidate for the 'Third Way'“. *European Journal of Sociology*, 40 (1). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/23997338?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
125. Hernandez, D. J. 1993. *America's Children – Recourses from Family, Government, and the Economy*. Russel SAGE Foudation: New York.
126. Hess, R. D. ir Camara, K. A. 1979. „Post-divorce family relationships as

- mediating factors in the consequences of divorce for children“. *Journal of Social Issues*, 35 (4). Prieiga per internetą: <<https://spssi.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1540-4560.1979.tb00814.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
127. Hetherington, E. M. ir Stanley-Hagan, M. 2002. „Parenting in Divorced and Remarried Families“. *Handbook of Parenting: Being and Becoming a Parent*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
128. Hilton, J. M., Desrochers, S. ir Devall, E. L. 2008. „Comparison of role demands, relationships, and child functioning in single-mother, single-father, and intact families“. *Journal of Divorce & Remarriage*, 35 (1–2).
129. Hinton-Smith, T. 2012. „Lone Parent Students' Motivations for and Hopes of Higher Education Engagement“. *Widening Participation in Higher Education*. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137283412_7>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
130. Hynes, B. D. ir Hayes, N. 2011. „Who benefits from early childcare subsidy design in Ireland“. *Journal of Poverty and Social Justice*, 19 (3). Prieiga per internetą: <<https://www.ingentaconnect.com/content/tpp/jpsj/2011/00000019/00000003/art00007>>. [Žiūrėta 2021 spalio 06 d.].
131. Holstein, J. A. ir Gubrium, G. 1999. „What is family? Further thoughts on a social constructionist approach“. *Marriage & Family Review*, 28 (3–4). Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J002v28n03_02?journalCode=wmfr20>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
132. Hope, S., Power, Ch. ir Rodgers, B. 2000. „Does financial hardship account for elevated levels of psychological distress in lone mothers“. *Social Science and Medicine*, 49 (12). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/12727477_Does_Financial_Hardship_Account_for_Elevated_Levels_of_Psychological_Distress_in_Lone_Mothers>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
133. Howe, T. R. 2012. *Marriages & Families in the 21st Century: A Biological Approach*. Willey-Blackwell Publishing, UK, p. 1–31; 323–439.
134. Huda, P. R. 2001. „Singled out: A critique of the representation of single motherhood in welfare discourse“. *William & Mary Journal of Women and the Law*. Prieiga per internetą: <<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/wmjwl7&div=16&id=&page=>>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
135. Huston, A. C., Crouter, A. C. ir Booth, A. 2004. *Work-Family Challenges for Low-Income Parents and Their Children*, p. 139–152. Psychology Press,

Taylor & Francis Group: New York and London.

136. Indriliūnaitė, R. 2018. „Socialinio būsto politikos samprata ir paramos būstui prieinamumo galimybės Lietuvoje“. *Kultūra ir visuomenė*, 9 (2).
137. Inglot, T., Szikra, D. ir Rat, C. 2011. „Continuity and Change in Family Policies of the New European Democracies: A Comparison of Poland, Hungary and Romania“. *National Council for Eurasian and East European Research*. Prieiga per internetą: <<http://sar.org.ro/wp-content/uploads/2013/01/Continuity-and-change-in-family-policies-of-the-new-European-democracies-A-comparison-of-Poland-Hungary-and-Romania.pdf>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
138. Jančaitytė, R. 2004. „Šeimos politika socialinės gerovės valstybėse“. *Filosofija. Sociologija*, p. 57–63. Prieiga per internetą: <<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367190213660/>>. [Žiūrėta 2021 spalio 22 d.].
139. Jančaitytė, R. 2006. „Palankios šeimai politikos įgyvendinimas Lietuvoje: problemos ir galimybės“. *Socialinis darbas*, p. 30–37. Prieiga per internetą: <<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367155429599/>>. [Žiūrėta 2021 spalio 22 d.].
140. Janus, L. A. 2013. „The gap between mothers' work-family orientations and employment trajectories in 18 OECD countries“. *European Sociological Review*, 29 (4). Prieiga per internetą: <<https://academic.oup.com/esr/article-abstract/29/4/752/542431>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
141. Jayakody, R. ir Stauffer, D. 2002. „Mental health problems among single mothers: Implications for work and welfare reform“. *Journal of Social Issues*, 56 (4). Prieiga per internetą: <https://spssi.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/0022-4537.00188?casa_token=poqolWjTGyUAAAAA:kS35FR7aJg5d_offVgNsbffktBIKHLTcdRT8D5pvbod14QxwHatJCefMYWHtfdC4rq2u5TLrkoUSg>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
142. Jones, B. D. ir Baumgartner, F. R. 2012. „From there to Here: Punctuated equilibrium to the general punctuation thesis to a theory of government information processing“. *The Policy Studies Journal*, 40 (1). Prieiga per internetą: <<https://fbaum.unc.edu/articles/01-Jones-Baumgartner.pdf>>. [Žiūrėta 2020 spalio 28 d.].
143. Jorgensen, M. B. 2018. „Dependent, Deprived or Deviant? The Case of Single Mothers in Denmark“, *Politics and Governance*. Prieiga per internetą: <https://www.cogitatiopress.com/politicsandgovernance/article/view/1436>. [Žiūrėta 2020 m. vasario 20 d.].
144. Kairienė, B. et al. 2009. „Darbdavių požiūris į apmokamo darbo ir šeimos vaidmenų derinimo galimybes Lietuvoje“. *Socialinis darbas*, 8 (1). Prieiga per

- internetą: <<https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/11832/1275-2430-1-SM.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>. [Žiūrėta 2020 spalio 20 d.].
145. Kana'iaupuni, Sh. M., Donato, K. M., Thompson-Colon, T. ir Stainback, M. 2005. „Counting on kin: Social networks, social support, and child health status“. *Social Forces*, 83 (3). Prieiga per internetą: <<https://academic.oup.com/sf/article-abstract/83/3/1137/2234744?redirectedFrom=fulltext>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
146. Kanopienė, V. 2015. „Vienišų motinų padėtis Lietuvoje. Socialiniai, ekonominiai ir demografiniai aspektai“. *Socialinis darbas*, 2 (2). Prieiga per internetą: <<https://repository.mruni.eu/handle/007/13343?show=full>>. [Žiūrėta 2020 spalio 28 d.].
147. Kazlauskaitė, A., Juozeliūnienė, I. ir Kanapienienė, L. 2008. „Atotolio šeima: nauja užduotis šeimos sociologijai“. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. Prieiga per internetą: <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=272504>>. [Žiūrėta 2020 lapkričio 3 d.].
148. Kamerman, Sh. B. 2009. „Child, Family and State. The Relationship Between Family Policy and Social Protection Policy“. *From Child Welfare to Child Well-Being*. Vol. 1, p. 429–437. Springer, Dordrecht.
149. Kaplan, L., Hennon, Ch. B. ir Ade-Ridder, L. 1993. „Splitting custody of children between parents: Impact on the sibling system“. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/104438949307400301>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
150. Kendig, S. M. ir Bianchi, S. M. 2008. „Single, cohabiting, and married mothers' time with children“. *Journal of Marriage and Family*, 70 (5). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1741-3737.2008.00562.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
151. Kimmel, J. 2006. „Child care costs as a barrier to employment for single and married mothers“. *The Review of Economics and Statistics*, 80 (2). Prieiga per internetą: <<https://www.mitpressjournals.org/doi/abs/10.1162/003465398557384>>. [Žiūrėta 2020 spalio 6 d.].
152. Kingdon, J. 2003. *Agendas, Alternatives and Public Policies (2nd Edition)*. New York, NY: Pierson.
153. Kingfisher, C. 2013. *Western Welfare in Decline: Globalization and Women's Poverty*. University of Pennsylvania Press: Philadelphia.
154. Kingsbury, M. A. 2015. „Family Policy in Post-Communist Europe and the Former Soviet Union: Assessing the Impact of Xenophobia“. *Political Science ETDS*. Prieiga per internetą:

- <https://digitalrepository.unm.edu/pols_etds/20/>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
155. Klebanov, P. K., Brooks-Gunn, J. ir Duncan, G. J. 1994. „Does neighborhood and family poverty affect mother's parenting, mental health, and social support“. *Journal of Marriage and Family*, 56 (2). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/353111?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
156. Kleinienė, R. 2012. „Sveikimo procesas esant priklausomybei nuo narkotinių medžiagų: vyrų patirtis“. *ELABA – Lithuanian Academic Electronic Library*. Prieiga per internetą: <<https://vb.vdu.lt/object/elaba:1864444/>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
157. Knijn, T., Martin, C. ir Millar, J. 2007. „Activation as a common framework for social policies towards lone parents“. *Social Policy Administration: An International Journal of Policy and Research*, 41 (6). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9515.2007.00576.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
158. Konietzka, D. ir Kreyenfeld, M. 2005. „Nichteheliche Mutterschaft und soziale Ungleichheit im familialistischen Wohlfahrtsstaat“. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 57 (1). Prieiga per internetą: <https://www.demogr.mpg.de/publications/files/1873_1386246445_1_PDF.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
159. Kotwal, N. ir Prabhakar, B. 2017. „Problems faced by single mothers“. *Journal of Social Sciences*, 21 (3). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09718923.2009.11892771>>. [Žiūrėta 2020 spalio 28 d.].
160. Kruk, E. 1992. „Psychological and structural factors contributing to the disengagement of noncustodial fathers after divorce“. *Family Court Review: An Interdisciplinary Journal*, 30 (1). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.174-1617.1992.tb01270.x>>. [Žiūrėta 2020 lapkričio 3 d.].
161. Kuconytė-Būdelienė, D. 2017. „Vienos vaikus auginančios motinos ir tarpgeneracinės paramos modeliai Lietuvoje“. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*, 8 (11). Prieiga per internetą: <http://culturesociety.vdu.lt/wp-content/uploads/2017/10/3_Vienos-vaikus-auginančios-motinos-ir-tarpgeneracinės-paramos-modeliai-Lietuvoje-.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 28 d.].
162. Laisvė ir teisingumas. 2021. *Laisvės ir teisingumo programa*. Prieiga per internetą: < <https://laisve-teisingumas.lt/Laisve-ir-Teisingumas-Partijos-programa.pdf>>. [Žiūrėta 2021 08 14].
163. Larson, R. W. ir Gillman, S. 1999. „Transmission of emotions in the daily interactions of single-mother families“. *Journal of Marriage and Family*, 61

- (1). Prieiga per internetą:
 <https://www.jstor.org/stable/353880?casa_token=5MxfYUY4rmQAAAAA%3AmNQVyIT5ImimO8q1wblGmM2M0egYs2-OuU_uMUJE6fkxEn8X4WDEGZdDJY0oHdnKkG_OZbJ0P5mXdD9WAYOWrIU5MK8F4Ow2hE64qp4G4d4hOdQFm6wu&seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
164. LaSala, M. C. 2004. „Extradynamic sex and gay male couples: Comparing monogamous and nonmonogamous relationships“. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Sciences*. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/104438940408500319>>. [Žiūrėta 2021 vasario 02 d.].
165. Layman, G. C. ir Carsey, T. M. 2002. „Party polarization and “conflict extension” in the American electorate“. *American Journal of Political Science*, 46 (4). Prieiga per internetą:
 <https://www.jstor.org/stable/3088434?casa_token=W3EP2gJyEtAAAAAA%3AMisPpVQIGed8Zs52O_vWoBCK1eHdRnG0juy7ThjrZf2XkzV-o_WwI5XxDPXPXHY03pFwzHoh8DywolaW5B0Y3-iOIvKA8CNcUtdB3M8oac70MfVYeoE&seq=1#metadata_info_tab_content_s>. [Žiūrėta 2020 lapkričio 3 d.].
166. Legle, J. I. ir Byron, Sh. 1976. „Primary rules, political power, and social change“. *The American Political Science Review*, 70 (1). Prieiga per internetą:
 <https://www.jstor.org/stable/1960321?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
167. Leliūgienė, I., Rupšienė, L. ir Plavinskienė, L. 2005. „Tėvų išvykimo dirbti į užsienį įtaka vaikų socializacijai“. *Specialus ugdymas*, 1 (12).
168. Letablier, M. T. 2020. „Family change, intergenerational relations and policy development in contemporary France“. *Contemporary Social Science*, 15 (3). Prieiga per internetą:
 <<https://www.tandfonline.com/doi/10.1080/21582041.2018.1476731>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
169. Letablier, M. T. ir Wall, K. 2018. „Changing Lone Parenthood Patterns: New Challenges for Policy and Research“. *Lone Parenthood in the Life Course*. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-63295-7_2>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
170. Levin, I. 1993. „Families as mapped realities“. *Journal of Family Issues*, vol. 14, p. 82–91.
171. Liberalų sąjūdis. *Socialinis teisingumas visiems valstybės gyventojams*. Prieiga per internetą: <<https://liberalai.lt/programa/socialinis-teisingumas-visiems-valstybes-gyventojams/>>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 16 d.].
172. Lietuvos lenkų rinkimų akcijos – Krikščioniškų šeimų sąjunga. 2016.

- Programinės nuostatos 2016 m. rinkimai*. Prieiga per internetą: <<http://awpl.lt/?p=4768&lang=lt>>. [Žiūrėta 2020 rugpjūčio 14 d.].
173. Lietuvos socialdemokratų darbo partija. 2021. *LSDDP programa*. Prieiga per internetą: <<https://lsddp.lt/partijos-programa/>>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 15 d.].
174. Linder, S. H. ir Peters, B. G. 1989. „Instruments of government: perceptions and contexts“, *Journal of Public Policy*, 9 (1). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/4007218?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 05 d.].
175. Lipman, E. L., Boyle, M. H., Dooley, M. D. ir Offord, D. R. 2002. „Child well-being in single-mother families“. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychology*, 41 (1). Prieiga per internetą: <<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0890856709605918>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
176. Lipman, E. L., Offord, D. R. ir Boyle, M. H. 1997. „Single mothers in Ontario: sociodemographic, physical and mental health characteristics“. *CMAJ*, 156 (5). Prieiga per internetą: <<https://www.cmaj.ca/content/156/5/639.short>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
177. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga. 2020. *LVŽS rinkimų programa 2020*. Prieiga per internetą: <<https://www.lvzs.lt/lt/apie-mus/programa/2020-seimorinkim%C5%B3-programa#>>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
178. Maatta, K. 2011. „The throes and relief of divorce“. *Journal of Divorce and Remarriage*, 52 (6). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10502556.2011.592425>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
179. MacCallum, F. ir Golombok, S. 2008. „Children raised in fatherless families from infancy: A follow-up of children of lesbian and single heterosexual mothers at early adolescence“. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45 (8). Prieiga per internetą: <<https://acamh.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1469-7610.2004.00324.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
180. Mahoney, A., Krumrei, E. J. ir Pargament, K. I. 2012. „Broken Vows: Divorce as a Spiritual Trauma“. *Trauma, Recovery and Growth. Positive Psychological Perspectives on Posttraumatic Stress*, p. 105–121.
181. Maldonado, L. C. ir Nieuwenhuis, R. 2015. „Family policies and single parent poverty in 18 OECD countries, 1978–2008“. *Community, Work and Family*, 18 (4). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13668803.2015.1080661>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
182. Maniokas, K. 2001. „Concept of Europeanisation and its place in the theories

- of the European integration“. *Lithuanian Political Science Yearbook*, No. 1. Prieiga per internetą: <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=138916>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
183. Manning, W. D. ir Lamb, K. A. 2003. „Adolescent well-being in cohabiting, married, and single-parent families“. *Journal of Marriage and Family*, 65 (4). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/3599897?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
184. Marsiglio, W. 1995. „Fathers' diverse life course patterns and roles: Theory and social interventions“. *APA PsycNet, American Sociological Association*. Prieiga per internetą: <<https://psycnet.apa.org/record/1995-98085-004>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
185. Maslauskaitė, A. 2005. „Šeima ir šeimos politika: patirtis ir neokonservatyvios politikos gairės“. Demokratinės politikos institutas. Prieiga per internetą: <<https://pdfslide.net/documents/amaslauskaite-seima-ir-seimos-politika-patirtis-ir-neokonservatyvios-patirties-gaires-1.html>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
186. Maslauskaitė, A. 2010. „Lietuvos šeima ir modernybės projektas: prieštaros bei teorizavimo galimybės“. *Filosofija. Sociologija*, 22 (1). Prieiga per internetą: <<http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/filosofijasociologija/2010/4/6016>> [žiūrėta 2019 m. spalio 16 d.].
187. Maslauskaitė, A. 2014. „Vienišos motinos, vartojimas ir socialinė atskirtis“. *Kultūra ir visuomenė*, 5 (2). Prieiga per internetą: <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=292973>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
188. Maslauskaitė, A. ir Kuconytė, D. 2016. „Būti tėvu po skyrybų: tėvo kontaktai su nepilnamečiais vaikais“. *Kultūra ir visuomenė*, 7 (1). Prieiga per internetą: <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=462952>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
189. Maslauskaitė, A. ir Stankūnienė, V. 2007. *Šeima abipus sienų. Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: TMO, STI.
190. Maslauskaitė, A. ir Tereškinas, A. 2017. „Involving Nonresident Lithuanian Fathers in Child-rearing: The Negative Impact of Income Inequalities and Sociolegal Policies“. *Men and Masculinities*. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1097184X17727798>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
191. Mason, R. 2003. „Listening to lone mothers: Paid work, family life, and childcare in Canada“. *Journal of Children and Poverty*, 9 (1). Prieiga per

internetā:

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1079612022000052715?casa_token=w3mZ-

[OpL1EAAAAA:tE0FlzRj5DSQcSdRx1iBlc6wSsjuWkiUVMuL0kJdcD37SPabm47ldpvYkADO3IswwaHPLk7f2OoFg](https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1079612022000052715?casa_token=w3mZ-)>. [Žiūrēta 2020 spalio 09 d.].

- 192.Mather, M. 2010. „U. S. Children in Single-Mother Families“. *PRB*. Prieiga per internetą: <<https://www.prb.org/singlemotherfamilies/>>. [Žiūrēta 2020 spalio 08 d.].
- 193.Mavis, H. A. ir Glenn, C. W. 1992. „Coping with marital transitions: A family systems perspective“. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57 (2–3). Prieiga per internetą: <<https://psycnet.apa.org/record/1992-38792-001>>. [Žiūrēta 2020 spalio 06 d.].
- 194.Mavis, H. E. ir Stanley-Hagan, M. M. 1995. „Parenting in divorce and remarried families“. *APA PsycNet, American Psychological Association*. Prieiga per internetą: <<https://psycnet.apa.org/record/1995-98625-009>>. [Žiūrēta 2020 spalio 07 d.].
- 195.May, V. 2004. „Narrative identity and the re-conceptualization of lone motherhood“. *APA PsycNet, American Psychological Association*. Prieiga per internetą: <<https://psycnet.apa.org/record/2004-16858-008>>. [Žiūrēta 2020 spalio 06 d.].
- 196.McLanahan, S. S. 1985. „Single mothers and psychological well-being: A test of stress and vulnerability hypotheses“. *APA PsycNet, American Psychological Association*. Prieiga per internetą: <<https://psycnet.apa.org/record/1987-00958-001>>. [Žiūrēta 2020 spalio 06 d.].
- 197.McLanahan, S. ir Booth, K. 1989. „Mother-only families: Problems, prospects, and politics“. *Journal of Marriage and Family*, 51 (3). Prieiga per internetą: <<https://www.jstor.org/stable/pdf/352157.pdf>>. [Žiūrēta 2020 spalio 08 d.].
- 198.McNay, L. 2005. „Agency and experience: Gender as a lived relation“. *The Sociological Review*, 52 (2). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-954X.2005.00530.x>>. [Žiūrēta 2020 spalio 06 d.].
- 199.Mikkonen, H. M., et al. 2016. „The lifelong socioeconomic disadvantage of single-mother background – the Helsinki Birth Cohort study 1934–1944“. *BMC Public Health*, 16 (1). Prieiga per internetą: <<https://doi.org/10.1186/s12889-016-3485-z>>. [Žiūrēta 2020 spalio 08 d.].
- 200.Millar, J. ir Ridge, T. 2013. „Lone mothers and paid work: the “family-work project”“. *International Review of Sociology*, 23 (3). Prieiga per internetą:

- <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03906701.2013.856161>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
201. Mink, G. ir Solinger, R. 2003. *Welfare. A Documentary History of U.S. Policy and Politics*. New York University Press: New York and London.
202. Misra, J., Moller, S., Strader, E. ir Wemlinger, E. 2012. „Family policies, employment and poverty among partnered and single mothers“. *Research in Social Stratification and Mobility*, 30 (1). Prieiga per internetą: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0276562411000709?casa_token=ZjcwXWyhuEYAAAAA:IAolH4ugYx-N1wFY0MObAX00e5hFwK0fqNHteZgnIcYSFCwkSMQoB64HdCIWgaKIglO7J14Zw>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
203. Monick, E. 1991. *Castration and Male Rage: The Phallic Wound (Studies in Jungian Psychology by Jungian Analysts)*. Inner City Books, 0th Edition.
204. Moreno-Smith, M., Lutgendorf, S. K. ir Sood, A. K. 2010. „Impact of stress on cancer metastasis“. *Future Oncology*, 6 (12). Prieiga per internetą: <<https://www.futuremedicine.com/doi/abs/10.2217/fo.10.142>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
205. Morgan, R. L. 2006. *Is there life after divorce in the church?* p. 1–25. Prieiga per internetą: <https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=zptLAWAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=divorced+thrown+out+church&ots=N2x_p5OwUI&sig=MUQXfBZ9ToYWTpKzVBYoMFP14Yk&redir_esc=y#v=onepage&q=divorced%20thrown%20out%20church&f=false>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
206. Morrisette, M. 2008. *Choosing Single Motherhood: The Thinking Woman's Guide*. Houghton Mifflin Company: Boston, New York.
207. Nelson, M. K. 2006. „Single mother “do” family“, *Journal of Marriage and Family*, 68 (4). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1741-3737.2006.00292.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
208. Newcomer, K. E., Hatry, H. P. ir Wholey, J. S. 2015. *Handbook of Practical Program Evaluation. 4th Edition*. p. 492–504. Jossey-Bass: A Wiley Imprint.
209. Neyer, G. 2013. „Welfare States, Family Policies, and Fertility in Europe“. *The Demography of Europe*, 29–53. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/978-90-4818978-6_3>. [žiūrėta 2019 m. spalio 13 d.].
210. Nieuwenhuis, R. ir Maldonado, L. C. 2018. „The triple bind of single-parent families: Recourses, employment and policies to improve well-being“. *The Triple Bind of Single-parent Families*. Prieiga per internetą: <[https://www.researchgate.net/publication/323629460_The_triple_bind_of_s](https://www.researchgate.net/publication/323629460_The_triple_bind_of_single-)ingle-

- parent_families_Resources_employment_and_policies_to_improve_well-being>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
211. Nixon, E., Green, Sh. ir Hogan, D. M. 2012. „Negotiating relationships in single-mother households: Perspectives of children and mothers“. *Family Relations. Interdisciplinary Journal of Applied Family Science*, 61 (1). Prieiga per internetą: < https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1741-3729.2011.00678.x?casa_token=INmVIMg77FIAAAAA%3AXo3AjXbVA0PYIC9zsxtrn3qFguRVcXreSIctNS7uwS5KHtmigxP1QM_CfNioOZQkiNHI ZZsRtfcg9Wk?>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
212. Norwegian Ministry of Labour and Social Affairs. 2017. Situation of Single Mothers/Father in Norway. Prieiga per internetą: <file:///C:/Users/VPVI/Downloads/Peer%20Country%20Presentation%20by%20Bente%20Hagerupsen%20-%20Norway%20-%20Peer%20Review%20on%20_Single%20mothers%20facing%20poverty%20-%202017.pdf>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 14 d.].
213. NOSOSCO. 2017. Social Protection in Nordic Countries. Scope, Expenditure and Financing. Prieiga per internetą: <<https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1148493/FULLTEXT02.pdf>>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 17 d.].
214. Olsen, W. 2004. „Triangulation in Social Research: Qualitative and Quantitative Methods Can Really Be Mixed“, *Developments in Sociology*. Prieiga per internetą: <<https://www.federica.eu/mooc/users/9/docs/amaturo-39571-01-Triangulation.pdf>>. [Žiūrėta 2020 spalio 05 d.].
215. Olson, K. K. ir Pavetti, L. 1996. „Personal and Family Challenges to the Successful Transition From Welfare to Work“. *Urban Institute*. Prieiga per internetą: <<https://www.urban.org/research/publication/personal-and-family-challenges-successful-transition-welfare-work>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
216. Ondrich, J., Spiess, C. K., Yang, Q. ir Wagner, G. G. 2003. „The Liberalization of Maternity Leave Policy and the Return to Work after Childbirth in Germany“. *Review of Economics of the Household*, vol. 1. Prieiga per internetą: <<https://link.springer.com/article/10.1023/A:1021851531667>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
217. Orloff, A. 1996. „Gender in the Welfare State“. *Annual Review of Sociology*, vol. 22. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/2083424?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
218. Ostrom, E. 1983. „A public service industry approach to the study of local government structure and reform“. *Policy and Politics*, 11 (313).
219. Palier, B. 2006. „The Politics of Reforms in Bismarckian Welfare Systems“. *Revue Francaise Des Affaires Sociales*, vol. 5. Prieiga per internetą:

- <<https://www.cairn.info/revue-francaise-des-affaires-sociales-2006-5-page-047.htm#>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
220. Pandey, Sh., Zhan, M. ir Collier-Tenison, Sh. 2004. „Families' experience with welfare reform on reservations in Arizona“. *Social Work Research*, 28 (2). Prieiga per internetą: <<https://academic.oup.com/swr/article-abstract/28/2/93/1599017>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
221. Pantazis, Ch., Gordon, D. ir Levitas, R. 2006. *Poverty and social exclusion in Britain: The Millennium Survey (Studies in Poverty, Inequality and and Social Exclusion series)*. Policy Press.
222. Patton, M. Q. 1999. „Enhancing the quality and credibility of qualitative analysis“. *HRS: Health Services Research* 34 (5). Prieiga per internetą: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1089059/>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
223. Patton, M. Q. 1999. *Qualitative Evaluation and Research Methods. 2nd Edition*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
224. Pearce, D. 1978. „The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare“. *Urban and Social Change Review*, 11.
225. Peden, A. R., Rayens, M. K., Hall, L. A. ir Grant, E. 2004. „Negative Thinking and the Mental Health of Low-Income Single Mothers“. *Journal of Nursing Scholarship*, 36 (4), Prieiga per internetą: <https://sigmapubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1547-5069.2004.04061.x?casa_token=k6QhC_AoHskAAAAA:RMkc-ucILXRoegSkYluHbB0u5cy6raYSzss9MLUpr4IVHUzw9d6zg9S17AqEyDfSIf4GIITj4zCfnA>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
226. Perrons, D., Fagan, C., McDowell, L., Ray, K. ir Ward, K. 2006. *Gender Divisions and Working Time in the New Econom. Changing Patterns of Work, Care and Public Policy in Europe in North America*. Edward Elgard Publishing.
227. Pierce, J. 1984. „The Implications of Functionalism for Chicano Family Research“. *Berkeley Journal of Sociology*, vol. 29. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/41035335?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
228. Pierce, J. J., Siddiki, S., Jones, M. D., Schumacher, K., Pattison, A. ir Peterson, H. 2014. „Social construction and policy design: A review of past applications“. *Policy Studies Journal*, 42 (1). Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/psj.12040?casa_token=Jeg eODz22pkAAAAA%3Am5OXqVPChs7owta0oGA6-UccbX4xDmbKjiQ4jbvbXaUl-PYyJ3YijYX8jizw3LfHIFX53Z5jRNZN9Q>. [Žiūrėta 2021 spalio 06 d.].
229. Popay, J., Hearn, J. ir Edwards, J. 1998. *Men, Gender, Divisions and Welfare*.

Routledge: London and New York.

230. Popova, D. ir Navickė, J. 2019. „The probability of poverty for mothers after childbirth and divorce in Europe: The role of social stratification and tax-benefit policies“. *EconPapers: Economics at Your Fingertips*. Prieiga per internetą: <<https://econpapers.repec.org/paper/eseemodwp/em11-19.htm>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
231. PPMI. 2021. *Undertaking a deep dive analysis of policies, programmes, services, budgets, and mechanisms addressing child poverty and social exclusion in Lithuania*. Final Report.
232. Purvaneckienė, G. 2005. „Šeimos politika ir ikimokyklinio bei priešmokyklinio ugdymo plėtra“. *Acta Paedagogica Vilnensia*, Nr. 15. Prieiga per internetą: <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=222432>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
233. Račiūnaitė-Paužuolienė, R. 2020. *XXI a. pradžios Norvegijos ir Lietuvos šeimos modelio vaizdavimas žiniasklaidoje*. Prieiga per internetą: <<https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/106809?mode=full>>. [Žiūrėta 2021 09 01 d.].
234. Reynolds, J. L. 1997. „Post-traumatic stress disorder after childbirth: The phenomenon of traumatic birth“. *CMAJ*, 156 (6). Prieiga per internetą: <<https://www.cmaj.ca/content/156/6/831.short>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
235. Richards, H. ir Schwartz, L. 2002. „Ethics of qualitative research: Are there special issues for health services research?“. *Family Practice*, 19 (135–139).
236. Rosman, E. A. ir Yoshikawa, H. 2001. „Effects of welfare reform on children of adolescent mothers: Moderation by maternal depression, father involvement, and grandmother involvement“. *Women Health* 32 (3). Prieiga per internetą: <<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11480895/>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
237. Rousou, E. et al. 2013. „Single mothers' self-assessment of health: A systematic exploration of the literature“. *International Nursing Review*, 60 (4). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/inr.12044>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
238. Rowlingson, K. ir McKay, S. 2005. „Lone motherhood and socio-economic disadvantage: Insights from quantitative and qualitative evidence“. *The Sociological Review*, 53 (1). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-954X.2005.00502.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
239. Sabatier, P. A. 2007. *Theories of The Policy Process*. Westview Press: A Member of the Perseus Books Group.
240. Sabatier, P. A. ir Jenkins-Smith, H. 1988. „Special Issue: Policy Change and

- Policy-Oriented Learning: Exploring an Advocacy Coalition Approach“. Boulder, CO: Westview Press.
- 241.Sainsbury, D. 2003. *Gender and Welfare State Regimes*. OUP Oxford.
- 242.Sanik, M. M. ir Mauldin, T. 1986. „Single versus two parent families: A comparison of mothers' time“. *Family Relations*, 35 (1). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/584282?casa_token=zOCBNNyGTYoAAAAA%3AVtw471884I7RXS7Sh-Cyrqfdk6VI4zdM_9XcQvaIK8cKW0_Dt3KgLM_mhKcaVcukvKG1fTAt1J-a0Y5RoBJ2l_XV9ix-2pgfp9EVS1NhOhMtQW8rmNAH&seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
- 243.Saraceno, Ch. 2011. „Family policies. Concepts, goals and instruments“. *Carlo Alberto Notebooks*, Nr. 230. Prieiga per internetą: <<https://www.carloalberto.org/wp-content/uploads/2018/11/no.230.pdf>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
- 244.Schneider, A. ir Ingram, H. 1993. „Social construction of target populations: Implications for politics and policy“. *The American Political Science Review*, 87 (2). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/2939044?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 6 d.].
- 245.Schneider, A. ir Ingram, H. 2004. *Deserving and Entitled. Social Constructions and Public Policy*. State University of New York Press.
- 246.Schovanec, B. ir Lee, C. 2008. „Culture and divorce: The relationship of values and attitudes in a protestant sample“. *Journal of Divorce and Remarriage*, 36 (1–2). Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1300/J087v36n01_09?needAccess=true&redirect=1>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
- 247.Schram, S. F. 1993. „Postmodern policy analysis: Discourse and identity in welfare policy“. *Policy Science*, 26. Prieiga per internetą: <<https://link.springer.com/article/10.1007/BF00999719>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
- 248.Scharte, M. ir Bolte, G., 2012. „Increased health risks of children with single mothers: The impact of socioeconomic and environmental factors“. *The European Journal of Public Health*, 23 (3), 469–475. Prieiga per internetą: <<https://doi.org/10.1093/eurpub/cks062>>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 17 d.].
- 249.Schneider, A. ir Sidney, M. 2009. „What is next for policy design and social construction theory?“. *Policy Studies Journal*, 37 (1). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1541-0072.2008.00298.x>>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 17 d.].
- 250.Schram, S. F. 1993. „Postmodern policy analysis: Discourse and identity in

- welfare policy“. *Policy Sciences*, vol. 26. Prieiga per internetą: <<https://link.springer.com/article/10.1007/BF00999719>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
251. Seccombe, K., James, D. ir Walters, K. B. 1998. „They think you ain't much of nothing” The social construction of the welfare mother“. *Journal of Marriage and Family*, 60 (4). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/353629?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
252. Seltzer, J. A. 1991. „Relationships between fathers and children who live apart: The father's role after separation“. *Journal of Marriage and Family*, 53 (1). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/353135?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
253. Shinn, M. et al. 1989. „Promoting the well-being of working parents: Coping, social support, and flexible job schedules“. *American Journal of Community Psychology* 17 (1). Prieiga per internetą: <https://d1wqtxts1xzlz7.cloudfront.net/48864732/bf0093120120160915-25470-s1a1v5.pdf?1473967719=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DPromoting_the_well_being_of_working_pare.pdf&Expires=1603374920&Signature=IunxqTEb99DGSwCucd59UGmAZGAEBHAmIglfrWecUjPtbUqnwRFJRzy9P~~BJQXXqeDAmSmfz5RCB5wIXo159MoAF~Aty4h4HXUB9h1TmfXfSGGywjEX0IM50vKVPu~C4G3EgMNzv1tP2G7fqpAlqIvmTKoUi4TarjgAQXSqHuTOjVv5Nfp5Ar3pRgi3v2E~T1XzZAyXcqYkePUGTLoOKieG53XW2-J2elDW9Pvkfd5n0DgLS0A6zfRqbmml9Gbxqik3usk17SvpmIzoWHox91hSXXKeQpaFZZZUo2J1waOQfIL~FhVJkkgqvzITIDcMK1G7aAfMMZxw2OBXRm8PXw__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].
254. Sidel, R. 2006. *Unsung Heroines. Single Mothers and the American Dream*. University of California Press.
255. Siegel, J. M. 1998. „Pathways to Single Motherhood: Sexual Intercourse, Adoption, and Donor Insemination“. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1606/1044-3894.1795>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
256. Sihvo, S., Bajos, N., Ducot, B. ir Kaminski, M. 2003. „Women's life cycle and abortion decision in uninterrupted pregnancies“. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 57 (8). Prieiga per internetą: <<https://jech.bmj.com/content/57/8/601.short>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
257. Sieh, D. S., Meijer, A. M., Oort, F. J., Visser-Meily, J. M. A. ir Van Dar Leij,

- D. A. V. 2010. „Problem behavior in children of chronically ill parents: A meta-analysis“. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 13 (4). Prieiga per internetą: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2975921/>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
258. Skeggs, B. 1997. *Formation of Class & Gender: Becoming Respectable*. SAGE Publications, Ltd.
259. Skjeldestad, F. E. 1994. „When Pregnant – Why Induced Abortion?“. *Scandinavian Journal of Public Health*. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/140349489402200111>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
260. Skučienė, D., Lazutka, R., Čižauskaitė, A. ir Markevičiūtė, J. 2018. *Socialinių išmokų vaidmuo mažinant skurdą ir pajamų nelygybę „naujų“ socialinės rizikos grupių gyvenimo kelyje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
261. Slothuus, R. 2007. „Framing deservingness to win support for welfare state retrenchment“. *Scandinavian Political Studies*, 30 (3). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9477.2007.00183.x>> [žiūrėta 2019 m. spalio 13 d.].
262. Smeeding, T. M., O'Higgins, M. ir Rainwater, L. 1990. *Poverty, Inequality, and Income Distribution in Comparative Perspective: The Luxembourg Income Study (LIS)*. The Urban Institute Press: Washington, D. C.
263. Smokowski, P. R. ir Kopasz, K. H. 2005. „Bullying in School: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies“. *Children & Schools*, 27 (2). Prieiga per internetą: <<https://academic.oup.com/cs/article-abstract/27/2/101/485292>>. [Žiūrėta 2020 spalio 23 d.].
264. Socialdemokratai. 2020. *LSDP rinkimų į LR Seimą 2020 m. programa*. Prieiga per internetą: <https://rinkimai.lsdpl.lt/wp-content/uploads/2020/10/Programa-A4_10-05.pdf>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 17 d.].
265. Soroka, S. 1999. „Policy agenda-setting theory revised: A critique of howlett on Downs, Baumgartner and Jones, and Kingdon“. *Canadian Journal of Political Science*, 32 (4). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/3232512?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 12].
266. Stanislav, S., Žydzūnaitė, V., 2005. *Kokybinė turinio analizė*. Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai, p. 56–89. Vaga: Vilnius.
267. Stanfield, J. R. 1981. „Family policy: Government and families in fourteen countries“. *Journal of Economic Issues*, 15 (1). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00213624.1981.11503836>>. [Žiūrėta 2020 spalio 6 d.].
268. Stankūnienė, V. 2000. *Recent Population Development in Lithuania*. New

- Demographic Faces in Europe, p. 199–200. Prieiga per internet: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-59800-5_10>. [Žiūrėta 2020 spalio 10 d.].
269. Stankūnienė, V. et al. 2001. *Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas*, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
270. Stankūnienė, V. et al. 2003. *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai, kolektyvinė monografija*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
271. Stankūnienė, V. et al. 2016. „Vienų motinų su vaikais šeimos Lietuvoje: demografinės ir socioekonominės charakteristikos“. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 38 (1). Prieiga per internetą: <<http://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmai/citationstylelanguage/get/associacao-brasileira-de-normas-tecnicas?submissionId=10310>> [Žiūrėta 2019 m. spalio 10 d.].
272. Statista. 2018. *Marriage rates in Europe in 2018, by country (per 1000 inhabitants)*. Prieiga per internetą: <<https://www.statista.com/statistics/612150/marriage-rates-in-european-countries/>>. [Žiūrėta 2021 sausio 13 d.].
273. Steiner, V. ir Wrohlich, K. 2006. „Introducing Family Tax Splitting in Germany: How Would It Affect the Income Distribution and Work Incentives?“. *DIW Berlin*. Prieiga per internetą: <<https://www.diw.de/documents/publikationen/73/44578/dp612.pdf>>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 16 d.].
274. Steinhilber, S., 2006. „Gender and Post-socialist Welfare States in Central Eastern Europe: Family Policy Reforms in Poland and the Czech Republic Compared“. *Gender and Social Policy in a Global Context*. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230625280_3>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
275. Stephens, J. 2012. *Confronting Postmaternal Thinking: Feminism, Memory and Care*. Columbia University Press.
276. Stonkienė, M. 2003. „Vyraujantys šeimos modeliai ir lyčių socialiniai stereotipai Lietuvos žurnaluose, skirtuose paaugliams“. *Infomacijos mokslai*, (25). Prieiga per internetą: <<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367159297327/J.04~2003~1367159297327.pdf>>. [Žiūrėta 2021 09 01 d.].
277. Strega, S., Callahan, M., Rutman, D. ir Dominelli, L. 2002. „Undeserving Mothers: Social policy and disadvantaged mothers“. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/profile/Susan_Strega/publication/30051295_Undeserving_Mothers_Social_Policy_and_Disadvantaged_Mothers/links/53d172330cf220632f39c4ef.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
278. Suet-Ling, P., Dronkers, J. ir Hampden-Thompson, G. 2003. „Family policies and children's school achievements in single versus two-parent families“.

- Journal of Marriage and Family*, 65 (3). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/227602488_Family_Policies_and_Children%27s_School_Achievement_in_Single-_Versus_Two-Parent_Families>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
279. Svallfors, S. 2003. „Welfare regimes and welfare options: a comparison of eight western countries“. *Social Indicators Research*, vol. 64, p. 495-520. Kluwer Academic Publishers.
280. Šeimos santykių institutas. 2021. *Apie mus*. Prieiga per internetą: <<https://www.ssinstitut.lt/apie-mus/>>. [Žiūrėta 2020 lapkričio 2 d.].
281. Šileika, A. ir Zabarauskaitė, R. 2008. „Child Poverty in Lithuania and its Reduction Possibilities“. *Visuomenės sveikata*, 1 (40). Prieiga per internetą: <[http://hi.simplifit.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/Vs_2008_1%20\(40\).pdf#page=66](http://hi.simplifit.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/Vs_2008_1%20(40).pdf#page=66)>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 17 d.].
282. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. 2020. *Lietuvos miestų ir kaimų mokinių pasiekimai: skirtumai, jų priežastys, galimi įveikos būdai*, 5 (183). Prieiga per internetą: <<https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/12/Miesto-ir-kaimo-mokiniu-pasiekimai.pdf>>. [Žiūrėta 2020 rugpjūčio 16 d.].
283. Švietimo valdymo informacinė sistema. 2021. *Ikimokyklinis ugdymas*. Prieiga per internetą: <<https://www.svis.smm.lt/ikimokyklinis-ugdymas/>>. [Žiūrėta 2020 rugpjūčio 16 d.].
284. Tamulienė, I. 2014. „Alkoholio vartojimo ir priklausomybės nuo alkoholio sąvokų apibrėžties problematika: socialinės dimensijos įtraukties aspektas“. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*, 5 (2). Prieiga per internetą: <https://vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/31579/1/ISSN2335-8777_2014_N_5_2.PG_178-201.pdf> [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
285. Tamulienė, I. 2014. „Alkoholio vartojimo priežastys ir būdai Lietuvoje: žalos ir neformalaus drausminimo aspektai“. *Kultūra ir visuomenė*, 5 (3). Prieiga per internetą: <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=255677>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
286. Taylor, D. 1998. „Social identity and social policy: Engagements with postmodern theory“. *Journal of Social Policy*, 27 (3). Prieiga per internetą: <<https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-social-policy/article/social-identity-and-social-policy-engagements-with-postmodern-theory/F4BDCC5339938465DFE968B159581922>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
287. Taylor, R. J. 2008. „Therapeutic intervention of trauma and stress brought on by divorce“. *Journal of Divorce and Remarriage*, 41 (1–2). Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J087v41n01_08?casa_token=IdhHNQxUF0EAAAAA:RK6_qp7bgGlbMETZSrhPPiRPWOYtpfIQ3Cno>

- Uu7TURF9Do1yzRpLXRQyZcvjIIdnmKFSP8Ejjx4P>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
288. Taylor, Z. E. ir Conger, R. D. 2014. „Risk and Resilience Processes in Single-Mother Families: An Interactionist Perspective“. *Defining Prevention Science*. Prieiga per internetą: < https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4899-7424-2_9>. [Žiūrėta 2020 spalio 07d.].
289. Tekin, E. 2007. „Childcare subsidies, wages and employment of single mothers“. *The Journal of Human Resources*, 42 (2). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/40057313?seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
290. Teo, Y. 2013. „Support for deserving families: Inventing the anti-welfare familialist state in Singapore“. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 20 (3). Prieiga per internetą: <<https://academic.oup.com/sp/article-abstract/20/3/387/1643003>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
291. Terškinas, A. ir Maslauskaitė, A. 2017. „Involving nonresident Lithuanian fathers in child-rearing: The negative impact of income inequalities and sociolegal policies“. *Men and Masculinities*, 20 (5). Sage Publications.
292. Tierney, W. G. ir Clemens, R. F. 2011. „Qualitative Research and Public Policy: The Challenges of Relevance and Trustworthiness“, *Higher Education: Handbook of Theory and Research*. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/227091950_Qualitative_Research_and_Public_Policy_The_Challenges_of_Relevance_and_Trustworthiness>. [Žiūrėta 2020 spalio 05 d.].
293. True, J. L., Jones, B. D. ir Baumgartner, F. R. redaguota Sabatier, P. A. 2006. *Punctuated-Equilibrium Theory. Explaining Stability and Change in Public Policymaking*. Theories of the Policy Process. University of California, Davis. Prieiga per internetą: <<https://edwardwimberley.com/courses/IntroEnvPol/theorypolprocess.pdf#page=161>>. [Žiūrėta 2020 spalio 28 d.].
294. TS-LKD bendrija „Lietuvos krikščionys demokratai“. 2021. *LDK programa*. Prieiga per internetą: < http://www.lkdp.lt/?page_id=75>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 15 d.].
295. Turner J. ir Grieco, M. 2000. „Gender and Time Poverty: The Neglected Social Policy Implications of Gendered Time, Transport and Travel“. *Time & Society*. Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0961463X00009001007?casa_token=_4iy-WOSttMAAAAA:xVbocA8OUZuKkXMfoSQ9u750WWE4Y8txyvjvHkb0SicmHqDf98goIFbPIUxkWT2qKLYB_-cu_gXaU6Q>. [Žiūrėta 2020 spalio 05

- d.].
296. Tvarka ir teisingumas. 2021. *Programa*. Prieiga per internetą: <<http://www.ldap.lt/programa>>. [Žiūrėta 2021 rugpjūčio 14 d.].
297. Tyler, I. (2013) *Revolted Subjects: Social Abjection & Resistance in Neoliberal Britain*. London: Zed Books.
298. Urgenson, C. 1983. *Why do Women Care? A Labour of Love: Women, Work and Caring*, p. 31–50. London: Routledge and Kegan Paul.
299. Vanassche, S., Sodermans, A. K., Matthijs, K. ir Swicegood, G. 2013. „The Effects of Family Type, Family Relationships and Parental Role Models on Delinquency and Alcohol Use Among Flemish Adolescents“. *Journal of Child and Family Studies*, vol. 23. Prieiga per internetą: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s10826-012-9699-5>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
300. Vandembroucke, F., Hemerijck, A. ir Palier, B. 2011. „The EU Needs a Social Investment Pact“. European Social Observatory (OSE) opinion paper, no. 5. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2991018>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
301. Vanhuyse, P. ir Sabbagh, C. 2004. „Merging dollars with values: rights and recourses in education worldwide“. *International Studies in Sociology of Education*, 14 (2). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09620210400200124>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.].
302. Varžinskienė, L. ir Vasilikaitė, V. 2017. „Skyrybų priežastis ir pagalba šeimai: moterų perspektyvos“. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 20 (2). Prieiga per internetą: <https://vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/36208/1/ISSN2029-5820_2017_T_20.N_2.PG_55-73.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
303. Wacquant, L. 2009. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity (1st ed.)*. New York: Guilford Publications.
304. Wade, T. J. ir Cairney, J. 2000. „Major depressive disorder and marital transition among mothers: Results from a national panel study“. *Journal of Nervous & Mental Disease*, 188 (11). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/12235231_Major_Depressive_Disorder_and_Marital_Transition_among_Mothers_Results_from_a_National_Panel_Study>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
305. Waker, K. N. ir Messinger, L. 1979. „Remarriage after divorce: Dissolution and reconstruction of family boundaries“. *Family Process*, 18 (2). Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1545-5300.1979.00185.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
306. Wang, J. L. 2004. „The difference between single and married mothers in the

- 12-month prevalence of major depressive symptom, associated factors and mental health service utilization“. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, vol. 39. Prieiga per internetą: <<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s00127-004-0699-7.pdf>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.]
307. Wehrauch, L., Schafer, R. ir Franz, M. 2014. „Long-term efficacy of an attachment-based parental training program for single mothers and their children: a randomized controlled trial“. *Journal of Public Health*, 22. Prieiga per internetą: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s10389-013-0605-4>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.]
308. Weinraub, M., Horvath, D. L. ir Gringlas, M. B. 2002. „Single Parenthood“. *Handbook of Parenting: Being and becoming a Parent*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
309. Weiss, R. S. 1979. „Growing Up a Little Faster: The Experience of Growing Up in a Single-Parent Household“. *Journal of Social Issues*. Prieiga per internetą: <<https://spssi.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1540-4560.1979.tb00815.x>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.]
310. Westin, M. ir Westerling, R. 2006. „Health and healthcare utilization among single mothers and single fathers in Sweden“. *Scandinavian Journal of Public Health*, 34 (2). Prieiga per internetą: <<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16581711/>>. [Žiūrėta 2020 spalio 07 d.]
311. Wodak, R. 2015. *The Politics of Fear. What Right-wing Populist Discourses Mean*. SAGE publications.
312. Wolfe, B. L. ir Hill, S. C. 1995. „The effect of health on the work effort of single mothers“. *The Journal of Human Resources*, 30 (1). Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/146190?casa_token=zpyN1njGR-MAAAAA%3A9HXCoeWY7rtjCGe-VtmdfkzttEfwW5ArVtjZjS6uY2YcgeGeAfM9oqhpBEM8FqMBNpPTJ8RrxrscLVC3YCP_ZyRXerUSHARssM5OTgS-1CTavuZOVcWk&seq=1#metadata_info_tab_contents>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.]
313. Wood, J. J., Repetti, R. L. ir Roesch, S. C. 2004. „Divorce and children's adjustment problems at home and school: The role of depressive/withdrawn parenting“. *Child Psychiatry and Human Development*, 35 (2). Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/8150954_Divorce_and_Childrens_Adjustment_Problems_at_Home_and_School_The_Role_of_DepressiveWithdrawn_Parenting> [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.]
314. Women's Budget Group. 2005. „Women's and children's poverty: Making the links“. Prieiga per internetą: <<https://wbg.org.uk/wp->

- content/uploads/2018/09/wbg-women-and-childrens-poverty-march-2005.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
315. Worldatlas. 2010. *European Countries with the Greatest Share of Christians in the Population*. Prieiga per internetą: <<https://www.worldatlas.com/articles/european-countries-with-the-greatest-share-of-christians-in-the-population.html>>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
316. Worldatlas. 2018. *European Countries with Highest Rates of Divorce*. Prieiga per internetą: <<https://www.worldatlas.com/articles/europeans-countries-with-highest-rates-of-divorce.html>>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
317. Yamashita, J. 2016. „A vision for postmaternalism: Institutionalising fathers' engagement with care“. *Australian Feminist Studies*, 31 (90). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08164649.2016.1278157>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
318. Yodanis, C. 2005. „Divorce culture and marital gender equality: A cross-national study“. *Gender & Society*, 19 (5). Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0891243205278166?casa_token=K6nQxOivdooAAAAA:CnrRqAxZxAPzcmCEY0RyIJTx0ochEU5nknf29VhshnAunDWvVY2JbWNObow-kWi0F9JD0o_R6AfA-A>. [Žiūrėta 2020 lapkričio 3 d.].
319. Young, L. E., Cunningham, S. L. ir Buist, D. S. M. 2005. „Lone Mothers are at Higher Risk for Cardiovascular Disease Compared with Partnered Mothers. Data from the National Health and Nutrition Examination Survey III (NHANES III)“. *Health Care for Women International*, 26 (7). Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07399330591004845>>. [Žiūrėta 2020 spalio 09 d.].
320. Zaborskis, A. ir Vareikienė, I. 2008. „Patyčios mokykloje ir jų sąsajos su moksleivių sveikata bei gyvensena“. *Medicina*, 44 (3). Prieiga per internetą: <https://iamnotscared.pixel-online.org/data/database/publications/85_3.%20School%20bullying%20and%20its%20association%20with%20health%20and%20lifestyle%20among%20schoolchildren.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 23 d.].
321. Zahariadis, N. 1992. „To sell or not to sell? Telecommunications Policy in Britain and France“. *Journal of Public Policy* 12 (355).
322. Zagel, H. 2014. „Are all single mothers the same? Evidence from British and West German women's employment trajectories“. *European Sociological Review*, 30 (1). Prieiga per internetą: <<https://academic.oup.com/esr/article-abstract/30/1/49/439769>>. [Žiūrėta 2020 spalio 06 d.].
323. Zartler, U. 2014. „How to deal with moral tales: Constructions and strategies

- of single-parent families“. *Journal of Marriage and Family*, 76 (3), 604–619. Prieiga per internetą: <<https://doi.org/10.1111/jomf.12116>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
324. Zhan, M. ir Pandey, S. 2004. „Economic well-being of single mother: Work first or postsecondary education?“. *Journal of Sociology and Social Welfare*, vol. 31. Prieiga per internetą: <<https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol31/iss3/6/>>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].
325. Zimmerman, Sh. 1995. *Understanding Family Policy: Theories & Applications*. 2nd Edition, SAGE Publications: Thousand Oaks, London, New Dehli.
326. Zinn, M. B. 1989. „Family, race, and poverty in the eighties“. *Signs*, 14 (4). Prieiga per internetą: <<https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/494547?journalCode=sig>>. [Žiūrėta 2020 spalio 08 d.].
327. Žalimienė, L. 2015. „Šeimos paramos politika Lietuvoje: ar galime identifikuoti paradigminius pokyčius 1996–2013 metų laikotarpiu?“. *Tiltai*, 70 (1). Prieiga per internetą: <<http://journals.ku.lt/index.php/tiltai/article/view/1050>>. [Žiūrėta 2020 spalio 05 d.].
328. Židžiūnaitė, V. ir Sabaliauskas, S. 2017. *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai*. p. 56–85; 332–368. Vaga.
329. Žvalionytė, D. ir Martinaitis, Ž. 2007. „Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome ir ką turėtume žinoti?“. *Politologija*, 3 (47). Prieiga per internetą: <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=141142>>. [Žiūrėta 2020 spalio 23 d.].

Teisės aktai ir politiniai dokumentai

1. *European Convention on Human Rights*. 1950. (European Court of Human Rights, 2019, No. 4. XI). Prieiga per internetą: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf. [Žiūrėta 2019 spalio 3 d.].
2. *Lietuvos Respublikos paramos mirties atveju įstatymas. 1991*. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1991, Nr. I-348). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5678/KIKJyQCCMw>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
3. Nutarimas dėl socialinės pašalpos. 1991. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 1991, Nr. 351). Prieiga per internetą:

- <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.7949>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
4. *Lietuvos Respublikos paramos šeimai valstybinių pašalpų įstatymas. 1991. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1991, I-1431). Prieiga per internetą:* <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1422?jfwid=rivwzvpvg>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 5. *Nutarimas dėl papildomų socialinių garantijų šeimoms asmenų, nukentėjusių kovojant už Lietuvos Respublikos laisvę, nuo 1991 m. sausio 11–13 d. vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių. 1991. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1991, Nr. I-954). Prieiga per internetą:*
<<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1060/EYVYsLSnYu>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 6. *Nutarimas dėl valstybės paramos mažai aprūpintoms šeimoms ir komunalinių paslaugų lengvatų. 1992. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1992, Nr. 794). Prieiga per internetą:*
<<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.9660>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 7. *Nutarimas dėl kompensacijos kūdikių iki vienerių metų maisto produktams pirkti. 1993. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1993, Nr. 343). Prieiga per internetą:* <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.7941/rmJbYOGZyR>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 8. *Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas. 1994. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1994, Nr. I-621). Prieiga per internetą:* <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5981/asr>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 9. *Nutarimas dėl socialinės paramos asmenims, sužalotiems atliekant būtinąją karinę tarnybą sovietinėje armijoje, ir šioje armijoje žuvusiųjų šeimoms (1945 07 22 – 1991 12 31). 1994. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1994, Nr. I-576). Prieiga per internetą:*
<<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5931/asr>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 10. *Nutarimas dėl socialinės pašalpos. 1995. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Nr. 7, 1995). Prieiga per internetą:* <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.15706?jfwid=-19f17qcqfy>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 11. *Nutarimas dėl šeimos politikos koncepcijos ir veiksmų kryptių. 1996. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 1996, Nr. 362).*
 12. *Nutartimas dėl šeimų, auginančių vaikus, rėmimo. 1997. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 1997, Nr. 673). Prieiga per internetą:*

- <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9822EE067A12>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
13. Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas. 1997. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1997, Nr. VIII-478). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.45413>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 14. Invalidų socialinės integracijos įstatymas. 1998. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1998, Nr. VIII-904). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.66092>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 15. Lietuvos Respublikos vaiko globos įstatymas. 1998. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1998, Nr. VIII-674). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=zjgvs93cf&actualEditionId=tTYnBMRnaX&documentId=TAIS.53547&category=TAD>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 16. Lietuvos Respublikos valstybės paramos žuvusių pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių šeimoms įstatymas. 1998. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1998, Nr. VIII-871). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.64925?jfwid=rivwzvpvg>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 17. Įsakymas dėl Valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo. 1999. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1999, Nr. 15). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.73293?jfwid=4t02bt9j2>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 18. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Trečioji knyga, šeimos teisė*, 2000. (2019, Nr. 74-2262). Prieiga per internetą: <https://www.infolex.lt/ta/60696>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.].
 19. *Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas*. 2000. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2000, Nr. IX-110). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.116582>>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].
 20. *Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000–2004 metų veiklos programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo*. 2001. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2001, Nr. 149). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.120687?jfwid=rivwzvpvg>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 21. *Nutarimas dėl specialiosios valstybės paramos gyvenamiesiems namams, butams įsigyti finansavimo programos*. 2001. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2001, Nr. 974). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.120687?jfwid=rivwzvpvg>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].

- seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.147321/sdZrWdshIH*>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].
22. Nutarimas dėl Vyriausybės 2000–2004 metų veiklos programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo. 2001. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2001, Nr. 149). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.120687?jfwid=rivwzvvpvg>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
23. *Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas*. 2003. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2003, Nr. IX-1675). Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/TAR.3EEE59417F13?faces-redirect=true>>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].
24. *Valstybinė lietuvių kalbos komisija, nutarimas dėl moterų pavardžių darymo*. 2003. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. N-2(87)). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.214783>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.].
25. Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas. 2004. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2004, Nr. IX-2237). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.234411>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
26. *Nutarimas dėl nacionalinės demografinės (gyventojų) politikos strategijos patvirtinimo*. 2004. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2004, Nr. 1350). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.244119?jfwid=92zt7qfx4>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
27. *Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymas*. 2006. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2006, Nr. X-686). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.279123>>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].
28. *Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas*. 2006. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2006, Nr. X-493). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.270342>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
29. *Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymas*, 2006. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. X-987). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.289714>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
30. *Piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) įstatymas*. 2006. (Lietuvos Respublikos

- Seimas, 2006, Nr. X-916). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.287573>>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].
31. Lietuvos šeimos politikos koncepcija. 2008. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. X-1569). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.322152?jfwid=cxhrnrxr4y>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.].
32. Įsakymas dėl nacionalinės demografinės (gyventojų) politikų strategijos šeimos gerovės srityje įgyvendinimo 2011–2013 metų priemonių planas. 2011. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2011, Nr. A1-44). Prieiga per internetą:
<<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.392163?jfwid=q86m1vqwc>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
33. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas, 2011. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. XI-1772). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.413828>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 4 d.].
34. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl valstybinės šeimos koncepcijos patvirtinimo. 2011. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2011, Nr. X-1569). Prieiga per internetą:
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.322152/AjTTvgkerq>. [Žiūrėta 2020 m. vasario 20 d.].
35. Lietuvos Respublikos šeimos politikos pagrindų įstatymas. 2011. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2001, Nr. 11-935-01). Prieiga per internetą:
<<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAPIS.80647?jfwid=kbavpaoy7>>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].
36. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. 2011. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. XI-1281). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.395105>> [žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
37. Socialinės įtraukties didinimo 2014–2020 m. veiksmų planas. 2013. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013, Nr. A1-588). Prieiga per internetą:
<https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/11482_socialines-itraukties-veiksmu-planas-2014-2020-redakcija2016.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.].

38. 2014-2020 *Socialinės įtraukties veiksmų planas*. 2013. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013, Nr. A1-588). Prieiga per internetą:
<https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/11482_socialines-itraukties-veiksmu-planas-2014-2020-redakcija2016.pdf>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
39. Įsakymas dėl kompleksškai teikiamų paslaugų šeimai 2016–2020 m. veiksmų plano patvirtinimo. 2016. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2016, Nr. A1-133). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/00667490e70711e59b76f36d7fa634f8?jfwid=-fxdp85h0>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
40. *Lietuvos Respublikos teisingumo ministras, Įsakymas dėl civilinės būklės aktų registravimo taisyklių ir civilinės būklės aktų įrašų ir kitų dokumentų formų patvirtinimo*, 2016. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. 1R-334). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/15fd41a0ccd811e6a2cac7383cbb90a3>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.].
41. *Šeimos sritį reguliuojantys įstatymai. Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl kompleksškai teikiamų paslaugų šeimai 2016–2020 m. veiksmų plano patvirtinimo“*, 2016. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2016). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/00667490e70711e59b76f36d7fa634f8?jfwid=-fxdp85h0>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.].
42. *Lietuvos Respublikos šeimos stiprinimo įstatymas*. 2017. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2017, Nr. XIII-700). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/71039aa2b98511e7967a9645b537eb05>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
43. *Lietuvos Respublikos socialinės paramos vaikams įstatymas*, 2018. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. XIII-1690). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/07afc8d2f9f311e89b04a534c5aaf5ce>>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
44. Lietuvos Respublikos šeimos kortelės įstatymas. 2018. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2018, Nr. XIII-1406). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bd4a53b07f7b11e89188e16a6495e98c>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
45. *Lietuvos Respublikos darbo kodekas. Lietuvos Respublikos darbo kodekso 2, 21, 26, 41, 52, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 72, 75, 83, 89, 93, 95, 104, 110, 112, 117, 127, 128, 135, 137, 140, 141, 144, 147, 172, 185, 188, 192, 193, 194, 198, 224, 225, 228 straipsnių pakeitimo ir papildymo 72 straipsniu įstatymas*. 2019. Prieiga per internetą:
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/83358c60306b1>

- 1ea8f0dfdc2b5879561?positionInSearchResults=16&searchModelUUID=dc69dfcc-f733-4a39-b41e-be16c5d0c419. [Žiūrėta 2020 m. vasario 21 d.].
46. *Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas*, 2019. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. XIII-2091). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.5981?faces-redirect=true>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
 47. *Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas*, 2019. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. XIII-2345). Prieiga per internetą:
<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/TAR.3EEE59417F13?faces-redirect=true>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
 48. *Lietuvos Respublikos transporto lengvatų įstatymas*, 2019. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. XIII-1935). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/fdd910b2199a1e9bd28d9a28a9e9ad9>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
 49. *Šeimos politika*. 2019. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2019). Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritis/seima-ir-vaikai/seimos-politika>. [Žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.].
 50. *Lengvatos gausioms šeimoms*. 2021. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2021). Prieiga per internetą: <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritis/seima-ir-vaikai/seimos-politika/lengvatos-gausioms-seimoms>>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
 51. *Lietuvos Respublikos Šeimos stiprinimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas*. 2015. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2015). Prieiga per internetą: <<file:///C:/Users/VPVI/Downloads/SSI+aiskinamasis+rastas.pdf>>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
 52. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 1999. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas*. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/739_socpran_liet1999.pdf>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
 53. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2000. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas*. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/737_socpran2000.pdf>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
 54. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2004. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas*. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/727_socpranesimas2004.pdf>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
 55. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2012–2013. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas*. Prieiga per internetą:

<https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/707_socpranesimas2012-2013.pdf>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].

56. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2012–2016. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas*. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/11477_socialinis-pranesimas-

PRIEDAI

1 PRIEDAS

Vienų vaikus auginančių moterų demografinės charakteristikos

	Informantė	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Būstas (nuomojamas ar nuosavas, ar gyvena su kitais asmenimis)	Darbas	Vaikų skaičius, jų lytis ir amžius	Kiek laiko augina viena	Kodėl augina viena?
1	V1	33	Akštasis	Vilnius	Neseniai pasiėmusi paskolą ir įsigijusi butą, gyvena dviese su vaiku	Globos centro vadovė	Viena dukra, 8 metai	Viena augina 5 metus	Skyrybos*
2	V2	23	Vidurinis	Vilnius	Nuomoja kambarį, butą dalinasi su kita mergina	Padavėja	Vienas sūnus, 1,5 metai	Visą laiką augina viena	Išsiskyrimas**

	Informantė	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Būstas (nuomojamas ar nuosavas, ar gyvena su kitais asmenimis)	Darbas	Vaikų skaičius, jų lytis ir amžius	Kiek laiko augina viena	Kodėl augina viena?
3	V3	43	Aukštasis	Vilnius	Nuomoja, gyvena dviese su vaiku	Vyr. finansininkė	Vienas sūnus, 15 metų	Visą laiką augina viena	Išsiskyrimas
4	V4	45	Aukštasis	Vilnius	Nuomoja, gyvena dviese su vaiku	Patarėja Seime	Viena dukra, 10 metų	Viena augina 5 metus	Skyrybos
5	V5	31	Aukštasis	Vilnius	Nuomoja, gyvena dviese su vaiku, planuoja imti paskolą būstui	Psichologė	Vienas sūnus, 2,5 metų	Visą laiką augina viena	Skyrybos

	Informantė	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Būstas (nuomojamas ar nuosavas, ar gyvena su kitais asmenimis)	Darbas	Vaikų skaičius, jų lytis ir amžius	Kiek laiko augina viena	Kodėl augina viena?
6	V6	25	Aukštasis	Vilnius	Nuomoja, gyvena dviese su vaiku	Iki motinystės atostogų dirbo valstybės tarnyboje	Vienas sūnus, 7 mėnesiai	Visą laiką augina viena	Išsiskyrimas
7	V7	28	Vidurinis	Vilnius	Nuomoja būstą, gyvena dviese su vaiku	Manikiūrininkė	Viena dukra, 9 metai	Visą laiką augina viena	Išsiskyrimas
8	V8	34	Aukštasis	Vilnius	Nuomoja būstą, gyvena dviese su vaiku	Buhalterė	Vienas sūnus, 9 metai	Visą laiką augina viena	Išsiskyrimas
9	V9	34	Aukštasis	Vilnius	Gyvena pas savo tėvą	Valstybės tarnyba	Vieną duką, 5 metai	Viena augina	Skyrybos

	Informantė	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Būstas (nuomojamas ar nuosavas, ar gyvena su kitais asmenimis)	Darbas	Vaikų skaičius, jų lytis ir amžius	Kiek laiko augina viena	Kodėl augina viena?
								3 metus	
10	V10	46	Aukštasis	Vilnius	Turi savo, paveldėtą namą	Socialinė darbuotoja	Du sūnūs – vienas 10 metų, kitas 25	Viena augina 3 metus	Skyrybos
11	V11	39	Du aukštieji	Vilnius	Gyvena pas savo močiutę	Pardavimų direktorė	Viena dukra, 8 metai	Viena augina 7 metus	Skyrybos dėl vyro priklausomybių
12	K1	31	Koleginis	Klaipėda	Nuomoja būstą, gyvena dviesia	Personalo vadovė (vienas etatas) ir buhalterė (pusė etato)	Viena dukra, 6 metai	Viena augina 4 metus	Skyrybos

	Informantė	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Būstas (nuomojamas ar nuosavas, ar gyvena su kitais asmenimis)	Darbas	Vaikų skaičius, jų lytis ir amžius	Kiek laiko augina viena	Kodėl augina viena?
13	K2	29	Profesinis	Klaipėda	Gyvena pas savo tėvus	Vyr. pardavėja	Viena dukra, 8 metai	Viena augina 4 metus	Skyrybos dėl vyro priklausomybių
14	Ka1	33	Profesinis ir nebaigtas aukštasis	Kaunas	Nuomoja būstą, gyvena dviese	Administratorė	Vienas sūnus, 5 metai	Visą laiką augina viena	Išsiskyrimas
15	Ka2	35	Aukštasis	Kaunas	Turi savo būstą	Direktorė	Du vaikai – 6 metų dukra ir 8 metų sūnus	Viena augina 4 metus	Vyro žūtis
16	P1	35	Aukštasis	Panevėžys	Gyvena pas tėvus	Pardavimų vadovė	Du vaikai – 12 metų	Viena augina	Skyrybos

	Informantė	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Būstas (nuomojamas ar nuosavas, ar gyvena su kitais asmenimis)	Darbas	Vaikų skaičius, jų lytis ir amžius	Kiek laiko augina viena	Kodėl augina viena?
							dukra ir 10 metų sūnus	7 metus	
17	P2	25	Aukštasis	Panevėžys	Turi savo būstą	Higienistė, odontologo padėjėja	Viena dukra, 10 mėnesių	Viena augina visą laiką	Išsiskyrimas
18	Š1	29	Koleginis	Šiauliai	Nuomoja būstą, gyvena dviese	Kineziterapeutė	Viena dukra, 3 metai	Vienau augina 2,5 metų	Skyrybos
19	Š2	26	Vidurinis	Šiauliai	Gyvena uošviams priklausančiame bute	Privatus statybų sektorius	Dvyniai berniukai, 3 metai	Visą laiką augina viena	Skyrybos

	Informantē	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Būstas (nuomojamas ar nuosavas, ar gyvena su kitais asmenimis)	Darbas	Vaiķu skaičius, jų lītis ir amžius	Kiek laiko augina viena	Kodēl augina viena?
20	B1	40	Aukštasis	Biržai	Gyvena pas tēvus	Individuali veikla	Viena dukra, 4 gadi	Visā laikā augina viena	Išsiskyrims
21	R1	33	Aukštasis	Rietavas	Nuomōja būsta, gyvena tik su vaikai	Bibliotekinikē	Trīs sūnūs – vienam 9 ir dvyniam po 5	Viena augina 5 gadi	Skyrybos
22	A1	25	Profesinis	Anykšiai	Nuomōja būsta, gyvena dviese su vaiku	Virēja	Vienas sūnus, 5 gadi	Visā laikā augina viena	Išsiskyrims

	Informantė	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Būstas (nuomojamas ar nuosavas, ar gyvena su kitais asmenimis)	Darbas	Vaikų skaičius, jų lytis ir amžius	Kiek laiko augina viena	Kodėl augina viena?
23	E1	25	Vidurinis, nebaigtas aukštasis	Elektrėnai	Gyvena pas tėvus	Manikiūrininkė	Vienas sūnus, 3 metai	Visą laiką augina viena	Išsiskyrimas
24	G1	31	Koleginis	Gargždai	Nuomoja būstą, gyvena dviese	Parduotuvės vedėja	Vienas sūnus, 10 metų	Viena augina 2 metus	Skyrybos
25	K11	31	Aukštasis, magistras	Kalviškės	Neseniai pasiėmusi paskolą ir įsigijusi butą, gyvena dviese	Socialinė darbuotoja, dirba pusantrą etato	Viena dukra, 9 metai	Viena augina 7 metus	Skyrybos
26	Pa1	33	Studijuoja aukštojoje	Pasvalys	Gyvena pas tėvus	Pakuotoja fabrike	Dvi dukros -	Viena augina	Išsiskyrimas

	Informantė	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Būstas (nuomojamas ar nuosavas, ar gyvena su kitais asmenimis)	Darbas	Vaikų skaičius, jų lytis ir amžius	Kiek laiko augina viena	Kodėl augina viena?
			neuniversitetinė mokykloje				dvynukės po 6 metų	4 metus	
27	Ši1	42	Koleginis ir universitetinis aukštasis	Šilalė	Turi savo butą	Skrydžių palydovė	Du vaikai – dukra 17 ir sūnus 20 metų	Viena augina dešimt metų	Skyrybos

* Skyrybos apibūdina teisinį santuokos nutraukimą.

** Išsiskyrimas įvardijamas tais atvejais, kai moteris su vaiko tėvu nebuvo susituokusi, tačiau santykiai buvo nutraukti.

2 PRIEDAS. Atviro kodavimo su MaxQda analizės pavyzdžiai

Interviu su mamomis kodavimo pavyzdys:

V1	Visa atsakomybe ant vieno pečiu	Ir vistiek visą laiką su juo kai prabūni, tai vistiek ir išvargina, ir nu viskas ant tavo pečių.
V2	Visa atsakomybe ant vieno pečiu	Po skyrybų aš ir dukrytę vedžiau pas psichologą, nes jaučiau, kad mano pačios būseną, nu žinai, viskas vidus, kita išorė, kad nebūtinai atitinka. Tai su juo sutarėm, kad aš tikrai visko labai daug darau ir aš mldc, aš ten super women, viskas okay, bet aš nenoriu, man yra perdaug, nes ten dalinasi gyvenimas į darbą ir vaiką, ir dar ten yra tokie inkrustėliai kažkokių pramogų, kelionių, kuriuos aš ten irgi stengiuosi sau pasidaryti ir panašiai, bet ten toks žinai gaunasi kaip koks “treatas”, va ten su kažkokius žmogum nuvarysiu ten kurnors, bet gyvenimas ne toks turėtų būti.
V5	Visa atsakomybe ant vieno pečiu	Ir tą ryšį stengiuos megzti maksimaliai su juo, bet aišku, kai esi viena mama, tai kažkiek va su tuo ryšiu yra sudėtinga, nes tu viską turi ir buity, ir visur kur viena pati atlikti, ir tu nori to laiko su vaiku kokybiško, tai tame truputi sunkumo atsiranda, kad negali pasidalint kažkokiom pareigom su kažkuo tai.
V6	Visa atsakomybe ant vieno pečiu	Atrodo, norėtum kažkur nueiti, ten nežinau šokiais užsiimti, joga užsiimti, paskaityti, bet tu realiai nieko negali, nes tu turi ir vaiku pasirūpinti, ir buitimi pasirūpinti, ir savimi pasirūpinti, ir niekas tau nepadės, jeigu tu tarkim viso to nepadarysi pati.
V10	Visa atsakomybe ant vieno pečiu	Man niekas nepadeda, aš esu visiškai visiškai viena, nes neturiu nei brolių, nei seserų, nei tėvų, nei tetų, nei dėdžių. Tik mano geri draugai ir pusseserėk, nors iš tikrųjų mes ne kraujo, bet vistiek. Gal jau yra įprotis suktis vienai, nes aš jau nuo keturiolikos pradėjau dirbti globos namuose, mama dar ten turėjo gauti kažkokį ten sutikimą.

Interviu su politikos formuotojais kodavimo pavyzdys:

Šimonytė tėvynės sąjunga	Politikai formuoja ŠP\konflikto taškai	8	8	Tikslai yra priešaringi, nes deklaruojant ir teisingus tikslus, pvz., moterų įgalinimo, galimybių derinti šeimą ir darbą gerinimo, realybėje apsiribojama pinigine parama, kurią suteikti paprasčiausia, bet kuri yra menka dėl menkų viešųjų finansų
Sysas socialdemokratai	Politikai formuoja ŠP\konflikto taškai	2	2	vyksta jau trisdešimt metų kova Seime ir radikaliai politikai neleido ir įstatymo pavadinti "smurto šeimoje"
Tomilinas valstietis	Politikai formuoja ŠP\konflikto taškai	3	3	Dominuojanti turbūt tendencija ir šaltinis, yra klasikinė Europinė lygių galimybių ir tradiciškai liberalaus požiūrio politika, bet ją labai stipriai bando išstumti ta konservatyvi doktrina, kuri ateina iš visuomenės tam tikrų grupių, iš bažnyčios ir
Žemaitė AM traukinys Nacionalini:	Politikai formuoja ŠP\konflikto taškai	5	5	ir tos tokios konstruktyvios diskusijos nebuvo ir nieko keisto, nes turime labai ryškias dvi, teoriškai, priešingybes - tai turime socdemus tuos senesius ir blokas dešiniųjų su konservatoriais priešakyje, ir lenkų rinkimine.
Čmilytė-Nielsen LR liberalu sąjudi	Politikai formuoja ŠP\liberalai	2	2	na nebūtinai liberalai, tai gali būti ir socialdemokratai, na bet kaip sakant, liberalesnių pažiūrų politikai, kuri į šeimą žvelgia kur kas plačiau, per platesnę prizmę ir aš matyčiau tame kontekste, būtų susidurimą tarp skirtingų ideologijų ir aš manau, kad dėl šeimos politikos akivaizdžiai nėra konsensuso Lietuvoje, būtų politikų tarpe.
Margarita Jankauskaitė socialdem	Politikai formuoja ŠP\liberalai	3	3	O ta liberalesnė, tai liberalai ir ta socialdemokratų dalinė sako, kad ne, mes turim žiūrėti į individą.

SUMMARY

CONTENTS

SUMMARY	283
INTRODUCTION.....	284
1.1. Novelty of the dissertation.....	285
1.2. Aim and objectives of the dissertation.....	289
1.3. Structure of the dissertation	290
2. METHODOLOGICAL PROVISION OF THE RESEARCH.....	292
2.1. Analysis of Lithuanian family policy laws	292
2.2. Interviews with Lithuanian family policy-makers.....	292
2.3. Interviews with single mothers	294
2.4. Data analysis.....	294
2.5. Ethical considerations.....	295
2.6. Theoretical framework.....	295
3. RESULTS OF THE RESEARCH	296
3.1. The evolution of family policy, the goals and tools of family policy, and the situation of single-mother families.....	296
3.2. Assessment by family policy actors: Lithuanian family policy and single-mother families	301
3.3. Experiences of single mothers	303
CONCLUSIONS	312
REFERENCES	315

INTRODUCTION

Single-mother families are one of the most debated topics of family policy in today's Europe and is highlighted as a problematic area of family policy in the 2020–2025 European Gender Equality Strategy (European Commission, 2020). Particular attention is paid to this type of family due to the values of gender equality and openness to diversity in Europe, the ever-growing number of single-mother families, and their widespread and severe poverty rates. According to Eurostat data from 2017, as many as 15% of families in Europe were single-parent families (the vast majority were single-mother families). Most single-parent families with children are in Denmark, where such families account for 30% of all households, with Lithuania coming in second place with 26% of all households (Eurostat, 2017). In both international and Lithuanian scientific literature, poverty, stigmatization, discrimination against mothers and children, and the lack of opportunities to combine the challenges of childcare and work are cited as the most common problems experienced by single mothers. Research also shows that children growing up in these families are considered to be at risk, often demonstrating poorer learning outcomes, propensity for addictions and deviant behavior, and as for becoming adults – inability to build stable relationships and poor career achievements (Neyer, 2013; Cohen, 1972; McLanahan ir Booth, 1989; Esping-Andersen ir Billari, 2015). The EU Child Guarantee identifies single-parent families and children from these families as one of the most vulnerable groups to receive special attention through applied policy measures and to ensure equal opportunities for children whose poverty and social exclusion are among the European Union's most pressing problems (European Commission, 2021). The EU Child Guarantee states that political conditions and opportunities in the country dramatically affect the well-being of the child and his family and reduce both poverty and other problems arising from it – poor health, malnutrition, psychological and behavioral issues, reduced access to childcare, lower quality of received education (ibid). With the right conditions, the family form no longer causes such major inconveniences and both women and children can function on an equal footing with other types of families.

In Lithuania, these families show the highest poverty rates among all the families and are at the highest risk of poverty compared to other types of families, although it is also one of the most common types of families, along with nuclear families. According to the last Lithuanian census conducted in 2011, in Lithuania, about a third of children (i.e. 150,000 children) live with one parent, and 129,500 of them live only with their mother (Stankūnienė et

al., 2016). A study conducted by D. Skučienė et al. (2018) shows that the families of single mothers raising children in Lithuania are at the highest risk of poverty, and one third of all such families are poor – three times more often as compared to families with two adults. V. Kanopienė's (2015) research shows that single mothers raising children experience poverty because they do not receive appropriate support from either the children's father or the state. The Feasibility Study on the EU Child Guarantee (European Commission, 2020) states that state policies that do not ensure equal opportunities for all families and children are a decisive factor in poverty. Unequal opportunities include working conditions, the availability and quality of childcare services, the quality of education and quality differences between schools, the availability and quality of general health and dental services, access to healthy food, and adequate and affordable housing. Adverse political conditions prevent not only mothers from lifting their families out of poverty, but also children who, as they grow up and do not receive the best quality education, healthcare and other services, are unable to lift themselves out of poverty and thus become destitute adults. Poverty among the country's population also has a negative impact on the country's overall economy.

According to D. Taylor (1998), in order to understand the problems that single mothers face, it is important to study the political context of the country, the attitudes of policy-makers, as well as to deepen the understanding of the experience shared between mothers and children – what issues do these families face in the political context under study, and how is the welfare of children ensured (*ibid*). A study of family policies and the experiences of single mothers could help to understand the real situation of these families, delve into the root causes of poverty and exclusion, and ensure that women and their children have more resources available and that their quality of life is improved in general (May, 2004). As a result, this study takes a closer look at both the sociopolitical context and its impact on single-mother families.

1.1. Novelty of the dissertation

The problem of single-mother families is a complex phenomenon that can be examined both at the individual and societal levels, as well as by examining both objective and subjective meanings related to the phenomenon. However, a review of previous studies shows that the focus has been on examining objective meanings, with an emphasis on the socio-demographic characteristics of families, women's employment, education, children's school achievement, and behavior. However, even when examining objective

meanings, there is a lack of macro-level analysis: how does the political and social environment determine the position of single-mother families in society, and how are the opportunities of these families affected? Also, most research is focused on only one problematic aspect, without covering the whole complexity of the problems of these families – there are no studies that would include an interrelation of objective and subjective meanings or the links between the individual and social levels. Previous studies, such as those by A. Maslauskaitė (2014), V. Kanopienė (2015), D. Kuconytė-Būdelienė (2017), V. Stankūnienė (2016), and M. Baublytė (2013). A. Maslauskaitė, V. Stankūnienė and M. Baublytė (2016) studied single-mother families in Lithuania by conducting quantitative studies on the socio-economic and demographic characteristics of single women raising children based on the 2011 census data and found that this type of single-mother family is widespread in Lithuania with no tendency for their number to decrease. These families were also identified as being at greatest risk of poverty. Qualitative biographical research by A. Maslauskaitė (2014) on the exclusion of single mothers showed that single mothers experience exclusion and consumption deprivation. These issues are mostly determined by the social class of single mothers and the opportunities it provides. D. Kuconytė-Būdelienė (2017) analyzed the models of intergenerational support in single mother families and revealed that grandparents can be an important financial and childcare resource that facilitates the participation of mothers in the labor market. However, the research lacks a deeper understanding of the problematic circumstances faced by single-mother families; it does not delve into the reasons that determine their difficult situation and make them dependent on the help of other people. The mentioned literature does not answer why single mothers lack favorable working conditions and how this leads to poverty and consumption exclusion. V. Kanopienė's (2015) qualitative study conducted in 2001–2002 on the social, economic and demographic aspects of single-parent families indicates that the poverty of single-mother families is determined by the fact that mothers do not receive support from the other parent or the state, leaving them solely responsible for raising their families. But again, there is also no analysis of the reasons why single mothers and their children do not receive support from either the father or the state. It is seen that all previous studies only point out that the situation of single-mother families is an important social problem, as such families are at the highest risk of poverty compared to other types of families; however, there is a lack of in-depth understanding of what fundamentally determines the complexity of the situation, why change is not taking place, and what changes are needed in order to lift single mother families out of poverty. There is also no research on

mothers' experiences of raising children alone covering all aspects and issues of the maternal experience and not just its isolated fragments; such a study could help shed light on how policies affect the daily life of single mothers, how poverty arises, and what is needed to reduce it.

In terms of family policy research, family policy models in different welfare states have been analyzed. Even though the concept of family policy and family policy formation and development opportunities were discussed, these studies did not focus specifically on single mothers' families and their situation (Stankūnienė et al., 2001; Stankūnienė et al., 2003; Jančaitytė, 2004; Jančaitytė, 2006).

Both foreign and Lithuanian literature focuses on assessing the impact that the family has on a child's well-being, indicating that children from single-parent families experience greater poverty and poorer living conditions (Šileika and Zabarauskaitė, 2008), demonstrate poorer learning outcomes, are prone to delinquent behavior, and are unable to build relationships (Lipman et al., 2002; Weihrach et al., 2014; Blum et al., 2000; Carlsund et al., 2013; Manning and Lamb, 2003; Vanassche et al., 2014). Research indicates that as a result, single mothers are considered incapable of raising decent children, their families are considered "different," and women are pressured by inadequate societal demands (Kanopienė, 2015). However, there is a lack of research on what actually causes children growing up in single-parent families to have social and psychological problems; what single mothers really are, and what hinders and helps them in raising children; what opportunities they have to meet their children's needs.

More comprehensive studies covering both the subjective and objective levels of single-mother families' problematic can be found in foreign literature. J. Millar and T. Ridge (2001) examined types of families and the poverty they experience, highlighting the difficult situation of single-mother families in England. S. Goodwin and K. Huppatz (2010) examined the consumption exclusion of single mothers and its causes in Australia. M. B. Jorgensen (2012) delved into discrimination against women at the political level in Denmark. Studies show that single mothers have the highest levels of poverty due to structural discrimination related to the feminization of poverty and gender inequality, inadequate childcare and working conditions, and the lack of necessary additional financial support and various services. It has also been found that women who receive support are stigmatized and controlled – they are constantly persecuted and checked to see if they do not live with other men or take good care of their children. Studies point out that socio-political conditions largely determine the opportunities for single-mother families.

These studies identify that policies based on liberal and neo-liberal political ideas that are based on private insurance and that persecute and condemn beneficiaries as the most difficult political conditions for such families to survive. However, foreign research also focuses on only one aspect of family life (consumption opportunities, discrimination) or examines families in comparison to other families, without providing enough space and attention to delve into single-mother families only, and only the nuances inherent to their condition. Moreover, the results of research conducted in Australia, England and Denmark are not suitable for describing Lithuania's problems, as Lithuania has a completely different cultural and historical context, typical of post-Soviet welfare states, as opposed to the liberal and social democratic welfare states that the previous studies have been conducted in.

Meanwhile, the theory of social construction and policy design (which has attracted a great deal of interest among researchers in the policy process) (Schneider and Ingram, 1993; 2004) has so far been used to study various social groups to understand how they are constructed and what power constructs determine that the problems of these target populations are not addressed at the political level. However, this type of research was not combined with the experiences of the target groups themselves, nor was it intended to reveal to what extent do the social constructs established at the policy level reflect and influence the reality of the target populations, a gap that this study aims to fill. Not many studies have applied the theory of social construction and policy design in the field of family policy, instead focusing on the issues of poverty among people with AIDS, people of retirement age, immigrants, ethnic minorities, women, and ex-offenders (Pierce et al., 2014). It can be seen that all studies are designed to analyze vulnerable social groups that are associated with increased stigmatization, less power, and poverty (ibid). From 1993 to 2013, both quantitative (24%) and mixed (14%) studies were analyzed using the theory of social construction and policy design; however, the rest 62% belong to qualitative research, which is used to reveal the subtleties of power imbalances, dominant values, and social construction analyzed in theory (Pierce et al., 2014). Meanwhile, the social construction and policy design theory issue was applied to quantify single parents in Ireland in 2011, focusing mainly on the non-adaptation of the childcare system to the needs of single parents (Hynes and Hayes, 2011). Another study (mentioned earlier) was carried out in 2017 in Denmark, focusing on single mothers raising children, examining the decisions of the National Board of Social Complaints to determine how the complaints of single mothers are assessed and whether this group is considered deserving the support in Denmark

(Jorgensen, 2018). Both studies appear to be quite narrow and focused on one area, lacking greater insight into what constructs the lie behind the lack of support and the stigmatization of mothers. The mentioned research lacks insight into the extent to which such constructs reflect the realities of the mothers themselves, how such policies affect the well-being of single-mother families and respond to the general well-being of the state.

1.2. Aim and objectives of the dissertation

A review of previous studies shows that there is no research that delves deeper into the problems experienced by single mothers and their causes, which cover the nuances of both the socio-political context and mothers' experiences. There is a lack of a broader, more comprehensive understanding of individual and socio-political factors and a deeper study of the stigmatization and discrimination of single mothers and the circumstances of their poverty. The following questions must be asked: why do single mothers occupy such a place in family policy and how does the political context affect the well-being of women themselves and their children? What determines policy-making towards them, and why, despite the high rates of poverty among single mothers, family policy is incapable of solving this problem or fails to address it at all? Therefore, **the aim of this dissertation** is to analyze the Lithuanian family support policy for single-mother families and the experience of single mothers in the context of the policy.

The following **research objectives** have been set for achieving the aim:

1. To analyze the scientific literature on the challenges faced by single mothers and their children and the policy solutions applied in different welfare states to address these challenges;
2. Based on the theory of social construction and policy design, to analyze the goals and measures of family policy, to determine the position of single-mother families in family policy after Lithuania regained its independence;
3. To analyze on what basis and under the influence of what political forces and social constructs is family policy formed in relation to single-mother families;
4. To analyze the experience and main challenges and opportunities met by single mothers raising children in the context of Lithuanian family policy;
5. To analyze the main challenges that children face when growing up only

with their mothers, and to identify the importance of family policy-making in ensuring the well-being of these children.

Main results of the work and defended statements:

1. Lithuanian family policy does not respond to the greater needs of single-mother families in terms of childcare support, financial support, adaptation of working conditions, and the reduction of logistical challenges due to the negative family policy feedback.
2. Since conservative traditional values that prioritize the traditional family model prevail in Lithuanian family policy, there is a lack of recognition of the need for greater support for single-mother families and children growing up in them.
3. Due to the negative policy feedback, single mothers experience severe financial and time poverty, exhaustion, and stress in their daily lives and are unable to meet all of the children's needs. The well-being and safety of these children is not guaranteed at the state level either.
4. The dominant family policy does not encourage the father's involvement in the child's life and is limited to the financial obligation of maintaining the child's needs; however, such policies are not always successful.

1.3. Structure of the dissertation

The dissertation consists of an introduction, seven main parts, discussion, conclusions, bibliography, and appendices.

The first part presents A. L. Schneider and H. Ingram's (1993) theory of social construction and policy design and Baumgartner and Jones's (1993) theory on negative policy feedback, which are used to analyze the development of Lithuanian family policy, family policy goals and measures in Lithuania, and data obtained during interviews with policy-makers. Using the earlier mentioned theories, it is analyzed what values dominate in Lithuanian family policy, how resources are distributed, who has the main decision-making power, and what hinders change in relation to single mothers raising children.

The second part discusses the poverty of single-mother families and its causes. The difficulties of combining work and childcare are discussed; the problems of the feminization of poverty raised by D. Pearce (1978) are analyzed; the impact of having children on women's poverty is also studied.

Other issues faced by single mothers and their children are also discussed: the involvement of the father in the life of single mothers, and the role of family policy and possible measures for promoting this involvement.

The third part discusses the different welfare state regimes and the situation of single-mother families within them; it discusses liberal, conservative, social democratic, and post-Soviet models of welfare, based on the typology of G. Esping-Andersen (2005). It presents how family policies are formed differently in these regimes and how the families of single mothers are positioned within them.

The fourth part discusses what is considered a family and delves into the ideology of familialism and its influence on the position of single-mother families in society and politics. The problems of the used concepts and the stigmatization experienced by families as well as its impact are analyzed.

The following research methodology and family policy research data are presented: based on the data of legal acts, it is analyzed how family policy laws have changed since 1991, including their stance on single-mother families; what are the current goals and measures of Lithuanian family policy; what dominant values and political forces that determine such family policy formation are recognized by policy-makers. It has been established that nuclear and large families (consisting of parents with three and more children) are privileged in Lithuanian family policy; however, single-mother families are discriminated against, under-represented, and considered undeserving additional support. The influence of the Soviet experience, as well as the influence of the patriarchy, the church, and the conservative parties, can be observed in such policy-making.

Finally, data from interviews with single mothers raising children are presented: their experiences, main challenges, support resources, received state support, and attitudes towards it. The survey data showed that women face the most challenges in the field of work and childcare, rely on the help of an informal network, feel invisible at the state level, and have negative attitudes towards the state and its support. Meanwhile, their children have poorer starting positions, do not receive the best services, and experience a lack of time spent with their mothers, while fathers are rarely involved in their lives. Fathers' involvement is also influenced by family policy-making.

The conclusions, discussion, list of used literature, and appendices are presented at the end of the dissertation.

2. METHODOLOGICAL PROVISION OF THE RESEARCH

In order to fulfill the goal of the dissertation (to analyze the problems of single mothers and determine how does the Lithuanian family policy address them) the research results are analyzed and interpreted based on social construction and policy design theory, and data are collected using the **document analysis** and **semi-structured interview** methods. Given the aim of the study and the applied theory, it was chosen to apply qualitative methods in order to look deeper into the phenomenon of single-mother family problems, to recognize the discourses and constructs that lie behind the statistics (Tierney and Clemens, 2011). The qualitative research of **the dissertation consists of three parts**: that of family policy documents, the attitudes of family policy makers, and the experiences of single mothers.

2.1. Analysis of Lithuanian family policy laws

The aim of the research: to investigate the goals and measures of Lithuanian family policy, and to identify how single-mother families are described and supported in them.

The first stage of the research delves into the political intervention into the social problem of single-mother families; it seeks to understand how family policy has changed in politically independent Lithuania, looking at **how the image and situation of single-mother families has changed and how political resources are distributed among different family types**.

To achieve this goal, a **qualitative analysis of political documents** is conducted; the laws affecting the family have been systematically examined since Lithuania regained its independence: from 1991 to 2021. A selection of documents was carried out and policy documents relevant to the investigation were selected by identifying family policy laws since year 1991 (49 in total) in which the families of single mothers (fathers) were named in some way; laws by which they are indirectly affected; laws which set essential family policy goals and those in which they highlight other family groups. Attention is also paid to other forms of families in order to understand which families in Lithuania are considered deserving of support.

2.2. Interviews with Lithuanian family policy-makers

In the second stage of the study, **semi-structured expert interviews** were

conducted with policy-makers in order to understand what determines the formation of Lithuanian family policy (what determines its goals and measures, distribution of political resources) and the situation of single-mother families.

The aim of the research is to find out what (in the opinion of Lithuanian family politicians) determines the situation of single-mother families and the applied political measures in the context of Lithuanian family policy.

Criteria selection was used to identify the interviewees. After reviewing policy documents and meetings, it was selected which politicians were involved in drafting and passing family laws. In order to hear the diversity of opinions and arguments, as well as to analyze the problem from various perspectives, members of the Parliament belonging to different political parties and heads of NGOs involved in the formation of family policy were selected. Thirty different policy-makers were approached, but only 14 agreed to participate in the study. Not all policy-makers responded to the request to participate in the study, while others declined to participate due to a busy agenda or personal reasons. Due to contact constraints caused by the COVID-19 crisis, interviews were conducted by telephone.

Of the 14 policy-makers interviewed, three asked for confidentiality, while others allowed the use of their real names. The interview material totaled 6 hours and 45 minutes, one interview lasted an average of 20 minutes, with the longest interview being 1 hour and 10 minutes.

It is important to mention that the survey with policy-makers was conducted in April-May of 2020, when the ruling coalition of the Parliament was still formed by the Lithuanian Farmers and Greens Union, Order and Justice, the Lithuanian Social Democratic Labor Party, and the Electoral Action of Poles in Lithuania, which ruled in 2016-2020. However, in the course of writing the dissertation, parliament elections took place in October 2020 which determined that the Parliament coalition for 2020–2024 was formed by the Freedom Party, the Liberal Movement, and the Homeland Union. Nevertheless, in the course of writing the dissertation, even with the change of the ruling majority, no changes took place in family policy. During the research, the current chairmen of the coalition were also interviewed, who stated that despite the ruling majority, family policy issues are always mainly decided by the Electoral Action of Poles and the Homeland Union parties; other parties and politicians fail to influence the political monopoly of these parties in forming family policy.

2.3. Interviews with single mothers

The aim of the research is to investigate the experience of women raising children alone in Lithuania.

The third part of the research analyzes how, in the context of the current family support policy in Lithuania, the families of single women raising children succeed in surviving; what challenges they face and what resources help them to cope with their challenges. The study explores the experiences of single mothers raising children, how these mothers assess the conditions for their children, and what challenges do they believe their children face.

The aim of the study was to cover as much a diverse profile of single mothers as possible, including women of different ages and education and from both urban and rural areas; therefore, the selection of study participants was based on **criterion selection** (Židžiūnaitė, 2017). The selection criteria were:

- the mothers had to have underage children at the time of the interview;
- the mothers had to identify themselves as single women raising children;
- the mothers had to live in Lithuania (as they delve into the Lithuanian political context and its impact on the well-being of single-mothers families).

Mother groups on Facebook were chosen as a starting point for the selection; using the snowball selection method, the first study participants were asked to identify more single mothers, and these mothers were contacted as well. A total of 40 mothers were contacted but only 27 mothers were interviewed, with others refusing to participate or not responding to the invitation.

Because the interviews were conducted during the COVID-19 crisis (April and May 2020), due to quarantine restrictions, interviews with mothers were conducted via Skype and Messenger apps. All interviews together accounted for 33.35 hours of material. One interview lasted an average of an hour, a maximum of 2.5 hours.

2.4. Data analysis

Both the analysis of laws and interviews with policy-makers and mothers used the method of **qualitative content analysis**, followed by inductive logic: open coding, data grouping, category separation and abstraction (Židžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). The texts were read several times to delve into the essence of the documents and interviews. The method of qualitative content

analysis was identified as the most suitable because it allows the researcher to fully describe the research occurrence and reveal the meanings given to these occurrences by the participants, their significance in political documents (Cole, 1988 quoted by Židžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). Both: the documents and the interviews with policy makers and single mothers were analyzed using the “MaxQda“ program, which helped with large amounts of data.

2.5. Ethical considerations

Given that single mothers represent a vulnerable social group in society, mothers were informed prior to the interview that they may not answer unwanted questions and discontinue the study at any time. Confidentiality is ensured by presenting the data of the narratives in the published articles and dissertation only in parts, highlighting the most important aspects of the narratives. For the sake of anonymity, the informants were given codes, the names of their children were changed; any other details that could allow the identification of the person were obscured. After this study found that mothers lack information or assistance that is available in Lithuania, they were provided with information about these services. To ensure that the experiences of single mothers are represented adequately, parts of the dissertation were sent to some of the mothers and included in the dissertation only after receiving their agreement.

2.6. Theoretical framework

Data from all three parts of the research were analyzed and interpreted using social construction and policy design (Schneider and Ingram, 1993; 2004) and F. R. Baumgartner and B. D. Jones’s (1993) theories of policy process. These theories allow to analyze why the problems of some socially vulnerable groups are not addressed at the policy level; to identify how they are constructed and how these constructs determine the goals and measures chosen in politics. Theories point out that values and political elites play a key role in policy design, and in order to maintain their position of power and establish the values that are acceptable to them, the political elites shape policy in such a way that they support only those considered worthy of support; those who are considered undeserving become marginalized (Schneider and Ingram, 1993; 2004; Baumgartner and Jones, 1993). Dominant values and political forces maintain their positions due to the negative policy feedback: when

society creates division, sowing fear and stigmatization in relation to undeserving detainees, creating “outsiders” whose rights are no longer fought for by themselves, politicians, or NGOs. The support of these “deviants” is not of interest to the society, in which the values promoted by policy actors become part of culture (Baumgartner and Jones, 1993).

3. RESULTS OF THE RESEARCH

This chapter presents the main results of all parts of the study, including the analysis of legislation, interviews with policy-makers, and interviews with single mothers. First of all, the results of the analysis of the laws from 1991 to 2021 are presented, revealing the priorities of family policy and their changes during the whole period of Lithuania’s independence and the situation of single-mother families in the context of these laws: how their problems are identified and what policy measures are applied to address them. These data are supplemented by insights from family policy makers in the second part of the study. Interviews with political actors revealed what led to the fact that the problems of single-mother families are understood in this way and why such policy tools were chosen. The results of the laws and interviews allowed to deepen understanding on what determined the choice of common family policy goals and priorities; which political forces have the greatest power in the context of Lithuanian family policy; what values dominate, and what determines their establishment. The results of the third part of the study reveal the experience of single-mother families in the context of Lithuanian family policy and analyze the main challenges that mothers and their children face, as well as the main sources of support available to them and what support they lack the most.

3.1. The evolution of family policy, the goals and tools of family policy, and the situation of single-mother families

Since the restoration of Lithuania’s independence, Lithuanian family policy has begun to form a negative policy feedback toward single-mother families (Schneider and Ingram, 2004). As is typical of post-Soviet welfare states, Lithuanian family policy pays special attention to nuclear families and the purification and strengthening of their form (Steinilber, 2006; Ingot, Szikra and Rat, 2011; LaFont, 2001 quoted according to Kinsbury, 2015). From year 1991 to 1993, when the majority of the Parliament consisted of the

Social Democrats, single-mother families were in the most favorable situation: they were singled out as requiring additional support, so additional financial support was provided, and favorable working conditions were created. Since 1994, influence of from the conservative parties brought the ideology of familialism into policy; the institutionalization of “normal” nuclear families has begun, and single mothers have become associated with the use of state support, becoming a “deviant” family group (Schneider and Ingram, 2004). Consequently, financial support for single mother families was terminated.

In further Lithuanian family policy laws, all political tools and goals favor nuclear and large families. The promotion of marriage and the promotion of the nuclear family is reflected in the establishment of such political tools as spousal courses, mediation services, long-term (up to 3 years) maternity leave, and housing support for young families (including married couples who do not necessarily have children). Large families receive additional financial support; the mothers receive medals of gratitude “For Merits to Lithuania,” families are given priority in ECEC centers and issued a Family Card (2016), which gives these families various discounts in supermarkets, while travelling, and at cultural events. Among other things, the 2004 Resolution of the Government of the Republic of Lithuania on the Approval of the National Demographic (Population) Policy Strategy aims to improve public attitudes toward large families and to draw public attention to such issues as the growing number of children born out of wedlock. Thus, one family in society is sought to be raised while others are derogated. Such policy objectives and measures are based on the premise that marriage-based families are the most suitable to raise children and live a life independent of state support. Meanwhile, large families are named as a national value; it is believed that the proliferation of such families contributes to solving the demographic problems of the state and strengthening its national identity.

Therefore, further laws, such as the resolution passed on 26 June 1997 on the support of families raising children (No. 673) and the concept of the Child Benefit Act (2003) single out large families as requiring additional support; large families receive greater financial support, such as child benefits, in the case of these laws. Meanwhile, single-mother families, although recognized as the most vulnerable family type in Lithuania, do not receive any additional benefits. With every law a negative discourse toward single-mother families is reinforced and they are more and more marginalized and left out of the political agenda.

Such laws as the Resolution of the Government of the Republic of Lithuania (On the Approval of the Measures for the Implementation of the

Government Action Program for 2000-2004, No. 149, 09.02.2001), and the State Concept of Family Policy (2008) state that the aim of family policy is to strengthen families based on marriage and all political resources have to be directed to achieve this goal. The Family Policy Concept states that the family is an essential public good and is based on “the voluntary commitment of a man and a woman to dedicate their lives to building a family relationship, ensuring the well-being of family members: men, women, children, and all generations and the development of a healthy society. [...] Therefore, state and non-governmental institutions must ensure an environment favorable to family integrity by developing and improving its legal and social base” (State Family Policy Concept, 2008). The family is referred to as a marriage-based union with children, and the families of single-mothers with children are referred to as “other families” and as “incomplete families” (ibid.). Given the blatant stigmatization and discrimination of family diversity, the Concept was nevertheless declared unconstitutional and declared invalid by the court, due to opposition of some politicians and NGOs. According to the theory of F. R. Baumgartner and B. D. Jones (1993), the monopoly of family policy was shaken by the mobilization of political forces that had different political values.

However, although invalidated, this concept of Family Policy had laid a solid foundation for the formation of a further, one-sided family policy and became the basis for the Law on Strengthening the Family of the Republic in Lithuania (No. XIII-700), passed on 19 October 2017. The purpose of the Law is “to create legal and organizational preconditions for strengthening the family institute [...] based on gender complementarity; [...] to provide for the organization of family strengthening through family policy formation and implementation.” The law seeks to strengthen the positive attitude of the society toward the nuclear family and marriage, and to provide these families with greater state support. Accordingly, political tools are chosen such as organizing various events to strengthen positive attitudes towards nuclear family and marriage, teaching about family life to children at schools, providing spousal counselling, etc. Single-mother families, although mentioned in the law, are regarded as requiring the same political tools as families at social risk: “for families at social risk and single parents it is foreseen to receive comprehensive social assistance as close as possible to their place of residence in order to enable family members to overcome social difficulties, reconcile family and work responsibilities, take conscious responsibility for decisions in building their lives.” In general, this clause does not provide for any specific support and political tools, but states that social assistance (regarded as a necessity to single-parent families) should be more

easily available to single-parent families, so that they could devote more time to employment. By stating that families must be consciously encouraged to take responsibility for their own decisions, it presupposes that single-parent families do not do so, are unconscious and dependent, and therefore essentially do not deserve public support and should support themselves with employment only. Single-mother families' association with deviation is maintained.

Such laws perpetuate the ideology of familialism, increase gender inequality and interdependence, and create a political burden on single-mother families that do not conform to the nuclear family form. Together with family policy leaning toward marriage-based families, single-mother families were more and more marginalized. Social reports from the Ministry of Social Security and Labor in 1999–2000 indicate that there is an increasing number of single-mothers who are unemployed, falling into poverty, and “leaving children behind” (Ministry of Social Security and Labor, 1999; 2000). A 1999 social report from the Ministry of Social Security and Labor also states that more than a quarter of Lithuanians identify themselves as having struggles in financial aspects, and that “incomplete single-parent families” with underaged children face the worst financial hardship, especially those families where the head of the family is a woman. Thus, the problem of single-mother poverty is clearly recognized and named, but the rhetoric is stigmatizing and discriminatory, calling families “incomplete” and mothers “leaving children behind”; the responsibility of their deprivation is blamed on the families themselves, and there is a moral panic (Cohen, 1972) regarding the issue. The same provisions prevail in the 2004 Social Report of the Ministry of Social Security and Labor, which states that a number of families where children are raised by one parent often deliberately worsen their financial situation, abusing state support and avoiding the responsibility of raising their children. It is also added that family statistics show that the number of single-parent families has doubled in a decade, and it is assumed that one of the reasons for this trend is an overly favorable political environment that encourages manipulation and abuse of the system by beneficiaries. Paradoxically, however, the analysis of policy documents shows that support for single-parent families has been discontinued since 1994, when the growth of single-parent families has been calculated. This shows that it was not the provision of support but deeper societal changes and demographic trends that led to increased numbers of single-mother families. S. Cohen's (1972) theory of moral panic argues that responsibility for certain problems is shifted to “morally inappropriate” groups because they are seen as a threat to traditional values, security, order, the maintenance of patriarchy, and social interests in

general. Negative messages to the public lead to the marginalization of target groups, in this case single-mothers. It can be seen that such messaging regarding single-mother families arose when the absolute majority of the political leaders were made up of conservative parties, whose set goals were to strengthen nuclear and large families. With these parties continuing to rule in family policy, the situation of single-mother families and narrative towards them has never changed, while the latest examples, such as the Law on Strengthening the Family of the Republic in Lithuania (2017), prove this argument.

Due to the ideology associated with the concept of the nuclear family, family policy follows the provision in the Civil Code (2000) that even in cases where the child lives only with the mother, the father must contribute to the child's financial maintenance, which is cited as one of the criteria for not supporting single-mother families on the state level. However, an annual report (2001) from the Ministry of Social Security and Labor states that only 36% of fathers living separately support their children financially, so children are not protected from poverty neither by their parents nor by the state. This reaffirms that the lack of support for children from single-mother families has deeper, more valuable reasons for single-mother families to be fundamentally inconsistent with the political ideal of the family; single-mother families are seen as an immoral, social, and economic danger that needs to be neutralized, so not even the slightest amount of state support that could strengthen them in any way is provided (Strega et al., 2002).

The only exception for single mothers is foreseen in the New Labor Code, which came into force on 1 July 2019. The code states that single women with children under the age of 14 have priority in choosing a work schedule, are given priority when choosing holiday time, must be given the opportunity to work part-time from home, and not to come to work if they have family emergencies. Although single mothers are singled out as a group in need of specific support and exemptions are provided for them, these exemptions are not supported from the state budget. All such responsibility is left to employers. Given that, albeit rhetorically, single-mothers are again singled out as a group requiring additional attention and the discriminatory discourse against them is diminishing, suggesting that their potential "deviance" in politics is diminishing, and they might be in transition to becoming a "dependent" rather than "deviant" family type (Schneider and Ingram, 2004). This also shows a slight shift of values in the society, as politicians seek to please voters by every decision that they make (Baumgartner and Jones, 1993).

3.2. Assessment by family policy actors: Lithuanian family policy and single-mother families

After analyzing family policy laws, and identifying that single-mother families are considered undeserving of support due to alleged immorality, it is further examined what determines such attitudes, why the situation of single-mother families in family policy has not improved for so long, and what logic lies behind the decisions of policy-makers. Interviews with policy actors revealed the confrontation between family policy-makers who profess conservative and liberal values, with the former taking the lead in developing family policy.

All policy actors in this research recognize that single-mother families are the poorest family group in Lithuania, but assess the situation differently: those who support the idea of strengthening the nuclear family believe that reducing the number of single-mother families by supporting nuclear families and not creating any laws favoring single-parent families is the most appropriate way to address the problem; meanwhile, policy-actors in favor of individual freedom and human rights believe that the problems of single-mother families need to be addressed at the political level, with the political tools and support corresponding to their needs, given the difficult situation and scale of these families.

The results of the research showed that the establishment of Lithuanian family policy based on the attitudes of conservative policy actors is determined by the dominant familialistic, Christian, conservative, and patriarchal values in Lithuanian society, and the political power established by the politicians and NGOs representing these values. Lithuanian family policy is dominated not only by conservative values, but also by the monopoly of the church: Christian NGOs are supported, the ruling majority and politicians who make the most important family policy decisions include parties professing Christian and conservative values. Meanwhile, NGOs representing single-mothers do not form due to insufficient political and public interest in the problematic of single-mothers, and their own non-mobilization, due to perceived helplessness, fatigue, and time poverty.

According to policy actors defending liberal ideas and human rights, there is an exchange of support between politicians and voters who support conservative values, which results in a political monopoly. According to them, politicians seek to please the post-Soviet conservative majority of the society who tend to seek a leader promising happiness and wealth supposedly achieved by building a strong, marriage-based family. According to these policy actors, due to Soviet experience, the majority of the society is not

capable to think critically of political leaders and tends to follow the “loudest voice. The politics of division and fear contributed to attracting the majority of the society, when it was clearly distinguished in the laws which families in Lithuania are considered valuable and which are not, to idealizing nuclear and large families and thus intimidating and marginalizing those who do not conform to and support such ideas. As A. Schneider and H. Ingram (1993) point out, the introduction of a certain value provision gives power to the policy actors who represent it and the favorably established target groups, excluding groups that do not meet the desired values from the field of family policy interests. According to policy actors, the desire to establish and legalize the concept of the nuclear family is the tactic of radical, conservative political forces used to maintain their power and to institutionalize the nuclear family culture in Lithuania.

Meanwhile, the interviewed conservative politicians highlight that a family based on marriage is the type of family that makes Lithuanians the happiest; therefore, it is important to strengthen these families. More to that, these political actors think that family policy should be only interested in supporting families based on marriage, as the goal of family policy is not to promote the disruption and separation of the families. According to them, the families that choose this life course are not in the field of interest of family policy, therefore providing them with support is not on politicians’ agenda.

According to liberal and equality favoring policy actors, the conservative family policy monopoly fails to be shaken due to the fact that there have never been any cases of important social events elevating the seriousness of single-mother families’ problematic that would have drawn society’s attention. A. Schneider and H. Ingram (1993) point out that in order to dispel entrenched stereotypes and to change policy goals, events that shake society work best when certain aspects of social problems emerge that have hitherto been ignored. Due to lack of such events, single mothers are not given enough media attention, and politicians would not benefit by supporting these families in any way. Due to the lack of media and political interest and entrenched stigmatization, there is no willingness to represent the rights of these families, as politicians and NGOs do not want to become “outsiders.”

Meanwhile, political parties in the shadow of a conservative political monopoly seeking to facilitate family diversity and tackle child poverty are not strong and mobilized enough to oppose entrenched conservative parties and traditional values that dominate society.

3.3. Experiences of single mothers

After conducting a policy analysis and finding out that in the context of Lithuanian family policy, single mothers not only do not receive any exclusive support, but are also stigmatized and discriminated against, the following chapter analyzed the experience of single mothers in such a sociopolitical context.

Experiences of stigmatization and discrimination. Policy analysis recognized that single mothers are stigmatized and discriminated against. Theory of social construction and policy design states that stigma, both at the political level and in the general public, affects the well-being of target groups (single-mother families), makes them feel unimportant, and prevents their problems from entering the political agenda (Schneider and Ingram, 1993; 2004). An analysis of family policy documents, as well as interviews with policy actors defending conservative values, revealed that single-mother families are perceived as a homogeneous group with the same characteristics: inability to take proper care of children, a desire to benefit from state support, a lack of responsibility.

Meanwhile, the results of the interviews with mothers show that staying alone to raise children is far more complex than being caused by an inability to maintain a relationship or a desire to benefit from state support. The decision to raise a child alone can result from unplanned pregnancies or the abandonment of the child by the child's father, as well as divorce or separation due to women's experience of violence, the child's father's addictions, and an unstable and unsafe environment for the child. The decision to raise the child alone can cause mothers a great deal of confusion in cases of unplanned pregnancy, when fathers abandon their children and mothers lack support in their social networks. The situation is even more complicated to those women who are unwilling to become mothers but have internalized society's anti-abortion stance and lack information about what it means to give birth to an unwanted child. Divorce, meanwhile, becomes a difficult experience when it comes to reevaluating the religious and nuclear family values, giving up family-related dreams, and risking status in the community. In general, the results of the research show that strong conservative values, which dominate in Lithuanian politics and society, contribute to mothers' family decision-making, their experiences of becoming and satisfaction of being single mothers.

All women in the study indicated that they had experienced stigmatization due to the fact that they raise children on their own. Women

experience stigmatization both in informal relationships and at the political level. Some mothers feel that they are considered “bad” mothers: they are blamed for their situation or are being unnecessarily sympathized with; they feel unimportant and invisible at the political level, and feel discriminated against in comparison with other families. They also see that they are affixed with unrealistic labels and, as a result, their individual situations are not visible, they are seen as a homogeneous group, and unrealistic stereotypes are perceived toward them. In addition to all this, along with stigmatization, mothers also experience paternalization. As a result, women tend to hide their family status, isolate themselves socially and do not seek state support. These results contradict the results of family policy research, showing that single-mother families do not receive state support do to their assumed tendency to misuse it.

The mothers who participated in the study also do not like to be called “lone” mothers (in Lithuania, all single mothers are referred to as “lone mothers”). Mothers state that they are not lonely because they have children and other close relationships. Also, according to the study participants, the term “lone mother” in Lithuania is very old-fashioned and shrouded in negative connotations, such as bad motherhood and state exploitation. Mothers also describe the term “incomplete family” as inappropriate, as they believe that the “completeness” of a family does not depend on the composition of the family, but on the existing connection and sense of fullness. Mothers say they are happy with their marital status and would expect politicians to be more conducive to meeting their children’s needs, rather than providing courses on how to build relationships.

Mothers point out that even their children understand their family much more broadly than the composition of the nuclear family. The picture of a family usually includes mothers, siblings, grandparents, and pets. What people children count among their family members depends on the closeness of their relationships and not on the presence or absence of marriage. The inclusion of the father in the family portrait also depends on the closeness of the relationship. Policy design is important here: a defamilialized family policy would make it easier for fathers to develop parenting skills and build relationships with their children that could possibly survive regardless of their separation with the mothers.

Moreover, in Lithuania, where the nuclear family remains the absolute ideal in society, children face difficulties in trying to integrate the uniqueness of their family form. Children have various coping strategies to explain to themselves why there is no father in the picture of their family – they invent the death of their father or replace their father with other close men in their

lives, e.g. grandfathers. The exaltation of the nuclear family affects children's identity and self-esteem, makes them feel exclusive and inferior, with fewer rights; children raise questions whether they can use family parking spaces, participate in family events and more. Thus, the main goal of the family policy to strengthen the nuclear family, which is supposed to be aimed at protecting children, remains unfulfilled.

Time management challenges. With unfavorable policies based on the nuclear family and the traditional roles of man and woman, it is most difficult for single women raising children to reconcile their various roles and duties; they find it difficult to cover all responsibilities and perform tasks in daily life. Women lack time in all areas of life, experiencing time poverty (Kendig and Bianchi, 2008).

Women point out that employment takes the most of their time, and they lack time to properly meet all of their children's needs.

The results of the study show that single mothers dedicate the most of their time to employment in order to maintain their families and remain as autonomous as possible. Women mostly lack flexibility in working conditions, and are only rescued by the goodwill of their employers. Although the exceptions are provided for the mothers in the Labor Code (2019), the power of decision is nevertheless left to employers, so women's opportunities still depend on the will of the latter. When employers themselves are unwilling to help mothers, there is a tendency for the exceptions provided for in the Labor Code (2019) to simply not be used or become a source of discrimination against women, both in access to employment and while already working.

Mothers point out that the combination of work and maternity responsibilities is also hampered by unfavorable logistical circumstances, especially when mothers do not own their own means of transport. Having to keep up everywhere by themselves leads to great stress for mothers and reduced opportunities for children. In general, while politicians expect single mothers to take responsibility for child support, the state does not provide support to do so but creates a burden for them instead. Mothers must depend only on themselves to survive in an unfavorable system – looking for lower paid but more comfortable shift work, working for their stipulations in their free time, and giving their full effort to finish school in an unsuitable system to get better paid work.

When it comes to time and its balance and high employment, a particularly sensitive issue is the lack of time that women can devote to children. Mothers are worried that they do not give enough attention to their children, that they cannot meet all their needs, and that their children have to

mature earlier and learn to take care of themselves sooner. Due to the time poverty experienced by women and the lack of various free childcare and education services, children have to spend a lot of time on their own and perform various practical tasks, such as cooking meals for themselves. However, mothers also emphasize that they never leave children without instruction and make additional efforts to guide them via phone contact. As the literature analysis has shown, the children of single mothers are often associated with higher psychological problems, poorer learning outcomes, delinquent behavior, and this becomes another source of stigmatization of mothers when they are associated with poor motherhood, as stated in Lithuanian family policy documents (Ministry of Social Security and Labor, 1999; 2000). However, interviews with single mothers indicate that the determinants of child well-being are not caused by the lack of mothers' parenting skills but by the lack of opportunities provided on the state level to allow children spend more time with their mothers or in the care of other adults (Carlsund et al., 2013; Weinraub et al., 2002).

Interviews with single mothers show that single mothers prioritize their children and give them as much time as they can by sacrificing all their personal interests. There is also a link between the lack of quality time for children and the mother's own fatigue, poor emotional well-being and overwork, when they lack internal resources to respond to their children's emotional needs. The study found that even children themselves name that they lack attention and ask mothers to spend more time with them. The seriousness of the situation is obvious: even when children directly speak of deprivation of motherly attention, women have neither the time nor the internal resources to respond to their needs. By understanding the complexity of mothers' situations, children also receive "messages" from policy actors and society about their value. This, in return, affects their identity, a satisfaction with the state system, and the sense of belonging to society, as well as their future involvement in politics and society (Schneider and Ingram, 1993). Seeing this affects their children, women try to make up for lost time and spend all of their free time together, spending days-off and holidays together, and creating certain everyday routines and rituals, such as eating breakfast together.

Financial situation of families: assessment of mothers. As can be seen, the challenges of the time balance stem from the high employment of mothers, which is designed to reduce financial deprivation and support the family without receiving state support. As already discussed in the theoretical part of the work, the single-mother families are the poorest group of families and as

many as one third of all such families experience poverty (Skučienė et al., 2018).

Finances have been identified by most interviewed mothers as one of the weakest areas in their families' lives. By trying to solve the problems of financial deprivation, women not only work through several jobs, but also constantly carefully plan their finances, have to rely on the help of their families and friends. In addressing financial deprivation, women have to give up some of the pleasures of consumption, first and foremost, but also have to limit the needs of children, even those related to education; they have to give up some more expensive non-formal education activities; children cannot attend as many extra-curricular activities as they would like; there is no opportunity to travel or often even to go to the theater and other cultural and educational events. Children's educational opportunities are also limited by the already mentioned transport problem, when without having their own cars, mothers do not manage to take children everywhere by public transport, as children cannot travel alone.

As mentioned, in order to solve financial problems, women also have to rely on their closest family members: to borrow money from them or to seek assistance in childcare. In terms of finances and the importance of support, the relationship between the financial situation and housing has also been highlighted in women's stories. It turned out that single mothers raising children alone are not always able to not only buy but also rent an apartment, therefore they have to live with other relatives, such as their parents or grandparents. Although the Housing Support Law (2011) provides access to housing support, it only applies when mothers live below the poverty line and housing is rented legally, leading to higher housing prices, making it more profitable to rent illegal housing and to not receive compensation instead. Meanwhile, social housing is difficult to access (waiting time can take several years), is of poor quality, localized in less secure areas, and can only be accessed by mothers living below the poverty line. Meanwhile, housing purchase support provided to families by the law is not an option for single mothers, as they cannot save enough money to apply for mortgage.

Among other things, women positively assess the factor of the help they get from their relatives in childcare, as children do not have to be left alone, women do not have to pay for childcare, and they may participate in the labor market full-time. Still, mothers would like to live separately from their families and to be more autonomous, to be able to have their own family rules, and to give more freedom to their children. Mothers point out that while living in other people's homes, they must conform to their rules, therefore neither them nor their children can fully express themselves. Moreover, mothers

expressed that the constant asking for help is so unpleasant that rather women often choose to give up their less necessary needs than to ask for help. Asking for help makes women feel dependent, they have to put up with a certain level of paternalization, and they feel indebted to those who provide support. Policies that do not create sufficient conditions for single mothers to function and live independently push them into dependence on others and make it difficult for them to fully own their lives (Ingram and Shneider, 1993).

The poor financial situation of mothers is also influenced by the lack of benefits from their children's fathers. As analyzed in the research section of family policy, in Lithuania there is no support for single mothers, as it is expected that the child's father will fully contribute to the child's support, as the law stipulates that both parents are equally responsible for supporting their children. The data of this study reflect the statistical trends that most single mothers do not receive alimony from their children's fathers. In this study, only the fathers who had previously been married to the children's mothers, lived together with the children before the separation, and thus established a close relationship still contribute with their support. The results of the research show that the father's involvement in the child's financial maintenance and care is determined by the closeness of the relationship between the father and the child, the father's sense of parental responsibility, and the possession of parenting skills. In cases where a father has a close relationship with the child, he tends to generously support the child financially, regardless of the legally established amount, thus highlighting once again the importance of defamilialization that enables men to build a stronger relationship with children. Meanwhile, Lithuania's policy of coercion and sanctioning, when fathers are summoned to courts, only escalates conflicts between fathers and mothers, and these conflicts reduce their willingness to participate in children's lives. Sanctioning is an insufficient political tool and usually does not give the desired result; fathers still do not pay child support. At the state level, it is also underestimated that fathers can be very destructive and that any kind of their involvement in a child's life, even a financial contribution, only increases the mother's and child's dependence on him, thus compromising the safety of the mothers and children. In such cases, the mothers themselves do not seek money from the child's father as they fear to risk their children's safety and rather choose to suffer bigger financial challenges.

Evaluation of family policy; received and missing support. The results of the policy analysis show that there is no additional state support for single mothers, apart from the exceptions provided for in the Labor Code (2019), which have been found not to be generally positive and may rather lead to

discrimination in the labor market. Taking into account such research results, this section will address a number of other problem areas identified by mothers where they are severely lacking support: such as healthcare, childcare and education, and the legal support system.

The results of the research show that mothers have benefited from one or another form of state support, but mostly not because they are raising children; mothers can receive child disability benefits, orphans' benefits, social support, receive maternity leave benefits, and child support money (2018). Due to the fact that they are raising children alone, they have only used the benefits of the state child support fund (2006), provided when the fathers of the children do not pay alimony (but the state provides much lower support in such cases, amounting to only EUR 78); a couple of mothers also mentioned that they could receive a discount in the kindergartens their children go to (kindergarten policy is decided at the municipal level). However, mothers point out that the support provided does not fully meet their needs; it can be seen that the main focus is on financial support, in times of crisis or in particularly difficult situations, but there is a lack of systemic solutions. Also, in order to receive kindergarten discounts or social benefits, mothers are required to enter the child's father in the child's birth certificate; this is done to ensure that Lithuanian family policy, which stipulates that both parents are responsible for maintaining the child, first tries to get all the available support from the father, and only when this is not possible state support is provided. Entering the child's father's name is another tool to control single mothers' assumed desire to misuse state support. Thus, in the context of current family policy, mothers are pushed either into dependence on a husband or on the state; their autonomy is not guaranteed; they cannot make free decisions based on their individual family situation.

Childcare and education is another sensitive issue in the lives of single mothers. Access and quality of ECEC and education is crucial in order for mothers to reconcile child-rearing and employment responsibilities, prevent the poverty of single-mother families, and ensure a good future for the children. The main problems in this field include a lack of free pre-school services, especially for the youngest children (0–2 years), as well as the lack of flexibility in the services provided, and the high inequality between expensive private for-profit kindergartens and schools compared to public institutions. In cases where mothers do not receive free places in public kindergartens, they cannot afford private kindergartens, so they have to give up employment or to, once again, rely on the support of relatives. In only a few municipalities do mothers receive priority in public kindergarten, but most kindergartens discriminate against single mothers, as priority is given to

children whose both parents live in the same city. Meanwhile, the large gap between the quality of education in private kindergartens and schools, and in public kindergartens and schools, prevents mothers from providing their children with the best educational services and hampers further opportunities for children. Among other things, even with supposedly free education in Lithuania, there are “hidden” costs in the education system including purchasing stationery, clothing, class trips and other costs incurred in admitting children to school. For single mothers, this becomes another financial challenge.

Regarding childcare, there are also problems with extracurricular activities and summer holidays when mothers cannot afford quality and desired after-school activities, children have nothing to do during summer holidays, when mothers have to work and do not have enough funds to send children to paid summer camps. The lack of access to childcare and non-formal education limits the possibilities for mothers and children: mothers themselves have to find ways to address systemic gaps that remain unresolved at the political level, experience additional stress, and make it even more difficult to meet the demands of a “good” mother; meanwhile children, as previously mentioned, have to spend a lot of time on their own and tend to mature earlier.

The health of mothers and their children is also a sensitive issue for single mothers, as it has a significant impact on their work opportunities, the financial situation of the family, and their possibilities to care for children. The health problems of both mothers themselves and their children exacerbate the already difficult situation of single mothers, making it even more difficult to meet children’s needs, and even greater employment, childcare and financial challenges. The most difficult cases are those of single mothers raising children with disabilities. Such families lack both health services and access to childcare; mothers have to pay special attention to their children’s care, which further reduces their ability to work; the needs of children are more expensive, and the financial support and services provided do not meet the needs of such families. Mothers point out that they and their children do not have enough access to psychological help: they have to wait very long queues, the continuity of consultations is not ensured. Meanwhile, private consultations are too expensive. Moreover, when mothers want to attend therapy themselves, they have nowhere to leave their children.

As has been briefly mentioned, mothers also do not escape the conflicts with the child’s father and have to solve them through a legal system that they identify as one that insufficiently protects the rights of women and children. Legal proceedings, according to women, are particularly complicated,

lengthy, expensive, and further aggravate the relationship with the child's father, and thus the children's well-being. The problem of the price of services and the problem of insufficient trust in mothers are also raised; mothers point out that fathers can lay claim in an even unborn child and otherwise manipulate the system to harm them, while mothers are forced to hire expensive legal help to protect their children. Also, mothers have to collect various checks and prove they are deserving of support in order to receive alimony.

Mothers also see a lack quality in the work of child protective services (which should be the main body for protecting children). For example, some mothers have been in situations when their families' cases were simply lost in the system and not proceeded until mothers themselves raised concerns about it. Moreover, although there are various services that could be provided to single mothers (such as courses to improve parental skills), they do not reach single mothers. Thus, it can be seen that conservative family policy actors reference that after divorce, "incomplete" families are essentially no longer a family policy concern, leave mothers to fight for their own and their children's rights through the courts, which further complicates their situation and that of their children.

CONCLUSIONS

1. The theory of social construction and policy design explains that the problems of some social groups are not addressed at the political level, despite their high vulnerability, due to the values prevailing between policy actors and society. In this way, even in democratic welfare states, it is not the equality of citizens that is established, but exclusion, when political decisions are made not on the basis of real situations of target groups, but on the basis of values, outdated provisions. Groups that correspond to the desired values are supported by various means of the state, while social groups that do not correspond to them and are considered “deviant” are not supported. The political elite forms a negative policy feedback to vulnerable groups, making the most vulnerable social groups even more vulnerable as they are left without support.

2. Single-mother families in Lithuania are considered a “deviant” family group, a negative policy response is taking place. Following the restoration of independence, the single-mother families were gradually left outside the political horizon, wherein previously they had been singled out as requiring additional support; they were later compared to two-parent families and the same requirements were applied for access to support, despite their additional needs, lower opportunities and experienced poverty. Political documents mention single-mother families only in fragments, and such families have been linked to the abuse of state benefits, demographic problems, and the inability to raise children properly; such families are called “incomplete.” The Labor Code provides for only a few reservations that are not supported by the state budget. The negative political segregation of the needs of single-mother families does not create the conditions for strengthening maternal autonomy, but rather creates a burden.

3. Lithuanian family policy is dominated by conservative, familial, Christian and patriarchal values; their monopoly is formed, so nuclear families are privileged. Family policy actors confine themselves to normative discussions about what a family should look like, despite the unresponsive needs of children from single-mother families. Dominated by the conservative value tradition of family policy, family policy ideas that meet the needs of all families, regardless of their form, are not popular enough to win over a policy actors seeking to strengthen nuclear families. There is a political exchange between voters and politicians who support conservative values, as the latter reinforce each other, thus establishing a monopoly on conservative family policy. The entrenched negative, stigmatizing discourse on single-mother

families in society and politics makes these families “outsiders,” so both ruling politicians and various organizations do not represent single-mother families; there are no NGOs representing the interests of single-mother families. When single-mother families began to be constructed as an undesirable form of family, they were never again and are not supported at the policy level, due to the fact that they are raising children alone. A conservative family policy based on the idea of a nuclear family is so strong that it maintains its positions even in the face of a change of ruling parties, with the emergence of social democratic or liberal parties in the ruling majority.

4. Family policy also determines the peculiarities of the involvement of the child’s father. In Lithuania, where the traditional nuclear family model dominates, there are insufficient conditions for men to participate in childcare from birth; not enough attention is paid to the development of their parenting skills; parents without a close relationship to their children tend to withdraw from their parental responsibilities after ending the relationship with the child’s mother. Based on the obligation of both parents to maintain children, in cases where the father is harmful to the child’s welfare or simply refuses to contribute to the child’s financial support, Lithuanian family policy does not adequately protect mothers and children who do not receive adequate state support to compensate for the lack of father’s contribution. The interests of mothers and children are also not sufficiently protected with such requirements as to include the child’s father in the child’s birth certificate in order to receive state support, regardless of the relationship and the father’s participation in the child’s life.

5. Due to the unfavorable direction of family policy, single-mother families are the poorest group of families in Lithuania, experiencing stigmatization and discrimination, and facing not only financial but also time poverty. In the context of Lithuanian family policy, single mothers face many financial, legal difficulties and inadequacies in the areas of healthcare, social care, childcare, formal and non-formal education, and the labor market. In Lithuania, mothers do not receive financial support despite their great need for it, except in cases they fall into absolute poverty. Moreover, childcare services are not sufficiently developed; insufficient conditions have been created for mothers to combine work and family responsibilities, so mothers have to reconcile the requirements of the family and the labor market on their own, which results in time poverty, great stress, fatigue, and deteriorating health. Meanwhile, the health system, especially mental, is also not sufficiently adapted to respond to mothers’ needs. Although mothers do not receive any state support, due to the stereotype, mothers tend to hide their

marital status and to not mobilize to seek political changes, in order to avoid the label of “exploiters of the state.” These conditions push mothers into a closed lifestyle in a circle of daily tensions.

6. Children growing up only with their mothers are at risk of poverty and social exclusion, and face more psychological and everyday challenges.

Such experiences of children are determined mainly not by a “bad” motherhood style or inappropriate family form, as assumed in the Lithuanian family policy documents, but by the unfavorable political environment. In the context of an inadequate system, children have to spend a lot of time alone, without adult care; they cannot get the best childcare, including formal and non-formal education services; they have limited opportunities for cultural education. Among other things, children are at high risk of poverty and all kinds of consumption deprivation. The emotional needs of children are also not adequately addressed, when neither overworked mothers can respond to these needs, nor sufficient services are provided at the state level. Due to the lack of quality time with their mothers, children more often experience sadness; due to the tense life of mothers, children tend to burden them less with their concerns and mature earlier, taking over a part of the domestic duties experienced by their mothers. Due to the elevated model of the nuclear family in the state, children face identity problems and feel less valuable compared to children growing up with both parents. In general, it can be seen that in the fields of childcare, education, healthcare and social care, the specificity of children’s family situation and the additional challenges it poses are not considered. Therefore, children, as well as their mothers, have to survive on their own.

REFERENCES

1. Baumgartner, F. and Jones, B. 1993. Positive and Negative Feedback in Politics, viewed 22 October 2021, < <https://fbaum.unc.edu/books/dynamics/ch1.pdf>>.
2. Blum, R. W., Beuhring, T., Shew, M. L., Bearinger, L. H., Sieving, R. E. and Resnick, M. D. 2000. "The effects of race/ethnicity, income and family structure on adolescent risk behaviors". *American Journal of Public Health*, 90(12), viewed 6 October 2020, <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1446419/>>.
3. Bourdieu, P. and Passeron, J.-C. 1977. „Foundations of a Theory of Symbolic Violence”. *Reproduction in Education, Society and Culture*, London and Beverly Hills: Sage, 1–68.
4. Carlsund, A., Eriksson, U., Lofstedt, P. and Sellstrom, E. 2013. "Risk behaviour in Swedish adolescents: is shared physical custody after divorce a risk or a protective factor?". *The European Journal of Public Health*, 23(1), viewed 6 October 2020, https://www.researchgate.net/publication/221882096_Risk_behaviour_in_Swedish_adolescents_Is_shared_physical_custody_after_divorce_a_risk_or_a_protective_factor>.
5. Cohen, S. 1972. *Folk devils and moral panics the creation of the Mods and Rockers* (1st ed.). Routledge Classics, London and New York, viewed 15 October 2019: <https://infodocks.files.wordpress.com/2015/01/stanley_cohen_folk_devils_and_moral_panics.pdf>.
6. Esping-Andersen, G. 2005. "Education and Equal-Life Chances: Investing in Children". *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*, 147-163. Pelgrave McMillan, London.
7. Esping-Andersen, G. and Billari, F. C. 2015. „Re-theorizing Family Demographics“. *Population and Development Review*, 41(1), viewed 13 October 2019 <https://www.researchgate.net/publication/273793153_Re-theorizing_Family_Demographics>.
8. European Commission. 2020. *The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee*, viewed 20 October 2020, < https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/rights-child/eu-strategy-rights-child-and-european-child-guarantee_en>.
9. European Commission, 2021. Study on the economic implementing framework of a possible EU Child Guarantee Scheme including financial foundation. Final Report, viewed 14 August 2020,

- <<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/fb5ea446-ad4e-11eb-9767-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-206966798>>.
10. Eurostat. 2017. *Households with Children in the EU*, viewed 20 October 2020, <<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20190601-1>>.
 11. Goodwin, S. and Huppatz, K. E. 2010. *The Good Mother – Contemporary Motherhoods in Australia*. Sydney University Press: Australia, p. 1–56.
 12. Hynes, B. D. and Hayes, N. 2011. “Who benefits from early childcare subsidy design in Ireland?”. *Journal of Poverty and Social Justice*, 19(3), viewed 6 October 2021, <<https://www.ingentaconnect.com/content/tpp/jpsj/2011/00000019/00000003/art00007>>.
 13. Inglot, T., Szikra, D. and Rat, C. 2011. “Continuity and Change in Family Policies of the New European Democracies: A Comparison of Poland, Hungary and Romania”. National council for Eurasian and East European Research, viewed 8 October 2020, <<http://sar.org.ro/wp-content/uploads/2013/01/Continuity-and-change-in-family-policies-of-the-new-European-democracies-A-comparison-of-Poland-Hungary-and-Romania.pdf>>.
 14. Jančaitytė, R. 2004. „Šeimos politika socialinės gerovės valstybėse“. *Filosofija. Sociologija*, p. 57-63, viewed 22 October 2021, <<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367190213660/>>.
 15. Jančaitytė, R. 2006. „Palankio šeimai politikos įgyvendinimas Lietuvoje: problemos ir galimybės“. *Socialinis darbas*, p. 30-37, viewed 22 October 2021, <<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367155429599/>>.
 16. Jorgensen, M. B. 2018. „Dependent, Deprived or Deviant? The Case of Single Mothers in Denmark“, *Politics and Governance*, viewed 20 February 2020, <<https://www.cogitatiopress.com/politicsandgovernance/article/view/1436>>.
 17. Kanopienė, V. 2015. Vieniųjų motinų padėtis Lietuvoje. Socialiniai, ekonominiai ir demografiniai aspektai. *Socialinis darbas*, 2(2), viewed 28 October 2020, <<https://repository.mruni.eu/handle/007/13343?show=full>>.
 18. Kendig, S. M. and Bianchi, S. M. 2008. “Single, Cohabiting, and Married Mothers' Time With Children”. *Journal of Marriage and Family*, 70(5), viewed 8 October 2020, <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1741-3737.2008.00562.x>>.

19. Kingsbury, M. A. 2015. "Family Policy in Post-Communist Europe and the Former Soviet Union: Assessing the Impact of Xenophobia". Political Science ETDS, viewed 8 October 2020, <https://digitalrepository.unm.edu/pols_etds/20/>.
20. Kuconytė-Būdelienė, D. 2017. Vienos vaikus auginančios motinos ir tarpgeneracinės paramos modeliai Lietuvoje. Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas, 8(11), viewed 28 October 2020, <http://culturesociety.vdu.lt/wp-content/uploads/2017/10/3_Vienos-vaikus-auginančios-motinos-ir-tarpgeneracinės-paramos-modeliai-Lietuvoje-.pdf>.
21. Lipman, E. L., Boyle, M. H., Dooley, M. D. and Offord, D. R. 2002. "Child Well-Being in Single-Mother Families". Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychology, 41(1), viewed 6 October 2020, <<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0890856709605918>>.
22. Maslauskaitė, A. 2014. "Vienišos motinos, vartojimas ir socialinė atskirtis". Kultūra ir visuomenė, 5(2), viewed 8 October 2020, <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=292973>>.
23. May, V. 2004. "Narrative identity and the re-conceptualization of lone motherhood". APA PsycNet, American Psychological Association, viewed 6 October 2020, <<https://psycnet.apa.org/record/2004-16858-008>>.
24. Manning, W. D. and Lamb, K. A. 2003. "Adolescent Well-Being in Cohabiting, Married, and Single-Parent Families". Journal of Marriage and Family, 65(4), viewed 6 October 2020, https://www.jstor.org/stable/3599897?seq=1#metadata_info_tab_contents
25. Maslauskaitė, A. 2014. "Vienišos motinos, vartojimas ir socialinė atskirtis". Kultūra ir visuomenė, 5(2), viewed 8 October 2020, <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=292973>>.
26. McLanahan, S. and Booth, K. 1989. "Mother-Only Families: Problems, Prospects, and Politics". Journal of Marriage and Family, 51(3), viewed 8 October 2020 <<https://www.jstor.org/stable/pdf/352157.pdf>>.
27. Millar, J. and Ridge, T. 2013. "Lone mothers and paid work: the "family-work project". International Review of Sociology, 23(3), viewed 8 October 2020, <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03906701.2013.856161>>.
28. Neyer, G. 2013. "Welfare States, Family Policies, and Fertility in Europe". *The Demography of Europe*, 29–53, viewed 19 October 2020, <https://doi.org/10.1007/978-90-4818978-6_3>.
29. Pearce, D. 1978. "The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare". *Urban and Social Change Review*, 11.
30. Pierce, J. J., Siddiki, S., Jones, M. D., Schumacher, K., Pattison, A. and

- Peterson, H. 2014. "Social Construction and Policy Design: A Review of Past Applications". *Policy Studies Journal*, 42(1), viewed 6 October 2021, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/psj.12040?casa_token=JegODz22pkAAAAA%3Am5OXqVPChs7owta0oGA6-UccbX4xDmbKjiQ4jbvXaUl-PYyJ3YijYX8jizw3LfHIFX53Z5jRNZN9Q>.
31. Schneider, A. and Ingram, H. 1993. "Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy". *The American Political Science Review*, 87(2), viewed 6 October 2020, <https://www.jstor.org/stable/2939044?seq=1#metadata_info_tab_contents>.
 32. Schneider, A. and Ingram, H. 2004. *Deserving and Entitled. Social Constructions and Public Policy*. State University of New York Press.
 33. Skučienė, D., Lazutka, R., Čižauskaitė, A. and Markevičiūtė, J. 2018. Socialinių išmokų vaidmuo mažinant skurdą ir pajamų nelygybę „naujų“ socialinės rizikos grupių gyvenimo kelyje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 34. Stankūnienė, V. et al. 2001. *Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas: Vilnius*.
 35. Stankūnienė, V. et al. 2003. *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai, kolektyvinė monografija*. Vilnius: Sociainių tyrimų institutas.
 36. Stankūnienė, V. et al. 2016. „Vienų motinų su vaikais šeimos Lietuvoje: demografinės ir socioekonominės charakteristikos“. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 38(1), viewed 10 October 2019, <http://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmai/citationstylelanguage/get/associacao-brasileira-de-normas-tecnicas?submissionId=10310>
 37. Steinhilber, S., 2006. "Gender and Post-socialist Welfare States in Central Eastern Europe: Family Policy Reforms in Poland and the Czech Republic Compared". *Gender and Social Policy in a Global Context*, viewed 8 October 2020, https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230625280_3>.
 38. Strega, S., Callahan, M., Rutman, D. and Dominelli, L. 2002. "Undeserving Mothers: Social policy and disadvantaged mothers", viewed 8 October 2020, <https://www.researchgate.net/profile/Susan_Strega/publication/30051295_Undeserving_Mothers_Social_Policy_and_Disadvantaged_Mothers/links/53d172330cf220632f39c4ef.pdf>.
 39. Šileika, A. and Zabarauskaitė, R. 2008. „Child Poverty in Lithuania and its Reduction Possibilities“. *Visuomenės sveikata*, 1(40), viewed 17 August 2021, <[http://hi.simpli.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/Vs_2008_1%20\(40\).pdf#page=66](http://hi.simpli.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/Vs_2008_1%20(40).pdf#page=66)>.

40. Taylor, D. 1998. "Social Identity and Social Policy: Engagements with Postmodern Theory". *Journal of Social Policy*, 27(3), viewed 6 October 2020, <<https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-social-policy/article/social-identity-and-social-policy-engagements-with-postmodern-theory/F4BDCC5339938465DFE968B159581922>>.
41. Tierney, W. G. and Clemens, R. F. 2011. "Qualitative Research and Public Policy: The Challenges of Relevance and Trustworthiness", *Higher Education: Handbook of Theory and Research*. Viewed 5 October 2020, <https://www.researchgate.net/publication/227091950_Qualitative_Research_and_Public_Policy_The_Challenges_of_Relevance_and_Trustworthiness>.
42. Vanassche, S., Sodermans, A. K., Matthijs, K. and Swicegood, G. 2013. "The Effects of Family Type, Family Relationships and Parental Role Models on Delinquency and Alcohol Use Among Flemish Adolescents". *Journal of Child and Family Studies*, vol. 23, viewed 6 October 2020, <<https://link.springer.com/article/10.1007/s10826-012-9699-5>>.
43. Weihrauch, L., Schafer, R. and Franz, M. 2014. "Long-term efficacy of an attachment-based parental training program for single mothers and their children: a randomized controlled trial". *Journal of Public Health*, 22, viewed 6 October 2020, <<https://link.springer.com/article/10.1007/s10389-013-0605-4>>.
44. Židžiūnaitė, V. and Sabaliauskas, S. 2017. Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai. p. 56-85; 332-368. Vaga.

Legislative documents

1. *Nutartimas dėl šeimų, auginančių vaikus, rėmimo*. 1997. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 1997, Nr. 673). Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9822EE067A12>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
2. Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas. 1997. (Lietuvos Respublikos Seimas, 1997, Nr. VIII-478). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.45413>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
3. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Trečioji knyga, šeimos teisė*, 2000. (2019, Nr. 74-2262). Prieiga per internetą: <<https://www.infolex.lt/ta/60696>> [žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.].
4. *Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas*. 2000. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2000, Nr. IX-110). Prieiga per internetą:

- <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.116582>.
[Žiūrėta 2020 spalio 22 d.]
5. *Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000-2004 metų veiklos programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo. 2001. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2001, Nr. 149). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.120687?jfwid=rivwzvypvg>>.*
[Žiūrėta 2020 spalio 21 d.]
 6. Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas. 2004. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2004, Nr. IX-2237). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.234411>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.]
 7. *Nutarimas dėl nacionalinės demografinės (gyventojų) politikos strategijos patvirtinimo. 2004. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2004, Nr. 1350). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.244119?jfwid=92zt7qfx4>>.*
[Žiūrėta 2020 spalio 21 d.]
 8. *Lietuvos šeimos politikos koncepcija. 2008. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. X-1569). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.322152?jfwid=cxhrnrxr4y>>*
[žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.]
 9. *Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl valstybinės šeimos koncepcijos patvirtinimo. 2008. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2011, Nr. X-1569). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.322152/AjTTvgkerq>>*
[žiūrėta 2020 m. vasario 20 d.]
 10. *Lietuvos Respublikos šeimos politikos pagrindų įstatymas. 2011. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2001, Nr. 11-935-01). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAPIS.80647?jfwid=kbavpaoy7>>.*
[Žiūrėta 2020 spalio 22 d.]
 11. *Nutarimas dėl specialiosios valstybės paramos gyvenamiesiems namams, butams įsigyti finansavimo programos. 2001. (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2001, Nr. 974). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.147321/sdZrWdshIH>>.* [Žiūrėta 2020 spalio 22 d.]
 12. Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymas, 2006. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. X-987). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.289714>> [žiūrėta 2019 m. spalio 3

- d.].
13. *Lietuvos Respublikos šeimos stiprinimo įstatymas*. 2017. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2017, Nr. XIII-700). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/71039aa2b98511e7967a9645b537eb05>> [žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
 14. *Lietuvos Respublikos socialinės paramos vaikams įstatymas*, 2018. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. XIII-1690). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/07afc8d2f9f311e89b04a534c5aaf5ce>> [žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
 15. Lietuvos Respublikos šeimos kortelės įstatymas. 2018. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2018, Nr. XIII-1406). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bd4a53b07f7b11e89188e16a6495e98c>>. [Žiūrėta 2020 spalio 21 d.].
 16. *Lietuvos Respublikos darbo kodekas. Lietuvos Respublikos darbo kodekso 2, 21, 26, 41, 52, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 72, 75, 83, 89, 93, 95, 104, 110, 112, 117, 127, 128, 135, 137, 140, 141, 144, 147, 172, 185, 188, 192, 193, 194, 198, 224, 225, 228 straipsnių pakeitimo ir papildymo 72 straipsniu įstatymas*. 2019. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/83358c60306b11ea8f0dfdc2b5879561?positionInSearchResults=16&searchModelUUID=d69dfcc-f733-4a39-b41e-be16c5d0c419>> [žiūrėta 2020 m. vasario 21 d.].
 17. *Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas*, 2019. (Lietuvos Respublikos Seimas, 2019, Nr. XIII-2091). Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.5981?faces-redirect=true>> [žiūrėta 2019 m. spalio 3 d.].
 18. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 1999. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas*. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/739_socpran_liet_1999.pdf>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
 19. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2000. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas*. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/737_socpran2000.pdf>. [Žiūrėta 2021 rugsėjo 01 d.].
 20. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2012-2016. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas*. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/11477_socialinis-pranesimas->.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Disertacijos tema paskelbti straipsniai:

1. Skubiejūtė, G. 2019. “Children in Single Mother Families: Outcomes of Social Construction and Policy Design of Single mother Families”. *People: International Journal of Social Sciences*, vol 5, issue 2, p. 643 - 661. DOI-
<https://dx.doi.org/10.20319/pijss.2019.52.643661>
2. Skubiejūtė, G. 2020. „Vienų motinų šeimos Lietuvos šeimos įstatymų kontekste“. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, vol 20, p. 8-21. DOI:
<https://doi.org/10.15388/STEPP.2020.15>

Disertacijos tema skaityti pranešimai:

1. Skučienė, D. ir Skubiejūtė, G. 2019. “Vienų motinų šeimos Lietuvoje: konstruktai ir pasekmės”. *Lyčių studijos ir tyrimai 2019: šimtmečio pasiekimai ir perspektyvos*.
2. Skubiejūtė, G. 2019. “Children in Single mother families: Outcomes of Social Construction of Single Mother Families, Policy Design and Social Investment”. *Lisbon-International Conference on Social Sciences & Humanities (ICSSH)*.
3. Skučienė, D. ir Skubiejūtė, G. 2021. “Mothers’ work-to-family strain in single mother families”. *Motherhood and work conference*, National University of Ireland Maynooth.

CURRICULUM VITAE

Greta Skubiejūtė
gretaskubiejute@gmail.com
tel. +370 6 841 7349

IŠSILAVINIMAS

2017-dabar	Sociologija (doktorantūros studijos) Vilniaus universitetas
2015-2017	Socialinis darbas (magistro studijos) Vilniaus universitetas
2011-2015	Socialinis darbas (bakalauro studijos) Vilniaus universitetas

PROFESINĖ VEIKLA

2021 01 - dabar	Tyrėja, PPMI Socialinės įtraukties ir ugdymo tyrimai
2019 09 – 2021 12	Anglų kalbos mokytoja, Intellectus A1-B2 lygių anglų kalbos mokymas vaikams ir suaugusiems
2019 12 – 2020 01	Tyrėjo asistentė, Contextus Kokybinio tyrimo apie deinstitutionalizaciją vaikų globos namuose, atlikimas
2016-2017	Dėstytoja (doktorantūros studijų praktika), Vilniaus universitetas. Dėstyti kursai: <ul style="list-style-type: none">- Gerovės valstybių lyginamoji analizė (Akademinio raštingumo seminarai)- Socialinių tyrimų metodai (Akademinio raštingumo seminarai)- Sistemų teorijos (Akademinio raštingumo seminarai)
2015 06 – 2015 10	Tyrėjo asistentė, The People for Change Foundation, Malta Tyrimų žmogaus teisių srityje atlikimas

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. **Skubiejūtė, G.** 2020. „Vienų motinų šeimos Lietuvos šeimos įstatymų kontekste“. Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika, vol 20, p. 8-21. Nuoroda į tekstą:
<https://www.zurnalai.vu.lt/STEPP/article/download/15392/17002/29938>
2. **Skubiejūtė, G.** 2019. “Children in Single Mother Families: Outcomes of Social Construction and Policy Design of Single mother Families”. People: International Journal of Social Sciences, vol 5, issue 2, p. 643 - 661. Nuoroda į tekstą:
<https://epublications.vu.lt/object/elaba:42420212/index.html>
3. **Skubiejūtė, G.,** Bukelskis, L. ir Petružytė, D. 2017. Šizofrenija sergančių artimųjų santykių pokyčiai ir stigmatizacijos patirtis pirminiame socialiniame tinkle. *Tiltai*, 77 (2): 73-88. Nuoroda į straipsnio tekstą:
<https://e-journals.ku.lt/journal/TBB/article/2130/info>
4. **Skubiejūtė, G.** 2016. Darbas su onkologinėmis ligomis sergančiais vaikais ir jų šeimomis: socialinę pagalbą teikiančių darbuotojų patirtys. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 17 (1): 35-54. Nuoroda į straipsnio tekstą: <http://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Straipsnis.pdf>

DALYVAVIMAS KONFERENCIJOSE

1. Tarptautinė konferencija „Motherhood and Work Conference, National University of Ireland Maynooth“. Pranešimo tema: „Mothers’ work-to-family strain in single mother families“ (autorės: Daiva Skučienė ir Greta Skubiejūtė). 2021 06.
2. Tarptautinė konferencija „Lyčių studijos ir tyrimai 2019: šimtmečio pasiekimai ir perspektyvos“. Pranešimo tema: „Vienų motinų šeimos Lietuvoje: konstruktai ir pasekmės“ (autorės: Daiva Skučienė ir **Greta Skubiejūtė**). 2019 10.
3. Tarptautinė konferencija “Lisbon-International Conference on Social Sciences & Humanities (ICSSH)”. Pranešimo tema: “Children in Single mother families: Outcomes of Social Construction of Single Mother Families, Policy Design and Social Investment” (autorė: **Greta Skubiejūtė**). 2019 09.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 15 egz.